

Persbericht Het bereik van de kunsten

Het bereik van de kunsten is beperkt. Voor een kleine minderheid van de bevolking speelt kunst een belangrijke rol in het leven. Een grotere groep bezoekt incidenteel een culturele instelling of beoefent af en toe een kunstvak. Maar voor een groot deel van de bevolking speelt de traditionele of klassieke cultuur geen rol van betekenis. Onder de belangstellenden zijn ouderen, autochtonen, hoger opgeleiden en inwoners van grote steden oververtegenwoordigd. Ondanks de pogingen om het bereik te vergroten, wijzen de uitkomsten van deze studie er niet op dat hier snel verandering in zal komen. De dalende interesse onder jongeren kan op termijn het culturele draagvlak aantasten. Dat zijn de belangrijkste conclusies van het vandaag gepubliceerde SCP-cahier Het bereik van de kunsten.

De studie behandelt diverse vormen van participatie op het gebied van podiumkunst en beeldende kunst in de periode tussen 1975 en 1995, te weten het bezoek aan uitvoeringen, voorstellingen en tentoonstellingen, het beoefenen van kunstzinnige activiteiten, het zelf verzamelen van kunstvoorwerpen en het volgen van (informatie over) kunst via televisie, radio en eigen afspeelapparatuur.

In 1995 ging 17% van de bevolking een keer per jaar of vaker naar een kunstmuseum, 15% naar klassieke muziek, 12% naar beroepstoneel, 10% naar cabaret en 3% naar ballet. Populair podiumaanbod heeft een groter bereik: 22% gaat naar popmuziek, jazz of musical. De groep die met enige regelmaat culturele instellingen bezoekt (een keer per kwartaal of vaker) is echter beduidend kleiner: kunstmuseum 3%, klassieke muziek 4%, beroepstoneel 2%, cabaret 1%. Het kunstpubliek bestaat dus vooral uit incidentele bezoekers.

Kunstvakken worden wel op brede schaal door amateurs beoefend. Bijna de helft van de bevolking vanaf 6 jaar één of meer activiteiten. Beeldende vakken (in het platte vlak) en het bespelen van een muziekinstrument komen als meest beoefende kunstvakken naar voren. Zang, dans, toneel e.d. worden door minder mensen beoefend. Onder de beoefenaars heeft ongeveer een derde les en is een kwart lid van een vereniging. Een vereniging of ensemble werkt evenals een cursusinstantie motiverend, want de georganiseerde beoefenaars zijn wekelijks vaker actief dan degenen die op eigen houtje bezig zijn.

In 1995 was 2% van de bevolking lid van een kunstuitlenencentra en kocht 5% wel eens beeldende kunst. 4% gaf er minder dan fl. 1000,- aan uit en 1% meer.

Cultuur die de bevolking thuis langs elektronische weg wordt geboden bereikt een publiek van beduidend groter omvang dan dat wat bioscoop, podia of musea bezoekt.

Verandering

Het aantal beoefenaars van amateurkunst is sinds de jaren zeventig constant gebleven. Sindsdien zijn meer amateurs les gaan volgen en hebben meer amateurs zich bij verenigingen of ensembles aangesloten. Van de toenemende vraag naar individuele dan wel groepscurssussen geprofiteerde vooral in de particuliere sector (niet nader gespecificeerde lesaanbod door vakkrachten). De toeloop naar de kunsteducatieve instellingen (muziekscholen, creativiteitscentra e.d.) daalde. De groep amateurs die wekelijks zijn vak bijhoudt is tussen 1980 en 1995 wel geslonken. Dit raakt hoofdzakelijk de beoefening van beeldende vakken, want het aantal beoefenaars van de podiumvakken dat wekelijks repeteert bleef nagenoeg constant.

Over het algemeen werden culturele instellingen in 1995 vaker bezocht dan in 1979. Deze grotere toeloop richtte zich overwegend op het populaire aanbod van popmuziek, jazz en musical: van 12 naar liefst 22%. Niettemin steeg ook de belangstelling voor muziekuitsvoeringen van het klassieke repertoire en met inbegrip van opera en operette: van 11% in 1979 naar 15% in 1995. Het bezoekpercentage voor toneel en ballet bleef nagenoeg hetzelfde. Tussen 1979 en 1995 steeg het bezoek aan kunstmusea van 12% naar 17%.

Het aantal personen dat kunstvoorwerpen leent bij een kunstuitleen steeg in de periode 1979-1995 van 1 naar 2%. Het bevolkingsdeel dat wel eens beeldende kunst koopt, bleef in dezelfde periode met bijna 5% van gelijke omvang. Tussen 1983 en 1995 is de belangstelling voor klassieke muziek (vooral via radio en cd) en programma's over kunst - vooral via televisie - enigszins teruggelopen.

Vrijwilligerswerk

Onder de gehele bevolking van 12 jaar en ouder was in 1995 10% als vrijwilliger actief op het terrein van kunst en cultuur, de helft hiervan richtte zich op zang- muziek of toneelverenigingen. Als cultureel geïnteresseerden zich verdienstelijk maken in pro deo activiteiten, doen zij dit dikwijls ten behoeve van hun liefhebberij, maar vaak ook op andere terreinen (met name voor godsdienst of jeugdverenigingen). Vooral de beoefenaars van kunstvakken zijn als vrijwilliger actief, de kunsttoeschouwers doen dit minder vaak.

Jeugd

De telkens nieuw aantredende jeugd in de leerplichtige leeftijd laat het niet afweten, niet bij het bezoek aan theater en musea, en niet bij de serieuze beoefening van kunstvakken. Hoewel de in die kinderjaren opgedane ervaring een positieve invloed blijft hebben op de participatie in het latere leven, is het opmerkelijk dat onder jongeren tussen de 16 en 40 jaar de belangstelling voor kunst afneemt.

Jongeren en ouderen

Tegenover de dalende belangstelling onder jongeren staat een stijgende interesse van ouderen. Deze verschillen tussen leeftijdsgroepen kunnen herleid worden tot een uiteenlopende socialisatie. Sociaal-economische omstandigheden en opvattingen die dominant waren tijdens de vormingsjaren van personen - zo tussen 15 tot 25 jaar - , drukken een stempel op hun mentaliteit in het verdere leven. Vooral de verandering van het opvoedings- en onderwijsregime sinds in de jaren zestig is van invloed geweest op de veranderde belangstelling voor kunst. Grosso modo werd vóór de jaren zestig bij middelbare scholieren en zeker bij studenten in het hoger onderwijs bewondering voor de klassieke en gecanoniseerde cultuur opgewekt, en en passant ook het besef dat zij blij dienden te geven van een ontwikkelde smaak. Vanwege de massale toeloop naar voortgezet onderwijs na de Mammoetwet en de verzwakte aandacht voor klassieke cultuur in het nieuwe curriculum, heeft het gedemocratiseerde middelbaar en hoger onderwijs het brede *Bildungsideal* niet meer kunnen en willen handhaven. Een mentaliteit van cultuurrelativisme en een pleidooi voor anti-autoritair opvoeding kwam er voor in de plaats. Aan de jeugd werd een eigen cultuur toebedacht en de opdracht om esthetisch hogerop te komen kwam daardoor impliciet te vervallen. De invloeden hiervan zouden geleidelijk aan doorgewerkt hebben in een beperkter culturele competentie, een wegebbend respect voor klassieke en intellectuele cultuuruitingen of een afnemende reserve tegenover zaken die tevoren 'lagere' cultuur heetten.

autochtonen en allochtonen

Het bereik van de kunsten is onder allochtonen kleiner is dan onder autochtonen. Dat geldt voor het bezoek aan culturele instellingen, maar ook voor het beoefenen van kunstvakken en in sterkere mate voor de beoefening in verenigingsverband en het volgen van lessen in kunsteducatieve instellingen. Vooral Turken of Marokkanen worden zeer weinig aangetroffen bij ondersteunende voorzieningen zoals cursussen en amateurverenigingen. Surinamers en Antillianen blijven op dit punt ook achter, maar niet in die mate. Ook onder de klandizie van galeries en kunstuitlenencentra bevinden zich nauwelijks Marokkanen of Turken. Surinamers en Antillianen komen al wat vaker, maar wel minder dan autochtonen. In veel gevallen kan een uitzondering gemaakt worden voor Nederlands-Indische mensen. Deze groep komt zelfs relatief vaak in kunstmusea en galeries en heeft ook meer dan gemiddeld belangstelling voor kunstuitlen en kunst aankoop. Voor een groot deel hangt de achterstand in de participatie onder allochtonen samen met andere achtergrondkenmerken, met name opleidingsniveau. Ook voor autochtonen geldt echter dat lager opgeleiden minder in de culturele wereld participeren en dat hierin in de loop van de tijd ondanks veel overheidsbeleid weinig veranderd is. De moeite om achterstanden weg te werken, zal voor allochtonen niet anders zijn. Toename van de cultuurparticipatie van allochtonen is in zekere zin een onderdeel van een breder emancipatieproces. Door deelname aan hogere vormen van onderwijs zullen ook allochtonen in staat gesteld worden om culturele competentie te verwerven die voor de appreciatie van Westerse kunst en cultuur nodig is. In dat geval kan sociale mobiliteit hand in hand gaan met culturele mobiliteit. Het kan echter wel enkele generaties duren voordat het zover is.

inwoners van grote steden

In verhouding tot het inwonerstal is het podium- en museale aanbod sterk in de vier grote steden geconcentreerd. Zo'n gedifferentieerde cultuuragenda moedigt stedelingen aan tot consumeren en trekt veel bezoekers van buiten. Stedelingen en met name die uit de Amsterdamse agglomeratie gaan meer naar musea en podia dan de overige bevolking. Scholieren profiteren evenzeer van het royale aanbod in de grotere steden, met name als het om musea en toneel gaat. Onder de Amsterdamse of Utrechtse bevolking bevinden zich meer kunst liefhebbers dan onder die van Den Haag, Rotterdam of andere steden met meer dan 100.000 inwoners. Maar van de laatstgenoemde groep van stedelingen is op haar beurt een grotere fractie cultuurbezoeker dan van het elders woonachtige deel van de bevolking. Inwoners van grote steden volgen ook vaker kunst en cultuur via elektronische media, zodat men zich kan afvragen hoe belangrijk de invloed van het aanbod feitelijk is. Het elektronische aanbod is immers overal te krijgen. Het zou dus ook kunnen zijn dat cultuurliefhebbers zich in de grote steden concentreren.

Omslag:

Het bereik van de kunsten

Het culturele draagvlak 4

Titelpagina:

Het bereik van de kunsten

Een onderzoek naar veranderingen in de belangstelling voor beeldende en podiumkunsten sinds de jaren zeventig

Het culturele draagvlak 4

Jos de Haan en Wim Knulst

Sociaal en Cultureel Planbureau

Rugtekst:

Het bereik van de kunsten

166

Flaptekst:

Het bereik van de kunsten

Het bereik van de kunsten is de vierde studie in een reeks waarin periodiek de stand van de cultuurparticipatie, het lezen en het gebruik van overige media wordt geanalyseerd. De reeks *Het culturele draagvlak* is met steun van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OC&W) opgezet.

Deze studie behandelt de belangstelling voor podiumkunsten en beeldende kunsten. De meeste aandacht gaat daarbij uit naar het bezoek aan schouwburgen, concertzalen en musea en naar het beoefenen van kunstvakken. Daarnaast wordt het verzamelen van kunstvoorwerpen en het volgen van kunstprogramma's via elektronische media (televisie, radio en eigen afspeelapparatuur) in kaart gebracht. Voor ieder van deze vier participatievormen is onderzocht hoe de belangstelling zich in de periode tussen de jaren zeventig en het midden van de jaren negentig heeft ontwikkeld. Verder is nagegaan in hoeverre de samenstelling van de groepen belangstellenden is veranderd. Ook achtergronden van de ontwikkelingen komen aan bod. Hierbij is aandacht geschonken aan de cultuurparticipatie in de grote steden en de achtergebleven belangstelling voor traditionele cultuur onder jongeren.

Het bereik van de kunsten

Exemplaren van deze uitgave zijn verkrijgbaar in de boekhandel en bij Elsevier bedrijfsinformatie onder vermelding van **ISBN 90-5749-511-2**

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Jos de Haan en Wim Knulst

Het bereik van de kunsten ; een onderzoek naar veranderingen in de belangstelling voor beeldende en podiumkunsten sinds de jaren zeventig - Den Haag : Sociaal en Cultureel Planbureau ; Den Haag : Elsevier bedrijfsinformatie. (Cahier / Sociaal en Cultureel Planbureau ; nr. 166) (Het culturele draagvlak ; 4)
Met lit. opg., ill. - Met samenvatting in het Engels

ISBN 90-5749-511-2 (Elsevier)

NUGI 661/911

Trefwoorden: podiumkunst ; beeldende kunst ; kunsteducatie ; musea

© **Sociaal en Cultureel Planbureau**

Den Haag, maart 2000

ISBN 90-5749-511-2

Deze publicatie is gedrukt op chloorvrij papier.

INHOUD

VOORWOORD	7	
1	INLEIDING, PROBLEEMSTELLING EN GEBRUIKTE BRONNEN	9
1.1	Inleiding	9
1.2	Kader van het SCP onderzoek	9
1.3	De gebruikte bronnen	11
1.4	Opbouw van het rapport	14
	Noten	16
DEEL 1 BESCHRIJVINGEN	17	
2	OMVANG EN SAMENSTELLING VAN DE GROEP KUNSTZINNIG GEÏNTERESSEERDEN	19
2.1	Inleiding	19
2.2	Ontwikkeling in de belangstelling voor kunst	19
2.2.1	Beoefening van kunstzinnige activiteiten	19
2.2.2	Het zelf verzamelen van kunstwerken	23
2.2.3	Bezoek aan culturele instellingen	25
2.2.4	Kunst via elektronische media	27
2.3	Veranderingen in de samenstelling van de groep participanten	28
2.4	De invloed van de achtergrondkenmerken tezamen geanalyseerd	44
	Noten	47
	Bijlage bij hoofdstuk 2	49
3	INTENSITEIT VAN DE DEELNAME	55
3.1	Inleiding	55
3.2	Trouwe aanhang en culturele passanten	55
3.3	De bestedingen van de kunstkopers	58
3.4	Zappen in de kunstwereld	60
3.5	De intensiteit van de beoefening van kunstvakken	64
3.5.1	De georganiseerde beoefening van kunstzinnige activiteiten	64
3.5.2	Samenstelling van de groep cursisten en verenigingsleden	67
3.5.3	Tijd besteed aan de beoefening van vakken	71
3.5.4	Relatie tussen uitspraken over deelname en daadwerkelijke beoefening	75
3.5.5	De tijdsbesteding van georganiseerde en individuele beoefenaren	78
3.6	Samenvatting	80
	Noten	82
	Bijlage bij hoofdstuk 3	83

4	HET SAMENGAAN VAN DIVERSE INTERESSES	85
4.1	Inleiding	85
4.2	Het combineren van kunstvakken	85
4.3	Brede en eenzijdige interesse onder de bezoekers	88
4.4	De beoefenaren van kunstvakken als toeschouwer	91
4.5	Kunstuitleen en culturele belangstelling	94
4.6	Samenhang tussen mediagebruik en beoefening en bezoek	96
4.7	Het samengaan van traditionele en populaire cultuur	99
	Noten	103
	Bijlage bij hoofdstuk 4	105
5	DE VRIJETIJSBESTEDING VAN CULTUREEL GEÏNTERESSEERDEN	107
5.1	Inleiding	107
5.2	Algemene trends in de vrijetijdsbesteding	107
5.3	De vrije tijd van beoefenaren van kunstvakken	117
5.4	Vrije uren en vrijetijdsbesteding van bezoekers van culturele instellingen	119
5.5	Kunst en mediagebruik	121
5.6	Vrijwilligerswerk in de cultuur	123
5.7	Cultuur, recreatie en andere combinaties	126
5.8	De invloed van de vrije tijd	130
	Noten	132
	Bijlage bij hoofdstuk 5	133
	DEEL 2 ACHTERGRONDEN	137
	INLEIDING BIJ DEEL 2	139
6	CULTUURDEELNAME TIJDENS VERSCHILLENDE LEVENSFASEN	141
6.1	Inleiding	141
6.2	Overzicht van de deelname in de levensloop	142
6.3	Cultuurdeelname onder 6-15-jarigen	144
6.3.1	De invloed van de ouders	144
6.3.2	De invloed van school	149
6.4	De deelname onder 16-25-jarigen	151
6.4.1	Inleiding	151
6.4.2	Sociale omgeving	151
6.4.3	Schoolse cultuureducatie	154
6.4.4	De invloed van belangrijke levensgebeurtenissen op 16-25 jarigen	158
6.5	Deelname onder 26-49-jarigen	162
6.6	Deelname onder 50-64-jarigen	166
6.7	Deelname van 65-plussers	168
6.8	Samenvatting en conclusies	170

	Noten	172
	Bijlage bij hoofdstuk 6	174
7	GELEGENHEID EN GEBRUIK	177
7.1	Inleiding	177
7.2	Cultuurparticipatie in grote steden, middelgrote steden en kleinere gemeenten	178
7.3	De aanzuigkracht van cultuur in de steden	182
7.4	Aanbod en gebruik van kunsteducatieve instellingen	187
7.5	Culturele elite en omnivoren	187
7.6	Cultureel aanbod en school	190
7.7	Conclusies	193
	Noten	194
	Bijlage bij hoofdstuk 7	195
8	UITEENLOPENDE BELANGSTELLING TUSSEN JONG EN OUD	197
8.1	Inleiding	197
8.2	Levensfase of socialisatie?	200
8.3	Uitkomsten van het onderzoek naar de levensfase- en socialisatiehypothesen	207
	Noten	215
	Bijlage bij hoofdstuk 8	216
9	SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING	217
9.1	Inleiding en probleemstelling	217
9.2	De ontwikkeling van het aantal belangstellenden voor kunst sinds de jaren zeventig	217
9.3	Het samengaan van interesse voor verschillende soorten kunst	222
9.4	Overige vrijetijdsbesteding van cultureel geïnteresseerden	223
9.5	De aantrekkingskracht van cultureel aanbod in de grote steden	224
9.6	Deelname tijdens verschillende levensfasen	225
9.7	Divergerende trends in de deelnamecijfers van ouderen en jongeren	227
9.8	Slotbeschouwing	230
	SUMMARY	241
	LITERATUUR	249
	BIJLAGE GEBRUIKTE DATABESTANDEN	257

VOORWOORD

Deze studie behandelt de publieke belangstelling voor de podium- en beeldende kunsten in de periode tussen 1975 en 1995. Diverse vormen van participatie komen daarbij aan bod, te weten:

- het beoefenen van kunstzinnige activiteiten;
- het zelf verzamelen van kunstvoorwerpen;
- het bezoek aan uitvoeringen, voorstellingen en tentoonstellingen;
- het volgen van (informatie over) kunst via televisie, radio en eigen afspeelapparatuur.

Op ieder terrein is onderzocht hoe groot de belangstelling is en hoe de groep belangstellenden is samengesteld.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) verricht al vanaf 1974 onderzoek naar de diverse facetten van cultuurparticipatie. In overeenstemming met de taak van het SCP wordt cultuurparticipatie steeds in samenhang met andere vormen van ontplooiing en ontspanning geanalyseerd. Centrale thema's in het verleden waren onder andere de sociale ongelijkheid in participatie en de samenhang tussen de diverse voorzieningen op sociaal en cultureel terrein. Naarmate er door telkens herhaalde surveys meer participatiecijfers op verschillende tijdstippen beschikbaar kwamen, is de analyse van gedragsveranderingen belangrijker geworden, zoals welke cultuuruitingen meer belangstellenden trekken, welke minder, welke bevolkingsgroepen vaker dan wel minder vaak cultuuruitingen bezochten, wat de achtergrond is van eventuele verschuivingen.

Behalve in de tweejaarlijkse Sociale en Culturele Rapporten werd aan kunstbeleid en kunstbezoek aandacht besteed in studies van de culturele sector, namelijk *Advies cultuurwetgeving* (SCP 1986) en *Van vaudeville tot video* (Knulst 1989) en in een studie naar het gebruik van diensten in de quataire sector, *Consumptie van quataire diensten* (Groenen et al. 1992). In 1991 verscheen *De kunstzinnige burger* (Van Beek en Knulst 1991), een onderzoek naar de beoefening van kunstzinnige activiteiten en naar culturele interesses in de periode 1975-1987.

Deze studie is het resultaat van samenwerking met prof. dr. Wim Knulst, hoogleraar Vrijtijdswetenschappen aan de Katholieke Universiteit Brabant (KUB). Tot 1998 was hij verbonden aan het SCP en verantwoordelijk voor het onderzoek naar cultuur, media en vrije tijd. Dat de voortgaande samenwerking met SCP-collega's na zijn vertrek vruchtbaar was, bleek al eerder uit de rapporten *De kunstzinnige burger wordt ouder* (De Haan en Knulst 1998) en *Naar andere tijden?* (Van den Broek et al. 1999).

Dit rapport is het vierde in een reeks waarin periodiek de stand van de cultuurparticipatie, het lezen en het gebruik van overige media wordt geanalyseerd.

Deze reeks, die onder de naam *Het culturele draagvlak* verschijnt, is met steun van het directoraat-generaal voor Culturele zaken (DGCZ) van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OC&W) opgezet. In het kader van *Het culturele draagvlak* verschenen tot op heden drie studies: een over bezoek aan podiumkunsten, een over lezen en een over het culturele erfgoed. In *Podia in een tijdperk van afstandsbediening* worden de achtergronden van veranderingen in de omvang en samenstelling van het podiumpubliek sinds de jaren vijftig beschreven (Knulst 1995). In *Leesgewoonten* (Knulst en Kraaykamp 1996) wordt de ontwikkeling van het lezen sinds de jaren dertig beschreven en geanalyseerd om inzicht te verkrijgen in de factoren die het lezen bedreigen. In *Het gedeelde erfgoed* (De Haan 1997) worden veranderingen in de cultuurhistorische belangstelling sinds het einde van de jaren zeventig onderzocht.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur SCP

1 INLEIDING, PROBLEEMSTELLING EN GEBRUIKTE BRONNEN

1.1 Inleiding

Geïnteresseerden kunnen op verschillende manieren met kunst in aanraking komen. In deze studie zal de meeste aandacht uitgaan naar het bezoek aan schouwburgen, concertzalen en musea en naar het beoefenen van kunstvakken. Daarnaast zal het verzamelen van kunstvoorwerpen en het volgen van kunstprogramma's via de elektronische media (televisie, radio en eigen afspeelapparatuur) in kaart gebracht worden. Voor ieder van deze vier participatievormen zal onderzocht worden hoe de belangstelling zich in de periode tussen de jaren zeventig en midden jaren negentig heeft ontwikkeld.

Kunst kent vele verschijningsvormen. In verschillende disciplines zijn beoefenaars als professional of amateur actief. De aandacht zal zich hier concentreren op uiteenlopende vormen van beeldende kunst en van podiumkunst. Soms zullen participatiegegevens op deze terreinen vergeleken worden met die van film en fotografie. Literatuur en kenmerken van het lezende publiek blijven hier buiten beschouwing. Het onderzoek naar de beoefening van kunstvakken richt zich op amateurs.

Amateurs worden omschreven als personen die in hun vrije tijd, los van hun beroep of opleiding, activiteiten beoefenen op het vlak van de vrije en toegepaste kunstvakken.¹ Nagegaan zal worden welk deel van de bevolking tenminste één kunstvak beoefent, hoe de groep beoefenaren is samengesteld en in hoeverre hierin in de loop van de tijd veranderingen zijn opgetreden. Wat de ambities van de beoefenaren zijn en op welk kwaliteitsniveau de betrokkenen zich bewegen, blijft buiten beschouwing. Als hier over beoefenaren van kunstvakken gesproken wordt, betreft dit dus amateurs in alle gradaties tussen het stadium van beginner tot dat van gevorderde. In culturele instellingen vertonen zowel professionals als amateurs hun kunsten. De beschikbare gegevens melden niet in welke mate het bezoek professioneel of gesubsidieerd cultuuraanbod betrof. Onderzocht zal worden welk deel van de bevolking weleens podiumkunsten, musea of galeries bezoekt, maar in het midden blijft in hoeverre bezoekers van officieel beschermde kunst houden. Wel wordt een onderscheid gemaakt tussen traditioneel (toneel, klassieke muziek en ballet) en populair (cabaret, popmuziek, jazz en musical) podiumaanbod. Het is niet de bedoeling om deze indeling ter discussie te stellen of om uitspraken te doen over de kwaliteit van het gebodene. Dit rapport beperkt zich tot de publieke belangstelling en veranderingen daarin.

1.2 Kader van het SCP-onderzoek

De studie maakt deel uit van een reeks van onderzoeken die het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) met steun van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OC&W) verricht. Deze reeks, aangeduid met *Het culturele draagvlak*, bouwt voort op onderzoek naar cultuurparticipatie in Nederland, dat

reeds geruime tijd door het SCP wordt uitgevoerd.² Naast onderzoek naar participatievormen op het terrein van de kunsten omvat *Het culturele draagvlak* overeenkomstige participatiestudies op het terrein van media en letteren en op dat van het culturele erfgoed (i.e. musea, monumenten, archeologie en archieven).

Vanzelfsprekend bestaat er samenhang tussen activiteiten binnen de sector kunsten en de overige sectoren van cultuurbeleid (media en cultureel erfgoed). Niettemin leent de administratieve verkaveling van het cultuurbeleid zich ook goed voor een driedeling van het participatieonderzoek. Binnen de reeks onderzoeken van *Het culturele draagvlak* wordt op elk terrein (cultureel erfgoed, media en kunst) onderzocht hoe groot het publiek is, hoe het is samengesteld, welke andere interesses het heeft en in hoeverre het door de tijd van omvang en samenstelling is veranderd.

In het kader van *Het culturele draagvlak* verschenen tot op heden drie studies: een over bezoek aan podiumkunsten, een over lezen in de vrije tijd en een over de publieke belangstelling voor het culturele erfgoed. In *Podia in een tijdperk van afstandsbediening* worden de achtergronden van veranderingen in de omvang en samenstelling van het podiumpubliek sinds de jaren vijftig beschreven (Knulst 1995). In *Leesgewoonten* (Knulst en Kraaykamp 1996) wordt de ontwikkeling van het lezen sinds de jaren dertig beschreven en geanalyseerd om inzicht te verkrijgen in factoren die het lezen bedreigen.³ In *Het gedeelde erfgoed* worden veranderingen in de cultuurhistorische belangstelling sinds het einde van de jaren zeventig onderzocht (De Haan 1997).

Voorafgaand aan deze reeks verscheen in 1991 *De kunstzinnige burger* (Van Beek en Knulst 1991), een onderzoek naar de beoefening van kunstzinnige activiteiten en naar culturele interesses in de periode 1975-1987. De beschikbare gegevens maken het thans mogelijk om in een vervolgrapportage de ontwikkelingen in de kunstparticipatie tot 1995 te behandelen.⁴ Opnieuw worden ontwikkelingen in de omvang van zowel actieve als receptieve kunstparticipatie en in de samenstelling van de groep participanten onderzocht. Naast het beoefenen van kunstvakken en het bezoek aan culturele instellingen wordt eveneens ingegaan op het kopen en lenen van beeldende kunst en het volgen van kunstprogramma's via de media. Ook wordt onderzocht in hoeverre deze participatievormen samenhangen. In dit onderzoek zullen eerst de volgende vragen worden beantwoord.

- Hoe groot is de belangstelling voor de kunsten en hoe heeft deze zich door de tijd ontwikkeld?
- Wat zijn de relevante achtergrondkenmerken (leeftijd, sekse, vooropleiding, regionale spreiding, e.d.) van de belangstellenden?
- In hoeverre is de samenstelling van de groep participanten door de tijd veranderd?

Cultureel actieven en amateurs behoren tot een slag mensen dat zich niet tot de cultuur beperkt; zij zijn veelzijdig en doen aan vrijetijdsbesteding van uiteenlopende aard. In dit onderzoek zal eveneens een antwoord gegeven worden op de volgende vraag.

- Welke andere interesses hebben kunstzinnig geïnteresseerden?

Verder zal op een aantal achtergronden van verschillen in deelname en in veranderingen in die deelnameverschillen ingegaan worden. Deze blijken in belangrijke mate samen te hangen met leeftijd. De volgende vragen komen aan bod.

- Welke factoren beïnvloeden de kunstparticipatie in verschillende levensfasen?
- Hoe kunnen verschuivingen in de deelname tussen ouderen en jongeren verklaard worden?

Ook de relatie tussen cultureel aanbod en het gebruik wordt apart behandeld. Een groot deel van het gerenommeerde aanbod bevindt zich in de grote steden. De vraag naar de invloed van de culturele infrastructuur richt zich op verschillen tussen inwoners van grote steden, middelgrote steden en overige gemeenten:

- In hoeverre leidt de concentratie van cultuuraanbod in de grote steden tot meer bezoek onder de inwoners?

1.3 De gebruikte bronnen

De gestelde onderzoeksvragen kunnen het best met behulp van bevolkingssurveys beantwoord worden, en meer in het bijzonder met door de tijd herhaalde surveys. Van belang in dit verband zijn met name het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) en het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO). Beide surveys zijn niet specifiek op de belangstelling voor kunst gericht, maar bevatten informatie over tal van levensterreinen. Deze opzet heeft als voordeel dat de belangstelling voor kunst in een bredere context onderzocht kan worden.

De twee onderzoeken verschillen naar steekproefomvang, methode en naar de manier waarop de bevroegde activiteiten zijn omschreven en afgebakend. De TBO's vormen een combinatie van een traditioneel survey en een dagboek waarin de respondenten gedurende een week hun tijdsbesteding noteren. Het TBO wordt sinds 1975 om de vijf jaar gehouden onder een steekproef van circa 3.000 personen van 12 jaar en ouder. Het vierjaarlijkse AVO wordt sinds 1979 gehouden onder een steekproef van circa 15.000 personen uit de Nederlandse bevolking. Daarbij worden alle leden van huishoudens van 6 jaar en ouder ondervraagd. De survey voorziet in gedetailleerde informatie over cultuurparticipatie en de beoefening van kunstvakken.

Het AVO bevat gegevens over ieder van de vier participatievormen (het beoefenen van kunstvakken, het bezoek aan culturele instellingen, het verzamelen van beeldende kunst en het volgen van kunstprogramma's via de media). Bij iedere deelnamevorm is een aantal verschillende disciplines onderscheiden. Bij de beoefening van kunstvakken is gevraagd naar de volgende clusters:

- tekenen, schilderen, grafisch werk;
- beeldhouwen, boetseren, pottenbakken, sieraden maken;
- werken met textiel (textiele werkvormen), wandkleden maken, weven;
- zingen;
- bespelen van een muziekinstrument;
- toneel, mime, volksdans, ballet (ook jazz- en beatballet);
- fotografie, film, video (geen vakantie- of familiekiekjes/filmpjes).

Bij elk positief antwoord worden enkele vervolgvragen gesteld. In de eerste plaats over het volgen van lessen of cursussen. Hierbij wordt gewezen op de volgende mogelijkheden:

- 'ingeschreven zijn bij een instelling zoals muziekschool, balletschool, toneelschool, creativiteitscentrum of iets dergelijks';
- 'lessen, oefeningen of cursussen onder leiding van een leraar of beroepskracht, anders dan in instellingen zoals bedoeld in de vorige vraag';

In de tweede plaats is gevraagd of men voor de activiteit lid is van:

- 'een vereniging, club, gezelschap of andere organisatie (maar niet opleidingsinstituut of opleidingsinstelling)'.

Bij het verzamelen van kunst gaat het om:

- het kopen van beeldende kunst (bedrag van de aankoop);
- het lidmaatschap van een artotheek of kunstuitleen centrum.

Bij het bezoek aan het culturele aanbod zijn de volgende vormen onderscheiden:

- podia: (beroeps)toneel, cabaret, klassieke muziek, opera en operette, populaire muziek (popmuziek, jazz en musical), ballet;
- (kunst)musea en galleries.

Respondenten die aangaven in de twaalf maanden voorafgaande aan de enquête een culturele instelling te hebben bezocht, werd bij elke genoemde vorm gevraagd hoe vaak zij dat gedaan hadden.

Bij het gebruik van media zal nagegaan worden in hoeverre radio- of televisie-uitzendingen gevolgd worden over/van:

- kunst (beeldende kunst, architectuur, theater, boeken, film);
- klassieke muziek.

Tevens zijn gegevens beschikbaar over het luisteren naar klassieke muziek op eigen platen, CD's of cassettes. Ook het inschakelen van media (bladen, radio of televisie) voor informatie/recensies over muziek, tentoonstellingen, musea, film en toneel zal onderzocht worden.

Het beschrijven van ontwikkelingen in de kunstparticipatie aan de hand van de tijdreeks AVO's kent een aantal beperkingen. Het eerste AVO uit 1979 bevatte een uitgebreider deel over kunstzinnige activiteiten dan latere AVO's. Het twaalfal takken van beoefening werd teruggebracht tot zeven. De vraagstellingen uit AVO'83-'95 zijn wel goed vergelijkbaar.

Data van het AVO'95 zijn echter door een ander onderzoeksbureau vergaard dan data van voorgaande AVO's. Bij de dataverzameling is een andere procedure toegepast waardoor een hogere respons is gerealiseerd. Dit zou de reden kunnen zijn waarom de deelnamecijfers in 1995 afwijken van de trend die op basis van eerdere AVO's werd gevonden. In opdracht van het SCP heeft het onderzoeksbureau van AVO'95 onderzocht in hoeverre deze afwijking een gevolg is van de methode van dataverzameling. Geconcludeerd werd dat veranderingen in cultuurdeelname niet toegeschreven konden worden aan de gebruikte procedure. Wel is het aannemelijk dat de deelnamecijfers van kunstzinnige activiteiten

beïnvloed worden door een andere layout van de vragenlijst. Ten opzichte van het AVO'91 liggen deze cijfers in het AVO'95 over het algemeen lager. Hierom is besloten de gegevens over het beoefenen van kunstvakken uit 1995 niet te vergelijken met die van eerdere meetmomenten. In de bijlage van hoofdstuk 2 wordt gedetailleerder op deze kwestie ingegaan.

De TBO-gegevens over de beoefening van kunstvakken van verschillende peiljaren zijn wel goed vergelijkbaar. De ontwikkeling in de omvang en samenstelling van de participatie zal daarom mede aan de hand van TBO-gegevens beschreven worden. Het enquêteonderdeel van TBO geeft informatie over het beoefenen van een zestal kunst- en kunstnijverheidsvakken:

- schilderen, tekenen;
- boetseren, pottenbakken;
- zingen;
- bespelen van een muziekinstrument;
- toneelspelen, musical, ballet;
- fotograferen, filmen.

Deze activiteiten zijn in het TBO-enquêtedeel niet als een aparte soort opgenomen, zoals in het AVO, maar als onderdeel van een cluster vragen over hobby's en liefhebberijen. Naar muziekbeoefening en zingen is wel afzonderlijk gevraagd. Anders dan in het AVO wordt de beoefening van zang in het TBO zuiniger afgebakend. De vraag luidt namelijk meteen of men aan een zangkoor of zanggroep meedoet, dan wel individueel als zanger of zangeres optreedt. Er zijn echter meer verschillen tussen de vraagstellingen van het AVO en het TBO. In het TBO worden bij de beeldende vakken beeldhouwen en sieraden maken niet genoemd en er is niet gevraagd naar textiele werkvormen. In het TBO is, anders dan in het AVO, bij fotografie en filmen het maken van vakantie en familieopnamen niet uitgesloten.

Enigszins afwijkend van de vraagstelling over zang in het AVO is bij de overige antwoorden op de vragen over het al of niet deelnemen steeds gelegenheid geboden om in één keer ook een drietal wijzen van beoefening te specificeren. De antwoordmogelijkheden zijn als volgt:

- individueel;
- in verenigingsverband;
- in ander verband .

Vervolg vragen over cursussen en lessen ontbreken hier echter. Op het vlak van musiceren is het TBO evenwel bijzonder gedetailleerd, omdat hier ook naar het bespeelde soort instrument wordt gevraagd.

Ook het dagboekgedeelte van het TBO bevat informatie over de deelname aan culturele activiteiten. In het 'dagboek' hebben respondenten gedurende een oktoberweek van kwartier tot kwartier hun bezigheden genoteerd.⁵ In dit verband is vooral de informatie over de aan kunstvakken bestede tijd van belang. In het dagboek is weinig ruimte voor detaillering. Twee hoofdsoorten van activiteiten zijn er onderscheiden, te weten beeldende vakken en podiumvakken. Als voorbeelden zijn daar achtereenvolgens opgesomd:

- boetseren, pottenbakken, schilderen, weven, filmen, fotograferen, ontwikkelen;

- muziekinstrument bespelen, zingen, toneelspelen, ballet beoefenen.

Van de respondenten van de TBO's die een kunstzinnige liefhebberij aankruisten, is daarom ook bekend of zij in de loop van de onderzoekswEEK aan de beoefening zijn toegekomen en hoe lang zij dit hebben gedaan.

Verder bevat het TBO gegevens over het bezoek aan culturele instellingen en over vrijwilligerswerk (op het terrein van zang, muziek, toneel of op een ander cultureel terrein), alsmede deelname aan andere vrijetijdsbesteding. Door het brede karakter van de TBO-gegevens kan de kunstparticipatie te midden van andere vrijetijdsbesteding geanalyseerd worden.

Aanvullende informatie over met name het aanbod van culturele instellingen is uit diverse CBS-statistieken verkregen.

1.4 Opbouw van het rapport

Dit rapport is opgebouwd uit twee delen. In het eerste deel worden verschillen in cultuurparticipatie tussen bevolkingsgroepen en veranderingen daarin beschreven. Ook de samenhangen tussen verschillende participatievormen en de positie van de cultuurparticipatie in de vrijetijdsbesteding komen in dit beschrijvende deel 1 aan bod (hoofdstukken 2, 3, 4 en 5). Deel 2 is gewijd aan achtergronden van opvallende participatieverschillen en ontwikkelingen (hoofdstukken 6, 7 en 8). In dit tweede deel wordt nader ingegaan op verschillen tussen jongeren en ouderen en verschuivingen in deze deelnameverhouding. Veel jongeren maken door het initiatief van ouders of school kennis met kunst. Tijdens de volwassen levensloop vormt de aanwezigheid van jonge kinderen een uitgaansbeperking en op oudere leeftijd doen lichamelijke beperkingen dat. De achtergronden van participatieverschillen tussen jongeren en ouderen komen in hoofdstuk 6 aan bod. In de loop van de tijd is de culturele belangstelling van jongeren en ouderen uit elkaar gegroeid. Is dit vooral een kwestie van gewijzigde levensomstandigheden van jongeren en ouderen of worden jonge generaties in cultureel opzicht anders gesocialiseerd? De achtergronden van verschuivingen in de culturele interesses van jongeren en ouderen worden in hoofdstuk 8 behandeld. Door aandacht te besteden aan verschillen in aanbod wordt ook de achtergrond belicht van met name verschillen in bezoek aan culturele instellingen tussen grootstedelingen en Nederlanders die buiten de grote steden wonen.

Deel 1

In hoofdstukken 2 en 3 wordt de belangstelling voor kunst tussen 1975 en 1995 behandeld. Voor elk van de vier participatievormen zullen de relevante achtergrondkenmerken (leeftijd, sekse, vooropleiding, regionale spreiding e.d.) van de belangstellenden beschreven worden. In hoofdstuk 2 wordt beschreven welk deel van de bevolking op de verschillende terreinen actief is. Hoofdstuk 3 gaat in op de regelmaat waarmee participanten actief zijn. Bij de culturele instellingen komt de bezoekfrequentie aan bod. Bij het beoefenen van kunstvakken wordt ingegaan op de tijd die er wekelijks aan besteed wordt, aan het deelnemen aan lessen en aan lidmaatschappen van verenigingen.

In hoofdstuk 4 worden de samenhangen tussen de vier participatievormen onder-

zocht. Hierbij is ruim aandacht besteed aan de relatie tussen actieve en receptieve deelname: gaat het beoefenen van kunstvakken vaak samen met het bezoek aan culturele instellingen? Eveneens wordt nagegaan in hoeverre beoefenaren en bezoekers beeldende kunst kopen of lenen en hoe vaak zij kunstprogramma's via de media volgen.

In hoofdstuk 5 komt verwante en minder verwante vrijetijdsbesteding van de kunstliefhebbers aan bod. Deze groep is ook op tal van andere vrijetijdsactiviteiten actief. Tot deze activiteiten horen ook het mediagebruik en het verrichten van vrijwilligerswerk op het terrein van kunst en cultuur. Nagegaan zal worden of verschillen in vrijetijdsbesteding van personen die wel en die niet in kunst geïnteresseerd zijn in de loop van de tijd groter of kleiner zijn geworden. Daartoe zullen eerst algemene trends in de vrijetijdsbesteding besproken worden en vervolgens wordt onderzocht in hoeverre kunstliefhebbers zijn meegegaan in de trends. Eveneens wordt onderzocht in hoeverre verschillende kenmerken van de vrije tijd van invloed zijn op getoonde belangstelling voor kunst.

Deel 2

In hoofdstuk 6 wordt de kunstparticipatie tijdens verschillende levensfasen beschreven. Daarbij zijn de volgende fasen onderscheiden: 6-15 jaar, 16-25 jaar, 26-50 jaar, 51-64 jaar en 65-plus. In de eerstgenoemde levensfase is vooral de opvoeding in het gezin en de cultuureducatie op school van invloed. Deze invloeden werken echter in rest van het leven door. In latere levensfasen brengen veranderende posities in het gezin en op de arbeidsmarkt wisselende verplichtingen met zich mee, evenals veranderingen in tijdsdruk en in inkomen. Nagegaan zal worden in hoeverre factoren als tijdsdruk, gezinssituatie, financiële middelen en hoofdbezigheid alsmede fysieke beperkingen (naast scholing en het ouderlijk voorbeeld) in verschillende levensfasen de cultuurdeelname beïnvloeden.

In hoofdstuk 7 wordt de relatie tussen het aanbod van culturele voorzieningen en het gebruik ervan onderzocht, met de gemeentegrootte als indicator voor het voorzieningenniveau. De concentratie van culturele voorzieningen in de grote steden wordt beschreven en het gebruik van stedelingen wordt vergeleken met dat van andere Nederlanders. Ook wordt nagegaan of de gecombineerde interesse voor hoge en lage cultuur meer in de grote steden voorkomt dan erbuiten en of grootstedelijke scholieren meer van het plaatselijke cultuuraanbod profiteren dan schoolgaanden in de rest van het land.

In hoofdstuk 8 worden achtergronden van de divergerende belangstelling tussen jongeren en ouderen beschreven. Waarom zijn ouderen zich in het algemeen meer voor de kunsten gaan interesseren en jongeren minder? Onderzocht zal worden in hoeverre de uiteenlopende belangstelling is toe te schrijven aan veranderde leefomstandigheden in verschillende levensfasen of aan een uiteenlopende socialisatie van personen die in verschillende tijdperken zijn geboren.

In hoofdstuk 9 worden de belangrijkste bevindingen samengevat.

Noten

- 1 Aan het onderscheid tussen professionals en amateurs ligt overigens niet een kwaliteitscriterium ten grondslag. Er zijn vergevorderde amateurs die in kwalitatief opzicht weinig onderdoen voor de professionals.
- 2 Het SCP verricht al vanaf 1974 onderzoek naar de diverse facetten van cultuurparticipatie. In overeenstemming met de taak van het SCP wordt cultuurparticipatie steeds in samenhang met andere vormen van ontplooiing en ontspanning geanalyseerd. Behalve in het tweejaarlijkse Sociaal en Cultureel Rapport werd aan de belangstelling voor kunst aandacht besteed in eenmalige studies van de culturele sector (SCP 1986; Knulst 1989) en in een studie naar het gebruik van diensten in de quartaire sector (Groenen et al. 1992).
- 3 Deze gespecialiseerde publieksstudie over lezen was al voorafgegaan door de studie *Van woord naar beeld?* (Knulst en Kalmijn 1988), die veranderingen in het gebruik van verschillende soorten elektronische en gedrukte media tot onderwerp had. Tevens werd hierin onderzocht in hoeverre de samenstelling van de gebruikers tussen 1975 en 1985 veranderd was en in hoeverre de consumptie van (nieuw) televisieaanbod ten koste was gegaan van het gebruik van gedrukte media.
- 4 Op basis van deze gegevens is al eerder gerapporteerd over de beoefening van kunstvakken door Knulst (1996c) en De Haan en Knulst (1998).
- 5 De ondervraagden zijn over tenminste twee najaarsweken verspreid en die najaarsperiode geeft een goede indruk van de stand van zaken in seizoenen buiten de zomerperiode. Op basis van de grote steekproefomvang mag ervan worden uitgegaan dat een najaarsweek een goede indruk geeft van de situatie onder de bevolking (niet per se voor die bij afzonderlijke personen). Tijdens geen van de onderzoeksweken van de tot nu toe gehouden TBO's hebben zich bijzondere gebeurtenissen voorgedaan. De TBO's werden altijd buiten de herfstvakantie gehouden.

DEEL 1

BESCHRIJVINGEN

2 OMVANG EN SAMENSTELLING VAN DE GROEP KUNSTZINNIG GEÏNTERESSEERDEN

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de belangstelling voor kunst in de afgelopen decennia behandeld. Deze belangstelling kan zich op verschillende manieren uiten. Hier worden vier participatievormen onderscheiden, namelijk:

- de beoefening van verschillende soorten kunstzinnige activiteiten;
- het zelf verzamelen van kunstvoorwerpen;
- het bezoek aan uitvoeringen, voorstellingen en tentoonstellingen;
- het gebruik van elektronische media (televisie, radio en eigen afspeelapparatuur).

Binnen iedere participatievorm zal de deelname aan verschillende activiteiten beschreven worden.

Tevens zal de samenstelling van de groepen participanten aan de hand van een aantal demografische, status- en sociaal-culturele kenmerken worden onderzocht. Daarbij zullen de volgende twee vragen beantwoord worden.

- Wat zijn de belangrijkste achtergrondkenmerken van de deelnemers?
- In hoeverre is de samenstelling van de groep deelnemers door de tijd veranderd?

De veranderingen zijn onderzocht door de deelname op twee meetmomenten, meestal 1983 en 1995, te vergelijken.

In paragraaf 2.2 wordt van iedere participatievorm nagegaan hoe groot de deelname aan de onderscheiden activiteiten is en hoe deze zich in de loop van de tijd ontwikkeld heeft. Vervolgens komen in paragraaf 2.3 de samenstelling van de groepen participanten en de veranderingen die zich hierin hebben voorgedaan aan bod. In paragraaf 2.4 wordt op de invloed van de onderscheiden achtergrondkenmerken ingegaan.

2.2 Ontwikkeling in de belangstelling voor kunst

2.2.1 Beoefening van kunstzinnige activiteiten

Om ontwikkelingen in het beoefenen van kunstzinnige activiteiten te beschrijven, kan gebruikgemaakt worden van zowel AVO- als TBO-data.

Cijfers uit de AVO-reeks

In tabel 2.1 zijn de zeven takken van kunstbeoefening en kunstnijverheid weergegeven in dezelfde bewoordingen die aan de ondervraagden zijn voorgelegd. Ten aanzien van de twee beeldende vakken (textiele werkvormen en fotografie zijn

afzonderlijk beschouwd) en de drie podiumvakken zijn bovendien totaalcijfers gepresenteerd. Deze verwijzen naar aantallen personen die aan één of meer van genoemde hoofdsoorten hebben deelgenomen. Hetzelfde is gebeurd voor alle zeven vakken tezamen.

In tabel 2.1 zijn de gegevens van 1995 niet weergegeven. In de vragenlijst van het AVO'95 is een verandering in de layout van de vragen over kunstvakken aangebracht. Op grond van een nadere analyse is geconstateerd dat het gemiddeld lagere niveau van deelnemen in 1995 ten opzichte van 1991, deels aan een ietwat andere (betere!) opstelling van de vragenlijst is toe te schrijven (Burhenne en Van der Leest 1997). In B2.1 wordt in detail ingegaan op de verschillen tussen de cijfers uit 1991 en 1995.

Tabel 2.1 Aantal beoefenaars van zeven kunst- en kunstnijverheidsvakken, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-1991

	1983	1987	1991	verschil 1983-1991 ^a
tekenen, schilderen, grafisch werk	17	18	20	+
beeldhouwen, boetseren, pottenbakken, sieraden maken	6	5	6	0
een of beide van deze soorten beeldende vakken	19	20	22	+
textiele werkvormen: werken met textiel, wandkleden maken, weven e.d.	17	15	14	-
zingen	12	14	17	+
bespelen van een muziekinstrument	15	14	16	0
toneel, mime, volksdans, ballet (ook jazz- en beatballet)	8	8	7	-
een of meer van deze drie soorten podiumvakken	26	26	28	+
fotografie, film, video (geen vakantie- of familiekiekjes/ filmpjes)	13	13	13	0
<u>één of meer van alle genoemde disciplines</u>	<u>48</u>	<u>47</u>	<u>48</u>	<u>0</u>

^a 0 geen significant verschil, +/- significant op 1%-niveau.

Bron: SCP (AVO'83-'91)

Mate van verspreiding

Bezien we eerst de mate van verspreiding, dan is tekenen, schilderen en grafisch werk nog steeds de kunstzinnige liefhebberij die het meeste voorkomt. Zingen en musiceren komen in 1995 op een gedeelde tweede plaats. De podiumvakken zang, muziek, dans en theater bij elkaar winnen het echter als men deze plaatst tegenover de traditionele beeldende vakken.

Veranderingen door de tijd

De meest rechtse kolom van tabel 2.1 geeft informatie over de ontwikkeling in de periode 1983-1991. In die kolom is alleen op het verschil 1983-1991 gelet, waarbij de uitkomsten per kunstvak op significantie zijn getoetst. Een stijging wordt in die laatste tabelkolommen met (+), een significante teruggang met (-) aangegeven.

In het algemeen is tussen 1983 en 1991 geen verandering gekomen in de omvang van de groep beoefenaars van kunstvakken. Achter die gelijkblijvende trend gaat echter een stijging bij sommige vakken en een daling bij andere schuil. De belangstelling voor tekenen, schilderen en zingen nam toe, terwijl de textiele werkvormen en de beoefening van podiumkunst (toneel, mime, volksdans en ballet) een terugval te zien gaven.

Cijfers uit de TBO-reeks

Het TBO berust op minder waarnemingen dan de AVO-reeks. Daar staat tegenover dat veranderingen in vragenlijsten hier geen spelbreker zijn geweest, want de opstelling van de vragenlijst bleef op hoofdlijnen hetzelfde als bij de eerste meting in 1975. De TBO-reeks bestrijkt een periode van liefst twintig jaren. De reeks biedt informatie over zes in plaats van zeven soorten kunstvakken (§ 1.3 en tabel 2.2).

De mate van verspreiding

Uit de SCP-studie *De kunstzinnige burger* is gebleken dat de jeugd van 6-15 jaar bij de beeldende en podiumvakken bijzonder actief is (Van Beek en Knulst 1991). In het TBO wordt de jeugd onder de 12 jaar niet onderzocht. Ook al mist men hierdoor een gedeelte van dit meer dan gemiddeld actieve deel uit de bevolking, dan nog zijn er volgens de TBO-cijfers steeds veel beoefenaars van kunstzinnige liefhebberijen te vinden (tabel 2.2).

Tabel 2.2 Aantal deelnemers aan een zestal soorten kunstzinnige activiteiten, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-1995 (in procenten)

	1975	1980	1985	1990	1995	verschil 1975-1995 ^a	trend 1975-1995 ^b
schilderen, tekenen	13	15	15	14	17	++	0
boetsen, pottenbakken	5	5	4	3	3	--	-
zingen	5	6	4	7	6	0	0
bespelen van een muziekinstrument	17	21	18	19	19	0	0
toneelspelen, musical, ballet	3	4	4	4	5	0	0
fotograferen, filmen	39	42	37	39	39	0	0
één of meer van deze activiteiten	56	61	55	57	58	0	0
idem, maar zonder fotografie, film	32	37	35	34	36	+	0

^a 0 geen significant verschil, ++/- - significant op 1%-niveau, +/- significant op 5%-niveau.

^b 0 geen significant stijgende/dalende trend, +/- significante verandering (1%-niveau).

Bron: SCP (TBO'75-'95)

In de TBO-vragenlijst is, anders dan bij het AVO, bij fotograferen en filmen het maken van vakantie- en familieopnamen niet uitgesloten. Zoals vanwege de brede

vraagstelling kon worden verwacht, kent fotografieren en filmen een groot aantal deelnemers, liefst 39% in 1995. Zonder al die gebruikers van foto-, film- en video-camera's mee te tellen, zegt ruim een derde van de bevolking aan een of meer kunstzinnige liefhebberijen te doen. In dat geval komen opnieuw beeldende vakken in het platte vlak (17% in 1995) en het bespelen van een muziekinstrument (19% in 1995) als meest beoefende vakken naar voren.

De overige vakken kennen volgens het TBO niet die mate van verspreiding. Zingen (hier direct verwijzend naar koor- dan wel solozang) komt op 6% deelname, dans en theater op 5% en de plastische beeldende vakken op 3%.

Veranderingen 1975-1995

De veranderingen door de tijd laten zich op uiteenlopende manieren beschouwen. Men kan 'inzoomen' op de verschillen tussen twee meetmomenten, bijvoorbeeld 1975 en 1995, maar men kan ook uitgaan van de trend over de periode 1975-1995. Beide benaderingen zijn gevolgd.¹ De trend is over alle vijf jaren berekend, waardoor de invloed van uitschieters wordt verminderd.

De TBO-reeks wijst in het algemeen eveneens op een constante mate van participatie. De verschuivingen in de deelname bij de onderscheiden vakken zijn minder groot dan bij het AVO. Alleen bij boetseren en pottenbakken zou de belangstelling (van 5% in 1975 naar 3% in 1995) significant zijn gedaald. Bij vergelijking van de eerste en de laatste meting is er bij tekenen en schilderen sprake van een significante stijging (wat doorwerkt in de totaalcijfers in de onderste tabelregel).

Tussen 1975 en 1995 is er in het aantal personen dat een muziekinstrument bespeelt weinig veranderd. De waargenomen proporties bewegen zich zo rond één op de vijf Nederlanders. Over deze groep van amateurs valt nog meer te vertellen, omdat telkens ook is nagegaan welk soort instrument zij bespeelden (tabel 2.3).

Tabel 2.3 De verdeling van bespeelde muziekinstrumenten onder de groep die zei te musiceren, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-1985 (in procenten)^a

	1975	1980	1985	1990	1995	verschil 1975-1995 ^b	trend 1975- 1995 ^c
piano	29	24	31	28	32	0	0
elektronisch orgel	24	25	24	25	22	0	0
drumstel	1	3	2	3	6	++	+
gitaar	21	24	24	21	27	0	0
ander tokkelinstrument	5	4	3	3	5	0	0
blokfluit	17	19	20	25	14	0	0
ander blaasinstrument	13	15	19	18	19	+	0
slaginstrument	2	4	3	2	2	0	0
strijkinstrument	4	3	3	3	2	0	0
ander instrument	11	10	6	6	7	0	-

^a Meerdere antwoorden waren mogelijk.

^b 0 geen significant verschil, ++/- - significant op 1%-niveau, +/- significant op 5%-niveau.

^c 0 geen significant stijgende/dalende trend, +/- significante verandering (1%-niveau).

Bron: SCP (TBO'75-'95)

Piano, elektronisch orgel en gitaar zijn sinds de eerste peiling het populairst gebleven. De populariteit van de gitaar werd in 1990 één keer overtroffen door die van de blokfluit. Dit lijkt echter een uitschieter, vooral met het oog op het cijfer uit 1995. De andere blaasinstrumenten, hout tezamen met koper, genieten een gelijkblijvende belangstelling.

Let men op de significantie van eventuele veranderingen, dan blijven er - mede vanwege de beperkte steekproefomvang in 1975 - weinig geprononceerde verschuivingen over. Alleen bij het drumstel valt een significante stijging waar te nemen.

Constateringen over de verbreiding van kunstzinnige activiteiten

Ondanks verschillen in methode en vraagstelling komen beeldende vakken in het platte vlak, alsmede het bespelen van een muziekinstrument, in zowel AVO als TBO als meest beoefende takken naar voren. Volgens beide onderzoeken doet ongeveer een vijfde van de bevolking aan tekenen, schilderen en dergelijke. Ten aanzien van musiceren lopen de schattingen enigszins uiteen. Dat het musiceren het in het TBO van tekenen en schilderen wint, niet slechts in 1995 maar in alle voorgaande peiljaren, moet vermoedelijk aan het ontbreken van de lagere-schooljeugd in de TBO-surveys worden toegeschreven. In de leeftijd tussen 6 en 12 wordt er volgens de AVO-peilingen nog vaker getekend en geschilderd dan een muziekinstrument bespeeld.²

Bij dans, theater, musical en dergelijke zat het AVO hoger dan het TBO. In het AVO is het volksdansen meegeteld en in het TBO niet. Dat de cijfers uit beide reeksen naar elkaar toegroeien, zou op een gedaalde belangstelling voor het volksdansen kunnen wijzen.

Het TBO komt in 1995 met 6% uit op half zoveel beoefenaren van zang als het AVO met 13%. De reden hiervoor is opnieuw in de vraagstelling te vinden. In het TBO wordt meteen naar koor- of solozang gevraagd (zie § 1.3), terwijl in het AVO niet wordt geselecteerd op een naar buiten tredende manier van zingen.

Constateringen over veranderingen in deelname

Zowel het TBO als het AVO wijst in het algemeen op een door de tijd gelijk gebleven graad van participatie. Bij het AVO zijn veranderingen in de deelname bij afzonderlijke vakken waarneembaar die bij het TBO niet of in mindere mate geconstateerd worden. De AVO-reeks bestrijkt echter een relatief korte periode, namelijk acht jaar. De TBO-cijfers hebben betrekking op twintig jaar. In deze twee decennia zijn over kortere perioden ook verschuivingen bij de verschillende kunstvakken waarneembaar die in de trend niet tot uitdrukking komen.

2.2.2 Het zelf verzamelen van kunstwerken

Om in het bezit van een kunstwerk te komen kan men dit kopen of lenen. Hiervoor kan men terecht bij de kunstenaar zelf of kan men een instelling laten bemiddelen.

Galeries, kunsthandels, veilinghuizen en kunstuitleencentra vormen de belangrijkste bemiddelende instellingen. Uit onderzoek onder kunstenaars is bekend dat in 1995 33% vanuit het atelier verkocht en 56% via een galerie of kunsthandel (Meulenbeek et al. 1997).

In Nederland bevinden zich ongeveer 400 galeries en rond de 100 gesubsidieerde instellingen voor kunstuitleen (CBS 1994). Kunstuitleencentra zijn instellingen die zonder winstoogmerk kunstwerken uitlenen aan bedrijven en particulieren.³ Het eerste kunstuitleen centrum werd door particulier initiatief in de jaren vijftig opgericht onder de naam Stichting Beeldende Kunst (SBK). Deze stichting had als doel het bevorderen van de verkoop van beeldende kunst door verhuur. Later werden meer instellingen opgericht volgens dit principe. Aanvankelijk leenden de SBK's alleen kunstwerken uit aan instellingen en bedrijven (Hamers et al. 1993). Begin jaren zeventig begon de overheid met het subsidiëren van de collectievorming van de kunstuitleeninstellingen.

Naast het snel groeiende aantal kunstuitleeninstellingen ontstonden in het midden van de jaren zeventig de artotheken. Deze overheidsinstellingen leenden kunstwerken uit die door de gemeenten waren verworven van plaatselijke kunstenaars in het kader van de Beeldende-kunstenaarsregeling (BKR). Bij artotheken bestond in tegenstelling tot de kunstuitleencentra niet de mogelijkheid om kunstwerken te kopen. Na de afschaffing van de BKR-regeling in 1987 zijn kunstuitleencentra en artotheken naar elkaar toegegroeid.

Naast de gesubsidieerde kunstuitleen is er een kleiner, maar groeiend aantal commerciële kunstuitleencentra. De concurrentie om de gunsten van de klant is hierdoor toegenomen.

De groei van het aantal kunstuitleencentra en hun collecties is gepaard gegaan met een toename van het aantal abonneerders. Het percentage van de bevolking dat kunstvoorwerpen via de kunstuitleen leent, verdubbelde in de periode 1979-1995 (zie tabel 2.4). Ondanks het streven om door verhuur de verkoop van beeldende kunst te bevorderen bleef het bevolkingsdeel dat kunst koopt in dezelfde periode nagenoeg constant. Toch heeft het lidmaatschap van instellingen met kunstuitleen wel invloed op het aankopen van kunst. Uit onderzoek van Hamers et al. (1993: 43) blijkt dat naarmate men langer lid is van een kunstuitleen centrum, men vaker kunst heeft gekocht, zowel via de kunstuitleen als via een galerie.⁴

Tabel 2.4 Lidmaatschap van kunstuitleen centrum of artotheek en het zelf kopen van kunst, bevolking van 16 jaar en ouder, 1979-1995

	1979	1983	1987	1991	1995	verschil 1979-1995 ^a	trend 1979- 1995 ^b
lid kunstuitleen	0,8	1,2	1,8	2,0	1,7	+	+
kopen van beeldende kunst	4,6				4,8	0	

^a 0 geen significant verschil, +/- significant op 1%-niveau.

^b 0 geen significant stijgende/dalende trend, +/- significante verandering (1%-niveau).

Bron: SCP (AVO'79-'95)

2.2.3 Bezoek aan culturele instellingen

Een derde manier van kunstparticipatie is het bezoek aan culturele instellingen. In Nederland kan men in vele schouwburgen en concertzalen terecht om van toneel, ballet en muziek te genieten. Kunstmusea en galleries zijn dagelijks open om mensen in contact te brengen met beeldende kunst.

Over deze vormen van cultuurparticipatie is meer gepubliceerd dan over het beoefenen van kunstzinnige activiteiten en over het huren en kopen van kunstvoorwerpen. Een van de redenen hiervoor is dat vanouds al gegevens over de publieke belangstelling worden verzameld. Dat geldt in het bijzonder voor de podiumsector. De gemakkelijksbelasting, die tot ongeveer 1970 op het bezoek aan podia werd geheven, maakte het mogelijk de verkoop van kaartjes van jaar tot jaar te registreren. Al vóór de Tweede Wereldoorlog is men hiermee begonnen. In de meeste sectoren heeft sindsdien wel een verandering in de registratie plaatsgevonden. Zulke discontinuïteiten bemoeilijken een vergelijking over een lange termijn. De tellingen van bezoek aan podiumkunsten in de periode 1955-1994 zijn uitgebreid beschreven in *Podia in een tijdperk van afstandsbediening* (Knulst 1995). In dit rapport wordt tevens een vergelijking gemaakt met het aantal verkochte bioscoopkaarten in de periode 1955-1970. In *Het gedeelde erfgoed* worden de bezoektellingen aan musea beschreven sinds 1945 (De Haan 1997). Op de bezoektellingen wordt hier dan ook niet verder ingegaan.

Naast de tellingen bij de instellingen bieden herhaalde bevolkingssurveys inzicht in de ontwikkeling van de kunstzinnige interesse. In het AVO is gedetailleerd gevraagd naar het bezoek aan culturele instellingen.

Aangezien de vragen in elke aflevering van het AVO op dezelfde manier gesteld zijn, bieden de gegevens een goed overzicht over de periode 1979-1995.⁵ Tabel 2.5 geeft een overzicht van de ontwikkeling.

Als participatie breed wordt omschreven (inclusief bezoek aan popconcerten en bioscopen), dan bezocht twee derde van de bevolking jaarlijks tenminste eenmaal een culturele instelling. Na de bioscoop is het museum het meest populair.

Bij het toneel kan onderscheid gemaakt worden tussen uitvoeringen van amateurs en van professionals. Als beide soorten uitvoeringen meegeteld worden, dan is toneel de meest bezochte podiumkunst. Toneel bereikt dan een even groot deel van de bevolking als popmuziek, jazz en musical samen. Het bereik van beroepstoneel is echter een stuk kleiner: 23% van de bevolking had in 1995 toneel bezocht, 12% beroepstoneel. Het verschil - 11 procentpunt - verwijst naar de groep die wel naar amateurtoneel is geweest, maar niet naar beroepstoneel. Dit bereik van amateurtoneel is opmerkelijk hoog, veel hoger dan dat van bijvoorbeeld ballet.

De veranderingen door de tijd zijn opnieuw op twee manieren geanalyseerd. Er is gekeken naar het verschil tussen 1979 en 1995 en naar de tendens over de periode 1979-1995.⁶ De twee meest rechtse kolommen van tabel 2.5 geven hierover informatie. Vervolgens zijn de uitkomsten per kunstvak op significantie getoetst. Een stijging wordt in die laatste tabelkolommen met (+), een significante teruggang met (-) aangegeven.

Tabel 2.5 Bezoek aan verschillende typen podiumvoorstellingen en aan cinema, musea en galeries, bevolking van 6 jaar en ouder, 1979-1995 (in procenten)

	1979	1983	1987	1991	1995	verschil 1979-1995 ^a	trend 1979-1995 ^b
toneel	22	22	22	23	23	+	+
idem, alleen beroepstoneel	.	12	12	12	12	0	0
uitvoeringen klassieke muziek	11	12	13	14	15	+	+
ballet	3	4	4	4	3	+	+
popmuziek, jazz, musical	12	17	18	21	22	+	+
cabaret	11	10	10	10	10	0	0
één of meer van deze podiumvoorstellingen	36	38	39	43	43	+	+
bioscoop	46	45	41	42	45	0	0
filmhuis	5	6	6	5	5	+	0
één of meer van deze cinema-instellingen	47	46	42	43	46	0	-
museum ^c	25	29	33	34	30	+	+
galerie ^c	17	17	19	20	19	+	+
één of meer van deze instellingen ^c	32	34	37	39	35	+	+
één of meer van alle genoemde voorstellingen ^c	63	64	64	65	66	+	+

^a 0 geen significant verschil, +/- significant op 1%-niveau.

^b 0 geen significant stijgende/dalende trend, +/- significante verandering (1%-niveau).

^c Personen van 16 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Over het algemeen is het aantal participanten op jaarbasis licht gestegen. Tussen 1979 en 1995 steeg het percentage participanten van 63 naar 66.⁷ Een relatief sterke toename van de belangstelling valt waar te nemen als uitsluitend naar de podiumkunsten gekeken wordt. In deze sector steeg het percentage bezoekers van 36 in 1979 naar 43 in 1995. Opmerkelijk is evenwel dat bij een exclusiever om-

schrijving (met weglating van popmuziek, jazz en musical) de stijging veel gematigder uitvalt. Toch is ook de belangstelling voor klassieke muziek geleidelijk gestegen in de periode 1979-1995.⁸ De belangstelling voor ander traditioneel podiumaanbod, dat wil zeggen toneel en ballet, bleef vrijwel constant. De trend van dalende publieke belangstelling voor traditionele podiumkunsten in de periode van de opkomst van de televisie (1955-1970) is daarmee gekeerd. Nu de televisie voor iedereen alledaagse kost is geworden, kan de podiumsector rekenen op een redelijk omvangrijke en trouwe groep belangstellenden. Dat neemt echter niet weg dat een grote groep niet komt en dat de bezoekers hierdoor een select gezelschap vormen.

Naar het bezoek aan popconcerten is in de AVO's niet afzonderlijk gevraagd. Ook de tellingen van bezoeken bij de instellingen bieden geen betrouwbaar aanvullend inzicht in de belangstelling voor popmuziek. Het CBS registreert alleen de bezoeken bij gesubsidieerde instellingen. Subsidies worden echter nauwelijks verstrekt voor popfestivals, stadionconcerten en café-optredens.⁹

De Nederlandse musea (met inbegrip van de door musea georganiseerde tentoonstellingen) konden zich lange tijd verheugen in een stijgende belangstelling.¹⁰ Tot 1991 steeg het percentage van de bevolking dat jaarlijks tenminste eenmaal een museum bezocht. Bij de meest recente AVO-meting in 1995 lag dit percentage echter lager. De daling van het museumbezoek in de eerste helft van de jaren negentig is opvallend, omdat in geen van de andere culturele sectoren de belangstelling afnam.

De kunstmusea vormen een klein, maar spraakmakend deel van het totale museumaanbod. In de reeks AVO's is alleen in 1979 en in 1995 naar het bezoek aan verschillende typen musea gevraagd. In lijn met de stijgende trend in het museumbezoek over de afgelopen decennia steeg het bezoek aan kunstmusea van 12% naar 17%. Omdat geen gegevens beschikbaar zijn voor de tussengelegen meetmomenten kan niet nagegaan worden of het bezoek aan kunstmusea in de eerste helft van de jaren negentig gedaald is.

2.2.4 Kunst via elektronische media

Een vierde manier van participeren is het bekijken of beluisteren van kunst door middel van elektronische media. Dankzij televisie, radio, platenspelers en cdspelers kunnen personen die niet gewend zijn kunstevenementen te bezoeken toch regelmatig met kunst in aanraking komen. Dat de bezoekcijfers in het huidige mediatijdperk niet zijn gedaald, zou erop kunnen wijzen dat er een complementaire relatie bestaat tussen kunstconsumptie in zalen of musea en in de huiskamer. Volgens sommigen zou televisie bijdragen aan ons beeld van kunst en cultuur. Televisie zou de culturele agenda bepalen en hoe het geselecteerde bekeken en beluisterd moet worden (Doorman en Zeeman 1998: 19).

Door de verbetering van de registratietechnieken is de technische kwaliteit van uitgezonden programma's in de loop van de tijd toegenomen. Ook de afspeelapparatuur is steeds beter geworden. In veel huiskamers is de platenspeler vervangen door de snel ingeburgerde cd-speler. In 1985 was deze nog slechts in 2% van de huis-

houdens aanwezig. Tien jaar later werd er in meer dan driekwart van de huishoudens via de cd-speler muziek beluisterd (SCP 1996; Van Dijk en De Haan 1998). Dankzij de verschillende media zijn veel mensen in staat te volgen wat er in de kunstwereld speelt. In tabel 2.6 staat weergegeven welk deel van de bevolking wel eens kunstprogramma's volgt via elektronische media.

Tabel 2.6 Het volgen van kunst en cultuur via elektronische media, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-1995 (in procenten)

	1983	1987	1991	1995	verschil 1983-1995 ^a	trend 1983-1995 ^b
kunstprogramma's via tv	39	45	43	39	0	-
klassieke muziek via radio en tv	32	33	32	29	-	-
klassieke muziek via platenspeler of cd	50	53	54	46	-	-
bioscoopfilm op tv	79	80	75	75	-	-
tenminste één van deze programma's	89	91	89	88	-	-

Bron: SCP (AVO'83-'95)

Anders dan kunstuitingen op het witte doek, op podia en in musea, is het cultuur-aanbod langs de weg van de elektronische media door een breed publiek aanvaard. Het aantal personen dat langs die weg klassieke muziek beluisterd, is ruim drie keer groter dan het directe bereik van klassieke concerten in muziekcentra. Ook andere kunstprogramma's op televisie trekken in vergelijking met live-evenementen veel kijkers; in 1995 keek 39% van de bevolking weleens. Programma's over film waren daarbij favoriet (33%), gevolgd door die over theater (23%), beeldende kunst (21%) en architectuur (21%).¹¹

Opvallend is dat het bereik van televisieprogramma's niet bij alle kunstvormen groter is dan dat van zaalproducties en tentoonstellingen. Er kijken nauwelijks meer mensen naar programma's over beeldende kunst dan er naar galeries of naar kunstmusea gaan. Toneeluitvoeringen (die van amateurs inbegrepen) trekken zelfs evenveel publiek als het aantal kijkers naar televisieprogramma's over theater. Hoewel traditionele cultuuruitingen via de elektronische media een breed publiek bedienen, is het bereik niet in alle sectoren even groot. Over de jaren (1983-1995) is de belangstelling voor het traditionele cultuuraanbod via de elektronische media bovendien wat teruggelopen.

2.3 Veranderingen in de samenstelling van de groep participanten

Onderzoek naar cultuurparticipatie heeft steeds weer laten zien dat niet alle bevolkingsgroepen er in gelijke mate bij betrokken zijn. Vooral het opleidingsniveau en de leeftijd van personen alsmede het sociaal milieu waarin men opgroeide, bleken van belang (bv. CBS 1964; SCP 1976 en 1992; Ganzeboom 1989; Knulst 1989; Van Beek en Knulst 1991). Het grootste deel van de onderzoeken heeft betrekking op het bezoek aan culturele instellingen. Minder vaak werd de deelname aan kunstzinnige activiteiten onderzocht. In deze paragraaf zal de samenstelling van de

groep cultureel actieven beschreven worden en opnieuw op de vier verschillende terreinen: beoefenen van kunstzinnige activiteiten, bezoek aan culturele instellingen, het volgen van kunst via elektronische media en het zelf verzamelen van kunstvoorwerpen.

Bij de beoefening van kunstzinnige activiteiten is de deelname aan beeldende vakken (tekenen, schilderen, grafisch werk en beeldhouwen, boetseren, pottenbakken, sieraden maken) en podiumvakken (zingen; bespelen van een muziekinstrument; toneel, mime, volksdans, ballet) onderscheiden.¹²

Bij het bezoek aan culturele instellingen zijn bezoekgegevens van toneel, klassieke concerten, opera en operette en ballet onder het etiket 'traditionele podiumkunsten' samengevoegd. De gegevens over cabaret, popmuziek, jazz en musical zijn samen genomen als 'populair podiumaanbod'. In bijlage B2.2 zijn de gegevens voor iedere vorm van podiumkunst wel afzonderlijk weergegeven. Verder zijn de kenmerken van bezoekers van kunstmusea en van galeries apart weergegeven.

Bij het mediagebruik is een onderscheid gemaakt tussen kunstprogramma's op televisie en radio enerzijds en klassieke muziek op televisie, radio, cd of plaat anderzijds.

Bij het zelf verzamelen van kunstvoorwerpen is apart aandacht besteed aan de kenmerken van leden van kunstuitleninstellingen en van kopers van beeldende-kunstvoorwerpen.

In de beschikbare data worden de volgende twee zaken belicht.

- Naar welke sociale kenmerken onderscheiden deelnemers aan kunst en cultuur zich van niet-deelnemers?
- In hoeverre is de samenstelling van de groep deelnemers in de afgelopen decennia veranderd?

Omwille van de overzichtelijkheid zijn bij de beschrijvingen steeds dezelfde achtergrondkenmerken gebruikt. Onder de geselecteerde kenmerken zijn er verschillende die naar facilitatie of juist beperkingen voor kunstparticipatie verwijzen. Deelname aan kunst en cultuur is een vorm van vrijetijdsbesteding. Omdat er veel andere mogelijkheden zijn, moet er uit verschillende alternatieven gekozen worden, waarbij voor- en nadelen tot op zekere hoogte tegen elkaar worden afgewogen. De uitkomst van zo'n afweging zal afhangen van hulpbronnen waarover iemand beschikt en van beperkingen waarmee iemand geconfronteerd wordt. Tot die hulpbronnen behoren de culturele competentie en de culturele belangstelling in de directe sociale omgeving. Bij restricties kan men denken aan financiële middelen en fysieke belemmeringen en beperkingen die de gezinssituatie met zich meebrengt. De nabijheid van culturele voorzieningen en een ruime hoeveelheid vrije tijd kunnen eveneens van invloed zijn.

De analyses zijn opnieuw uitgevoerd op gegevens van het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO) vanwege de grootte van de steekproef en omdat in dit survey gedetailleerd naar de cultuurparticipatie is gevraagd. Voor inzicht in de mogelijk veranderde samenstelling van de participanten is de deelname steeds op

twee meetmomenten weergegeven. Voor alle participaties vormt 1995 het meest recente peiljaar. Maar omdat bij de beoefening van kunstvakken het reeds besproken vragenlijsteffect de 1995-meting beïnvloed heeft, is voor die deelnamevorm 1991 als laatste meetmoment genomen.

Als vergelijkingspunt is zoveel mogelijk 1983 aangehouden. In dit jaar is in de AVO-enquête op overeenkomstige wijze naar de belangstelling voor kunst gevraagd als in 1995. In 1983 is echter niet gevraagd naar het bezoek aan kunstmusea en naar het verzamelen van kunstvoorwerpen. Hiervoor is 1979 als vergelijkingsjaar gekozen. Het bleek niet mogelijk om voor alle deelnamevormen een vergelijking te maken tussen 1979 en 1991/'95. In 1979 is anders gevraagd naar het beoefenen van kunstvakken en geheel niet naar het volgen van kunst via elektronische media.

Sekse

Uit eerder onderzoek is bekend dat vrouwen meer belangstelling voor kunst hebben dan mannen. Jongens gaan zelfs voor verwijfd door als zij wat voor kunst voelen (De Waal 1989). Voor bepaalde vormen van kunstzinnige activiteit zijn normen ook seksspecifiek. Jongens worden bijvoorbeeld meer gestimuleerd tot fotograferen en filmen en minder tot dans en textiele werkvormen dan meisjes (Van Beek en Knulst 1991).

Tabel 2.7 Belangstelling voor kunst, naar sekse, bevolking van 6 jaar en ouder, 1979-1995 (in procenten)

	mannen		vrouwen	
	1983	1995	1983	1995
beoefenen kunstvakken ^a	41	41	55	55
beeldend vak	17	18	20	25
podiumvak	21	23	32	33
bezoek culturele instellingen ^b	46	45	49	52
traditionele podiumkunsten ^c	25	27	31	35
populair podiumaanbod ^d	23	27	21	26
kunstmuseum ^e	11	15	12	19
galerie	16	17	18	20
volgen van kunst via elektronische media	64	60	66	65
kunstprogramma's op televisie en radio	38	38	40	41
klassieke muziek op televisie, radio, cd of plaat	52	47	55	52
zelf verzamelen van kunst ^e	6	6	5	6
lid kunstuitleen	1	2	1	2
zelf kopen beeldende kunst	5	5	4	4

^a Alle in tabel 2.1 genoemde vakken, gegevens uit 1991 in plaats van 1995.

^b Bezoek aan toneel, klassieke concerten, ballet, cabaret, musea of galeries.

^c Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^d Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

^e Gegevens uit 1979 in plaats van 1983.

Bron: SCP (AVO'79-'95)

De gegevens in tabel 2.7 bevestigen nog eens dat vrouwen meer belangstelling voor kunst hebben dan mannen. Vooral bij het beoefenen van amateurkunst zijn vrouwen actiever. Het vrouwenoverwicht is in de beeldende vakken nog wat sterker dan bij de podiumvakken. Ook onder de personen die jaarlijks tenminste één culturele instelling bezoeken, zijn er meer vrouwen dan mannen. Vrouwen gebruiken bij de participatie ook meer elektronische media dan mannen. Een uitzondering vinden we bij het aankopen van beeldende kunst. Hier zijn de mannen in de meerderheid. De bezoekcijfers van vrouwen zijn gestegen. Het percentage mannen dat jaarlijks tenminste één culturele instelling bezoekt is in tegenstelling tot dat van vrouwen niet toegenomen. Mannen hadden bij het populaire podiumaanbod een licht overwicht, maar aangezien vrouwen iets meer zijn gegaan, is het verschil thans nagenoeg verdwenen.

Leeftijd

Leeftijd kan op verschillende manieren van invloed zijn op de deelname. Op oudere leeftijd vormen lichamelijke beperkingen mogelijk een oorzaak voor een dalende interesse voor kunst. Hierdoor zou men moeilijker van huis kunnen om bijvoorbeeld een museum of een schouwburg te bezoeken. De leeftijd zou echter nog op een andere manier een rol van betekenis kunnen spelen. Bij de beoefening van kunstzinnige activiteiten bijvoorbeeld zou de gevoelsbeheersing een rem op de expressiviteit kunnen vormen. Mogelijk geldt dit in het bijzonder voor ouderen, omdat jongeren hun spontaniteit nog minder aan banden hebben gelegd.

Tabel 2.8 Belangstelling voor kunst, naar leeftijd, bevolking van 6 jaar en ouder, 1979-1995 (in procenten)

	6-15 jaar		16-25 jaar		26-45 jaar		46-64 jaar		≥ 65 jaar	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995	1983	1995	1983	1995
deelname kunstvakken ^a	60	69	62	58	48	48	39	38	29	31
beeldend vak	42	55	29	29	13	17	9	11	6	8
podiumvak	42	52	37	38	24	25	16	19	14	15
bezoek culturele instellingen ^b	52	52	49	43	50	51	46	53	36	37
traditionele podiumkunsten ^c	26	32	27	26	30	32	29	36	25	35
populair podiumaanbod ^d	14	10	43	43	25	36	15	22	6	9
kunstmuseum ^e	-	-	14	15	13	18	11	19	8	12
galerie	-	-	16	13	19	19	18	25	11	14
volgen van kunst via elektronische media	42	37	63	55	71	67	73	72	69	67
kunstprogramma's op televisie en radio	16	18	41	39	46	46	44	43	40	38
klassieke muziek op televisie, radio, cd of plaat	34	25	43	34	60	54	64	64	62	60
zelf verzamelen van kunst ^e	-	-	3	2	8	6	7	9	3	2
lid kunstuitleen	-	-	1	1	1	2	1	2	1	1
zelf kopen beeldende kunst	-	-	3	1	7	6	5	7	2	2

^a Alle in tabel 2.1 genoemde vakken, gegevens uit 1991 in plaats van 1995.

^b Bezoek aan toneel, klassieke concerten, ballet, cabaret, musea of galleries.

^c Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^d Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

^e Gegevens uit 1979 in plaats van 1983.

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Jongeren (tussen de 6 en 16 jaar) beoefenen veel vaker kunstzinnige activiteiten dan ouderen (tabel 2.8). De participatiecijfers dalen naarmate men opschuift van jong naar oud. Ouderen schakelen vaker dan jeugdigen elektronische media in om kunst te volgen. Bij het bezoek aan culturele instellingen zijn de verschillen tussen leeftijdsgroepen kleiner. Jongeren van 16-25 jaar en ouderen boven de 65 jaar blijven echter wel achter op de rest van bevolking. In hoofdstuk 6 zal nagegaan worden in hoeverre lichamelijke beperkingen van 65-plussers hierbij een rol spelen.

Traditionele podiumkunsten, kunstmusea en galleries trekken relatief veel publiek uit de leeftijdsklassen van 36 tot 65 jaar. Bij de traditionele podiumkunsten verschilt de leeftijdsverdeling bij klassieke muziek van die bij toneel. Vooral de klassieke concerten trekken een oud publiek; het toneel slaagt er beter in jongeren te trekken. Als amateurtoneel wordt meegeteld, komen zelfs de meeste bezoekers uit de leeftijdsklasse van 6-15 jaar (zie tabel B2.2).

Het bezoek aan voorstellingen van medeleerlingen kan hier ook onder vallen. Bij het beroepstoneel ligt het bezoek onder 6-15-jarigen juist relatief laag; de meeste

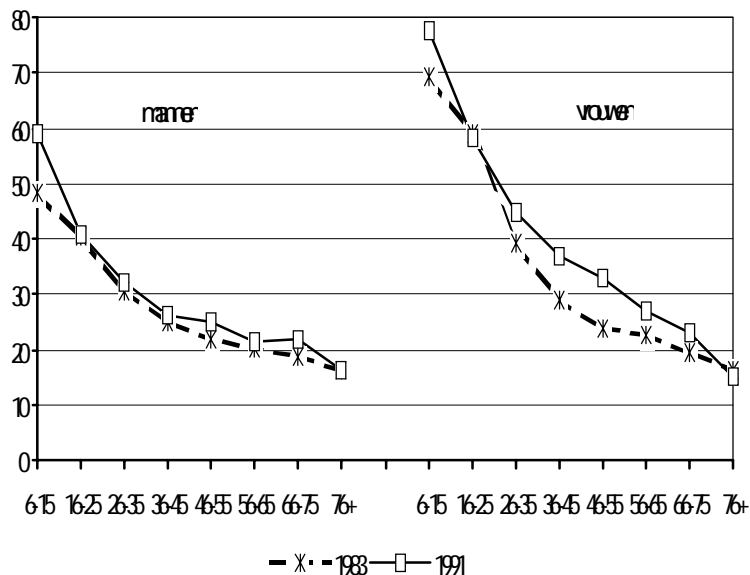
bezoekers zijn hier tussen de 26 en 55 jaar.

In eerder onderzoek is al gewezen op de vergrijzing van het podiumpubliek en het museumpubliek (Knulst 1995; Smithuijsen 1997; De Haan 1997; SCP 1998). Deze bevinding wordt ondersteund door de gegevens in tabel 2.8. Onder de 16-25-jarigen is de deelname veelal iets gedaald of gelijk gebleven. Onder de bevolking van 46 jaar en ouder nam het percentage kunstzinnige amateurs en het percentage bezoekers van culturele instellingen juist toe. Bij het mediagebruik is het luisteren naar klassieke muziek onder jongeren sterk gedaald, terwijl het onder ouderen slechts licht daalde. De 46-64-jarigen horen al evenzeer tot de groepen die over de jaren vaker beeldende kunst huurden of kochten. Bij diverse participatievormen is er dus sprake van een vergrijzing van de groep belangstellenden.

Jongeren lopen vooral warm voor populaire cultuur. Jongeren van 16 tot 35 jaar zijn bij popmuziek, jazz, musical en cabaret sterk oververtegenwoordigd. In 1995 waren overigens 36-45-jarigen hier ook enigszins oververtegenwoordigd. De belangstelling voor het populair podiumaanbod is met name onder de leeftijds-groepen van 26-35 jaar en van 35-45 jaar gestegen. Dat met name onder dertigers en veertigers het bezoek is gestegen, zou erop kunnen wijzen dat deze personen de interesse voor de populaire cultuur waarmee ze zijn opgegroeid bij het ouder worden hebben vastgehouden.

Komen we terug bij de beoefening van beeldende en podiumvakken, dan blijken meisjes actiever als amateur dan jongens (figuur 2.1). Het overwicht van vrouwen blijft ook in latere levensfasen bestaan. De participatiecijfers onder de 6-15-jarigen vielen in 1991 hoger uit dan in 1983. Uit figuur 2.1 blijkt verder dat vooral vrouwen in de leeftijd tussen 36 en 55 jaar hun activiteit hebben opgevoerd.

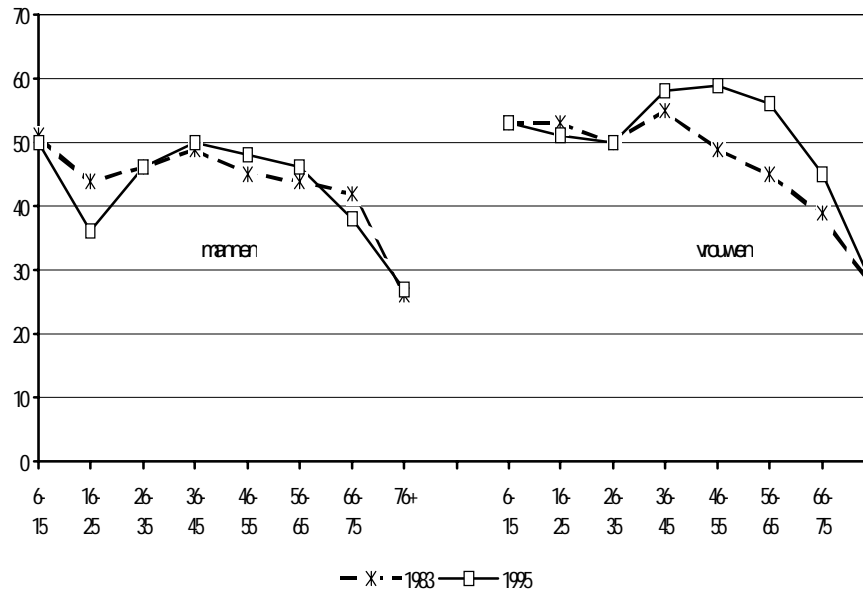
Figuur 2.1 Beoefening van beeldend of podiumvak, naar sekse en leeftijd, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983 en 1991 (in procenten)

Bron: SCP (AVO '83 en '91)

Ook bij het bezoek aan culturele instellingen hebben de trends in de deelname van jongeren en ouderen zich bij mannen wat anders ontwikkeld dan bij vrouwen. Bij mannen daalde het bezoek onder 16-25-jarigen vrij sterk, terwijl het onder 46-65-jarigen enigszins steeg (figuur 2.2). Bij vrouwen daalde het bezoek onder 16-25-jarigen slechts in lichte mate en steeg het bezoek onder 46-65-jarigen vrij sterk. Beschouwt men de groep tot 65 jaar afzonderlijk, dan bestonden er in 1983 bij mannen slechts kleine participatieverschillen tussen de leeftijdsgroepen. De verschillen zijn door de beschreven ontwikkelingen groter geworden. In 1983 bleef het bezoek onder 46-65-jarige vrouwen achter bij dat van jongere vrouwen. Twaalf jaar later behoorde deze groep oudere vrouwen tot de cultureel meest actieven.

Figuur 2.2 Bezoek aan culturele instellingen, naar sekse en leeftijd, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983 en 1995 (in procenten)

Bron: SCP (AVO '83 en '95)

Het culturele mediagebruik daalde onder 16-25-jarige mannen eveneens vrij sterk. De 46-55-jarige vrouwen zijn de enigen die media op het gebied van cultuur meer zijn gaan gebruiken. Ouderen gebruiken elektronische media vooral om naar klassieke muziek te luisteren.

In 1995 waren de kopers van kunst vooral aan te treffen onder de 36-55-jarigen. Deze leeftijdsgroep is ook onder de leden van de kunsttuitelcentra oververtegenwoordigd. In 1979 waren het vooral de 26-45-jarigen die kunst kochten en leenden. Dit wijst mogelijk op enthousiaste cohorten die hun belangstelling bij het ouder worden hebben vastgehouden.

Gezinsituatie en positie in gezin

De tijdsdruk is afhankelijk van de gezinsituatie waarin mensen zich bevinden. Ouders met jonge kinderen (en vooral als zij een baan erbij hebben) worden het meest door allerlei verplichtingen belast. Alleenstaanden hebben minder beperkingen en kunnen zich vaker vrijmaken. De mate van gebondenheid kan dus voor een deel uit gegevens over de gezinsituatie worden afgeleid.

Tabel 2.9 Belangstelling voor kunst, naar gezinssituatie, bevolking van 6 jaar en ouder, 1979-1995 (in procenten)

	alleenstaand		inwonend kind		gezin zonder kind (≤ 14 jr)		gezin met kind (≤ 14 jr)	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995	1983	1995
deelname kunstvakken ^a	48	50	60	58	42	40	47	52
beeldend vak	15	20	34	34	11	13	19	27
podiumvak	28	28	38	39	19	21	27	31
bezoek culturele instellingen ^b	52	54	50	44	46	50	46	46
traditionele podiumkunsten ^c	39	38	26	26	32	32	28	28
populair podiumaanbod ^d	27	36	36	32	20	26	14	19
kunstmuseum ^e	18	27	12	11	11	18	11	13
galerie	22	26	13	10	18	21	15	14
volgen van kunst via elektronische media	78	76	55	48	70	69	61	57
kunstprogramma's op televisie en radio	53	51	31	31	44	43	33	34
klassieke muziek op televisie, radio, cd of plaat	70	65	38	29	60	58	52	44
zelf verzamelen van kunst ^e	6	6	2	1	6	6	6	6
lid kunstuitleen	1	1	1	1	1	2	1	2
zelf kopen beeldende kunst	6	6	2	1	5	6	5	5

^a Alle in tabel 2.1 genoemde vakken, gegevens uit 1991 in plaats van 1995.

^b Bezoek aan toneel, klassieke concerten, ballet, cabaret, musea of galleries.

^c Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^d Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

^e Gegevens uit 1979 in plaats van 1983.

Bron: SCP (AVO'79-'95)

De bijzonderheden van de leeftijdsklassen zijn ten dele terug te vinden bij de uitslagen die naar gezinspositie zijn uitgesplitst (tabel 2.9). In 1995 gold nog steeds dat het bezoek aan podiumkunsten, kunstmusea en galleries hoger uitvalt naarmate de zorglast van een huishouden geringer is. Alleenstaanden (onder de 65 jaar) zijn gemiddeld vrij actief op diverse gebieden (met name bezoek van instellingen en mediagebruik). Ouders met jonge kinderen zijn dit veel minder.

Daar staat tegenover dat ouders met jonge kinderen vaker dan alleenstaanden kunstvakken beoefenen. Ouders met kinderen in de leeftijd tot 14 jaar blijken ook bij beeldende en podiumvakken actiever dan samenwonenden zonder jonge kinderen. Mogelijk zijn ouders samen met hun kinderen actief. Bij de beeldende en de podiumvakken komen de hoogste percentages beoefenaars onder de inwonende kinderen voor.

Opnieuw blijkt dat jongeren, in dit geval de thuiswonende kinderen, veel belangstelling voor populair podiumaanbod hebben. Niettemin daalde het percentage bezoekers onder deze groep tegen de trend in. Op een geheel ander gebied, het bezoek van kunstmusea en galleries, deed zich iets vergelijkbaars voor: de trend wijst op toenemende belangstelling, maar onder inwonende kinderen daalde het bezoek. Inwonende kinderen en ouders met jonge kinderen luisteren thuis relatief weinig naar klassieke muziek en het luisteren is hier tevens het meest afgenomen.

De aard van de hoofdbezigheid blijkt volgens tabel 2.10 weinig invloed te hebben op culturele activiteiten. Uit de cijfers blijkt dat schoolgaande en studerende jongeren vaker kunstvakken beoefenen dan ouderen (i.c. gepensioneerden) en omgekeerd juist minder vaak kunstprogramma's via elektronische media volgen (tabel 2.10). De deelname in kringen van gepensioneerden blijft nog achter op die van de overige onderscheiden groepen, maar dit verschil wordt minder.

Tabel 2.10 Belangstelling voor kunst, naar maatschappelijke positie, bevolking van 6 jaar en ouder, 1979-1995 (in procenten)

	gepens./VUT/ AOW		werkloos/ arbeids- ongeschikt		huishouding		schoolgaand/ studerend		werkend	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995	1983	1995	1983	1995
deelname kunstvakken ^a	29	32	47	42	44	47	62	68	46	46
beeldend vak	7	9	19	17	9	14	40	47	13	17
podiumvak	14	15	22	21	20	22	43	50	23	25
bezoek culturele instellingen ^b	38	40	39	42	42	44	55	53	49	52
traditionele podiumkunsten ^c	26	27	21	26	26	29	30	32	29	33
populair podiumaanbod ^d	8	10	23	23	14	18	28	22	27	37
kunstmuseum ^e	9	14	11	16	9	12	20	22	13	19
galerie	12	16	17	18	15	15	23	18	19	21
volgen van kunst via elektronische media	71	62	67	68	67	69	52	45	70	68
kunstprogramma's op televisie en radio	44	39	43	41	39	38	28	27	45	45
klassieke muziek op televisie, radio, cd of plaat	64	61	54	57	59	55	39	30	58	54
zelf verzamelen van kunst ^e	3	3	4	5	4	3	3	2	7	8
lid kunstuitleen	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2
zelf kopen beeldende kunst	3	3	3	4	3	2	3	1	6	7

^a Alle in tabel 2.1 genoemde vakken; gegevens uit 1991 i.p.v. 1995.

^b Bezoek aan toneel, klassieke concerten, ballet, cabaret, musea of galeries.

^c toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^d Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

^e Gegevens uit 1979 i.p.v. 1983.

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Ook het uitoefenen van werk blijkt geen belemmering te zijn voor kunstzinnige interesses. Personen met een baan bezoeken zelfs vaker culturele instellingen en verzamelen ook vaker kunstvoorwerpen dan niet-werkenden. Deze oververtegenwoordiging heeft mogelijk te maken met de financiële situatie. Werkenden tonen vooral meer interesse voor het populair podiumaanbod. Bij het bezoek aan traditionele podiumkunsten, kunstmusea en galeries ligt hun participatie net boven het gemiddelde en is het verschil met personen met een andere hoofdbezigheid kleiner.

Werkenden kopen en lenen vaker beeldende kunst dan personen zonder baan. Scholieren en studenten bezoeken weer vaker kunstmusea dan werkenden. De belangstelling voor het populair podiumaanbod onder scholieren en studenten is in de periode 1983-1995 gedaald, terwijl deze onder werkenden juist sterk is gestegen. Werklozen en arbeidsongeschikten doen als beoefenaar van kunstvakken overigens niet onder voor werkenden.

Huisvrouwen, althans degenen die huishouding hun hoofdbezigheid noemen, zijn actiever geworden op beeldend terrein.

Opleidingsniveau

Aangenomen wordt dat culturele competentie van grote invloed is op de participatie. Personen met een meer dan gemiddelde competentie bezoeken vaker musea, schouwburgen en concertzalen. Zij zouden meer culturele kennis hebben en ook de gedragscodes in culturele instellingen beter beheersen dan personen met geringe culturele competentie. Culturele competentie is in de SCP-databestanden echter niet apart gemeten. Aangezien competentie sterk samenhangt met het niveau van de genoten opleiding, kan de mate van competentie ook afgelezen worden aan het opleidingsniveau. Dat hoger opgeleiden oververtegenwoordigd zijn onder de cultureel actieven mag als algemeen bekend verondersteld worden. Eerder onderzoek heeft dit veelvuldig aangetoond (bv. CBS 1964; SCP 1976 en 1992; Ganzeboom 1989; Knulst 1989). Verwacht kan worden dat het bereikte opleidingsniveau ook samenhangt met het beoefenen van kunstvakken (vgl. Van Beek en Knulst 1991).

De verspreiding van cultuur via media heeft een democratiserend effect gehad. Ten eerste is de participatie via de media groter dan het bereik van de zalen (SCP 1992). Ten tweede zijn de deelnamepercentages van hoger en lager opgeleiden minder ongelijk verdeeld dan het bezoek aan culturele instellingen (Vierkant 1987; Intomart Qualitatief 1989).

Bij de navolgende uitsplitsingen naar opleidingsniveau is van de steekproef fractie van 18 jaar en ouder uitgegaan. De nog schoolgaande jeugd is immers moeilijk naar opleidingsniveau te klasseren.

Opnieuw blijken met het opleidingsniveau grote verschillen in deelname samen te hangen. Dat geldt in het bijzonder voor het bezoek van culturele instellingen en het zelf verzamelen van beeldende kunst. In 1995 ging van de lager opgeleiden (lo of vgl) 28% naar een museum, galerie, schouwburg of concertzaal, tegen 77% van de hoger opgeleiden (hbo of universiteit) (zie tabel 2.11). Ook bij andere participatievormen neemt het percentage deelnemers toe naarmate het opleidingsniveau hoger ligt.

De verschillen tussen hoger en lager opgeleiden zijn in de jaren tachtig en negentig over het algemeen onveranderd gebleven.

Bij het bezoek van populair podiumaanbod bleven de verschillen tussen hoger en lager opgeleiden niet constant. Het percentage hoger opgeleiden dat jaarlijks een bezoek brengt nam hier sterk toe, waardoor het verschil met lager opgeleiden groter is geworden.

Tabel 2.11 Belangstelling voor kunst, naar opleidingsniveau, bevolking van 18 jaar en ouder, 1979-1995 (in procenten)

	lo, vglo		lbo, mavo		mbo, hbs, vwo		hbo, wo	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995	1983	1995
deelname kunstvakken ^a	30	29	44	42	57	55	63	58
beeldend vak	6	8	12	15	20	22	22	23
podiumvak	14	13	20	20	32	31	35	38
bezoek culturele instellingen ^b	29	28	42	39	61	58	77	77
traditionele podiumkunsten ^c	18	17	24	23	37	37	53	53
populair podiumaanbod ^d	9	12	21	24	37	39	38	47
kunstmuseum ^e	4	6	8	10	19	19	34	41
galerie	8	8	13	13	26	22	39	40
volgen van kunst via elektronische media	59	54	67	62	78	73	92	90
kunstprogramma's op televisie en radio	29	27	42	36	55	51	69	65
klassieke muziek op televisie, radio, cd of plaat	51	44	53	49	65	56	83	80
zelf verzamelen van kunst ^e	2	2	4	3	7	5	18	18
lid kunstuitleen	0	1	1	1	2	2	2	4
zelf kopen beeldende kunst	2	1	3	2	6	4	17	16

^a Alle in tabel 2.1 genoemde vakken, gegevens uit 1991 in plaats van 1995.

^b Bezoek aan toneel, klassieke concerten, ballet, cabaret, musea of galeries.

^c Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^d Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

^e Gegevens uit 1979 in plaats van 1983.

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Ook bij het mediagebruik neemt het percentage deelnemers toe naarmate het opleidingsniveau hoger ligt. Het percentage kijkers en luisteraars ligt bij zowel de kunstprogramma's als de klassieke muziek onder de laagst opgeleiden (lo, vglo) ongeveer de helft lager dan bij de hoogst opgeleiden (hbo, wo). Doordat de lager opgeleiden bij het luisteren naar klassieke muziek meer zijn afgehaakt werd de kloof tussen hogere en lagere opleidingsniveaus nog groter. Verder daalde ook onder personen met ten hoogste havo, vwo of mbo de interesse voor klassieke muziek.

Het zijn opnieuw de hoger opgeleiden die kunst kopen. Ondanks de doelstelling van de kunstuitleencentra om kunst onder de aandacht van bredere lagen van de bevolking te brengen, zijn het ook hier de beter gesitueerden die lid zijn.

Gezinsinkomen

De beschikbaarheid van een ruim inkomen lijkt een gunstige conditie voor kunstdeelname. Hoewel de welvaartsgroei veel activiteiten binnen bereik van een breed publiek bracht, bestaan er nog steeds aanzienlijke verschillen in participatie tussen personen uit verschillende inkomensklassen (tabel 2.12). Personen uit huishoudens met de hoogste inkomens consumeren vaker kunst in zalen en lenen of kopen vaker kunstvoorwerpen dan personen uit huishoudens met de laagste inkomens. Bij de traditionele podiumkunsten en musea blijken de verschillen groter dan bij het populair podiumaanbod.

Tabel 2.12 Belangstelling voor kunst, naar gezinsinkomen, bevolking van 6 jaar en ouder, 1979-1995 (in procenten)

	laag inkomen		midden inkomen		hoog inkomen	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995
deelname kunstvakken ^a	41	44	50	50	59	53
beeldend vak	15	19	20	23	24	24
podiumvak	22	25	27	29	34	32
bezoek culturele instellingen ^b	37	38	47	45	65	65
traditionele podiumkunsten ^c	22	24	26	27	41	43
populair podiumaanbod ^d	18	21	21	24	33	37
kunstmuseum ^e	8	14	10	14	21	27
galerie	12	15	17	15	29	30
volgen van kunst via elektronische media	61	61	65	60	73	72
kunstprogramma's op televisie en radio	35	37	39	37	49	48
klassieke muziek op televisie, radio, cd of plaat	51	49	53	46	62	59
zelf verzamelen van kunst ^e	2	2	3	4	11	13
lid kunstuitleen	1	1	1	1	1	3
zelf kopen beeldende kunst	2	2	3	3	11	11

^a Alle in tabel 2.1 genoemde vakken, gegevens uit 1991 in plaats van 1995.

^b Bezoek aan toneel, klassieke concerten, ballet, cabaret, musea of galeries.

^c Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^d Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

^e Gegevens uit 1979 in plaats van 1983.

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Het verschil tussen inkomensklassen is sinds 1983 in het algemeen ook niet kleiner geworden, met uitzondering van de beoefening van kunstvakken. Dit laatste kwam voor een groot deel door de sterk gedaalde participatie in de hoogste-inkomensgroep.

Geografische herkomst

Culturele accommodaties zijn weliswaar verspreid over Nederland, maar de grootste en de meest gerenommeerde staan in de grote steden en dus in het westen van het land. In plaatsen met veel gelegenheid mag verwacht worden dat het bezoek hoog is. Om verschillen in gelegenheid aan te geven zijn de woonplaatsen van ondervraagden als volgt ingedeeld:

- Amsterdam en randgemeenten (circa 6% van de bevolking);
- Rotterdam, Den Haag, Utrecht en randgemeenten (circa 16%);
- alle overige gemeenten van Nederland (circa 78%).

Tabel 2.13 Belangstelling voor kunst, naar geografische herkomst, bevolking van 6 jaar en ouder, 1979-1995 (in procenten)

	Amsterdam e.a.		rest Randstad		rest Nederland	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995
deelname kunstvakken ^a	52	48	49	47	47	48
beeldend vak	22	24	19	21	18	22
podiumvak	27	30	27	27	26	28
bezoek culturele instellingen ^b	59	54	45	55	47	47
traditionele podiumkunsten ^c	40	39	26	35	27	29
populair podiumaanbod ^d	32	33	20	29	22	25
kunstmuseum ^e	20	28	15	24	10	15
galerie	25	22	16	23	17	18
volgen van kunst via elektronische media	74	75	71	69	63	61
kunstprogramma's op televisie en radio	54	53	47	46	36	37
klassieke muziek op televisie, radio, cd of plaat	62	61	59	57	52	47
zelf verzamelen van kunst ^e	8	8	6	7	5	5
lid kunstuitleen	2	3	1	2	1	2
zelf kopen beeldende kunst	7	6	6	6	4	4

^a Alle in tabel 2.1 genoemde vakken, gegevens uit 1991 in plaats van 1995.

^b Bezoek aan toneel, klassieke concerten, ballet, cabaret, musea of galleries.

^c Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^d Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

^e Gegevens uit 1979 in plaats van 1983.

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Het ruime aanbod van culturele voorzieningen in de Randstad lijkt een positieve invloed te hebben op het bezoek (tabel 2.13). In 1995 bracht ongeveer 55% van de personen die in de Randstad wonen een bezoek aan een culturele instelling, tegen 47% van de inwoners van gemeenten buiten de Randstad.

Het bezoek aan podiumkunsten in Amsterdam ligt weer hoger dan in de drie grootstedelijke agglomeraties Rotterdam, Den Haag en Utrecht.

De grotere toeloop van de Randstedelingen hoeft echter niet per se aan de grotere gelegenheid toegeschreven te worden. Randstedelingen luisteren en kijken vaker dan niet-Randstedelingen naar kunst via elektronische media, terwijl de mogelijkheden hier gelijk zijn. Deze gegevens zouden erop wijzen dat in de grote stad, en dan met name in de Amsterdamse agglomeratie, meer kunstliefhebbers wonen dan buiten de Randstad.

Inwoners van de grote steden kopen en lenen ook vaker beeldende kunst dan personen die erbuiten wonen. De beoefening van kunstvakken komt in tegenstelling tot de receptieve kant niet vaker in de grote steden voor.

Het verschil tussen bezoekpercentages van inwoners van Rotterdam, Den Haag en Utrecht en dat van de bevolking uit de rest van Nederland is sinds begin jaren tachtig nog enigszins toegenomen. De verschillen die er binnen de Randstad in 1983 nog waren bleken in 1995 nagenoeg verdwenen.

In het vooroorlogse Nederland bestonden er vanuit protestantse kring bezwaren tegen toneel als uitingsvorm, tegen de sfeer rond het beroepstoneel en tegen de inhoud van toneelstukken die ten uitvoering werden gebracht (WVC 1993: 42). In hoeverre is geloofsovertuiging tegenwoordig nog van invloed?

Tabel 2.14 Belangstelling voor kunst, naar levensbeschouwing, bevolking van 6 jaar en ouder, 1979-1995 (in procenten)

	Ned. hervormd		gereformeerd		rooms- katholiek		anders		geen/ humanistisch	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995	1983	1995	1983	1995
deelname kunstvakken ^a	45	45	53	55	46	43	52	56	50	51
beeldend vak	15	17	19	21	17	19	17	24	23	27
podiumvak	25	27	32	38	25	24	35	40	26	29
bezoek culturele instellingen ^b	45	48	49	52	44	45	48	43	52	52
traditionele podiumkunsten ^c	29	31	28	33	25	29	31	26	30	33
populair podiumaanbod ^d	18	22	16	19	20	24	19	18	28	33
kunstmuseum ^e	9	12	9	14	10	14	17	13	16	23
galerie	14	16	14	17	16	16	22	15	21	23
volgen van kunst via elektronische media										
kunstprogramma's op televisie en radio	64	61	71	65	61	60	76	65	67	65
klassieke muziek op televisie, radio, cd of plaat	36	36	35	32	35	36	40	37	46	45
klassieke muziek op televisie, radio, cd of plaat	55	50	64	57	50	48	71	53	53	50
zelf verzamelen van kunst ^e	3	4	4	5	5	5	6	4	7	8
lid kunstuitleen	1	1	1	2	1	1	1	1	1	2
zelf kopen beeldende kunst	3	3	4	4	4	4	6	3	7	7

^a Alle in tabel 2.1 genoemde vakken, gegevens uit 1991 in plaats van 1995.

^b Bezoek aan toneel, klassieke concerten, ballet, cabaret, musea of galeries.

^c Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^d Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

^e Gegevens uit 1979 in plaats van 1983.

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Naar levensbeschouwing zijn er geen verschillen die zich over de volle breedte manifesteren (tabel 2.14). Een meer dan gemiddelde belangstelling komt voor onder de groep niet-gelovigen en de aanhangers van een humanistische levensbeschouwing. Gereformeerden lijken zich aangetrokken te voelen tot podiumvakken, luisteren relatief vaak naar klassieke muziek via de media en zijn tevens dikwijls lid van een kunstuitleen. In vergelijking met gereformeerden volgen hervormden en katholieken vaak programma's over beeldende kunst, theater enzovoort. Katholieken kopen vaker beeldende kunst dan protestanten, al is het verschil met gereformeerden klein. Verder is er een meer dan gemiddelde participatie in amateurkunst (met name podiumvakken) onder de groep die zich tot de overige, niet nader gespecificeerde richtingen rekende.

In de gepresenteerde cijfers zijn protestanten en katholieken in de loop van de tijd steeds meer op elkaar gaan lijken. Uitzondering hierbij zijn de verschuivingen bij de amateurkunst. Onder gereformeerden is de beoefening van kunstzinnige activiteiten (met name podiumvakken) sterker toegenomen dan onder hervormden en katholieken.

Hierdoor werd de voorsprong van de toch al actieve gereformeerden nog groter.

Protestanten gaan nog steeds wat vaker dan katholieken naar traditionele podiumkunsten en musea. Katholieken blijven enigszins oververtegenwoordigd onder het publiek van populair podiumaanbod.

Onder personen met een overtuiging anders dan de drie denominaties is het bezoek aan culturele instellingen sterk gedaald en dit geldt voor alle onderscheiden soorten aanbod. Onder de groep met een andere geloofsovertuiging beluistert men thuis ook veel minder klassieke muziek dan voorheen. Mogelijk hangt dit samen met de komst van allochtonen en daarmee de groei van het aantal moslims.¹³ Een nadere beschrijving van de participatie van allochtonen ligt voor de hand.

Geboorteland

Tot voor kort werd er in het onderzoek naar cultuurparticipatie geen acht geslagen op de etnische achtergrond. Gezien het groeiende aandeel van allochtonen onder de bevolking is het belang hiervan toegenomen. Vanwege gezinshereniging en verhuizing steeg het aantal allochtonen vooral in de jaren tachtig.¹⁴ In 1992 woonden er 2,4 miljoen allochtonen in Nederland. Bijna de helft hiervan wordt door de overheid tot de etnische minderheden gerekend. Dit gebeurt op basis van kenmerken van henzelf of van tenminste één van hun ouders, meestal het geboorteland. De vier grootste minderheidsgroeperingen zijn afkomstig uit Suriname (29%), Turkije (26%), Marokko (21%) en van de Antillen en Aruba (10%) (Tesser et al. 1996). In dit onderzoek vallen onder allochtonen personen van wie beide ouders buiten Nederland zijn geboren en die zelf in Nederland of in het geboorteland van hun ouders zijn geboren.

Allochtonen zijn opgevoed met andere tradities en expressievormen. Vooral oudere allochtonen lijken vast te houden aan eigen taal, gewoonten en geloofsovertuiging, hetgeen interesse voor traditionele westerse cultuuruitingen in de weg kan staan. Turken en Marokkanen besteden een groot deel van hun kijktijd aan satellietzenders uit de herkomstlanden. Vooral onder oudere immigranten zijn de zenders populair.

Uit de schaarse onderzoeken die op dit moment voorhanden zijn, uitgevoerd in Groningen en Utrecht, blijken de ondervraagde allochtonen ondervertegenwoordigd onder een bezoekerspubliek voor traditionele westerse cultuur (Van Wel et al. 1996; Van den Hoogen en Van den Berg 1997). Volgens het Groningse onderzoek is van

achterstand bij de actieve vormen van cultuurbeoefening geen sprake, als maar van een brede definitie wordt uitgegaan. De Groningse onderzoekers zijn overigens niet nagegaan hoe de vergelijking uitvalt als ook autochtonen volgens een even brede definitie naar hun activiteiten wordt gevraagd. Zij menen evenwel voldoende argumenten te hebben om vast te stellen dat de deelname aan activiteiten onder allochtonen geenszins laag uitvalt (Van den

Hoogen en Van den Berg 1997). De aanduiding van kunstvakken is hier aan Nederlandse educatieve instituties ontleend.¹⁵ Deze aanduiding hoort bij de westerse kunsttraditie. Het AVO is noch voor allochtone noch voor autochtone culturele praktijken uitputtend.

In het AVO van 1995 is voor het eerst naar het geboorteland van de respondenten en dat van hun ouders gevraagd. Op basis van deze gegevens is zoals gebruikelijk vastgesteld of iemand als autochtoon dan wel als allochtoon wordt aangemerkt. Alleen personen die in staat waren om zelfstandig een Nederlandstalige vragenlijst in te vullen hebben aan het onderzoek meegewerkt.

Tabel 2.15 Belangstelling voor kunst, naar geboorteland, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995 (in procenten)

	Nederland	Turkije/ Marokko	Suriname/ Antillen	Ned.Indië/ Moluk.	overig
deelname kunstvakken ^a	37	28	31	33	37
beeldend vak	18	18	18	13	19
podiumvak	23	10	20	21	21
bezoek culturele instellingen ^b	50	24	32	44	45
traditionele podiumkunsten ^c	31	13	21	31	29
populair podiumaanbod ^d	26	9	19	29	24
kunstmuseum ^e	17	5	6	22	24
galerie	19	3	8	25	19
volgen van kunst via elektronische media	63	49	61	69	66
kunstprogramma's op televisie en radio	39	28	35	49	42
klassieke muziek op televisie, radio, cd of plaat	50	36	48	60	53
zelf verzamelen van kunst ^e	6	1	3	8	8
lid kunstuitleen	2	0	1	3	2
zelf kopen beeldende kunst	5	1	3	6	7

^a Alle in tabel 2.1 genoemde vakken, gegevens uit 1991 in plaats van 1995.

^b Bezoek aan toneel, klassieke concerten, ballet, cabaret, musea of galeries.

^c Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^d Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

^e Gegevens uit 1979 in plaats van 1983.

Bron: SCP (AVO'95)

Uit de AVO-gegevens blijkt dat met name culturele instellingen weinig belangstellenden uit allochtone kring trekken (tabel 2.15). Dit geldt vooral voor personen die uit Turkije, Marokko, Suriname of de Antillen afkomstig zijn, maar in mindere mate ook voor personen uit voormalig Nederlands-Indië. Personen van Nederlands-Indische of Molukse afkomst bezoeken daarentegen vaker populair podiumaanbod en galeries dan autochtonen.

Personen afkomstig uit Turkije, Marokko, Suriname of de Antillen beoefenen ook minder vaak kunstvakken dan de autochtone bevolking. Dat geldt echter niet voor de beoefening van beeldende vakken. Turken en Marokkanen in het bijzonder zijn ondervetegenwoordigd onder de beoefenaren van podiumvakken. Onder personen van Indische of Molukse herkomst wordt er relatief weinig aan beeldende vakken deelgenomen.

Turken en Marokkanen volgen minder dan anderen kunst via de elektronische media en de groep van Indische of Molukse afkomst juist meer.

Personen afkomstig uit Marokko en Turkije zijn vrijwel nooit lid van een kunstuitleen en kopen zelden beeldende kunst. In mindere mate blijft ook de belangstelling onder Surinamers en Antillianen achter bij die van autochtonen. Andere allochtonen kopen juist relatief vaak kunst en een relatief groot percentage van hen is lid van een kunstuitleen. Dit laatste geldt in het bijzonder voor personen met een Indische of Molukse afkomst.

2.4 De invloed van de achtergrondkenmerken tezamen geanalyseerd

In het voorgaande zijn verschillen in deelnamepercentages steeds per achtergrondkenmerk beschreven. Er is niet nagegaan of de invloeden van verschillende achtergrondkenmerken elkaar versterken of neutraliseren. Zo is geconstateerd dat hoger opgeleiden en personen met hoge inkomens meer kunstzinnige belangstelling tonen dan lager opgeleiden en personen met een laag inkomen. Over het algemeen hebben hoger opgeleiden ook een hoog salaris. In hoeverre ligt het waargenomen verschil in deelname nu aan het opleidingsniveau en in hoeverre aan het gezinsinkomen?

Om dit soort vragen te kunnen beantwoorden dient de invloed van bijvoorbeeld opleidingsniveau gecontroleerd te worden voor de invloed van de overige achtergrondkenmerken. In tabel 2.16 is de samenhang tussen de participatievormen en de onderscheiden achtergrondkenmerken weergegeven. Bij iedere deelnamevorm is in de eerste kolom (èta) geen rekening gehouden met doorkruisende invloeden van genoemde andere kenmerken. In de tweede kolom (bèta) is dat wel gebeurd.¹⁶ Dezelfde indeling van de achtergrondgegevens is gebruikt als in de tabellen 2.7 tot en met 2.14. Bij het opleidingsniveau is echter niet uitgegaan van het hoogste voltooide onderwijs, maar is de indeling gebaseerd op het hoogste voltooide niveau of het niveau van het onderwijs dat scholieren en studenten volgen.

Na de correctie blijkt dat de grootste verschillen in deelname over het algemeen samenhangen met leeftijd en opleidingsniveau. In mindere mate zijn ook het geslacht, de gezinssituatie en de maatschappelijke positie van belang. Relatief bescheiden is de invloed van de geografische herkomst, de levensbeschouwing en het geboorteland. In het navolgende zal nader op de invloed van de verschillende achtergrondkenmerken ingegaan worden.

Tabel 2.16 Samenhang tussen verschillende participatievormen en achtergrondkenmerken, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995

	deelname kunstzinnige activiteiten		bezoek culturele instelling		volgen van kunst via elektronische media		zelf verzamelen van kunst	
	èta	bèta	èta	bèta	èta	bèta	èta	bèta
seks	0,14	0,15	0,07	0,10	0,05	0,06	0,01	(0,02)
leeftijd	0,21	0,22	0,11	0,19	0,26	0,27	0,16	0,10
gezinssituatie	0,12	0,07	0,06	0,12	0,20	0,09	0,10	0,03
maatschappelijke positie	0,21	0,09	0,10	0,09	0,20	0,04	0,14	0,08
opleidingsniveau	0,15	0,19	0,28	0,31	0,30	0,27	0,24	0,21
gezinsinkomen	0,08	0,05	0,19	0,12	0,10	0,06	0,15	0,09
geografische herkomst	0,02	(0,01)	0,07	0,05	0,10	0,06	0,03	(0,01)
levensbeschouwing	0,06	0,06	0,06	0,03	0,05	0,05	0,08	0,05
geboorteland	0,03	0,05	0,08	0,07	0,04	(0,02)	0,04	(0,02)

() betekent niet significant: $p > 0,01$

Bron: SCP (AVO'95)

Grote verschillen in de deelname hangen samen met de leeftijd. Dat geldt in het bijzonder voor het beoefenen van kunstzinnige activiteiten en het volgen van kunst via elektronische media. Bij het bezoek aan culturele instellingen en bij het zelf verzamelen van kunst zijn de verschillen tussen leeftijdsgroepen kleiner

(tabel 2.16). Op veranderingen in de leeftijdssamenstelling van de verschillende kunstpublieken zal in hoofdstuk 8 nader ingegaan worden.

Wat de gezinssituatie betreft, blijkt dat vooral jonge thuiswonende kinderen relatief vaak kunstzinnige activiteiten beoefenen en culturele instellingen bezoeken. Thuiswonende oudere kinderen besteden hun vrije tijd vaker op een andere manier. De gecorrigeerde cijfers geven aan dat ook alleenstaanden bijzonder cultureel actief zijn.

De invloed van maatschappelijke positie blijkt voor een groot deel toegeschreven te kunnen worden aan leeftijdsverschillen. Schoolgaanden en studerende beoefenen vaker kunstvakken dan gepensioneerden en volgen omgekeerd juist minder vaak klassieke muziek- en kunstprogramma's via elektronische media. Deze verschillen komen voor een groot deel voor rekening van onderliggende leeftijdsverschillen.

De invloed van de maatschappelijke positie hangt eveneens met het gezinsinkomen samen. Uit aanvullende analyses blijkt dat de financiële situatie van werkenden wel het kopen van beeldende kunst beïnvloedt, maar niet het bezoek aan instellingen.

Het is bekend dat bezoekers van kunstmanifestaties zich veeleer onderscheiden door een hoog opleidingsniveau en een culturele achtergrond dan door een hoog inkomen. Dat neemt niet weg dat de meeste bezoekers die een hogere opleiding hebben voltooid tevens tot de meer welgestelde groepen behoren. De verschillen tussen hoge- en lage-inkomensgroepen worden voor bijna de helft veroorzaakt door verschillen in het behaalde opleidingsniveau. Vergeleken met het opleidingsniveau is de invloed van de hoogte van het inkomen klein.

In paragraaf 2.3 is aangetoond dat de media een groter publiek bereiken dan de culturele instellingen. Hier kan echter tegenin gebracht worden dat de deelnamepercentages van hoger en lager opgeleiden niet minder ongelijk verdeeld zijn dan die bij het bezoek aan culturele instellingen (tabel 2.15). Uit tabel 2.15 blijkt verder dat de ongelijkheid in mediagebruik tussen hogere- en lagere-inkomensgroepen wel kleiner is dan die bij het bezoek aan instellingen.

De bevolking uit de grote steden in het westen en met name uit de Amsterdamse agglomeratie bezoekt vaker culturele instellingen en schakelt vaker elektronische media in om kunst te volgen dan de bevolking uit de rest van Nederland. De verschillen zijn echter klein. Bij het beoefenen van kunstvakken en bij het verzamelen van beeldende kunst zijn er geen significante verschillen tussen de genoemde groepen.

Vergeleken met het opleidingsniveau en de leeftijd zijn de invloeden van de geloofsovertuiging en van het geboorteland eveneens bescheiden. Bij statistische controle voor de invloed van andere kenmerken blijkt de invloed van opleidingsniveau of gezinsinkomen nauwelijks van invloed op de geconstateerde verschillen. Bij het verzamelen van beeldende kunst kan een deel van de verschillen naar geloofsovertuiging en naar geboorteland wel aan de invloed van het genoten onderwijs toegeschreven worden.

De deelnameverschillen tussen katholieken, gereformeerden en hervormden zijn over het algemeen gering. De deelname aan kunstvakken onder personen met een andere geloofsovertuiging blijkt hoger als gecontroleerd is voor het herkomstland van de respondenten.

Noten

- ¹ De trend is berekend met logistische-regressieanalyse, waarbij de deelname aan een bepaalde activiteit de afhankelijke variabele vormt en de vijf peiljaren de onafhankelijke. Niet in alle gevallen is de afname of toename lineair. In sommige gevallen biedt een kromlijnige trend een betere beschrijving van de ontwikkeling.
- ² Als het deelnamepercentage over de bevolking van 12 jaar en ouder berekend wordt, geven ook de AVO-data aan dat tekenen en schilderen (12% in 1995) ongeveer even vaak voorkomt als musiceren (11% in 1995). In 1983 was er zelfs helemaal geen verschil: beide vormen van kunstzinnige activiteit hadden een bereik van 13%.
- ³ In 1994 beheerden de kunstuitleencentra een totale collectie van 300.000 kunstwerken waarvan er ruim 190.000 uitgeleend waren (CBS 1996).
- ⁴ Deze verbanden worden niet veroorzaakt doordat men in de tussentijd ouder is geworden en daardoor een grotere kans heeft ooit met verschillende vormen van beeldende kunst in aanraking te zijn gekomen.
- ⁵ Ook in de periode vóór 1979 zijn in bevolkingsonderzoek vragen over cultuurparticipatie gesteld. Deze vragen zijn vaak op een andere manier geformuleerd dan in de AVO's en hierdoor kunnen verschillen in uitkomsten op meerdere manieren geïnterpreteerd worden. In de reeds eerder genoemde SCP-studies is tevens het bezoek aan podiumkunsten (Knulst 1995: 73-74) en aan musea (De Haan 1997: 34) voor 1979 vergeleken met dat erna. Om deze redenen zal hier de blik gericht worden op de periode vanaf 1979.
- ⁶ De trend is berekend op basis van een lineair verband tussen de deelname en het jaar van de enquête. Het bezoek aan ballet, filmhuis en museum was in tussenliggende jaren hoger en het bezoek aan bioscopen juist lager dan in 1979 en in 1995. Een kromlijnig verband past in deze gevallen beter bij de data dan een lineair verband. Verwachtingen over toekomstige deelname zouden evenzo beter gebaseerd kunnen worden op een kromlijnig verband.
- ⁷ Een gelijkblijvend percentage betekent dat het aantal bezoekers onder de bevolking evenredig is opgelopen met de groei van de bevolkingsomvang. De belangstelling is relatief gelijk gebleven maar in absolute termen enigszins gestegen.
- ⁸ Bij de klassieke muziek is het bezoek aan opera en operette meegeteld. Het publiek voor opera en operette valt grotendeels samen met dat voor klassieke muziekuitvoeringen sec. In het AVO'87 is voor het eerst afzonderlijk gevraagd naar het bezoek aan klassieke concerten enerzijds en aan opera en operette anderzijds. De oorspronkelijk bredere verzamelvraag (die opera en operette omvat) levert nauwelijks hogere participatiecijfers op dan de latere smallere vraag naar klassieke concerten (exclusief opera en operette).
- ⁹ De organisatie van popfestivals is voornamelijk aangewezen op horecaomzet, sponsorbijdragen en kaartverkoop om de begroting sluitend te maken.
- ¹⁰ Bij alle AVO's hebben personen onder de 16 jaar altijd een aangepaste vragenlijst ingevuld. In de zogenoemde jongerenvragenlijst van AVO'79 is niet gevraagd naar het bezoek aan musea en galeriën. Om toch het museumbezoek over de gehele periode 1979-1995 te kunnen beschrijven, zijn voor deze deelnamevormen in tabel 2.5 de gegevens van personen van 16 jaar en ouder gepresenteerd.
- ¹¹ In de AVO's is gevraagd of de respondenten weleens radio- of televisie-uitzendingen over kunst volgen. Aan de vraagstelling is toegevoegd dat dit programma's over bijvoorbeeld beeldende kunst, architectuur, boeken, theater of film kunnen zijn. In het AVO'95 is voor het eerst ook afzonderlijk naar programma's over de gespecificeerde kunsten gevraagd. Om de participatie in 1995 te kunnen vergelijken met die in 1983 zijn in tabel 2.6 de AVO'95-gegevens over programma's van alle genoemde kunsten samengenomen.
- ¹² De samenvoeging van verschillende activiteiten is gerechtvaardigd, omdat de sociale samenstelling van de oefenaars van de afzonderlijke vakken weinig van elkaar verschilt. Deelnemers aan beeldende of podiumvakken die twee of meer vakken beoefenen combineren vaak verwante beeldende respectievelijk verwante podiumvakken (Van Beek en Knulst 1991; De Haan en Knulst 1998).
- ¹³ Met de komst van immigranten uit Indonesië, Turkije, Marokko, Suriname en andere landen is ook het aantal moslims gegroeid. Talrijke instellingen op islamitische grondslag werden in het leven geroepen en langzaam maar zeker worden de contouren zichtbaar van een islamitische geloofsgemeenschap (Rath et al. 1996). In het AVO is niet apart naar een islamitische geloofsovertuiging gevraagd. Moslims vallen in tabel 2.14 onder de categorie 'anders'. In deze categorie is 31% afkomstig uit Turkije, Marokko, Suriname en de Antillen. Van de Turken en Marokkanen in de steekproef gaf 85% aan een 'andere' geloofsovertuiging te hebben. Van de Surinamers en Antillianen was dat 34%.
- ¹⁴ Veel gezinsleden van arbeidsmigranten uit Marokko en Turkije kwamen naar Nederland en tevens verhuisden veel personen vanuit Suriname naar Nederland (Tesser en Veenman 1997; Van Wel et al. 1996).

¹⁵ Naar praalwagens en surprises maken, verkleedpartijen en acts, voordrachten en zanghuldes, berijmde toespraken en moppen tappen, naar al die toegepaste autochtone hoogstandjes tijdens familie- en dorpsfeesten, is in het AVO niet gevraagd, evenmin als naar religieuze culturele activiteiten zoals deelnemen aan bijbelkringen of aan gemeentezang tijdens kerkdiensten.

¹⁶ Het relatieve gewicht van de beïnvloedende factoren is met behulp van multiple classificatie-analyse en met logistische regressie-analyse berekend. De in tabel 2.16 gepresenteerde èta's en bèta's zijn afkomstig uit de eerste soort analyses.

Bijlage bij hoofdstuk 2

B2.1 De verhouding 1991-1995 in het AVO

Het AVO'95 week in twee opzichten licht af van de voorgaande AVO's. In eerste plaats was er een verschil in doortastendheid bij het afnemen van de enquête. Omdat de AVO's evenals andere bevolkings surveys met een dalende respons te kampen hebben, werd in 1995 extra moeite gedaan om een aanvaardbaar responsniveau te bereiken. Enquêteurs gingen onder andere vijftien keer terug naar een adres waar men niet thuis gaf. In voorgaande edities van het AVO was dat maximaal drie keer. Deze moeite werd voor een deel beloond, de respons lag in 1995 hoger dan in 1991. Die hogere respons kan echter tot gevolg hebben dat de uitslagen niet meer geheel met de voorgaande peilingen te vergelijken zijn, omdat het vaak van huis zijnde dan wel weifelachtige slag mensen nu iets vaker onder de respons te vinden is.

Naast dit algemene organisatorische verschil, dat in het ongunstige geval alle uitslagen had kunnen beïnvloeden, was er een klein verschil bij het blok met vragen over de kunstvakken. Dit verschil zat hem in de layout van de vragenlijst bij dit onderdeel. Strikt beschouwd werd de overzichtelijkheid van de te beantwoorden vragen hierdoor verbeterd en daarmee de kans dat alle ondervraagden de bedoeling ervan goed begrepen. Opnieuw zou dit echter in het nadeel van de vergelijkbaarheid hebben kunnen werken. Er was kortom voldoende aanleiding om de mogelijke effecten van beide aanpassingen aan een nadere analyse te onderwerpen.

Bij het AVO'95 is een respons gerealiseerd van 70%. De pogingen om de respons te verhogen bleken van invloed te zijn geweest op de samenstelling van de steekproef. De samenstelling van de groep personen die bij de eerste, tweede of derde benadering thuis waren en bereid bleken de vragenlijsten in te vullen week af van de samenstelling van de groep die pas na vier of meer keer benaderen aan het onderzoek deelnam. Na weging van de steekproef bleken de extra benaderingen niet tot vertekening van de cultuur-participatiecijfers te leiden. Veranderingen tussen 1991 en 1995 kunnen dan ook niet aan dit onderdeel van de methode van dataverzameling worden toegeschreven (Burhenne en Van der Leest 1997).

Niet uitgesloten kon worden dat de tendens in het antwoordpatroon van de deelname aan kunstvakken in 1995 is beïnvloed door de verbetering van de layout (Burhenne en Van der Leest 1997). De deelnamedaling was groot: 48% in 1991 en 37% in 1995 (zie tabel B2.1). Deze daling was des te opmerkelijker omdat in de drie voorgaande AVO-metingen het percentage deelnemers vrijwel constant was geweest. Ook gegevens van andere databronnen wijzen niet op een plotselinge daling van de belangstelling (zie tabel 2.2, tabel B2.2 en tabel B2.3). Het is om deze redenen aannemelijk dat tenminste een deel van de daling aan het vragenlijsteffect moet worden toegeschreven. Het probleem is echter dat niet vastgesteld kan worden welk deel dit is en welk deel dus als een reële verschuiving in de deelname moet worden aangemerkt. Daarom is besloten de gegevens uit 1995 niet in een reeks met eerdere gegevens te presenteren (zie tabel 2.1).

Tabel B2.1 Aantal deelnemers aan zeven kunst- en kunstnijverheidsvakken, bevolking van 6 jaar en ouder, 1991 en 1995

	beoefening			les in instelling		
	1991	1995	1983-1995 (in %)	1991	1995	1983-1995 (in %)
tekenen, schilderen, grafisch werk	19,8	16,7	-16	1,7	1,7	0
beeldhouwen, boetseren, pottenbakken, sieraden maken	6,3	5,0	-21	0,7	0,7	0
textiele werkvormen: werken met textiel, wandkleden maken, weven e.d.	14,1	7,8	-45	1,1	0,8	-27
zingen	16,6	13,0	-22	2,6	2,7	4
bespelen van een muziekinstrument	15,7	12,8	-18	3,9	3,3	-15
toneel, mime, volksdans, ballet (ook jazz- en beatballet)	6,8	5,0	-26	3,4	2,3	-32
fotografie, film, video (geen vakantie- of familiekiekjes/filmpjes)	13,0	6,6	-49	0,5	0,4	-20
een of meer van alle genoemde disciplines	48,0	37,1	-23	11,1	9,9	-11

Bron: SCP (AVO'91-'95)

Hier zal nader op de veranderingen in de vragenlijst en op een vergelijking met andere databronnen ingegaan worden. Tenslotte zal een gecorrigeerde schatting gemaakt worden van de veranderingen bij de verschillende kunstvakken.

Door de verandering in de layout van de vragenlijst moesten respondenten in 1995 bij het blok vragen over kunstzinnige activiteiten eerst alle vragen doorlezen. Dit hield in dat de respondent ook kennis had genomen van vragen over het volgen van lessen en de inschrijving bij een vereniging voordat de vraag over het beoefenen van activiteiten werd beantwoord. In eerdere AVO's was dit niet het geval. Dit zou ertoe geleid kunnen hebben dat meer serieuze beoefenaren wel geneigd zouden zijn om de vragen positief te beantwoorden en dat minder serieuze beoefenaren meer dan voorheen zouden invullen niet deel te nemen. In tabel B2.1 is het volgen van lessen bij kunsteducatieve instellingen gebruikt als een indicatie voor serieuze beoefening.

De cijfers in tabel B2.1 wijzen op een daling van het aantal personen dat lessen volgt bij een kunsteducatieve instelling. Hoewel dit niet bij alle afzonderlijke vakken het geval was, geven ook deze cijfers aanleiding tot twijfel. Is het aantal personen dat lessen volgt inderdaad gedaald of werkt het vragenlijsteffect ook hier door? De gegevens over het volgen van lessen kunnen vergeleken worden met de cijfers van het aantal inschrijvingen zoals dat bij de kunsteducatieve instellingen zelf geregistreerd wordt (tabel B2.2). De inschrijvingsgegevens wijzen niet op een daling. Integendeel, in de periode 1991-1995 is het aantal inschrijvingen zelfs met 9% gestegen.

Tabel B2.2 Aantal leerlingen en cursisten van instellingen voor kunstzinnige vorming, naar type les, 1988-1995

	1988/89	1991	1993	1995
muziek	230.000	240.000	257.000	254.000
dans	32.000	30.000	30.000	30.000
beeldend	59.000	61.000	68.000	58.000
overig	19.000	18.000	35.000	37.000
totaal	340.000	349.000	390.000	380.000

Bron: CBS (Statistiek kunstzinnige vorming)

Om vast te stellen of de trendbreuk in de AVO-gegevens op een artefact berust is niet alleen een vergelijking gemaakt met de TBO-gegevens (zie tabel 2.2). Ook in de reeks onderzoeken LSS en Doorlopend leefsituatie onderzoek (DLO) is gevraagd naar deelname aan kunstzinnige activiteiten en dan met name naar zang en het bespelen van een muziekinstrument. Helaas is in deze tijdreeks in de periode tussen 1991 en 1995 een wijziging aangebracht in de indeling van de antwoordcategorieën (zie tabel B2.3). Hoewel ook hier de cijfers op een constante deelname lijken te wijzen, kan deze conclusie op basis van deze gegevens niet zonder voorbehoud gemaakt worden.

Tabel B2.3 Muziek maken en zang, bevolking van 12 jaar en ouder, 1983-1996

	1983	1991	1993		1994	1995	1996
zelden of nooit	68	66	67	niet	78	77	77
soms	15	17	16	≤ 1 uur p/wk.	7	7	7
vaak	17	17	17	1-5 uur p/wk.	10	11	11
				≤ 5 uur p/wk.	5	5	5

Bron: CBS (LSS'83; DLO'91-'96)

Aangenomen kan worden dat het vragenlijsteffect non-selectief heeft gewerkt, met andere woorden er bestaat geen aanleiding te veronderstellen dat het antwoordpatroon bij het ene vak er sterker door is beïnvloed dan bij het andere. Gesteld dat de gemiddelde daling van het scoreniveau van 1995 in het geheel aan dit vragenlijsteffect is toe te schrijven, dan zouden uitgesproken afwijkingen van die gemiddelde tendens wel op reële veranderingen wijzen. Om dit vast te stellen is het vragenlijsteffect gedefinieerd als een gestandaardiseerde gemiddelde daling. De procentuele verschillen 1991-1995 zijn hiervoor zodanig verwerkt (logaritmisch) dat de relatieve teruggang van 20% naar 17%, zoals op de eerste regel van tabel B2.1, ongeveer net zo zwaar meeweegt als die van 6% naar 5%, zoals op de tweede tabelregel. In tabel B2.4 zijn de bevindingen gepresenteerd, na correctie van dit geschatte enquête-effect.

Tabel B2.4 Aantal deelnemers aan zeven kunst- en kunstnijverheidsvakken, bevolking van 6 jaar en ouder, 1991-1995

	verschil 1991-1995 na correctie enquête-effect
tekenen, schilderen, grafisch werk	geen daling
beeldhouwen, boetseren, pottenbakken, sieraden maken	geen daling
een of beide van deze soorten beeldende vakken	n.v.t.
textiele werkvormen: werken met textiel, wandkleden maken, weven e.d.	daling
zingen	geen daling
bespelen van een muziekinstrument	geen daling
toneel, mime, volksdans, ballet (ook jazz- en beatballet)	geen daling
een of meer van deze drie soorten podiumvakken	n.v.t.
fotografie, film, video (geen vakantie- of familiekiekjes/ filmpjes)	daling
een of meer van alle genoemde disciplines	n.v.t.

Bron: SCP (AVO'91-'95)

De gemeten teruggang bij enerzijds zang en anderzijds dans en theatervakken, zou ongeveer samenvallen met de sterkte van het effect, hetgeen erop zou wijzen dat hier geen reële teruggang heeft plaats gevonden. Bij de twee onderscheiden beeldende vakken, alsmede bij het bespelen van een muziekinstrument, is die daling minder dan het geschatte effect. Ook hier moet evenwel het oordeel luiden: geen daling, omdat de toets geen argumenten voor

stelliger uitspraken biedt. De daling zoals gemeten bij textiele werkvormen (van 14% naar 8%) en bij fotografie en filmen (van 13% naar 7%) gaat aanmerkelijk verder dan het geschatte effect. Dit zou op reële teruggang wijzen bij deze toegepaste kunstvakken. Bij beeldende vakken in het platte vlak lijkt een geringe opgang de meest waarschijnlijke ontwikkeling. Deze interpretatie wordt gesteund door de cijfers uit de TBO-reeks.

B2.2

Tabel B2.5 Bezoek aan culturele instellingen, naar achtergrondkenmerken, bevolking van 6 jaar en ouder 1983 en 1995 (in procenten)

	toneel		beroepstoneel		klassieke muziek		ballet	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995	1983	1995
gehele steekproef	22	23	12	12	12	15	4	3
mannen	19	19	10	10	11	14	2	2
vrouwen	24	26	13	14	13	17	5	4
6-15 jaar	20	29	6	10	6	6	5	2
16-25 jaar	23	21	12	11	8	8	5	2
26-35 jaar	22	24	14	14	11	13	4	3
36-45 jaar	24	25	15	15	15	17	3	5
46-55 jaar	23	23	13	14	17	23	3	4
56-65 jaar	19	22	12	12	17	25	2	4
≥ 66 jaar	18	15	9	8	15	17	1	2
alleenstaand	29	28	20	19	23	23	8	6
inwonend kind	22	22	8	8	6	8	4	2
gezin zonder kind (≤ 14 jr)	21	22	13	13	15	19	3	3
gezin met kind (≤ 14 jr)	19	23	10	11	9	10	3	2
lo, vglo	14	11	6	4	7	9	1	1
lbo, mavo	18	16	9	8	10	12	2	1
mbo, hbs, vwo	29	27	20	16	19	19	6	4
hbo, wo	39	38	32	28	32	34	9	10
Amsterdam e.o.	29	31	22	21	24	22	7	7
rest Randstad	19	24	13	16	14	20	5	4
rest Nederland	21	22	11	11	11	13	3	3
gepens./UT/AOW	18	16	10	9	16	18	2	3
werkloos/arbeidsongeschikt	17	18	12	11	10	17	3	4
huishouding	20	20	10	9	12	16	2	2
schoolgaand/studerend	25	28	11	11	9	8	6	3
werkend	23	25	14	15	13	17	4	4
Ned. hervormd	21	22	10	11	13	16	3	2
gereformeerd	18	21	8	8	14	17	2	1
rooms-katholiek	20	22	9	10	9	13	3	3
anders	20	18	14	7	20	13	5	2
geen/humanistisch	25	26	16	16	13	16	4	5
laag inkomen	18	19	8	7	9	12	3	3
middeninkomen	20	20	10	10	11	13	3	2
hoog inkomen	32	32	21	20	20	22	6	6
Nederlands		23		13		15		3
Turks/Marokkaans		10		2		4		1
Surinaams/Antilliaans		19		7		4		3
Indisch/Moluks		19		15		24		6
overig		21		12		17		5

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

Vervolg tabel B2.5 Bezoek aan culturele instellingen, naar achtergrondkenmerken, bevolking van 6 jaar en ouder 1983 en 1995 (in procenten)

	cabaret		popmuziek, jazz, musical		bioscoop		filmhuis	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995	1983	1995
gehele steekproef	10	10	16	22	45	45	6	5
mannen	9	9	18	22	47	46	7	5
vrouwen	10	10	15	21	43	44	5	6
6-15 jaar	3	2	12	8	56	65	11	6
16-25 jaar	13	10	40	39	81	80	10	7
26-35 jaar	13	14	22	35	54	58	7	9
36-45 jaar	15	13	11	27	44	44	4	6
46-55 jaar	11	13	9	16	26	29	2	4
56-65 jaar	10	9	5	11	15	15	1	3
≥ 66 jaar	4	4	2	5	7	6	1	1
alleenstaand	15	15	21	30	39	44	11	13
inwonend kind	8	6	33	29	76	75	9	5
gezin zonder kind (≤ 14 jr)	11	12	14	21	34	34	4	4
gezin met kind (≤ 14 jr)	8	7	9	15	41	41	5	4
Amsterdam e.o.	20	16	21	25	55	60	11	12
rest randstad	9	11	15	24	48	49	8	8
rest Nederland	9	9	16	21	43	43	5	4
lo, vglo	4	4	6	10	18	15	1	1
lbo, mavo	8	7	16	16	42	37	2	2
mbo, hbs, vwo	19	14	28	33	61	56	9	4
hbo, wo	25	24	24	36	61	60	12	17
gepens./VUT/AOW	6	5	3	6	9	8	1	1
werkloos/arbeidsongeschikt	9	8	18	19	43	34	8	5
huishouding	8	7	8	13	25	23	2	2
schoolgaand/studerend	8	6	25	20	67	72	13	8
werkend	13	14	20	30	53	52	5	6
Ned. hervormd	8	9	13	17	37	33	4	3
gereformeerd	6	8	13	14	37	39	5	4
rooms-katholiek	9	9	15	20	42	40	4	3
anders	10	5	13	15	38	40	5	6
geen/humanistisch	13	12	22	28	56	57	9	9
laag inkomen	7	7	15	19	34	35	7	8
middeninkomen	9	8	16	20	45	44	6	5
hoog inkomen	17	15	22	30	64	60	6	6
Nederlands		10		22		45		5
Turks/Marokkaans		1		8		37		9
Surinaams/Antilliaans		4		17		52		5
Indisch/Moluks		10		25		44		8
overig		6		21		49		10

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

3 INTENSITEIT VAN DE DEELNAME

3.1 Inleiding

Nederlanders neigen naar een steeds diverser en actiever vrijetijdspatroon. Er zijn tegenwoordig meer activiteiten waaraan men slechts 'zo nu en dan' deelneemt dan enkele decennia geleden (SCP 1998). Dit lijkt op een zekere vervluchtiging van de vrijetijdsbesteding te wijzen. Naarmate men meer activiteiten ontplooit, beoefent men (een deel van) die activiteiten kennelijk minder intensief.

De jachtigheid van het moderne leven lijkt niet erg bevorderlijk om zich aan kunst te wijden. De rust en concentratie die hiervoor nodig is, lijkt steeds meer te ontbreken. Is er in de moderne tijd nog wel ruimte voor een intensieve belangstelling?

Niet alle geïnteresseerden tonen evenveel belangstelling voor kunst. Sommigen gaan er helemaal in op, terwijl het voor anderen slechts een van de vele interesses is. In dit hoofdstuk wordt de regelmaat van het bezoek aan culturele instellingen en van de beoefening van kunstvakken besproken. Worden die instellingen nu minder vaak bezocht en wordt er minder tijd in de beoefening van kunstvakken gestoken? Eveneens komt aan de orde hoe vaak geïnteresseerden kunst via elektronische media volgen en hoeveel geld de kopers aan beeldende kunst besteden.

Voor het bezoek aan culturele instellingen en voor het volgen van kunstprogramma's zijn gegevens beschikbaar waarmee de deelname in een aantal keren per jaar uitgedrukt kan worden. Over hoe vaak kunstzinnige activiteiten beoefend worden ontbreken dergelijke gegevens. Wel kan aan de hand van tijdsbestedingsgegevens nagegaan worden hoeveel uur participanten in een week hieraan besteden. Neemt men aan dat georganiseerde of cursus volgende amateurs tot de meer intensieve beoefenaren behoren, dan kan ook de deelname aan dit type voorzieningen inzicht geven in de regelmaat van de beoefening.

In dit hoofdstuk zal achtereenvolgens ingegaan worden op: de frequentie waarmee cultureel geïnteresseerden culturele instellingen bezoeken (§ 3.2), de bedragen die kunstkopers aan beeldende kunst besteden (§ 3.3), de regelmaat waarmee kijkers en luisteraars kunstprogramma's via elektronische media volgen (§ 3.4) en, tenslotte, de intensiteit van de beoefening van kunstvakken (§ 3.5).

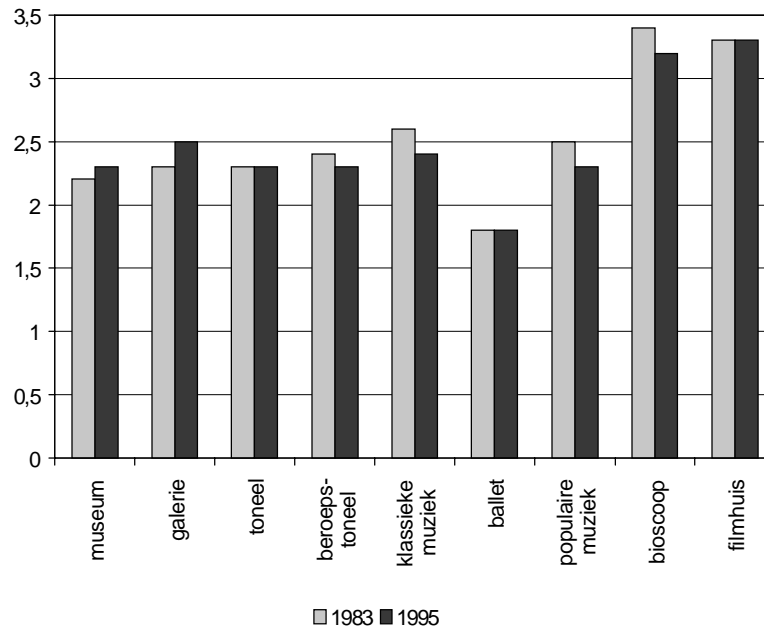
3.2 Trouwe aanhang en culturele passanten

In deze paragraaf wordt een profiel van het kunstenpubliek geschetst aan de hand van de bezoekfrequentie. Uit de beschikbare onderzoeksgegevens kan worden afgeleid hoeveel personen in een bepaald jaar podiumuitvoeringen en musea hebben bezocht en hoe vaak zij dat in het bewuste jaar hebben gedaan. Van elke bezoeker is op die manier een frequentie over een jaar bekend, variërend van

1 tot 12 (eenmaal per maand en vaker).¹

Over alle of afzonderlijke groepen bezoekers zijn gemiddelde frequenties becijferd. Onder bezoekers van klassieke concerten bedroeg dit gemiddelde 2,6 in 1983 en 2,4 in 1995 (zie figuur 3.1). De gemiddelde bezoekfrequentie aan andere vormen van podiumkunst en aan musea en galeries lag in 1995 ook tussen de 2,0 en 2,5. Alleen balletbezoekers wijken hiervan af, zij gaan gemiddeld 1,8 keer. Bioscopen en filmhuizen worden met een grotere regelmaat bezocht.

Figuur 3.1 Bezoekfrequentie aan verschillende typen voorstellingen en aan musea onder bezoekers van 6 jaar en ouder, 1983-1995.

Bron: SCP (AVO '83 en '95)

In de periode tussen 1983 en 1995 veranderde er weinig aan de gemiddelde bezoekfrequentie van bezoekers. Voor beeldende kunst kwamen de geïnteresseerde burgers iets vaker en voor de geklasseerde podiumkunst, met uitzondering van ballet, iets minder vaak. Ook de populaire cultuur (bioscoop en populaire muziek) werd iets minder frequent bezocht.

Het gemiddelde verhult dat onder de bezoekers velen slechts een of enkele keren per jaar gaan en slechts weinigen vrijwel iedere maand of nog vaker. Om deze verschillen zichtbaar te maken, is binnen de groep bezoekers nog een extra onderscheid aangebracht. Bezoekers die één keer per kwartaal of vaker naar een museum, galerie of podiumvoorstelling gaan zijn apart genomen. Naar deze bezoekers zal verwezen worden als de 'frequente bezoekers'.

Personen die tenminste één keer per jaar gaan, maar minder dan één keer per drie maanden, zullen aangeduid worden als 'incidentele bezoekers'.

Tabel 3.1 Bezoek aan verschillende typen voorstellingen en aan musea en galeries, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983 en 1995 (in procenten)

	A: bezoek		B: frequent bezoek		C: incidenteel bezoek		verhouding B/C *	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995	1983	1995
toneel	22	23	4	4	18	19	0,21	0,22
idem, beroepsgezelschappen	12	12	2	2	9	10	0,26	0,24
uitvoeringen klassieke muziek	12	15	3	4	9	12	0,30	0,29
ballet	4	3	0	0	3	3	0,13	0,14
popmuziek, jazz, musical	17	22	3	4	13	18	0,24	0,21
cabaret	10	10	1	1	9	9	0,07	0,14
bioscoop	45	45	17	17	29	29	0,58	0,57
filmhuis	6	5	2	2	4	4	0,44	0,50
musea	31	31	5	6	26	25	0,19	0,24
galerie	17	19	3	4	13	15	0,20	0,24

* Gebaseerd op niet-afgeronde cijfers.

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

Uitvoeringen van klassieke muziek (met inbegrip van opera en operette) alsmede kunstgalerieën trekken relatief veel frequente bezoekers, in beide gevallen ongeveer een kwart van de totale aanhang. Alleen bij bioscopen en filmhuizen ligt het aandeel frequente bezoekers hoger.

In de omvang van het publiekssegment dat frequenter pleegt te komen zit weinig beweging. Voorzover er al veranderingen waren, waren deze klein. Het segment van frequentere bezoekers steeg in de jaren tachtig bij popconcerten, musicals en galerieën, en in de jaren negentig bij klassieke concerten. De groep die minstens eens per drie maanden een museum aandoet, groeide in de jaren tachtig, maar is sinds 1991, evenals het totale bezoek, geslonken (De Haan 1997).

Een groeiend deel van de Nederlandse bevolking bezoekt tenminste één keer per jaar een concert. Deze toename van het publiek betekent veelal een grotere toeloop van incidentele bezoekers. Dat geldt in het bijzonder voor het bezoek aan populaire muziek, maar ook klassieke concerten trokken meer incidentele bezoekers. Tussen 1983 en 1995 steeg de groep regelmatige bezoekers van klassieke concerten van 3% naar 4%. In diezelfde periode steeg de groep incidentele bezoekers van 9% naar 12%. De verhouding tussen frequente en incidentele bezoekers bleef, evenals bij andere podiumkunsten, vrijwel gelijk (laatste twee kolommen tabel 3.1). In absolute aantallen betekent een stijgende belangstelling echter de komst van meer incidentele bezoekers.

De groei van het incidentele concertbezoek past in een eerder gesignaleerde ontwikkeling dat men aan veel zaken slechts weinig meedoet. Een grotere toeloop naar culturele of recreatieve attracties bestaat veelal uit passanten (Knulst 1995). In dit vrijetijdspatroon past het bezoek aan tal van uitgaansgelegenheden. Musea, bioscopen en concertzalen worden af en toe bezocht, pretparken, cafés, restaurants en

discotheken met grotere regelmaat (SCP 1996). In hoofdstuk 5 zal uitgebreid op het afwisselende patroon van vrijetijdsbesteding ingegaan worden.

In de bijlage is in tabel B3.1 de bezoekfrequentie uitgesplitst naar achtergrondkenmerken. Uit die tabel blijkt onder meer dat van de groep bezoekers de Randstedelingen en dan met name de Amsterdammers over het algemeen vaker naar culturele instellingen gaan dan Nederlanders die elders wonen. Alleenstaanden bezoeken over het algemeen de verschillende soorten cultureel aanbod vaker dan personen in een andere gezinssituatie. Ouderen bezoeken traditionele podiumkunsten vaker dan jongeren, terwijl jongeren vaker naar concerten van populaire muziek gaan.

3.3 De bestedingen van de kunstkopers

In Nederland gelden overheden en subsidiënten als belangrijker voor de aankoop van beeldende kunst dan de kopers op de vrije markt. Nederlanders hebben de reputatie weinig kunst te kopen. Er zou slechts een beperkt aantal verzamelaars zijn en privé-collecties zouden hier in vergelijking met die in omliggende landen bescheiden zijn (Daamen 1998). Valide en vergelijkbare gegevens uit verschillende Europese landen die dit beeld ondersteunen ontbreken echter grotendeels (Gubbels en Voolstra 1998).

Uit onderzoek onder beeldende kunstenaars in Nederland blijkt echter dat zij in 1995 voor twee derde van hun inkomsten afhankelijk waren van particulieren. Van het restant kwam weer een groter deel van het bedrijfsleven dan van de overheid (Meulenbeek et al. 1997). Deze bevindingen weerspreken de dominante positie van de overheid op de beeldende-kunstmarkt.

De uitgaven van Nederlandse particulieren kunnen op basis van de AVO-gegevens nader geanalyseerd worden. Zowel in 1995 als 16 jaar eerder kocht ongeveer 5% van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder beeldende kunst voor een bedrag van meer dan 100 gulden (hoofdstuk 2). De indeling van de bedragen uit 1995 is voor inflatie gecorrigeerd en hierdoor vergelijkbaar met die uit 1979 (tabel 3.2).

Tabel 3.2 Bedrag besteed aan het kopen van beeldende kunst, kopers van 16 jaar en ouder, 1979 en 1995 (in procenten)

	1979		1995		
	% van de bevolking	% van de kopers	% van de bevolking	% van de kopers	
100 - 250 gld.	2,5	55	100 - 400 gld.	2,6	55
250 - 600 gld.	1,3	28	400 - 1.000 gld.	1,4	28
600 - 1.200 gld.	0,3	7	1.000 - 2.000 gld.	0,5	11
≥ 1.200 gld.	0,5	10	≥ 2.000 gld.	0,3	6

Bron: SCP (AVO'79 en '95)

Als Nederlanders kunst kopen doen zij dat meestal voor relatief kleine bedragen. In 1995 besteedde ruim de helft van de kopers niet meer dan 400 gulden. In dat jaar gaf 17% van de kopers meer dan 1.000 gulden uit. Om de uitgaven door de tijd te vergelijken dient voor inflatie gecorrigeerd te worden. Duizend gulden in 1995 komt ongeveer overeen met 600 gulden in 1979. Ook de omvang van de groep die een meer dan gemiddeld bedrag aan beeldende kunst uitgeeft is sinds 1979 niet veranderd. Ook in 1979 was dit 17%. Deze groep van naar schatting ongeveer 100.000 personen vormt een belangrijk deel van de particuliere beeldendekunstmarkt. Van deze groep kan niet nagegaan worden of hun kunstaankopen eenmalig waren of dat het ging om herhaalde koop al dan niet als aanvulling van een collectie.² Over de omvang van de groep particuliere collectioneers kunnen dan ook geen uitspraken gedaan worden.

Volgens Van Adrichem (1987) heeft zich in de loop van de jaren zestig een omslag voorgedaan in de overheidsbemoediging met beeldende kunst. Vanaf dat moment werden musea voor moderne kunst actiever. Deze musea roomden de markt af waardoor er voor de particuliere verzamelaars minder van waarde overbleef. Dit had als gevolg dat particulieren zich steeds meer terugtrokken (Abbing 1998; vgl. Simons 1997). Vanaf ongeveer 1985 is de aandacht van de overheid voor de particuliere markt toegenomen, al resulteerde dit niet in hoge subsidiebedragen om de aankoop van beeldende kunst te stimuleren (Gubbels en Voolstra 1998). Sinds 1979 is er weinig veranderd in de bedragen die Nederlanders aan beeldende kunst besteden. Over de werking van onderliggende factoren zoals de grotere activiteit van kunstmusea en stimuleringsmaatregelen onder particulieren (twee factoren die mogelijk tegen elkaar inwerken) kunnen op basis van de beschikbare gegevens geen uitspraken gedaan worden.³

Vaak wordt aangenomen dat Nederland geen verzamelcultuur kent. Hoewel empirische onderbouwing in de vorm van internationaal vergelijkend onderzoek ontbreekt, wordt over de oorzaken hiervan wel gespeculeerd. Naast de overijverige Nederlandse overheid zouden een calvinistische aard en een egalitair ethos Nederlandse particulieren in de weg staan om kunst te kopen (Gubbels en Voolstra 1998).

Als soberheid en zuinigheid als calvinistische waarden tegenwoordig nog van invloed zijn op de aanschaf van kunst, dan zou verwacht mogen worden dat gereformeerden en hervormden minder vaak kunst kopen dan katholieken en personen zonder godsdienstige overtuiging. In hoofdstuk 2 is al aangetoond dat zich onder katholieken ongeveer evenveel kunstkopers bevinden als onder de protestanten. Onder personen die zich niet tot een van de grote godsdiensten rekenden bleken zich wel meer kunstkopers te bevinden. Dit verschil wordt niet nog eens vergroot door het aankoopbedrag. Kunstkopers zonder godsdienstige levensovertuiging besteden gemiddeld niet meer geld dan gelovigen. Deze gegevens bieden dan ook geen ondersteuning voor het idee dat calvinistische soberheid kunstaankoop in de weg staat.

Gubbels en Voolstra (1998) voeren eveneens een afkeer van pronkgedrag aan als reden voor de afwezigheid van grote collecties in Nederland. Het ontbreken van een

hofcultuur zou hieraan bijgedragen hebben. Toch is het pronken met kunst voornamelijk voorbehouden geweest aan de rijksten en machtigsten in de samenleving. Nog steeds bevinden zich onder de hoogste-inkomensgroepen relatief veel kunstkopers. Maar het gemiddelde bedrag dat kopers met de hoogste inkomens aan kunst besteden ligt niet hoger dan onder kopers met de laagste inkomens. Deze bevinding biedt enige steun voor het idee dat een egalitair ethos in Nederland een restrictie vormt voor de aanleg van grote kunstcollecties. Dat neemt echter niet weg dat de beeldvorming van Nederland als verzamelland vooral bepaald wordt door enkele verzamelaars die na overlijden hun collectie aan een museum nalaten. De bestedingen van enkelen komen in de gemiddelden van bevolkingssurveys niet tot uitdrukking. Een onderzoek naar schenkingen en legaten aan musea zou hiervoor een geschikter instrument zijn.

Naast de invloed van levensbeschouwing en van inkomen is eveneens de invloed van andere kenmerken op de bestedingen van kunstkopers onderzocht. In 1995 werden onder de kopers van kunst echter niet opnieuw significante verschillen in het bestede bedrag aangetroffen. Zestien jaar eerder waren er nog wel enkele verschillen. In 1979 gaven kunstkopers onder de hoogste inkomensgroep meer geld uit dan kunstkopers onder de laagste en middeninkomensgroepen en 36-65-jarigen meer dan jongeren en 65-plussers.

3.4 Zappen in de kunstwereld

In hoofdstuk 2 is aangegeven welk deel aan de bevolking weleens kunstprogramma's volgt via elektronische media. Niet aan de orde kwam of men dit incidenteel deed of regelmatig. Hier zullen verschillen in de frequentie waarmee men afstemt op kunstprogramma's besproken worden. Hoe groot is de groep trouwe kijkers of luisteraars van kunstprogramma's?

Veranderingen in intensiteit van het culturele mediagebruik zullen onderzocht worden in de periode tussen 1983 en 1995. Voordat de blik op het mediagebruik gericht wordt, zal eerst een kort overzicht gegeven worden van de turbulente ontwikkelingen die zich met name in het aanbod op de televisie hebben voorgedaan.

In de jaren tachtig is het aanbod aan televisiezenders verruimd. Eerst kwamen er meer buitenlandse zenders, in 1988 breidde de Nederlandse publieke omroep uit van twee naar drie zenders en in 1989 startte de eerste op het Nederlandse publiek gerichte commerciële zender (RTL4) zijn uitzendingen. Sindsdien zijn er meer commerciële en lokale netten bijgekomen. De zendtijd veranderde van een avond-programmering in een 24-uurs aanbod. Doordat het langzamer in omvang groeiende kijkerspubliek de aandacht over het snel vermeerderde aanbod verdeelde, daalde het gemiddeld aantal kijkers per uitgezonden programma. Kijkers verdelen hun voorkeuren over verschillende netten en kijken programma's minder vaak uit dan voorheen. De toegenomen keuzemogelijkheden en de opkomst van de afstandsbediening hebben het 'zappen' in de hand gewerkt.

Kort na de introductie werd RTL4 de meest bekeken Nederlandstalige zender. Al in 1990 had deze commerciële zender 30% van de totale kijktijd van andere zenders afgesnoept (Knulst en Kraaykamp 1996). Door de komst van nog meer commerciële zenders daalde de tijd dat er naar de Nederlandse publieke omroep werd gekeken opnieuw, van 54% van de totale kijktijd in 1990 naar 37% in 1995 (SCP 1998).

De komst van de commerciële zenders heeft tot een wijziging in de zendtijdverhouding tussen verschillende programmacategorieën geleid. Kunst op de televisie kreeg meer concurrentie van andere soorten programma's. Binnen de totale op Nederlandse kijkers gerichte zendtijd verloren kunst en ook informatie terrein aan drama en amusement (tabel 3.3). Binnen de zendtijd van het publieke bestel is het aandeel kunst echter niet gedaald; het is zelfs gestegen van 5% in 1988/'89 naar 7% in 1997.

Tabel 3.3 Verdeling van zendtijd over programmacategorieën van de belangrijkste op Nederland gerichte zenders, 1984-1997 (in procenten)^a

	1984/'85	1988/'89	1993			1997		
			publieke omroep	commerciële zenders	totaal	publieke omroep	commerciële zenders	totaal
informatie	44	40	39	33		43	26	32
kunst	4	5	5	0	3	7	0	2
drama	21	23	19	38	27	14	35	28
amusement	8	6	10	9	10	9	15	13
sport	7	7	9	4	7	11	2	5
jeugdprogramma's	13	14	12	13	13	12	12	12
reclame	3	5	6	9	7	5	10	9

^a 1984/'85: Nederland 1 en 2;
 1988/'89: Nederland 1, 2 en 3;
 1993: Nederland 1, 2 en 3, RTL4 en 5, Veronica en SBS6;
 1997: Nederland 1, 2 en 3, RTL4 en 5, Veronica, SBS6 en TV10.

Bron: NOS (Continu Kijkonderzoek (CKO))

Sinds eind jaren tachtig is ook het aanbod van radiozenders volop in beweging. Regionale radiozenders gingen over tot fulltime programmering en er verschenen commerciële radiostations. Dit had consequenties voor het marktaandeel van de publieke radiostations. Uit de cijfers van NOS kijk- en luisteronderzoek blijkt dat hun marktaandeel kelderde van 90% in 1987 naar 36% in 1995. De grote winst ging naar de commerciële zenders, die in 1995 reeds een aandeel van 40% hadden gerealiseerd. De regionale stations zagen hun marktaandeel stijgen van 4% in 1987 naar 16% in 1995 (Bekkers 1997). Ondanks de komst van een commerciële klassieke zender als Classic FM is het aandeel klassieke muziek binnen het aanbod van radioprogramma's geslonken.

Er waren in 1995 niet minder kunstprogramma's op de televisie en er was ook niet minder klassieke muziek op de radio dan in 1983. Integendeel, het kunstaanbod

was groter dan ooit tevoren. Geïnteresseerden konden volop van hun geliefde klassieke muziek genieten. Hiervoor moest alleen zorgvuldiger geselecteerd worden. Het aanbod van andere programma's was namelijk nog sneller gestegen. Voor wie moeite had om de concentratie op te brengen om kunstprogramma's te volgen was de verleiding om weg te zappen groter geworden. Er was immers nog zoveel anders te zien en te beluisteren.

Welke gevolgen hebben de veranderingen in het media-aanbod gehad voor het volgen van kunstprogramma's? Zijn alleen de echte liefhebbers overgebleven of hebben ook de minder geïnteresseerden geprofiteerd van meer kunst via de media? In tabel 3.4 is weergegeven hoe vaak geïnteresseerden kunstprogramma's volgen en naar klassieke muziek via elektronische media luisteren.

Tabel 3.4 Het volgen van kunst via elektronische media, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-1995 (in procenten)

	1983	1987	1991	1995
kunstprogramma's op radio of televisie				
nooit	61	56	58	61
minder dan 1 x per maand	13	14	13	9 ^a
1-3 x per maand	16	19	17	12 ^a
1 x per week of vaker	10	11	12	18 ^a
klassieke muziek op radio of televisie				
nooit	69	67	68	71
minder dan 1 x per maand	11	11	11	10
1-3 x per maand	10	11	10	10
1 x per week of vaker	11	11	11	9
klassieke muziek op eigen platen, cd's, of banden/cassettes				
nooit	52	47	46	54
minder dan 1 x per maand	10	9	9	13
1-3 x per maand	11	12	11	12
1 x per week of vaker	27	33	33	21

^a Dit cijfer is gebaseerd op een optelling van vijf soorten kunstprogramma's: beeldende kunst, architectuur, theater, boeken en film.

Bron: SCP (AVO'83-'95)

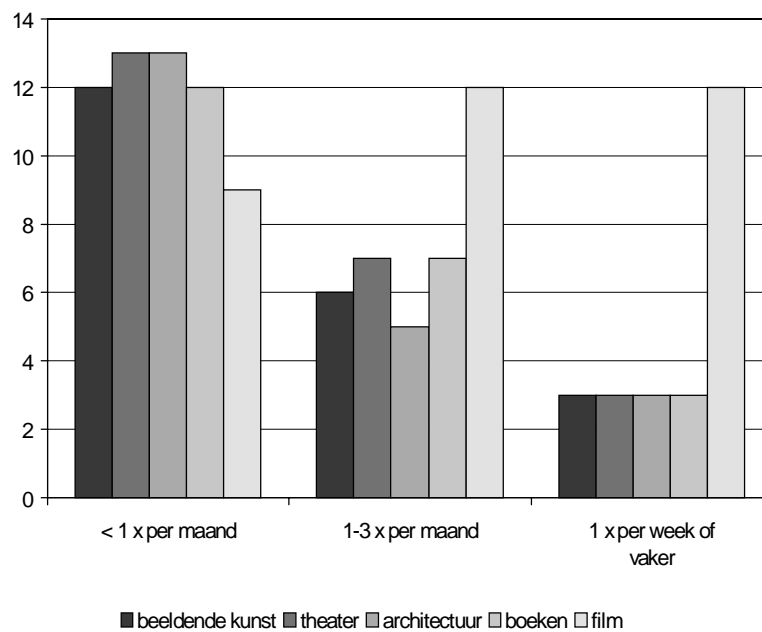
Ondanks de grote veranderingen in het aanbod zijn niet minder personen kunst via de media gaan volgen. In 1995 was het aantal kijkers en luisteraars naar televisie- of radioprogramma's over kunst even groot als in 1983. Ook de groep die met enige regelmaat keek of luisterde (een keer per maand of vaker) bleef gedurende die periode constant op ongeveer 30% van de bevolking. De cijfers uit 1995 geven aan dat het percentage wekelijkse kijkers en luisteraars sinds 1991 zelfs sterk gestegen is. In 1995 is echter, in tegenstelling tot voorgaande metingen, naar vijf soorten kunstprogramma's gevraagd. Het is aannemelijk dat het plotseling gestegen percentage eerder een artefact van de vraagmethode is dan een weergave van een reële ontwikkeling.

Met de gespecificeerde vraagstelling uit 1995 is na te gaan welk deel van de kijkers en luisteraars programma's over beeldende kunst en theater volgde (zie figuur 3.2).

Het aandeel dat deze programma's maandelijks volgt bedroeg in 1995 respectievelijk 9% en 10%.

Deze cijfers liggen in de buurt van de publieksomvang van programma's over architectuur en over boeken. Meer mensen volgen met enige regelmaat programma's over film.

Figuur 3.2 Het volgen van radio- of televisieprogramma's over beeldende kunst, theater, architectuur, boeken en film, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995 (in procenten)

Bron: SCP (AVO'95)

De groep die klassieke muziek op de televisie of de radio beluistert is in de eerste helft van de jaren negentig enigszins geslonken (tabel 3.4). Die lichte daling in de belangstelling komt vooral doordat minder luisteraars wekelijks op klassiek afstemmen. Het zou te ver voeren om dit toe te schrijven aan veranderingen in het media-aanbod. Uit tabel 3.4 blijkt namelijk eveneens dat het luisteren naar klassieke muziek via eigen afspeelapparatuur in dezelfde periode nog veel meer terrein heeft verloren. In 1995 namen minder mensen dan in 1991 de tijd om naar opgenomen klassiek muziek te luisteren. Onder het wekelijkse luisterpubliek valt een scherpe daling waar te nemen.

3.5 De intensiteit van de beoefening van kunstvakken

Lidmaatschappen van verenigingen en gebruik van opleidingsvoorzieningen zullen hier als indicatoren gebruikt worden voor een serieuze manier van beoefening van kunstzinnige activiteiten. Nagegaan zal worden welk deel van de beoefenaars lessen volgt en welk deel lid is van een vereniging (§ 3.5.1). Vervolgens zal de samenstelling van de groep cursisten en verenigingsleden besproken worden (§ 3.5.2). In paragraaf 3.5.3 zal onderzocht worden hoeveel tijd beoefenaars aan hun kunstzinnige activiteit besteden. Tot slot zal nagegaan worden of cursisten en verenigingsleden inderdaad intensiever met hun kunstvak bezig zijn, dat wil zeggen of zij er meer tijd aan besteden, dan beoefenaars die niet in georganiseerd verband actief zijn (§ 3.5.4).

3.5.1 De georganiseerde beoefening van kunstzinnige activiteiten

Aan de respondenten uit het AVO die te kennen gaven een bepaald kunstvak te beoefenen, is vervolgens gevraagd of zij er les in kregen. Hierbij werd enerzijds gewezen op voorbeelden als muziekscholen, creativiteitscentra of iets dergelijks en anderzijds op lessen door leraren of beroepskrachten elders dan in dit soort instellingen (bv. bij particulieren). Eveneens is gevraagd of zij voor het beoefenen van het vak bij een vereniging, club, gezelschap of andere organisatie waren aangesloten.

De antwoorden op beide vragen geven een indicatie van de mate van inzet waarmee respondenten met het opgegeven vak bezig zijn. Degenen die lessen nemen of zich bij enig verband hebben aangesloten, zo mag aangenomen worden, tonen ambitie om hun vaardigheid onder leiding van vakmensen te vergroten, dan wel om in samenspel met anderen de beoefening bij te houden en tot gemeenschappelijke prestaties te komen. Men mag aan die indicaties ook weer niet alles ophangen. Er is niet gevraagd naar hoe lang men al cursussen volgt of lid van een vereniging is. Evenmin kan vastgesteld worden hoeveel vorderingen men tijdens de cursussen en in verenigingsverband gemaakt heeft (zie § 1.3).

Tabel 3.5 biedt informatie over het volgen van lessen en de aansluiting bij verenigingen of ensembles.⁴ De participatiecijfers zijn uitgedrukt in percentages van de groep beoefenaren per vak.

Zoals verwacht mocht worden, zijn de percentages cursus- en verenigingsdeelname het hoogst bij de podiumvakken, en daarvan vooral bij dans en theater. Bij de beeldende vakken, textiele werkvormen en fotografie/filmen zijn de beoefenaren relatief minder vaak actief in georganiseerd verband. Voor deze solistische vakken lag dit eveneens voor de hand. Van de groep die zich in beeldende vakken en textiele werkvormen ontplooit, volgt echter toch een aanzienlijk deel lessen: bij de plastische beeldende vakken is dit nagenoeg een kwart, bij tekenen en schilderen en textiele werkvormen bijna een vijfde deel. Voor fotografen en filmers ligt de cursusdeelname aanzienlijk lager.

Tabel 3.5 geeft aan dat de participatie in cursussen en verenigingen tussen 1983 en 1991 in het algemeen is toegenomen. Aangezien de groep van beoefenaars in deze

periode constant is gebleven, is het aantal personen dat in georganiseerd verband actief is, toegenomen.

Tabel 3.5 Cursusdeelnemers en bij verenigingen aangesloten beoefenaren, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983 en 1991 (in procenten van het aantal beoefenaren per vak)

	deelnemers (% van bevolking)		ww. les krijgt (% van beoefenaren)		is verenigingslid (% van beoefenaren)		zowel les als lid (% van beoefenaren)	
	1983	1991	1983	1991	1983	1991	1983	1991
tekenen, schilderen, grafisch werk	17	20	16	18	7	7	4	5
beeldhouwen, boetseren, pottenbakken, sieraden maken	6	6	18	22	10	10	6	7
werken met textiel (textiele werkvormen), wandkleden maken, weven	17	14	15	18	7	8	5	6
zingen	12	17	27	28	31	29	18	19
bespelen van een muziekinstrument	15	16	36	38	16	20	11	16
toneel, mime, volksdans, ballet (ook jazz- en beatballet)	8	7	66	65	51	56	39	48
fotografie, film, video (anders dan vakantie- of familiekiekjes/-filmpjes)	13	13	6	6	5	3	2	2
een of meer takken	48	48	33	36	23	27	16	21

Bron: SCP (AVO'83 en '91)

De groep die én lessen volgt én bij verenigingen is aangesloten (uitgedrukt in procenten van de groep die zich actief noemde) is eveneens gestegen. Nagegaan is of de bij verenigingen aangeslotenen een sterke neiging hebben om er lessen naast te volgen of dat cursisten juist behoefte tonen hun vak in samenspel met anderen te beoefenen (tabel 3.6).

In de eerste plaats blijkt er samenhang te zijn tussen beiden vormen van participatie. Binnen de vakken waarin veel personen les volgen, zijn eveneens veel personen lid van een organisatie en zijn er verhoudingsgewijs veel personen die zowel les krijgen als lid van een vereniging zijn. Die samenhang is, zoals hiervoor al bleek, door de tijd sterker geworden. Om echter op de eerdere vraag terug te komen: de graad van lesdeelname onder de bij verenigingen aangeslotenen is meestal hoger dan de graad van lidmaatschappen onder de cursisten. Verenigingen en ensembles leveren verhoudingsgewijs meer cursisten dan de educatieve begeleiding leden.

Tabel 3.6 Overlap tussen lessen volgen en lid zijn van verenigingen, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983 en 1991 (in procenten van het totaal aantal beoefenaren per vak)

	lesnemers die tevens lid zijn		leden die tevens les nemen	
	1983	1991	1983	1991
tekenen, schilderen en grafisch werk	27	28	59	75
beeldhouwen, boetseren, pottenbakken, sieraden maken	32	30	58	67
werken met textiel (textiele werkvormen), wandkleden maken, weven	31	32	62	73
zingen	67	70	57	66
bespelen van een muziekinstrument	31	43	69	81
toneel, mime, volksdans, ballet (ook jazz- en beatballet)	60	74	78	86
fotografie, film, video (anders dan vakantie- of familiekiekjes/- filmpjes)	34	32	47	58
een of meer takken	50	58	71	79

Bron: SCP (AVO'83 en '91)

Educatieve begeleiding wordt verzorgd door muziek-, ballet- of theaterscholen, door creativiteitscentra, maar ook door een les- en cursusaanbod in de particuliere sector. Tot die laatste horen bijvoorbeeld de professionele musici en schilders die leerlingen lesgeven, maar daarnaast ook het commerciële (bv. schriftelijk-onderwijsinstellingen) en incidentele cursusaanbod (bv. in combinatie met vakantiearrangementen). De schare beoefenaren die zich cursist bij een instelling noemt, omvat een ruimer gezelschap dan het aantal ingeschrevenen bij de gesubsidieerde, dan wel officieel erkende kunsteducatieve instellingen. Bij de vraag is de opsomming van de reguliere instellingen afgesloten met: 'of iets dergelijks' (zie ook § 1.3). De ondervraagden kunnen daarom meer soorten instellingen van toepassing hebben geacht dan louter de reguliere of erkende kunsteducatieve instituten (veel ondervraagden zullen waarschijnlijk niet weten of hun instelling gesubsidieerd wordt).

Aangezien de antwoorden over lessen 'buiten instellingen' wel nadrukkelijk verwijzen naar lessen 'van een leraar of beroepskracht' maar de bedrijfsvoering niet nader is gespecificeerd, kan dit evenzeer een informele wijze van lesverzorging omvatten. In tabel 3.7 is dit onderscheid kortweg aangegeven met 'les in instelling' respectievelijk 'les elders' of als een combinatie van beide.

Het aandeel beoefenaren dat op enigerlei wijze les krijgt is tussen 1983 en 1991 gestegen van 33% naar 36%. De groei tekende zich echter niet af bij de kunsteducatieve instellingen (hier daalde het aantal lesnemers), maar bij de niet nader gespecificeerde instanties waartoe formele en informele lessen van particulieren behoren. De overige lesvoorzieningen zijn bij alle kunstvakken, behalve fotografie en filmen, komen opzetten. Er zijn geen aanwijzingen te vinden dat de overige

instanties op een andere markt opereren dan de instellingen voor kunsteducatie. De groei bij de overige lesvoorzieningen lijkt ten koste te zijn gegaan van het aantal leden van kunsteducatieve instellingen.

Wel werd in 1991 het volgen van lessen binnen een instelling vaker dan in 1983 gecombineerd met lessen daarbuiten. Het aandeel beoefenaren dat én van de diensten van de kunsteducatie gebruikmaakt én van die van de overige instanties steeg van 7% naar 17%.⁵

Tabel 3.7 Deelname aan soorten lessen, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983 en 1991 (in procenten van het aantal beoefenaren per vak)

	les		les in instelling		les elders		les in beide	
	1983	1991	1983	1991	1983	1991	1983	1991
tekenen, schilderen en grafisch werk	16	18	10	8	9	16	2	6
beeldhouwen, boetseren, pottenbakken, sieraden maken	18	22	12	11	9	18	2	7
werken met textiel (textiele werkvormen), wandkleden maken, weven	15	18	9	8	8	16	2	6
zingen	27	28	17	16	15	23	5	11
bespelen van een muziekinstrument	36	38	26	25	18	32	7	18
toneel, mime, volksdans, ballet (ook jazz- en beatballet)	66	65	56	50	28	53	18	38
fotografie, film, video (anders dan vakantie- of familiekiekjes/-filmpjes)	6	6	4	4	4	4	1	1
een of meer takken	33	36	25	23	17	31	7	17

Bron: SCP (AVO'83 en '91)

3.5.2 Samenstelling van de groep cursisten en verenigingsleden

In 1991 volgde 36% van de beoefenaren op enigerlei manier lessen en was 27% lid van een vereniging, club of ensemble. Nu zal nagegaan worden in welk opzicht de cursisten en georganiseerden zich onderscheiden van de beoefenaren die op eigen houtje bezig zijn.

Daarbij wordt uitgegaan van de ondervraagden die in een of meer vakken actief zeiden te zijn.

Demografische kenmerken

Waar leeftijd en sekse reeds veel invloed hadden op het al of niet deelnemen, zijn deze kenmerken opnieuw van invloed op het al of niet volgen van lessen en het al of niet lid zijn van een verband (tabel 3.8). Vrouwen zijn vaker actief dan mannen en van deze naar sekse ongelijk samengestelde groep actieven behoren vrouwen opnieuw vaker tot de cursisten en verenigingsleden.

Om te weten te komen hoe het aantal mannen zich verhoudt tot het aantal vrouwen onder de cursisten moet de verhouding in tabel 3.8 eerst vermenigvuldigd worden met de waargenomen sekseratio onder de hele groep beoefenaren (tabel 2.7). Deze sekseratio is constant gebleven: zowel in 1983 als in 1991 waren van elke 10 cursisten 7 vrouw en 3 man.⁶ Onder verenigingsleden is dit overwicht wat minder (in 1991: 6,6 vrouwen op elke 10 leden).

Tabel 3.8 Het volgen van lessen en het lidmaatschap van verenigingen onder beoefenaars, naar demografische kenmerken, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983 en 1991 (in procenten)

	les in instelling		les elders		lid van een vereniging	
	1983	1991	1983	1991	1983	1991
gehele steekproef	25	23	17	31	23	27
mannen	16	17	13	23	19	22
vrouwen	31	28	19	37	27	31
6-15 jaar	39	37	23	44	26	29
16-25 jaar	28	23	20	33	24	25
26-35 jaar	21	18	13	25	21	22
36-45 jaar	20	19	14	28	20	25
46-55 jaar	14	21	12	26	23	31
56-65 jaar	18	22	12	27	24	31
≥ 66 jaar	14	17	12	23	26	28
alleenstaand	22	19	16	26	25	24
inwonend kind	32	30	25	40	27	29
samenw. zonder kind (≤ 14 jr)	19	21	12	27	22	29
ouder met kind (≤ 14 jr)	26	24	15	30	21	24

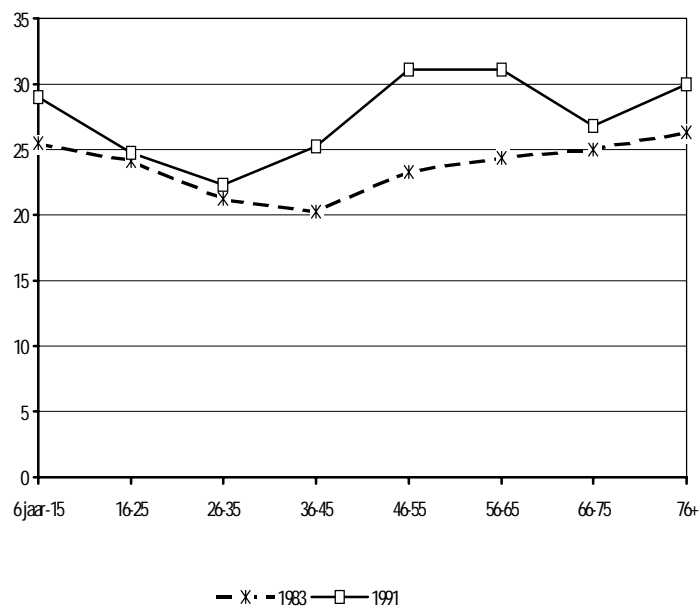
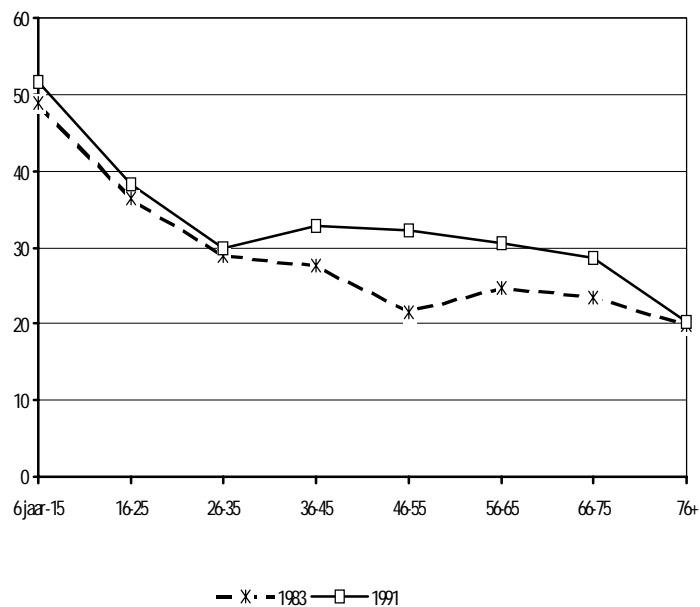
Bron: SCP (AVO'83 en '91)

Onder de cursisten van instellingen zijn de aanvankelijke verschillen naar leeftijd genivelleerd. Daarbij moet eerst worden vastgesteld dat er onder de jongste leeftijdscategorie, de jeugd van 12 tot 16 jaar, weinig is veranderd. De deelname uit de groep van 16-35-jarigen liep wel terug, maar hier stond een aanwas van cursisten van 46 jaar en ouder tegenover.

Eerder is al aangetoond dat veel beoefenaren lessen zijn gaan volgen buiten instellingen. Deze aanwas van personen die buiten kunsteducatief verband geschoold worden deed zich onder alle leeftijdscategorieën voor.

Toename onder de groepen van een gevorderde leeftijd is weer wel kenmerkend voor de schare van verenigingsleden. Onder de groep van 16-35-jarigen bleef de deelname echter vrijwel constant. In figuur 3.3 zijn de leeftijdsverschuivingen in het les volgen en het verenigingslidmaatschap in beeld gebracht. Bij de educatieve begeleiding zijn beide vormen - bij instellingen en elders - samengevoegd.

Figuur 3.3 Percentage van de beoefenaren van kunstzinnige activiteiten dat les krijgt (boven) en dat lid is van een vereniging (onder), naar leeftijd, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-1991 (in procenten)

Bron: SCP (AVO '83-'91)

Het beeld in figuur 3.3 wordt bepaald door een opmars van amateurs van rijpere leeftijd. Deze oudere amateurs zijn in de loop van de tijd vaker in georganiseerd verband actief geworden. Ook de jeugd tot 16 jaar bleek zich in 1991 vaker bij verenigingen en dergelijke aan te sluiten dan in 1983.

Statuikenmerken

Eerder is al vastgesteld dat onder de brede categorie van beoefenaren, hoger opgeleiden oververtegenwoordigd waren. Als men uitgaat van die categorie geldt niet opnieuw dat de hoger opgeleiden vaker lessen volgen of bij verenigingen zijn aangesloten (tabel 3.9).

Tabel 3.9 Het volgen van lessen en het lidmaatschap van verenigingen onder beoefenaars, naar statuikenmerken, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983 en 1991 (in procenten)

	les in instelling		les elders		lid van een vereniging	
	1983	1991	1983	1991	1983	1991
gehele steekproef	25	23	17	31	23	27
gepens./VUT/AOW	13	17	12	23	26	28
werkloos/arbeidsongeschikt	20	23	14	23	19	24
huishouding	22	23	14	31	25	30
schoolgaand/studerend	36	33	24	41	26	28
werkend	19	18	13	27	21	25
lo, vglo ^a	17	16	12	23	25	28
lbo, mavo	20	20	15	27	22	26
mbo, hbs, vwo	24	19	16	27	24	25
hbo, wo	20	22	11	28	18	25
laag inkomen	23	19	15	27	25	26
middeninkomen	24	24	16	31	23	27
hoog inkomen	28	27	17	33	23	26

^a Heeft betrekking op het hoogste behaalde niveau van personen van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'83 en '91)

De groep met de laagste opleiding is wel enigszins ondervetegenwoordigd bij het volgen van lessen. Bij lidmaatschap liggen de percentages juist bij de lager opgeleiden iets hoger dan bij degenen met hoger en wetenschappelijk onderwijs. Die situatie bestond al in 1983. Onder de populatie van beoefenaren, met een overwicht aan hoger opgeleiden, weten de educatieve instellingen een breed sociaal bereik te realiseren. Dit resultaat is bijzonder, omdat de trouwe aanhang van overige publieke culturele voorzieningen zoals musea en podiumkunst, juist wel overwegend uit kringen van hoger opgeleiden afkomstig is.

Zonder dat de lagere-inkomensgroepen beduidend achterblijven, zijn representanten van midden- en hogere inkomens weer wel vaker onder de aanhang van de kunsteducatie te vinden. Dit patroon is ten opzichte van 1983 niet veranderd.

Onder de klanten van de particuliere lesvoorzieningen werd de inkomensverdeling schever. Bij het verenigingslidmaatschap vallen geen verschillen naar inkomensgroepen waar te nemen.

Zoals uit de leeftijdsverschuivingen al viel op te maken, trekken instellingen in vergelijking met 1983 minder schoolgaanden en studerende(n) (voorzover boven de 15 jaar) maar meer gepensioneerd(en) en werklozen of arbeidsongeschikten. Onder de cursisten van instellingen en particuliere diensten, behouden scholieren en studerende(n) overigens nog steeds een overwicht.

Sociaal-culturele achtergrond

Personen van Turkse of Marokkaanse afkomst tonen zich nog weinig geïnteresseerd in lesvoorzieningen en verenigingen (tabel 3.10). Surinamers en Antillianen blijven op dit punt ook achter, maar niet in dezelfde mate. Met name de amateurverenigingen weten verhoudingsgewijs weinig leden uit de etnische groepen te trekken. De educatieve voorzieningen, zowel de instellingen als de particuliere sector, hebben wel een evenredig bereik onder leden uit de Indische of Molukse gemeenschap.

Tabel 3.10 Het volgen van lessen en het lidmaatschap van verenigingen onder beoefenaars, naar sociaal-culturele kenmerken, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983 en 1991 (in procenten)

	les in instelling		les elders		lid van een vereniging	
	1983	1991	1983	1991	1983	1991
gehele steekproef	25	23	17	31	23	27
Nederlands ^a		27		32		26
Turks/Marokkaans		5		12		10
Surinaams/Antilliaans		18		22		13
Indisch/Moluks		27		32		14
overig		24		28		16
Ned. hervormd	23	23	15	31	22	30
gereformeerd	25	23	17	31	26	29
rooms-katholiek	27	24	19	32	28	30
anders	18	26	16	34	29	31
geen/humanistisch	24	22	15	29	18	22

^a Heeft betrekking op 1995.

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

3.5.3 Tijd besteed aan de beoefening van vakken

Hoeveel tijd steekt men in het beoefenen van kunstvakken en kunstnijverheid? Hoe belangrijk is het binnen de vrijetijdsbesteding? Hoeveel van de deelnemers houden het vak wekelijks bij? Bij het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) hebben ondervraagden zowel enquêtevragen over deelname aan kunstvakken beantwoord als een dagboek bijgehouden. Het dagboek geeft inzicht in de bezigheden die men in een volle

oktoberweek van zondag tot en met zaterdag heeft gehad. Tot de talrijke activiteiten die de respondenten als tijdsbesteding konden aankruisen, behoorde het beoefenen van een podiumvak en van een beeldend vak.

Aan de hand van de aldus verkregen informatie kunnen de volgende vragen worden beantwoord.

- Hoeveel tijd gaat er gemiddeld in de beoefening zitten?
- Hoeveel personen die zich in de enquête beoefenaar noemden, zijn in de onderzochte week ook feitelijk in actie gekomen?*
- Welke verschillen doen zich hierbij voor tussen de seksen en leeftijdsklassen?
- In welk opzicht zijn die gegevens door de tijd veranderd?

Gemiddelden

Het aantal personen dat te kennen gaf een of meer kunstvakken te beoefenen werd al in tabel 2.2 gepresenteerd. Die cijfers (exclusief fotograferen en filmen)* zijn opnieuw in de onderste regel van tabel 3.11 vermeld, maar nu om deze te kunnen vergelijken met de aantallen personen die blijkens de opgave in het dagboek in de onderzoekswEEK een of meerdere malen met een vak bezig zijn geweest. Het is aannemelijk dat die participatiecijfers (eerste tabelregel) over een week een goede indruk geven van de omvang van groep die het vak met enige regelmaat bijhoudt.

Tabel 3.11 Beoefening van kunstvak(ken) tijdens een oktoberweek, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-1995 (in procenten)

	1975	1980	1985	1990	1995	verschil '75-'95 ^a	trend '75-'95 ^b
deelname tijdens oktoberweek	17	19	18	15	16	0	-
wv. podiumvak ^c	12	13	12	12	12	0	0
wv. beeldend vak ^d	7	8	8	4	5	-	-
beide	2	2	2	1	1	0	-
zegt actief te zijn	32	37	35	34	36	+	0

^a 0 geen significant verschil, +/- significant op 1% niveau, +/- significant op 5% niveau.

^b 0 geen significant stijgende/dalende trend, +/- significante verandering (1% niveau).

^c Zingen, bespelen van een muziekinstrument, toneelspelen, musical, ballet.

^d Schilderen, tekenen, boetseren, pottenbakken.

Bron: SCP (TBO '75-'95)

In 1995 was 16% van de bevolking van 12 jaar en ouder wekelijks actief. Dit is enige procentpunten lager dan in de eerste helft van de jaren tachtig, maar nauwelijks minder dan in 1975. De groep die zijn vak wekelijks bijhoudt (16% in 1995), blijkt ongeveer half zo groot te zijn als die welke verklaarde weleens aan kunstvakken deel te nemen (36% in 1995). In de loop van de tijd zijn de pieken en dalen in de wekelijkse beoefening praktisch samengevallen met die van de 'bruto'deelnamecijfers. Onder de groep die tijdens de week in actie kwam, hadden de beoefenaren van podiumvakken telkens de overhand op de beoefenaren van

beeldende vakken. Een ander belangrijk gegeven uit de tabel is dat het aantal feitelijk actieve beoefenaren van podiumvakken door de tijd nagenoeg constant is gebleven, terwijl de groep feitelijk actieven bij de beeldende vakken sinds de jaren tachtig is teruggelopen. Dit correspondeert niet met een teruggang van de 'bruto'-deelname aan beeldende vakken (wel met die bij de plastische beeldende vakken, maar die werd gecompenseerd door groei van de brutodeelname aan beeldende vakken in het platte vak).

Als men afgaat op de weekcijfers is er weinig overlap tussen de onderscheiden soorten in tabel 3.11: er zijn niet zoveel personen die in de loop van een week zowel een podiumvak als een beeldend vak hebben beoefend.

Tijdsbesteding naar sekse en leeftijd

Tabel 3.12 biedt nadere gegevens over beeldende en podiumactiviteiten tijdens de week. De groep die op de twee terreinen in actie kwam (5% resp. 12%, zie tabel 3.11) is uitgesplitst naar sekse en leeftijd. Om te voorkomen dat de onderscheiden onderzoeksgroepen te klein worden, zijn de gegevens van twee peiljaren samengevoegd. De uitslagen van 1975 en 1980 worden tezamen als de eerste momentopname gebruikt, en die van 1990 en 1995 als de tweede.

De verkregen cijfers geven een indruk van de tijd die beoefenaren gemiddeld aan hun liefhebberij besteden en van de plaats van kunstzinnige liefhebberijen in de vrije tijd als geheel. Dat laatste is in de laatste twee kolommen van tabel 3.12 uitgedrukt als percentage van alle wekelijkse vrije uren.

Tabel 3.12 Beoefening van beeldende en podiumvakken tijdens een oktoberweek, naar sekse en leeftijd, bevolking van 6 jaar en ouder, 1975 en 1995 (in procenten)

	% actief tijdens week				uren besteed door actieven				in % van alle vrije uren actieven			
	beeldend vak		podiumvak		beeldend vak		podiumvak		beeldend vak		podiumvak	
	'75/'80	'90/'95	'75/'80	'90/'95	'75/'80	'90/'95	'75/'80	'90/'95	'75/'80	'90/'95	'75/'80	'90/'95
gehele steekproef	7	4	13	12	2,9	3,0	2,9	3,4	6,0	6,2	6,6	7,5
mannen	8	4	12	11	3,2	3,4	3,4	3,8	6,3	7,0	7,1	8,2
vrouwen	6	5	14	13	2,6	2,7	2,6	3,1	5,6	5,5	6,1	6,9
12-19 jaar	9	4	22	20	2,1	1,9	3,0	3,0	5,0	4,3	7,3	7,9
20-35 jaar	8	4	13	11	3,1	2,6	3,1	3,6	6,5	5,8	7,1	8,3
36-49 jaar	8	4	11	12	2,9	3,2	2,6	3,1	6,0	8,1	6,0	6,7
50-64 jaar	6	5	10	10	3,3	2,9	2,9	3,9	5,9	5,3	5,5	7,2
≥ 65 jaar	5	6	7	10	4,1	4,2	3,0	3,8	6,5	6,4	4,9	6,8

Bron: SCP (TBO'75-'95)

De groep die tijdens een week iets aan beeldende vakken heeft gedaan is, zoals we zagen, sinds de jaren tachtig teruggelopen. Dit komt voornamelijk voor rekening van mannen en van de leeftijdsklassen tot 50 jaar (tabel 3.12). Onder de bevolking van 50 jaar en ouder heeft die (mate van) teruggang zich niet voorgedaan. Bij de

beoefening van podiumvakken tijdens een week beperkt de lichte teruggang zich tot de leeftijdsklassen tot 36 jaar. En nog duidelijker dan bij de beeldende vakken is het aantal podiumvakbeoefenaren per week bij de 65-plussers gestegen. De verschuivingen per leeftijdsklasse zijn in figuur 3.4 afgebeeld.

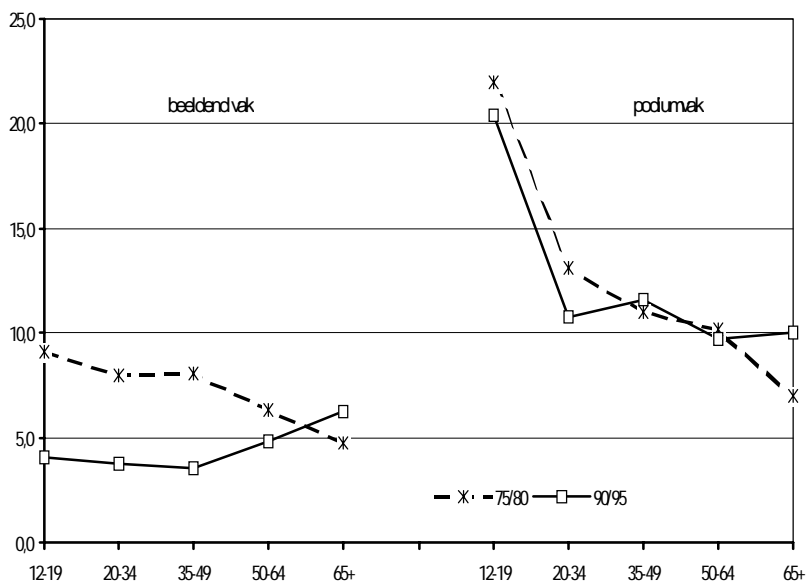
Kijkt men vervolgens naar de tijd die de meer of minder geslonken groepen actieven aan het vak hebben besteed, dan ligt dit nog steeds rond de 3 uur per week. Onder de actieve beoefenaren van podiumvakken is de geïnvesteerde tijd zelfs gestegen van wekelijks bijna 3 uur in 1975/1980 tot bijna 3,5 uur in 1990/1995. Dat het aantal deelnemers per week afneemt terwijl de overblijvende groep er meer tijd in steekt, komt vaker voor in de vrijetijdsbesteding. Het werd onder andere vastgesteld onder de boekenlezers (Knulst en Kraaykamp 1996).

De groepen die meer tijd aan de kunstvakken besteedden zijn bij de beeldende vakken opnieuw onder de actieven uit de leeftijdsklasse van 65-plus te vinden. Bij de podiumvakken zijn de actieven meer verspreid over de leeftijdsklassen, maar onder de groep veteranen (50-plus) was de intensivering het meest uitgesproken. Terwijl deze zich onder zowel mannen als vrouwen heeft voorgedaan, is het belangrijk vast te stellen dat mannelijke beoefenaren op beide meetmomenten er gemiddeld meer tijd aan besteedden dan de vrouwelijke beoefenaren. Opmerkelijk vooral, omdat het percentage dat zich deelnemer noemt, nu juist bij de vrouwen meestal hoger uitvalt dan bij de mannen (vgl. hoofdstuk 2).

De groepen die hun kunstvak in de week bijhielden, besteedden hieraan gemiddeld 6% à 7% van al hun wekelijkse vrije tijd. Dit is ongeveer net zoveel als de tijd die de omvangrijker groep sportbeoefenaren wekelijks aan sport besteedt.

Onder de mannelijke beoefenaren lag het aandeel hoger en steeg het meer dan onder de vrouwelijke. Naar leeftijd was de stijging van het vrijetijdsdeel het sterkst onder de oudere beoefenaren van podiumvakken (50-plus). Bij de beeldende vakken is de stijging onder de 36-49-jarigen - van 6% naar 8% - een uitschieter omdat het aandeel bij alle overige leeftijdsklassen daalde.

Figuur 3.4 Aantal personen dat tijdens week een beeldend en podiumvak heeft beoefend, naar leeftijd, 1975/80 en 1990/95, in % van de bevolking van 12 jaar en ouder

Bron: SCP (TBO '75, '80 '90, '95)

3.5.4 Relatie tussen uitspraken over deelname en daadwerkelijke beoefening

Tot nu is uitgegaan van personen die in hun dagboek de beoefening van kunstvak als tijdsbesteding noteerden. Buiten beschouwing bleef of die groep zichzelf tevoren (bij de inventarisatie van liefhebberijen in de vragenlijst) beoefenaar had verklaard. In tabel 3.11 zagen we dat die laatstgenoemde groep bij elk meetmoment ongeveer twee keer zo groot was als de groep die werkelijk actief bleek in de onderzoeksweek. In deze paragraaf wordt die relatie nader bekeken: welk deel van de groep die zich deelnemer noemde heeft er tijdens de week iets aan gedaan en hoe ligt dit bij de diverse vakken?

In tabel 3.13 is uitgegaan van de groep die zich vooraf beoefenaar noemde en is vervolgens gekeken naar de percentages personen die tijdens de onderzochte week al dan niet tijd aan de beoefening hebben besteed.⁹ De uitkomsten zijn uitgesplitst naar sekse en vervolgens naar leeftijd. De uitkomsten naar leeftijd zijn in figuur 3.5 bovendien grafisch weergegeven.

Tabel 3.13 Aantal personen dat zich in enquête beoefenaar noemde en het deel ervan dat tijdens de week wel en niet actief bleek, naar sekse en leeftijd, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-1995 (in procenten)

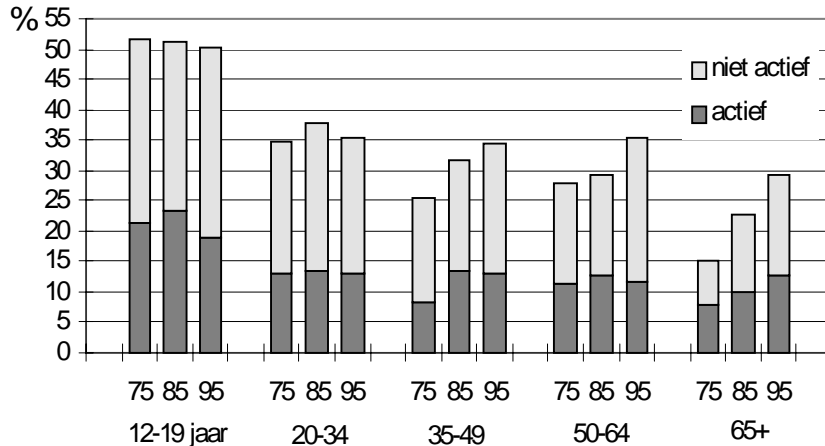
	A			actief tijdens week:			niet actief tijdens week:		
	noemde zich beoefenaar			in % van A			in % van A		
	1975	1985	1995	1975	1985	1995	1975	1985	1995
gehele steekproef	32	35	36	13	14	14	19	21	22
in % van kolom A	100	100	100	39	41	38	61	59	62
mannen	31	33	31	34	42	35	66	58	65
vrouwen	33	36	41	32	40	39	68	60	61
12-19 jaar	52	51	50	42	45	38	58	55	62
20-34 jaar	35	38	35	38	35	37	62	65	63
35-49 jaar	25	32	34	33	42	39	66	58	61
49-64 jaar	28	29	35	41	43	33	59	57	67
≥ 65 jaar	15	23	29	52	43	44	48	57	56

Bron: SCP (TBO'75-'95)

Terwijl het aantal personen dat zich beoefenaar van een beeldend of podiumvak noemde sinds 1975 steeg, nam het percentage feitelijk actieven tijdens de week enigszins af, met name sinds de jaren tachtig. Dit patroon met een top rond 1985 is nagenoeg bij alle onderscheiden groepen terug te vinden. De consequentie hiervan was dat de groep die zich wel beoefenaar noemde maar tijdens de week geen activiteiten op het gebied van de kunstvakken ontplooidde, enigszins groter werd. Onder de mannen was het percentage feitelijk actieven in 1975 hoger dan onder de vrouwen; in 1995 was die verhouding omgekeerd: bij de vrouwen lag het percentage toen hoger dan bij de mannen.

Naar leeftijd (zie ook figuur 3.5) was en bleef het aandeel van de feitelijk actieve groep het hoogst onder de leeftijdsklasse van 65 jaar en ouder. Ook onder de jeugd (12-19 jaar) lag het in 1975 en 1985 boven het gemiddelde, maar in 1995 niet meer. Terwijl de groep die zich beoefenaar noemde in de leeftijdsklasse van 49-64 jaar belangrijk is gestegen, is het aantal dat tijdens de week in actie kwam, sinds 1985 aanzienlijk verminderd. In de leeftijd tussen 35 en 50 jaar was er ook die toename van de groep die zich beoefenaar noemde, maar slonk het aandeel van de actieven tijdens de week niet in die mate.

Figuur 3.5 Aantal personen dat zich in de enquête beoefenaar noemde en aandeel daarvan dat dit tijdens de week wel ("actief") en niet ("niet actief") in praktijk heeft gebracht, naar leeftijd, 1975-1995.

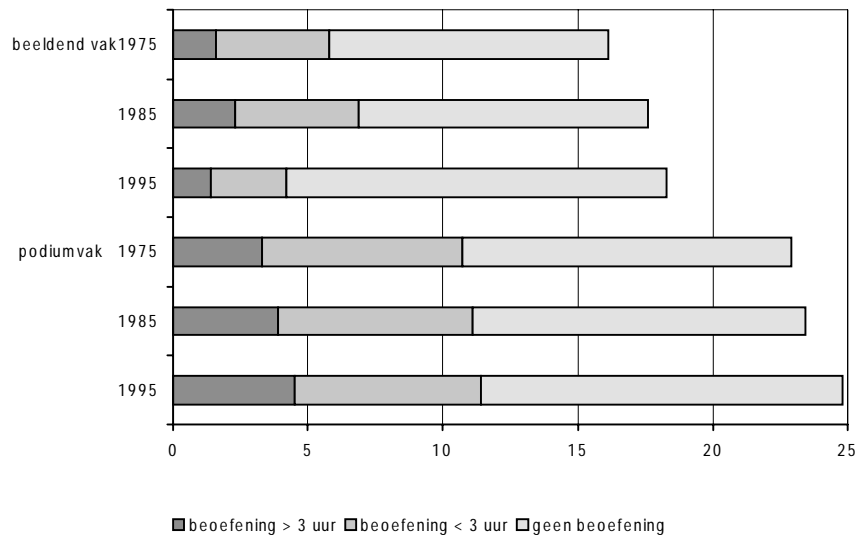

Bron: SCP (TBO '75, '85 en '95)

Hoe zijn die verhoudingen binnen de diverse richtingen? In figuur 3.6 is het 'actieve' en 'niet-actieve' deel van de groep die zich beoefenaar noemde, opnieuw weergegeven, nu voor de beeldende en podiumvakken afzonderlijk. Het actieve deel is opgesplitst in een groep die er per week tot 3 uur en een groep die er 3 uur en langer aan heeft besteed.

Het deel dat tijdens de week in actie kwam, is het grootst onder de groep die van tevoren een podiumvak had opgegeven. Ongeveer 46% van die bewuste groep had er in de week erna ook feitelijk iets aan gedaan (tegen 47% in 1975). Dit is meer dan het gemiddelde van 38% dat uit tabel 3.13 naar voren kwam. Iets minder dan een kwart van die groep actieven had er in 1995 minstens 3 uur per week voor uitgetrokken. Het ging hier om een groep van ruim 4% van de gehele bevolking van 12 jaar en ouder (3% in 1975). De toename van de groep frequente beoefenaren in de podiumvakken is opmerkelijk, omdat de trend onder beoefenaren van beeldende vakken niet die kant op wijst. Die tendens is bovendien ook bijzonder omdat het patroon onder de vrijetijdsbesteding als geheel eveneens gedomineerd wordt door aanwas onder de schare van incidentele deelnemers (zie hoofdstuk 5).

Figuur 3.6 De feitelijke beoefening van kunstvakken en de tijd die er aan is besteed, door de groep die zich beoefenaar van beeldende dan wel podiumvakken noemde, 1975, 1985, 1995 (in procenten)

Bron: SCP (TBO '75, '85 en '95)

Gerelateerd aan de hele bevolking komt men op 4% actieven in 1995 tegen 6% in 1975. De groep die er tenminste 3 uur per week aan besteedde blijft hier op 1% van de bevolking steken (ruim 1% in 1975).

3.5.5 De tijdsbesteding van georganiseerde en individuele beoefenaren

Degenen die een podiumvak zeiden te beoefenen blijken in de loop van een week vaker iets aan hun vak te hebben gedaan dan degenen die een beeldend vak aankruisten. In paragraaf 3.5.1 (tabel 3.5) werd duidelijk dat amateurs in de podiumvakken veel vaker bij een vereniging of ensemble zijn aangesloten. Het ligt voor de hand een relatie te leggen tussen zo'n lidmaatschap en het wekelijks beoefenen van het vak. Besteden georganiseerden feitelijk meer tijd aan hun vak dan degenen die op eigen houtje bezig zijn? Op basis van de TBO-gegevens kan die relatie worden onderzocht. In de vooraf afgenomen vragenlijst is per vak gevraagd of men individueel, in verenigingsverband dan wel in ander verband actief is. Zoals we al zagen, vertellen de dagboekgegevens of degenen die een kunstzinnige liefhebberij hadden opgegeven, er in week erna feitelijk tijd aan hebben besteed. Zij die dit deden, hebben aangegeven of het een beeldend vak of een podiumvak was. Enig voorbehoud is hier op zijn plaats. Iemand die opgeeft een muziekinstrument te bespelen en die in de onderzochte week tijd aan de beoefening van een podiumvak heeft besteed, hoeft dat niet per se aan het bespelen van een muziekinstrument gedaan te hebben.¹⁰

In de eerste getallenkolom van tabel 3.14 is de groep die zich deelnemer noemde per vak op 100% gesteld en opgesplitst naar drie manieren van beoefening. Per wijze van beoefening is in de middelste kolommen aangegeven welk percentage ervan tijdens de week actief is geweest en hoeveel tijd ermee gemoeid was (meest rechtse kolommen). De berekeningen zijn opnieuw telkens voor twee momenten uitgevoerd. Om niet te kleine subgroepjes te krijgen zijn 1975 en 1980 opnieuw samengevoegd, evenals 1990 en 1995. Waar de bezetting per cel toch op minder dan 25 personen is uitgekomen, is dit (met *) aangegeven.

Tabel 3.14 De beoefening van de diverse kunstvakken, naar wijzen van beoefening, beoefenaren van 12 jaar en ouder, 1975-1995

	wijze van beoefening in % van alle deelnemers per vak		actief tijdens week in % van alle deelnemers per vak		tijd besteed door actieven (in uren per week)	
	1975/1980	1990/1995	1975/1980	1990/1995	1975/1980	1990/1995
	(= 100%)	(= 100%)				
zingen	(= 100%)	(= 100%)				
individueel optredend	4*	4*	49*	60*	7,6*	4,7*
lid van zangkoor	86	78	52	63	3,2	3,4
lid van zanggroepje	10*	18	41*	62	2,1*	4,7
bespelen van een muziekinstrument	(= 100%)	(= 100%)				
individueel	74	73	39	34	3,0	2,7
in verenigingsverband	12	14	62	62	3,7	4,6
in ander verband	14	13	69	81	3,5	4,8
toneelspelen, musical, ballet	(= 100%)	(= 100%)				
individueel	35	31	37	36	3,1*	3,6
in verenigingsverband	39	42	44	47	5,0	4,7
in ander verband	27	27	28	27	3,8*	2,8*
tekenen, schilderen	(= 100%)	(= 100%)				
individueel	91	87	17	14	3,0	3,4
in verenigingsverband	1*	5	56*	38	0,7*	4,1*
in ander verband	8	9	27	22	4,5*	3,6*
boetseren, pottenbakken	(= 100%)	(= 100%)				
individueel	73	77	19	17	3,2	3,4
in verenigingsverband	6*	5*	30*	55*	1,8*	3,4*
in ander verband	21	18	34	18	2,2*	2,9*
fotograferen, filmen	(= 100%)	(= 100%)				
individueel	97	97	11	6	2,5	2,9
in verenigingsverband	1*	1*	44*	6*	7,1*	8,6*
in ander verband	3	2	12	7	2,0*	6,2*

* Cijfer gebaseerd op minder dan 25 respondenten.

Bron: SCP (TBO'75-'95)

Zoals verwacht, worden zang en theater het meest in georganiseerd verband beoefend. Van de zangers zei 96% bij een koor of zanggroepje te zijn aangesloten

(zie toelichting bij vraagstelling, § 1.3). Opvallend is het tamelijk hoge percentage individuele beoefenaren onder de muzikanten. Het gaat hier vermoedelijk om bespelers van piano, (elektronisch) orgel of van gitaar. Bij de beeldende vakken en fotografie gaat het hoofdzakelijk om individuele beoefenaren.

Besteden leden van georganiseerde verbanden nu meer tijd aan hun vak dan individualisten? De gegevens wijzen inderdaad uit dat het lidmaatschap van een vereniging of ensemble als een stok achter de deur werkt. Onder georganiseerden is het deel dat in een week feitelijk actief is geweest veelal groter dan onder de groep van individuele beoefenaren. Voor zang geldt dit niet, maar dit is begrijpelijk als men bedenkt dat 'individueel' hier 'als solist optredend' betekent. Van deze zangers en zangeressen was ruim 60% in de onderzoeksweek actief geweest.

De deelnemers die 'ander verband' aankruisten (wat ook op cursusverband kan slaan) onderscheidden zich tijdens de week veelal niet door een hogere graad van activiteit dan degenen die zich individueel beoefenaar noemden. De bespelers van een muziekinstrument vormen hier de uitzondering. Van degenen die 'ander verband' opgaven, was bij de peilingen uit de jaren negentig liefst 81% actief geweest. Waarschijnlijk gaat het hier om cursisten van een muziekschool.

Uitschieters daargelaten, is de boodschap van tabel 3.14 dat de beoefening van podiumvakken, vooral vanwege het overwegend georganiseerde karakter van de beoefening, vaker tot het weekprogramma behoort dan de beoefening van beeldende vakken, waar die organisatiegraad een stuk lager ligt.

3.6 Samenvatting

De centrale vraag in dit hoofdstuk luidt of de intensiteit van de kunstzinnige belangstelling in het gedrag is gekomen. Deze vraag is in vier deelvragen opgesplitst.

1. Gaan bezoekers nu minder vaak naar culturele instellingen dan voorheen?
Uit de onderzoeksgegevens blijkt dat er in de periode tussen 1983 en 1995 weinig veranderde aan de gemiddelde bezoekfrequentie van bezoekers. Voorzover er al veranderingen vielen waar te nemen, waren deze klein. Beeldende kunst trok iets vaker geïnteresseerde burgers en geklasseerde podiumkunst, met uitzondering van ballet, iets minder vaak. Ook de populaire cultuur (bioscoop en populaire muziek) werd iets minder frequent bezocht.
De trouwe aanhang van de verschillende kunstsectoren is niet geslonken. Het deel van de bevolking dat regelmatig (een keer per kwartaal of vaker) gaat is over het algemeen constant gebleven of licht gestegen.
2. Besteden kopers van beeldende kunst tegenwoordig minder geld dan vroeger?
Uit de in dit hoofdstuk gepresenteerde gegevens blijkt dat de bedragen die aan beeldende kunst worden uitgegeven nagenoeg constant zijn gebleven. Ook de omvang van de groep meer fervente kopers is nauwelijks veranderd.
3. Volgen geïnteresseerden tegenwoordig minder frequent kunst via elektronische media dan voorheen?

In 1995 bleek een iets kleiner deel van de bevolking televisie- of radioprogramma's over kunst te volgen dan in 1983. De groep die met enige regelmaat keek of luisterde (één keer per maand of vaker) bleef gedurende die periode echter constant.

Het luisteren naar klassieke muziek via eigen afspeelapparatuur heeft in dezelfde periode wel terrein verloren. Vooral het publiek dat wekelijks luistert, is geslonken.

4. Wordt er tegenwoordig minder tijd in de beoefening van kunstvakken gestoken?

Om deze vraag te beantwoorden is in eerste instantie gekeken naar de groep beoefenaars die wekelijks tijd aan hun kunstzinnige hobby's besteedt. De omvang van deze groep is in de periode tussen 1980 en 1995 enkele procentpunten gedaald, met name bij de beeldende vakken. Bij de podiumvakken bleef de groep wekelijks actieven nagenoeg constant.

Leden van georganiseerde verbanden besteden meer tijd aan hun vak dan beoefenaars die individueel actief zijn. Het lidmaatschap van een vereniging of ensemble en het volgen van lessen werken kennelijk als een stok achter de deur. Onder georganiseerd is het deel dat in een week feitelijk actief is geweest veelal groter dan onder de groep van individuele beoefenaren. Lidmaatschappen van verenigingen en gebruik van opleidingsvoorzieningen zijn dan ook gebruikt als indicatoren voor een serieuze manier van beoefening van kunstzinnige activiteiten.

Het aantal beoefenaren dat op enigerlei wijze les krijgt is tussen 1983 en 1991 gestegen. Deze groei tekende zich niet af bij de kunsteducatieve instellingen (hier daalde het aantal lesnemers), maar bij de niet nader gespecificeerde instanties waartoe formele en informele lessen van particulieren behoren. Ook de participatie in verenigingen is in de genoemde periode toegenomen. Bovendien wordt het volgen van lessen vaker gecombineerd met het lidmaatschap van een vereniging. Beoefenaars zijn dus meer dan voorheen geneigd om hun vak met lessen en cursussen serieus aan te pakken.

De neiging naar een vluchtiger vrijetijdspatroon heeft tot op heden weinig invloed op de kunstzinnige belangstelling gehad. Men beoefent culturele activiteiten niet - minder intensief en culturele instellingen worden ook niet minder frequent bezocht. Ook de groep die met enige regelmaat televisie- of radioprogramma's over kunst volgde bleef constant. In het moderne leven schiet er kennelijk nog voldoende rust en concentratie voor kunst over.

Noten

- 1 De ervaring heeft geleerd dat het aanhouden van de ondergrens van een bepaalde klasse tot de beste schattingen leidt. Dit viel af te leiden uit de antwoorden van bioscoopbezoekers (naar bezoek van filmhuizen wordt apart gevraagd). Telt men alle keren van bezoek bij elkaar op en generaliseert men dit tot een landelijk totaal bezoekcijfer, dan stemt dit alleen overeen met de door de Bioscoopbond getelde jaarlijkse bezoeken (verkochte kaartjes) als men de onderste klassegrens van de antwoordcategorie aanhoudt als meest reële benadering van de feitelijke frequentie. Dit wijst er dus tevens op dat ondervraagden de frequentie van activiteiten en belevenissen, met name op cultureel terrein veeleer over- dan onderschatten (de sociaal wenselijke 'ruis' in de enquêteantwoorden).
- 2 In lopend onderzoek naar particuliere verzamelaars maakt de kunsthistorica Renée Steenbergen een onderscheid tussen incidentele kunstkopers, regelmatige kunstkopers en verzamelaars. Om tot de laatste categorie gerekend te worden moet men minstens vijf jaar verzamelen, meer dan dertig kunstwerken bezitten en meerdere aankopen per jaar doen (Gubbels en Voolstra 1998: 14).
- 3 In 1997 werd een kunstkoopregeling voor particulieren (rentesubsidieregeling) nieuw leven ingeblazen door de Mondriaan Stichting. De nieuwe Kunst*Koop*regeling stelt particulieren in staat om bij geselecteerde galeries op afbetaling beeldende kunst te kopen zonder dat daar rente voor verschuldigd is. De rente wordt betaald door de Mondriaan Stichting. In 1997 gingen de eerste 124 galeries met de Kunst*Koop*regeling van start. In 1998 kwamen daar nog eens 14 bij, terwijl één galerie haar activiteiten staakte (Mondriaan Stichting 1998). Daamen (1998) maakt melding van een groei in de particuliere aankopen in het kader van de Kunst*Koop*regeling van 50% in twee jaar tijd. Doel van de nieuwe regeling is het versterken van de particuliere markt en het bevorderen van de verkoop van hedendaagse Nederlandse beeldende kunst en vormgeving.
- 4 Als hierna korthedshalve van verenigingen of lidmaatschappen wordt gesproken, omvat dit tevens samenwerkingsverbanden zoals bands, ensembles, groepjes die formeel niet als vereniging zijn opgezet.
- 5 In *De kunstzinnige burger* werd ook al geconstateerd dat het percentage respondenten dat les binnen en buiten instellingen combineerde tussen 1983 en 1987 flink was gestegen (Van Beek en Knulst 1991). De omvang van de stijging was zo groot dat deze niet plausibel leek voor de korte periode van vier jaar. Er werd dan ook opgemerkt dat de stijging waarschijnlijk toegeschreven moest worden aan een kleine wijziging in de vragenlijst van het AVO tussen 1983 en 1987 (weglating van een tussenvraag; zie Van Beek en Knulst 1991: 56-57). In het AVO van 1991 is die tussenvraag evenmin gesteld. Mocht de stijging een artefact van de vragenlijst zijn, dan zou de gecombineerde deelname aan lessen op latere meetmomenten constant moeten zijn gebleven. Dat is echter niet het geval. In 1991 waren er opnieuw meer beoefenaars die zowel binnen als buiten instellingen les volgden dan in 1987. Geconcludeerd kan worden dat thans meer personen het gebruik van beide soorten voorzieningen combineren dan voorheen.
- 6 In 1991 beoefende 41% van de mannen en 55% van de vrouwen een kunstvak (tabel 2.7). Onder de beoefenaars volgde 17% van de mannen en 28% van de vrouwen lessen bij een kunsteducatieve instelling (tabel 3.8). Vermenigvuldiging levert het aantal cursisten onder de bevolking: $(0,41 \times 0,17) \times 100 = 7,0\%$ en $(0,55 \times 0,28) \times 100 = 15,4\%$. Deze verhouding betekent dat van de 10 cursisten gemiddeld 3,1 man is en 6,9 vrouw.
- 7 De kleine fractie van ca 1% die vooraf beweerde niet actief te zijn, maar dit volgens het dagboek in de ene week wel bleek te zijn, zal hier verder buiten beschouwing worden gelaten.
- 8 De talrijke amateurfotografen en - filmers zijn niet meegeteld, omdat het aannemelijk is dat deze groep voornamelijk bestaat uit personen die alleen op vakanties en tijdens bijzondere gebeurtenissen foto's maken.
- 9 Onder de steekproef bevond zich in 1975 4% die zich tevoren geen beoefenaar had verklaard, maar tijdens de week wel tijd aan één van de kunstvakken besteedde. In 1995 ging het om ruim 2% van de steekproef. In het voorafgaande deel zijn alleen de beoefenaren meegeteld die in de onderzoeksweek actief zijn geweest. Nu de relatie tussen enquête-uitspraken en activiteiten tijdens de onderzoeksweek aan de orde is, blijven die fracties buiten beschouwing.
- 10 Het is in principe denkbaar dat de bewuste persoon juist die week toneel heeft gespeeld. Men mag er echter van uitgaan dat beide antwoorden in de meeste gevallen zullen sporen.

Bijlage bij hoofdstuk 3

Tabel B3.1 Bezoekfrequentie aan culturele instellingen, naar achtergrondkenmerken, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983 en 1995

	toneel		beroepstoneel		klassieke muziek		ballet	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995	1983	1995
gehele steekproef	2,3	2,3	2,4	2,3	2,6	2,4	1,8	1,8
mannen	2,3	2,3	2,4	2,3	2,6	2,5	1,9	1,8
vrouwen	2,3	2,2	2,3	2,3	2,5	2,4	1,7	1,9
6-15 jaar	1,9	2,0	1,7	1,8	2,1	1,7	1,6	1,5
16-25 jaar	2,5	2,0	2,3	2,0	2,7	2,4	2,0	2,2
26-35 jaar	2,4	2,4	2,5	2,5	2,7	2,2	2,0	2,1
36-45 jaar	2,3	2,3	2,4	2,2	2,6	2,4	1,5	1,7
46-55 jaar	2,3	2,4	2,4	2,5	2,4	2,4	1,8	2,1
56-65 jaar	2,4	2,4	2,7	2,7	2,5	2,8	2,2	1,6
≥ 66 jaar	2,4	2,2	2,4	2,3	2,6	2,7	-	1,5
alleenstaand	3,2	2,9	3,1	2,8	3,3	2,8	2,1	2,6
inwonend kind	2,1	1,9	1,9	1,8	2,3	2,2	1,7	2,0
gezin zonder kind (≤ 14 jr)	2,3	2,3	2,5	2,4	2,4	2,4	1,8	1,5
gezin met kind (≤ 14 jr)	2,1	2,0	2,1	1,9	2,5	2,1	1,6	1,5
lo, vglo	2,1	2,3	2,1	2,7	1,9	2,1	1,5	1,6
lbo, mavo	2,2	2,0	2,2	2,1	2,2	2,2	1,6	1,6
mbo, hbs, vwo	2,5	2,2	2,5	2,1	2,7	2,4	1,8	1,4
hbo, wo	2,9	2,7	2,8	2,6	3,2	2,8	2,1	2,1
Amsterdam e.o.	3,2	3,1	3,2	3,1	2,8	3,1	2,0	2,0
rest Randstad	2,5	2,6	2,4	2,5	2,9	2,7	1,9	2,4
rest Nederland	2,2	2,1	2,2	2,1	2,4	2,2	1,7	1,6
gepens. /VUT/AOW	2,4	2,2	2,6	2,4	2,6	2,7	-	1,3
werkloos/arbeidsongeschikt	3,0	2,7	3,0	2,9	2,5	2,5	2,2	2,1
huishouding	2,1	2,1	2,2	2,0	2,3	2,2	1,5	1,3
schoolgaand/studerend	2,2	2,1	2,2	1,9	2,6	2,1	1,7	1,6
werkend	2,4	2,3	2,4	2,3	2,7	2,4	2,0	2,0
Ned. hervormd	2,0	2,0	2,1	2,1	2,4	2,2	1,4	1,7
gereformeerd	1,9	1,9	1,9	1,8	2,2	2,2	-	-
rooms-katholiek	2,1	2,1	2,1	2,1	2,4	2,2	1,6	1,5
anders	2,4	2,2	2,3	2,6	3,3	2,8	1,8	-
geen/humanistisch	2,7	2,5	2,7	2,4	2,7	2,6	2,0	2,0
laag inkomen	2,5	2,5	2,7	2,7	2,6	2,4	2,1	2,2
middeninkomen	2,2	2,2	2,3	2,2	2,5	2,3	1,8	2,2
hoog inkomen	2,3	2,3	2,3	2,3	2,8	2,5	1,7	1,5
Nederlands		2,3		2,3		2,4		1,8
Turks/Marokkans		1,9		-		-		-
Surinaams/Antilliaans		2,7		-		-		-
Indisch/Moluks		2,8		3,0		2,6		-
overig		2,2		2,1		2,2		1,8

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

Vervolg tabel B3.1 vervolg Bezoekfrequentie aan culturele instellingen, naar achtergrondkenmerken, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983 en 1995

	cabaret		popmuziek, jazz, musical		museum		galerie	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995	1983	1995
gehele steekproef	1,7	1,9	2,5	2,3	2,2	2,3	2,3	2,5
mannen	1,7	2,0	2,7	2,6	2,2	2,3	2,4	2,5
vrouwen	1,7	1,9	2,3	2,0	2,2	2,4	2,2	2,5
6-15 jaar	1,5	2,1	1,9	1,9	1,9	2,1		
16-25 jaar	1,7	1,9	2,8	2,5	2,3	2,3	2,5	2,4
26-35 jaar	1,7	2,0	2,6	2,5	2,3	2,3	2,4	2,6
36-45 jaar	1,6	2,0	1,9	2,1	2,2	2,3	2,3	2,5
46-55 jaar	1,7	1,8	1,9	2,0	2,2	2,4	2,2	2,5
56-65 jaar	2,0	1,8	2,4	2,0	2,1	2,5	2,1	2,5
≥ 66 jaar	1,9	1,9	1,6	1,8	2,3	2,6	2,0	2,9
alleenstaand	1,9	2,0	3,2	3,2	3,0	3,0	2,7	3,1
inwonend kind	1,6	1,8	2,6	2,5	2,0	2,1	2,1	2,2
gezin zonder kind (≤14 jr)	1,8	2,0	2,5	2,1	2,3	2,3	2,2	2,5
gezin met kind (≤14 jr)	1,5	1,7	1,7	1,7	1,9	2,1	2,3	2,2
Amsterdam e.o.	1,8	1,9	2,9	2,8	3,1	3,0	2,8	3,0
rest Randstad	1,6	2,0	2,4	2,5	2,5	2,9	2,3	2,7
rest Nederland	1,5	1,9	2,5	2,2	2,0	2,1	2,2	2,4
lo, vglo	1,8	2,5	2,3	2,2	1,8	2,2	1,9	2,6
lbo, mavo	1,7	1,7	2,5	2,3	2,0	2,2	2,1	2,4
mbo, hbs, vwo	1,7	1,9	2,6	2,3	2,4	2,2	2,4	2,4
hbo, wo	1,7	2,0	2,6	2,5	2,7	2,8	2,5	2,8
gepens. /VUT/AOW	2,1	2,0	2,1	1,9	2,5	2,6	2,2	2,9
werkloos/arbeidsongeschikt	2,1	1,9	3,3	2,5	2,7	2,6	2,5	3,1
huishouding	1,5	1,7	1,8	1,5	1,9	2,0	1,9	2,3
schoolgaand/studerend	1,8	1,8	2,5	2,4	2,2	2,2	2,5	2,3
werkend	1,7	2,0	2,5	2,3	2,2	2,3	2,4	2,4
Ned. hervormd	1,6	1,7	2,2	2,0	1,9	2,2	2,0	2,3
gereformeerd	1,6	1,6	2,3	2,1	1,8	2,0	2,0	2,2
rooms-katholiek	1,6	1,9	2,3	2,1	2,0	2,1	2,0	2,3
anders	1,6	2,1	2,5	2,5	2,4	2,1	2,2	2,2
geen/humanistisch	1,8	2,1	2,5	2,5	2,6	2,6	2,7	2,8
laag inkomen	1,9	1,9	3,1	2,8	2,4	2,6	2,5	3,3
middeninkomen	1,7	1,9	2,2	2,3	2,0	2,2	2,1	2,3
hoog inkomen	1,6	2,0	2,3	2,1	2,4	2,3	2,2	2,4
Nederlands		1,9		2,3		2,3		2,5
Turks/Marokkaans		-		-		2,3		-
Surinaams/Antilliaans		-		2,9		2,7		-
Indisch/Moluks		-		2,2		3,0		2,4
overig		2,5		2,4		2,7		3,1

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

4 HET SAMENGAAN VAN DIVERSE INTERESSES

4.1 Inleiding

Het huidige vrijetijdspatroon kenmerkt zich door een grote mate van afwisseling. Mensen houden er diverse liefhebberijen op na. Culturele activiteiten worden dikwijls gecombineerd met tal van andere vrijetijdsbestedingen (hoofdstuk 5). Maar ook op cultureel gebied bestaan volop combinatiemogelijkheden. Nagegaan kan worden hoe vaak het beoefenen van een kunstvak samengaat met het bezoek aan culturele instellingen of het volgen van kunst via de massamedia. Maar ook binnen het actieve en receptieve vlak laten diverse vormen zich combineren. In dit opzicht kunnen zowel breed als meer specialistisch georiënteerden worden onderscheiden. Combinaties die dikwijls voorkomen kunnen duiden op verwantschap tussen vakken. Over dit soort vaak aangetroffen combinaties is al eerder gerapporteerd (Van Beek en Knulst 1991; De Haan 1997). Naast combinaties kan men ook onderzoeken of er culturele uitingen of activiteiten voorkomen die elkaar eerder lijken uit te sluiten. In dit verband kan men zich afvragen of traditionele en populaire cultuur een verschillend publiek trekken.

In dit hoofdstuk zal nagegaan worden in hoeverre verschillende activiteiten gecombineerd worden en welke combinaties zich dan voordoen. Allereerst zal dit gebeuren voor het beoefenen van kunstvakken (§ 4.2) en voor het bezoek aan verschillend cultureel aanbod (§ 4.3). Daarna zal de relatie tussen de beoefening van een kunstvak en het bezoek aan schouwburg, musea enzovoort onderzocht worden (§ 4.4). Vervolgens wordt nagegaan in hoeverre kopen/lenen van beeldende kunst samengaat met het bezoek aan culturele instellingen en hoe sterk het lidmaatschap van een kunstuitleen samenhangt met het kopen van beeldende kunst (§ 4.5). In paragraaf 4.6 komt de samenhang tussen enerzijds mediagebruik en anderzijds beoefening en bezoek aan bod en tenslotte zal in paragraaf 4.7 op de veranderende verhouding tussen traditionele en populaire cultuur ingegaan worden.

4.2 Het combineren van kunstvakken

Beoefenaren van kunstvakken kunnen hun aandacht op één activiteit richten of over meerdere verdelen. In tabel 4.1 is weergegeven hoeveel personen meer dan één kunstzinnige activiteit beoefenen en hoeveel verschillende activiteiten in dat geval naast elkaar worden beoefend. Maximaal kunnen dat zeven activiteiten zijn (zie tabel 2.1).

Tabel 4.1 Aantal beoefende kunstzinnige activiteiten, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-1991 (in procenten)

	1983	1987	1991
geen activiteit	52	53	52
een of meer activiteiten	48	47	48
ww.			
één activiteit	26	25	24
twee activiteiten	12	12	12
drie activiteiten	6	6	7
vier of meer activiteiten	4	4	5
gem. aantal activiteiten onder beoefenaars	1,8	1,8	1,9
idem. zonder textiele werkv. en fotografie	1,6	1,6	1,7

Bron: SCP (AVO'83-'91)

Uit de gegevens blijkt dat in 1991 46% van de beoefenaars twee of meer activiteiten beoefende. De verhouding tussen personen die één activiteit en personen die meerdere activiteiten beoefenen is door de tijd redelijk constant gebleven. De toegenomen tijdsdruk heeft er evenmin toe geleid dat het gemiddelde aantal activiteiten tussen 1983 en 1991 is gedaald.

Mogelijk zijn personen die meerdere vakken beoefenen intensiever met kunstzinnige activiteiten bezig dan degenen die één vak beoefenen. Volgen zij vaker lessen of zijn zij vaker lid van verenigingen? Steken zij meer tijd in de beoefening? In tabel 4.2 is het verschil in georganiseerde beoefening tussen beoefenaars van één en van meerdere activiteiten weergegeven.

Tabel 4.2 Het volgen van lessen en het lidmaatschap van verenigingen onder de beoefenaars van kunstvakken, naar aantal beoefende vakken, beoefenaars van 6 jaar en ouder, 1983 en 1991 (in procenten)

	krijgt les		les in instelling		les elders		lid van vereniging	
	1983	1991	1983	1991	1983	1991	1983	1991
één activiteit	23	25	17	15	11	21	17	19
twee of meer activiteiten	44	47	34	32	23	40	31	34

Bron: SCP (AVO'83 en '91)

Uit tabel 4.2 blijkt dat personen die twee of meer vakken beoefenen, vaker lessen volgen en lid zijn van verenigingen dan degenen met één vak. Van de laatstgenoemden kreeg in 1991 25% les, van de eerstgenoemden 47%. Hoe meer vakken men beoefent, hoe groter de kans is dat er één bij is waarvoor men les volgt of lid is van een vereniging. Beide groepen hebben zich tussen 1983 en 1991 vaker aangemeld voor lessen buiten de instellingen voor kunsteducatie.

Ten tweede kan van beoefenaars van één en van meerdere vakken vastgesteld worden hoeveel tijd zij aan hun vak(ken) besteden. Uit de TBO-gegevens kan opgemaakt worden hoeveel beoefenaars hun vak wekelijks bijhouden en hoeveel tijd de actieven in een week aan het beoefenen van kunstvakken besteden. In tabel 4.3 is binnen de groep beoefenaars een onderscheid gemaakt tussen de

personen die in de onderzoeksweek wel of niet actief zijn geweest. De actieven zijn vervolgens ingedeeld in personen die meer of minder dan drie uur aan hun kunstvak(ken) hebben besteed.

Tabel 4.3 Tijd besteed aan beeldende en podiumvakken onder de groep die zich beoefenaar noemde, naar aantal beoefende vakken,^a bevolking van 12 jaar en ouder, 1985 en 1995 (in procenten)

	geen beoefening in week		< 3 uur beoefening		> 3 uur beoefening	
	1985	1995	1985	1995	1985	1995
één activiteit	64	71	22	19	14	11
twee of meer activiteiten	44	44	29	29	27	28

^a Fotografie is niet meegeteld.

Bron: SCP (TBO'85 en '95)

Personen die meerdere vakken beoefenen steken meer tijd in de beoefening ervan dan personen die één activiteit beoefenen. Dit verschil wordt in de eerste plaats veroorzaakt doordat een groter deel van de groep met twee of meer vakken wekelijks actief is. In 1995 was 56% van deze groep wekelijks actief tegen 29% van de groep met één vak. In de tweede plaats blijkt dat onder de wekelijks actieven de groep met twee en meer activiteiten iets meer tijd in hun kunstzinnige hobby's steekt. In 1995 besteedde 28% van degenen die zich beoefenaar noemden meer dan drie uur aan de opgegeven activiteit; onder de groep met één vak was dit slechts 11%. Wel blijkt dat binnen de beperkte groep van wekelijks actieven de groep met twee en meer vakken *per activiteit* minder tijd besteedt dan de beoefenaars met één vak.

Tussen 1985 en 1995 is de verdeling van de tijd besteed aan kunstvakken onder de groep met twee en meer vakken constant gebleven. Onder de personen met één vak daarentegen is het aandeel dat wekelijks actief is, gedaald. Deze gedaalde tijdsinvestering contrasteert met de grotere geneigdheid om door lessen en lidmaatschap het vak serieus aan te pakken.

Opnieuw op basis van de AVO-gegevens is onderzocht welke personen vaak kunstvakken combineren. De analyses bevestigen dat het combineren van kunstvakken met de leeftijd van de beoefenaars samenhangt. Jongeren beoefenen vaker meerdere kunstvakken dan ouderen. Dit geldt in het bijzonder voor de jeugd van 6 tot 16 jaar. De combinatie van vakken hangt in mindere mate eveneens met het opleidingsniveau en het geslacht samen. Personen met een hoog opleidingsniveau of die nog hoger onderwijs volgen, combineren ook vaker de beoefening van meerdere kunstvakken dan laaggeschoolden.¹ En vrouwen blijken breder georiënteerd dan mannen.

Het zijn dus met name de jongeren die aan verschillende vakken deelnemen. Kennelijk testen zij hun mogelijkheden op meerdere terreinen uit. Bovendien steken zij er flink wat tijd in.

Wat de ouderen betreft kan aan de eerdere informatie in hoofdstukken 2 en 3 toegevoegd worden dat zij zich voornamelijk op één activiteit richten en in 1995 daar gemiddeld minder tijd aan besteedden dan in de jaren tachtig.

De plastische vakken komen het meest in combinatie voor, en dan vooral met tekenen, schilderen en grafisch werk (tabel 4.4). Ook de verschillende podiumvakken vormen regelmatig een onderdeel van een breder activiteitenpakket. De gedaalde deelname aan textiele werkvormen en aan fotografie blijkt ook in de combinaties terug te vinden.

Tabel 4.4 De frequentie van combinaties van kunstzinnige activiteiten, bevolking van 6 jaar en ouder, 1991 (in procenten)

	A	B	C	D	E	F	G
gehele bevolking	20	6	14	17	16	7	13
respondenten die doen aan							
A: tekenen, schilderen, grafisch werk	-	22	25	40	33	17	24
B: beeldhouwen, boetseren	68	-	48	47	34	25	21
C: textiele werkvormen	35	21	-	33	23	16	16
D: zingen	48	18	28	-	42	20	22
E: musiceren	41	14	21	45	-	15	23
F: toneel, volksdans, mime, ballet	49	23	32	48	35	-	23
G: fotografie, film, video	36	10	18	28	27	12	-

Leesvoorbeeld:

Van degenen die tekenen (regel A) doet 22% ook aan beeldhouwen. Dat is meer dan de 6% die aan beeldhouwen doet onder de hele populatie (eerste regel).

Bron: SCP (AVO'91)

Aangezien het aantal beoefenaars per vak nogal uiteenloopt, is het op basis van tabel 4.4 moeilijk uit te maken hoe sterk de verbanden tussen de verschillende activiteiten zijn. Dit is met behulp van correlaties beter na te gaan.² Hieruit blijkt dat als men één activiteit beoefent, de kans redelijk groot is dat men tevens de andere activiteiten beoefent (zie tabel B4.1). Twee koppels van activiteiten hangen relatief sterk met elkaar samen, te weten de twee groepen beeldende vakken en het zingen en het bespelen van een muziekinstrument. Combinaties die minder voor de hand liggen komen ook voor. Zingen wordt bijvoorbeeld vaak met beeldhouwen gecombineerd.

De aangetroffen patronen lenen zich goed voor factoranalyses.³ Hieruit blijkt echter dat in 1991 geen sterke clustering van kunstvakken aanwezig is.

4.3 Brede en eenzijdige interesse onder de bezoekers

Uit eerder onderzoek is al bekend dat de vrijetijdsbesteding van cultureel geïnteresseerden door een grote mate van diversiteit wordt gekenmerkt. In het volgende hoofdstuk zal de vrijetijdsbesteding (buiten de cultuur) van cultureel geïnteresseerden aanbod komen. Hier zal eerst nagegaan worden in hoeverre het publiek bezoek aan verschillende soorten cultureel aanbod combineert. In tabel 4.5 is weergegeven welk deel van de bevolking jaarlijks tenminste één culturele instelling heeft bezocht en hoe divers de belangstelling was. (De maximale score van bezochte soorten cultureel aanbod bedraagt 9; zie noot tabellen 4.5 en 2.5).

Tabel 4.5 Aantal per jaar bezochte typen cultureel aanbod,^a bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-1995 (in procenten)

	1983	1987	1991	1995
geen bezoek	34	35	33	32
bezoek aan een of meer soorten aanbod	66	65	67	68
wv.				
één soort cultureel aanbod	24	24	22	23
twee soorten	18	16	17	18
drie soorten	10	10	11	11
vier of meer soorten	14	15	17	16
gem. aantal bezochte evenementen onder bezoekers	2,4	2,5	2,6	2,5
idem. zonder bioscoop en filmhuis	2,1	2,2	2,2	2,2

^a Museum, galerie, toneel, klassieke muziek, ballet, cabaret, bioscoop, filmhuis en popmuziek, jazz of musical.

Bron: SCP (AVO'83-'95)

Ongeveer twee derde van de bevolking bezoekt jaarlijks tenminste één culturele instelling. Onder de bezoekers toont opnieuw twee derde belangstelling voor meerdere soorten. Terwijl de trend in de vrijetijdsbesteding een grotere diversiteit te zien geeft (zie hoofdstuk 5), is in de periode tussen 1983 en 1995 de diversiteit van het culturele repertoire niet verbreed. In 1995 kwamen bezoekers bij gemiddeld 2,5 soorten cultureel aanbod.

In hoofdstuk 3 is onderscheid gemaakt tussen incidentele bezoekers (gaan tenminste één keer per jaar, maar minder dan één keer per drie maanden) en frequente bezoekers (gaan één keer per drie maanden of vaker). De vraag doet zich nu voor of de diversiteit in bezoekpatroon veel onder incidentele bezoekers voorkomt, of veeleer onder de frequente bezoekers. In 1995 bleken incidentele bezoekers gemiddeld 2,1 soorten aanbod te hebben bezocht en frequente bezoekers 4,1.⁴ Deze cijfers komen overeen met die uit 1983. Ook als het bezoek aan bioscoop of filmhuis niet wordt meegeteld, zijn de verhoudingen tussen 1983 en 1995 ongewijzigd gebleven.

Letten we op achtergrondkenmerken, dan blijkt dat vooral opleidingsniveau onderscheid aangeeft tussen brede en smallere interesse. Hoger opgeleiden hebben vaak meer culturele interesses dan lager opgeleiden. Ook ouderen en dan met name personen tussen de 46 en 66 jaar interesseren zich vaak voor meerdere kunststroomreinen. Hetzelfde geldt voor alleenstaanden en paren zonder jonge kinderen. Tenslotte tonen vrouwen een bredere culturele interesse dan mannen. De verschillen zijn echter gering.⁵

In hoeverre gaan uiteenlopende vormen van receptieve cultuurparticipatie met elkaar samen? In het AVO is gevraagd naar het bezoek van diverse soorten culturele instellingen in de voorafgaande twaalf maanden, en in AVO'95 bovendien naar het bezoek aan diverse soorten musea. In het navolgende zal slechts een onderscheid worden gemaakt tussen kunstmusea en andere musea (volkenkunde, techniek en (natuur)historie). In tabel 4.6 is de frequentie van alle mogelijke combinaties belicht.

Tabel 4.6 Combinaties van vormen van cultuurdeelname, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995 (in procenten)

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
gehele bevolking	16	31	17	23	12	3	6	12	22	10	45	5
respondenten die gaan naar												
A: kunstmuseum	-	78	58	48	35	12	15	36	38	25	67	19
B: ander type museum	41	-	36	38	24	7	10	24	31	17	60	11
C: galerie	55	64	-	45	31	11	15	33	37	24	61	17
D: toneel	34	52	34	-	52	10	15	26	38	28	64	13
E: beroepstoneel	47	59	43	- ^a	-	15	22	36	46	39	70	17
F: ballet	61	63	59	70	57	-	32	52	53	39	73	25
G: opera en operette	40	54	44	59	44	18	-	50	38	33	52	12
H: klassieke concerten	49	62	47	49	37	14	25	-	35	26	55	15
I: popmuziek, jazz, musical	29	44	30	40	26	8	11	19	-	23	72	12
J: cabaret	42	55	42	65	49	13	21	33	52	-	67	15
K: bioscoop	24	41	23	33	19	5	7	15	35	14	-	10
L: filmhuis	56	61	54	56	39	15	13	33	48	26	86	-

^a Aan personen die een toneelvoorstelling bezochten, is vervolgens gevraagd of zij ook naar een toneelvoorstelling van beroepsgezelschappen zijn geweest.

Leesvoorbeeld:

Van degenen die een kunstmuseum bezoeken (regel A) gaat 78% ook naar een andere type museum. Dat is meer dan de 31% die naar een ander type museum gaat onder de hele populatie (eerste regel).

Bron: SCP (AVO'95)

Tabel 4.6 wijst uit dat bezoekers het zelden bij één instelling laten. Bepaalde combinaties van bezoek komen relatief vaak voor. Bezoekers van kunstmusea komen relatief vaak in galeries en in andere musea. Wie naar toneel gaat, bezoekt ook weleens een balletvoorstelling. In tabel B4.2 zijn de samenhangende verbanden uitgedrukt in correlatiecoëfficiënten.⁶ Alle onderscheiden vormen van cultuurparticipatie blijken significant en positief met elkaar samen te hangen. Bezoekers van kunstmusea blijken in veel gevallen tevens galeries, bioscopen en podiumkunsten te bezoeken. De samenhang tussen sommige vormen van cultuurparticipatie is echter sterker dan de samenhang tussen andere vormen. Uit een verdere bewerking (factoranalyse) blijkt een drietal combinaties van interesses dikwijls voor te komen (tabel 4.7).

De onderscheiden activiteiten bij 'factor 1' verwijzen naar de beeldende kunsten. Bezoek aan galeries en kunstmusea blijkt eveneens vaak met het bezoek aan andere soorten musea samen te gaan. De tweede factor verenigt het bezoek aan diverse soorten podiumkunsten. Bezoek aan beroepstoneel, klassieke muziek, ballet en cabaret gaat vaak samen. Bezoek aan klassieke concerten komt overigens ook voor bij een interesse voor beeldende kunst. De derde factor combineert twee activiteiten (bioscoop en popconcerten/jazz/musical) uit de populaire cultuur. Het bezoek aan filmhuizen behoort niet tot een van deze drie factoren.

Tabel 4.7 Geroteerde factormatrix (varimaxrotatie) van zeven vormen van cultuurparticipatie, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995^a

	factor 1 'beeldende kunst'	factor 2 'podiumkunst'	factor 3 'populaire cultuur'
kunstmuseum	0,78		
ander type museum	0,72		
galerie	0,70		
beroepstoneel		0,58	
klassieke concerten	0,42	0,54	
opera en operette		0,72	
ballet		0,53	
cabaret		0,57	
popmuziek, jazz, musical			0,74
bioscoop			0,71
filmhuis			

^a Alleen factorladingen groter dan 0,4 zijn vermeld. Bij obliminrotatie worden dezelfde drie factoren onderscheiden, waarop dezelfde variabelen laden ($\geq 0,4$).

Bron: SCP (AVO'95)

Vervolgens is nagegaan in hoeverre de drie interessepatronen verband houden met achtergrondkenmerken. De eerste twee patronen hangen in de eerste plaats met het niveau van de opleiding samen. Personen met een hoger opleidingsniveau respectievelijk een hoger type onderwijs volgend tonen vaker interesse voor beeldende kunst en podiumkunsten. De deelname aan populaire cultuur (derde factor) wordt sterker beïnvloed door leeftijd dan door opleiding. Vooral jongeren gaan vaak naar bioscoop en popconcerten/jazz/musical.

De kenmerken van liefhebbers van beeldende kunsten en die van podiumkunsten vertonen grote overeenkomsten. Voor beide kunstsectoren zijn naast opleiding ook leeftijd en gezinssituatie van belang. Alleenstaanden zijn in beide gevallen oververtegenwoordigd. Hetzelfde geldt voor personen tussen de 46 en 65 jaar. Verder blijken beeldende en podiumkunsten meer vrouwen te trekken dan mannen.

Verschillen zijn er bij de jeugd van 6 tot 15 jaar en bij scholieren en studenten.

Deze twee groepen bezoeken nog wel vaak beeldende-kunsttentoonstellingen, maar weinig uitvoeringen van podiumkunsten.

4.4 De beoefenaren van kunstvakken als toeschouwer

Cultuureducatie is in het verleden vanuit verschillende doelstellingen bedreven. Culturele ontwikkeling zou goed zijn voor algemeen welzijn en voor een kritische maatschappelijke houding. Tegenwoordig is de cultuurparticipatie een doel in zichzelf (Henrichs 1997: 11). In de Cultuurnota 1997-2000 wordt ook gewezen op het belang van samenwerking tussen beroepskunstenaars en amateurs. Volgens Kooymans (1992: 7) dient amateurkunst niet gereduceerd te worden tot een voedingsbodemp voor de publieke aanhang van professionele kunsten. De grens tussen de twee werelden zou niet alleen een verschil in vaardigheden markeren, maar ook een verschil in oriëntatie. Professionelen zouden streven naar distinctie, naar onderscheidende 'prestatiekunst'. Amateurbeoefenaren en instellingen voor

kunsteducatie zouden zich juist op de navolgbare kunst richten. In deze paragraaf wordt de relatie tussen actieve en receptieve cultuurdeelname onderzocht. De rol van de kunsteducatieve instellingen en amateurverenigingen of -ensembles wordt hierin betrokken.

Tabel 4.8 Bezoek aan verschillende typen voorstellingen en aan musea, naar beoefening van kunstvakken en het georganiseerde karakter van de beoefening, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995 (in procenten en mate van samenhang in Tau-b en bèta-coëfficiënten)

	geen beoefening	wel beoefening, geen lid of les	wel beoefening, tevens lid of les	Tau-b	bèta ^a
traditioneel					
toneel	17	28	39	0,18	0,17
idem, beroepsgezelschappen	9	15	21	0,13	0,12
klassieke concerten	8	14	25	0,17	0,19
opera, operette	5	7	10	0,07	0,08
ballet	2	4	8	0,09	0,10
museum	23	42	49	0,23	0,22
kunstmuseum	11	23	29	0,19	0,18
galerie	12	25	28	0,18	0,18
populair					
popmuziek, jazz, musical	18	28	28 ^b	0,11	0,07
cabaret	8	12	14	0,07	0,06
bioscoop	39	56	58 ^b	0,17	0,07

Leesvoorbeeld:

Van degenen die geen kunstvak beoefenen bezocht 17% een toneelvoorstelling en van de beoefenaars die lid zijn van een vereniging of les krijgen deed 39% dat.

^a Gecontroleerd voor sekse, leeftijd, opleidingsniveau, gezinssituatie, hoofdbezigheid en geografische herkomst.

^b Verschil met beoefenaars die geen les krijgen of lid zijn is niet significant, $p > 0,05$

Bron: SCP (AVO'95)

Uit de gegevens van tabel 4.8 blijkt opnieuw dat amateurbeoefenaars van kunstvakken vaker dan niet-beoefenaars, bezoeker zijn van kunst en cultuur (zie ook Van Beek en Knulst 1991; Nagel en Ganzeboom 1996). Van de beoefenaars die actief zijn in georganiseerd verband (dat wil zeggen lessen volgen, dan wel bij verenigingen e.d. zijn aangesloten), is weer een groter percentage bezoeker dan van de ongeorganiseerde beoefenaars. De verbanden zijn het sterkst bij het bezoek aan conventioneel cultuuraanbod. Alleen bij opera en operette is het verband zwak. Zwak maar nog wel significant is het verband tussen respectievelijk georganiseerde beoefening en het bezoek aan populair cultuuraanbod. De verschillen met niet-beoefenaars zijn hier maar gering. Onder de bezoekers van popmuziek, jazz, musical en van de bioscoop is er zelfs geen sprake van een significante oververteenwoordiging van het les volgende of in verenigingen georganiseerde deel.

De mogelijke invloeden zijn in tabel 4.8 gemeten, terwijl eerst niet (Tau-b) en vervolgens wel (bèta) voor de rol van doorkruisende effecten is gecontroleerd.⁷ Ook als er voor de invloed van (met name) leeftijd, opleidingsniveau en sekse is gecon-

troleerd, blijven er redelijk sterke verbanden tussen actieve en receptieve beoefening bestaan. Als beoefenaren vaker kunst en cultuur bezoeken, kan dit verband dus niet worden toegeschreven aan het feit dat amateurs vaak jong zijn of middelbaar en hoger onderwijs hebben genoten. Alleen de samenhang tussen bioscoopbezoek en de beoefening van kunstvakken blijkt voor een groot deel aan die kenmerken toegeschreven te kunnen worden.

Niettemin valt zonder meer staande te houden dat beoefenaren, en vooral deelnemers aan georganiseerde vormen van kunstvakbeoefening, ook in het receptieve vlak vaker tot de deelnemers behoren dan de niet-beoefenaren. Het verschil met niet-beoefenaren respectievelijk niet-georganiseerde beoefenaren is het meest uitgesproken bij het bezoek aan conventioneel cultuuraanbod. Uit de cijfers kan afgeleid worden dat de deelname aan muziekscholen, creativiteitscentra, maar ook aan amateurverenigingen, bevorderlijk is voor de receptieve participatie en omgekeerd.

Opnieuw moet er ook hier op worden gewezen dat de gevonden verbanden geen uitsluitsel geven over de richting van het verband. Of liefhebbers van culturele uitvoeringen en musea vaak georganiseerd beoefenaar zijn geworden of dat de georganiseerde beoefenaren vaak toeschouwer zijn geworden, valt dus niet te zeggen. Daar de beginleeftijd van beoefenaren veelal lager ligt dan die van de bezoekers (Nagel en Ganzeboom 1996) bestaat er reden te veronderstellen dat de actieve participatie de receptieve stimuleert. Evengoed bestaat er dan reden om aan te nemen dat met name een georganiseerde wijze van beoefening, met lessen door vakmensen of repetities in verenigingsverband, bevorderlijk is voor de receptieve interesse. Overheidssteun aan muziekscholen, creativiteitscentra en verenigingen voor amateurkunst zou via deze omweg ook de receptieve cultuurparticipatie ten goede komen (Knulst 1992: 22).

Kunsteducatie en cultuurparticipatie

Van een één-op-éénrelatie tussen bezoek aan culturele instellingen en de beoefening van amateurkunst is overigens geen sprake; de verbanden uit tabel 4.8 zijn niet bijzonder sterk. Ook onder de georganiseerde beoefenaren overschrijdt het bezoekaandeel traditionele kunsten nooit de 50%. Kunsteducatie zou de afstand tussen amateurkunst en professionele kunst kunnen helpen verkleinen. Van kunsteducatie wordt in ieder geval door beleidsmakers veel verwacht. Aan de ene kant zou deze amateurs meer ontvankelijk maken voor professionele kunst. Een competent publiek zou professionele kunst ook bij toenemende specialisering blijven volgen. Aan de andere kant zou de kunsteducatie zich kunnen richten op vernieuwing van het repertoire van amateurkunst en de beoefenaren kunnen helpen om het niveau te verhogen.

Verhulst et al. (1995) onderzochten in hoeverre deze verwachtingen uitkomen. De onderzoekers brachten in een middelgrote Nederlandse stad de institutionele structuur van de kunstwereld (het netwerk van amateurverenigingen, kunsteducatieve instellingen en voorzieningen voor professionele kunst) in kaart. Bij de instituties bleek een veronderstelde kloof tussen amateurkunst en professionele kunst inder-

daad aanwezig: tussen professionele instellingen en amateurinstellingen bleken vrij weinig contacten te bestaan. Als die contacten er al waren, dan vaak om een pragmatische reden. De kunsteducatieve instellingen onderhielden met beide typen instellingen contacten en konden daardoor als verbindingsschakel werken. Dit gebeurde onder meer door samenwerkingsprojecten tot stand te brengen. Meer dan de helft van de docenten kunsteducatie nam deel aan een of meer van die projecten. Maar slechts 6% van de docenten participeerde in een project met zowel een amateurvereniging als een professionele kunstvoorziening.⁸

De persoonlijke inzet van docenten is ook belangrijk om een brug te slaan tussen de amateurkunst en de professionele kunst. Actieve docenten attenderen op en informeren over professionele kunst. Zij wijzen op concerten, tentoonstellingen enzovoort en bieden informatie via folders aan. Soms bezoeken zij samen met cursisten een klassiek concert of museum. Zodoende werken actieve docenten mee aan de overdracht van ideeën van beroepskunstenaars en vervullen zij een rol van opinielider binnen een netwerk van geïnteresseerden. Maar lang niet alle docenten zijn zo actief. De invloed van kunsteducatie op cultuurparticipatie blijkt klein te zijn in vergelijking met de opleiding en leeftijd van de amateurs en de activiteit in het ouderlijk milieu (Verhulst et al. 1995).

De overheid heeft zich tot taak gesteld de onderlinge relatie tussen de beoefening van amateurkunst en professionele kunst te bevorderen. Hoewel de kunsteducatie goede mogelijkheden lijkt te hebben om haar brugfunctie te versterken, lijken hoge verwachtingen ongegrond.

4.5 Kunstuitleen en culturele belangstelling

Kunstuitleen is een ander middel om de belangstelling voor professionele kunst te stimuleren. Personen die lid zijn van een kunstuitleen blijken veel vaker culturele instellingen te bezoeken dan de rest van de Nederlandse bevolking en vice versa. Zij gaan vaker naar galleries, musea en kunsttentoonstellingen. Maar ook toneel, cabaret, opera, ballet en concerten van zowel populaire als klassieke muziek worden relatief vaak bezocht. Er bestaat eveneens een zwak verband tussen lidmaatschap van een kunstuitleen en het zelf beoefenen van kunstvakken.⁹ Abonnees van instellingen voor kunstuitleen zijn in hun vrije tijd iets actiever als kunstbeoefenaar dan de gemiddelde Nederlander.

Ook hier geldt dat niet kan worden vastgesteld of amateurs kunstleneren zijn geworden of kunstleneren amateurbeoefenaar.

De opkomst van de gesubsidieerde kunstuitleen zou veranderingen teweeg hebben gebracht op de beeldende-kunstmarkt. De instellingen voor kunstuitleen ontwikkelden zich tot gesubsidieerde verkooppunten, waardoor het marktaandeel van galleries zou zijn geslonken. Abbing (1998: 28) stelt dat overheden de werking van de particuliere markt hiermee doorkruisen en hinderen. Wat kunnen de beschikbare gegevens hierover zeggen?

In 1995 kocht ongeveer 5% van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder beeldende kunst voor een bedrag van meer dan 100 gulden (hoofdstuk 2). Het

kopen van beeldende kunst hangt samen met het bezoek aan galeries, met het lidmaatschap van een kunstuitleen en eveneens met het bezoek aan kunstmusea. Onder de leden van een kunstuitleen kocht 26% voor meer dan 100 gulden beeldende kunst. Onder galeriebezoekers was dit 20% en onder bezoekers van kunstmusea 17%. Op het eerste gezicht lijken kunstuitleeninstellingen inderdaad een beslag te leggen op de markt.

Dat er een samenhang bestaat tussen het kopen van beeldende kunst en het bezoek aan galeries en aan centra voor kunstuitleen wil nog niet zeggen dat bezoekers die bedragen ook in de bezochte instelling hebben uitgeven. Leden van een kunstuitleen kunnen bijvoorbeeld ook direct bij een kunstenaar kopen. Om welke bedragen ging het? In figuur 4.1 is aangegeven welke bedragen leden van een kunstuitleen en bezoekers aan beeldende kunst gemiddeld uitgeven. Ook de bestedingen van amateurbeoefenaars van beeldende vakken zijn in die figuur weergegeven. Opvallend is dat leden van de kunstuitleen vooral vaker kleine bedragen (tussen de 100 en 400 gulden) besteden. De beoefenaars van beeldende vakken besteden minder dan de leden van een kunstuitleen en bezoekers van galeries en kunstmusea.

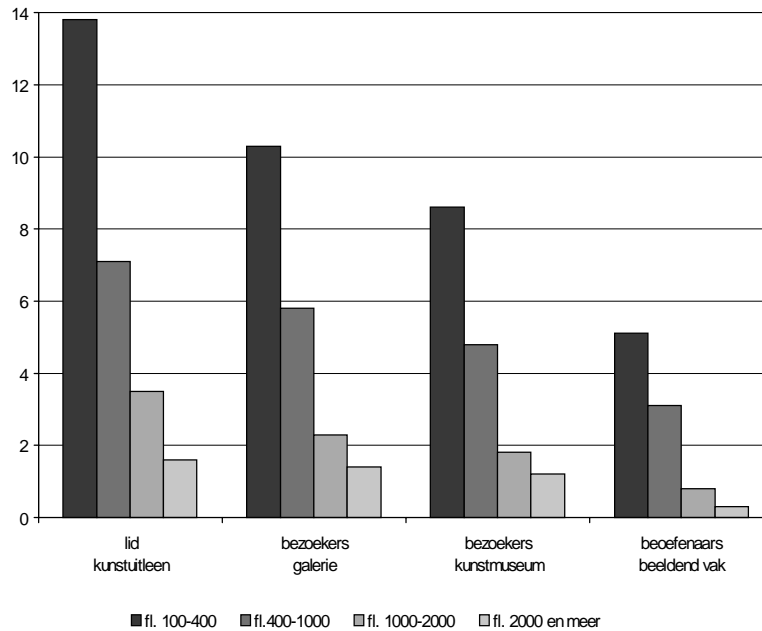
De omvang van de groepen bleef hier nog buiten beschouwing. Daarom is het belangrijk te weten dat de groep galeriebezoekers tien keer zo groot is als de groep leden van een kunstuitleen. Van de bevolking van 16 jaar en ouder bezoekt 19% tenminste één keer per jaar een galerie, terwijl nog geen 2% daarvan lid is van een kunstuitleen. Dit lijkt van belang bij de discussie over concurrentieverhoudingen. Ook bij de bezoekers van galeries is een onderscheid te maken tussen incidentele en frequente bezoekers. De meeste galeriebezoekers (15%) komen er slechts incidenteel, dat wil zeggen minder dan eens per kwartaal. Een kleine groep (4%) komt er regelmatig (één keer per kwartaal of vaker). Zelfs deze groep frequente bezoekers is nog ruim twee keer zo groot als de ledenaanhang van de kunstuitleen. In 1995 kocht 37% van de frequente galeriebezoekers voor meer dan 100 gulden beeldende kunst. Ook het aandeel frequente bezoekers dat relatief grote bedragen uitgaf (2.000 gulden of meer) was met 5% veel hoger dan dat onder leden van de kunstuitleen (nog geen 2%)(vgl. tabel 4.9 en figuur 4.1).

Tabel 4.9 Bedrag besteed aan beeldende kunst, naar bezoek aan galerie en aan kunstmuseum, bevolking van 16 jaar en ouder, 1995 (in procenten)

	incidenteel				frequent			
	f 100-400	f 400-1.000	f 1.000-2.000	≥ f 2.000	f 100-400	f 400-1.000	f 1.000-2.000	≥ f 2.000
galerie	9	4	2	1	17	12	4	5
kunstmuseum	8	4	2	1	13	10	3	3

Bron: SCP (AVO'95)

Figuur 4.2 Bedrag besteed aan beeldende kunst, naar lidmaatschap kunstuitleen, bezoek aan galerie en aan kunstmuseum, en beoefening beeldend vak, bevolking van 16 jaar en ouder, 1995 (in procenten)

Bron: SCP (AVO 1995)

Als het gegeven nog in de beschouwing wordt betrokken dat kunstuitleen voor de meerderheid een aanvullende voorziening is (in 1995 kwam 59% van de leden ook in een galerie), kan hier geconcludeerd worden dat instellingen voor kunstuitleen slechts een klein marktaandeel hebben; te bescheiden om de particuliere markt te doorkruisen of te hinderen.

4.6 Samenhang tussen mediagebruik en beoefening en bezoek

In de jaren vijftig en zestig heeft de opkomst van de televisie een grote invloed gehad op het vrijetijdspatroon. De culturele instellingen zagen hun publiek slinken. Het aantal verkochte kaarten liep met name in de bioscoop, maar ook bij orkesten en beroepstoneelgezelschappen terug. De teruggang was bij het beroepstoneel overigens veel sterker dan bij de orkesten en ensembles (Knulst 1995).

In de jaren tachtig en negentig keek vrijwel iedereen dagelijks televisie. Verschillen zijn er vooral in de hoeveelheid tijd die men voor de televisie doorbrengt en in het soort programma's dat men bekijkt. De televisie is regelmatig bekritiseerd als een bedreiging voor onze cultuur (Postman 1985; Bloom 1988; Bourdieu 1997).

Dat televisie brede lagen van de bevolking ook in contact kan brengen met die hogere cultuur lijkt die critici te ontgaan. Televisie in West-Europese landen biedt echter informatie over allerlei culturele gebeurtenissen. Klassieke concerten,

opera's en toneelstukken worden soms integraal uitgezonden en uitgebrachte boeken of tentoonstellingen krijgen aandacht in discussieprogramma's. In de jaren tachtig en negentig breidden het aantal zenders en de zendtijd zich sterk uit. De televisie bracht meer van alle soorten programma's in de huiskamer. Ook de zendtijd gewijd aan kunst en cultuur groeide.¹⁰ Het bezoek aan culturele evenementen is echter niet opnieuw teruggelopen (SCP 1996). Mogelijk kijkt het selecte deel van het publiek dat is blijven komen ook veel naar kunstprogramma's op de televisie.

In tabel 4.10 is onderzocht in hoeverre bezoekers van culturele instellingen naar uitzendingen van kunstprogramma's kijken en luisteren. Binnen de groep bezoekers is opnieuw onderscheid gemaakt tussen frequente (één keer per kwartaal of vaker) en incidentele (minder dan één keer per kwartaal) bezoekers. De bezoekers van culturele instellingen blijken vaker naar kunstprogramma's te kijken en te luisteren dan niet-bezoekers. Vooral de frequente bezoekers doen dit meer.

Tabel 4.10 Gebruik van cultuuraanbod en programma's over cultuur via televisie en radio, naar beoefening van kunstvakken en het georganiseerde karakter van de beoefening, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995 (in procenten en mate van samenhang in Tau-b coëfficiënten)

	niet-bezoekers	incidentele bezoekers ^a	frequente bezoekers ^a	Tau-b
programma's over beeldende kunst ^b	9	21	50	0,34
programma's over architectuur	9	23	47	0,32
programma's over theater	10	25	50	0,34
klassieke muziek via radio/tv	17	32	53	0,28

^a Bezoekt musea, galleries, klassieke muziek, beroepstoneel, ballet, cabaret of populaire muziek.

^b Volgt weleens.

Bron: SCP (AVO'95)

In tabel 4.11 is onderzocht in hoeverre beoefenaren van kunstvakken blijken geven van een culturele belangstelling bij de afstemming van televisie. Hierbij is ook het beluisteren van radioprogramma's betrokken. De beoefenaars blijken inderdaad vaker naar kunstprogramma's te kijken en te luisteren dan niet-beoefenaars. Daarbij is er niet altijd een extra effect van de georganiseerde wijze van de beoefening. Bij uitzendingen van klassieke muziek en bij (de schaarse) programma's over architectuur, is dit extra effect er wel. De georganiseerden volgen vaker klassieke muziek via de media dan niet-georganiseerden, maar tonen juist minder belangstelling voor architectuur.

Het volgen van kunstprogramma's via de media hangt overigens veel sterker samen met het bezoek aan kunstevenementen dan met het beoefenen van kunstvakken.

Tabel 4.11 Gebruik van cultuuraanbod en programma's over cultuur via televisie en radio, naar beoefening van kunstvakken en het georganiseerde karakter van de beoefening, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995 (in procenten en mate van samenhang in Tau-b coëfficiënten)

	geen beoefening	wel beoefening, geen lid of les	wel beoefening, tevens lid of les	Tau-b
programma's over beeldende kunst ^a	15	31	30 ^b	0,17
programma's over architectuur	16	31	27	0,14
programma's over theater	18	31	31 ^b	0,15
klassieke muziek via radio/tv	24	35	42	0,15

^a Volgt weleens.

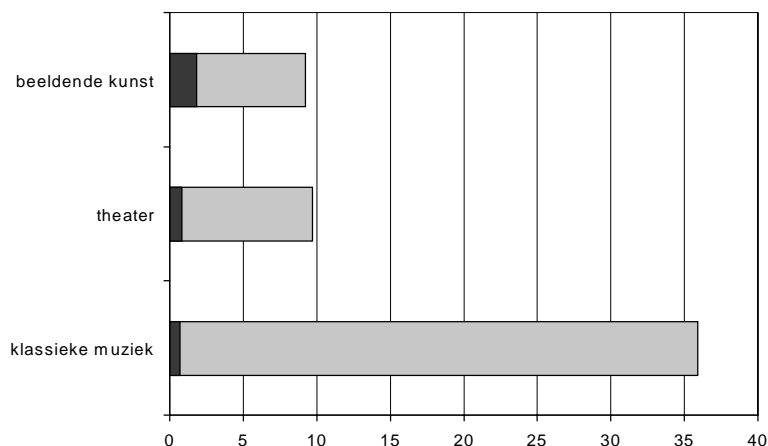
^b Verschil met beoefenaars die geen les krijgen of lid zijn is niet significant, $p > 0,05$.

Bron: SCP (AVO'95)

Ondanks de samenhang tussen het kijken naar kunstprogramma's en het bezoek is het publiek dat maandelijks een bezoek brengt vele malen kleiner dan het publiek dat door de media bereikt wordt. Bij klassieke muziek en opera is dit verschil het grootst. Het maandbereik van podiumuitvoeringen ligt op circa 2% van het totaal per maand door de media bereikte publiek (figuur 4.2).¹¹ In figuur 4.1 is eveneens het media- en bezoekerspubliek van beeldende kunsten en theater met elkaar vergeleken. Bij beeldende kunst en theater is het verschil veel minder groot dan bij klassieke muziek.¹² Ongeveer 20% van de personen die maandelijks beeldende kunstprogramma's volgen, brengt één keer per maand of vaker een bezoek aan een galerie of kunstmuseum. Ongeveer 10% van de kijkers van theater op televisie bezoekt theater op podia.

In een eerdere SCP-studie (*Podia in een tijdperk van afstandsbediening*) is ook gerapporteerd over de publieksverhoudingen bij beeldende kunst (Knulst 1995). Het bereik van de media is in die studie gebaseerd op de AVO'91-gegevens waarin nog geen onderscheid gemaakt kon worden tussen de verschillende typen kunstprogramma's. Omdat ook het kijken naar programma's over films, literatuur, theater en 'architectuur' zijn meegeteld, viel het publieksbereik van de media toen hoger uit. In de studie werd tevens een vergelijking met sport en met film gemaakt. Het publiek dat frequent sport volgt (eens per maand en vaker) bestaat voor een derde deel uit personen die ook 'levende' sportwedstrijden gaan zien. Van het maandbereik aan films werd circa 6% door voorstellingen in bioscoop en filmhuis gerealistiseerd. Op basis van de nieuwe AVO'95-gegevens dient de conclusie dat de belangstelling voor kunst sterker is verhuiselijk dan die voor sport en, in mindere mate, voor film, genuanceerd te worden (Knulst 1995). Dit is inderdaad het geval voor klassieke muziek, maar niet voor beeldende kunst en theater. De laatstgenoemde kunstvormen nemen een positie in tussen film, waarvoor men minder vaak de deur uitgaat, en sport, waarvoor men vaker buitenshuis verblijft.

Figuur 4.1 Bereik van uitvoeringen of evenementen per maand vergeleken met het maandelijks bereik van elektronische verspreiding, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995 (in procenten)

Bron: SCP (AVO 1995)

Terwijl publiekswerving al sinds de jaren vijftig bestaat, blijkt slechts een selecte groep de weg naar de podia en musea te vinden. De groep die kunst via de media volgt is omvangrijker en breder samengesteld. Het grootste obstakel van de culturele instellingen lijkt niet de moeilijkheid van de kunst of de gebrekkige culturele competentie van de burgers te zijn, maar veeleer de manier waarop kunst wordt aangeboden (Knulst 1995). Al in de jaren zestig werd de ambiance waarin kunsten werden aangeboden verantwoordelijk gehouden voor de lage participatie uit sociaal lagere milieus (De Jager 1967; Zweers en Welters 1970). Als lager opgeleiden al met kunst in aanraking komen, dan gebeurt dit hoofdzakelijk thuis. Andere bevolkingsgroepen die relatief vaak tot de thuisconsumenten behoren zijn: paren met jonge kinderen, 65-plussers, huisvrouwen, werklozen en arbeidsongeschikten. Onder de hoger opgeleiden daarentegen en verder alleenstaanden, 6-15-jarigen en studenten is de uithuizige consumptie het grootst.¹³ Maar ook voor deze groepen geldt dat het grootste deel thuis wordt beleefd.

4.7 Het samengaan van traditionele en populaire cultuur

Toen op 2 oktober 1970 het eerste Cultureel Supplement van het NRC Handelsblad verscheen, luidde het redactionele commentaar: "cultuur wordt steeds minder ervaren als een luxe-artikel voor een sociale elite". Door de komst van de massamedia zijn de kunsten inderdaad binnen het bereik van meer mensen gekomen. De drempels van de culturele instellingen zijn door deze grotere verspreiding echter nauwelijks verlaagd. In westerse samenlevingen werden kunst en culturele smaak als markeringspunten van klassenonderscheid gezien (reeds bij Weber 1946). Schone

kunsten worden hierbij tegenover populaire cultuur gesteld, 'highbrow' tegenover 'lowbrow', hoog tegenover laag. Naar deze culturele hiërarchie is in dit rapport steeds verwezen met het onderscheid tussen traditionele en populaire cultuur. Bourdieu (1984) heeft aangetoond dat de sociale elite door onder meer de inzet van cultureel kapitaal in staat is de bestaande statushiërarchie te handhaven. Opvoeding en onderwijs zouden bijdragen aan de overdracht en reproductie van cultureel kapitaal tussen generaties. Inwijding in kunst maakt hier ook deel van uit (zie ook Ganzeboom 1989). Als klassentegenstellingen afgelezen worden aan het opleidingsniveau, dan blijkt dat personen met een hoge sociale status nog steeds relatief veel belangstelling tonen voor de schone, hogere kunsten (zie hoofdstuk 2). In het verschil tussen hoger en lager opgeleiden is tussen 1983 en 1995 weinig veranderd. Desondanks staat de houdbaarheid van de culturele hiërarchie ter discussie. De grens tussen hoog en laag zou diffuser worden. De hiërarchie zou aangetast worden door enerzijds ontwikkelingen binnen de kunsten zelf en anderzijds een afnemend respect onder het publiek voor eenmaal aangegeven grenzen.

Het samengaan van hoog en laag

De conservatoria lijken de tijd rijp te vinden voor integratie van muziekculturen. Highbrow kunstenaars bedienen zich met evenveel gemak van de taal van de lagere cultuuruitingen als de commerciële kunstenaars gebruikmaken van de hoge kunsten (Frith 1998). De televisie zou in dit proces een belangrijke rol hebben gehad. Cultuuruitingen die aanvankelijk geen status hadden (film, jazz, strips, popmuziek) werden in de jaren zeventig erkend en ook als zodanig gesubsidieerd door de overheid. Ondanks de *cross-overs* tussen verschillende genres en lagen kan men zich afvragen of noties en predikaten als hoge en populaire cultuur zich toch handhaven. Hier wordt naar het mogelijk samengaan van voorkeur voor traditionele en populaire kunst gekeken. Is het mogelijk op basis van sociale kenmerken van het publiek hoge en lage cultuur te onderscheiden? Is de relatie tussen culturele voorkeur en opleidingsniveau door de tijd veranderd? Het elitaire karakter van de 'hoge' cultuur is, zoals in hoofdstuk 2 bleek, weinig veranderd. Nog steeds zijn de hoger opgeleiden oververtegenwoordigd onder het publiek, en de verschillen tussen hoog- en laagopgeleiden zijn in de afgelopen decennia niet afgenomen. In recent onderzoek is er echter op gewezen dat ook in hoge-opleidingsgroepen slechts een minderheid traditionele cultuuruitingen bezoekt en ook dat hoger opgeleiden populaire cultuur het meest bezoeken. Peterson (1992) onderzocht de samenhang tussen de muzikale en de sociale hiërarchie in de Verenigde Staten. Klassieke muziek en opera bleken ook daar bovenaan te staan en countrymuziek onderaan. Maar lang niet alle hoger opgeleiden noemden klassieke muziek en opera als hun favoriete muziekgenre. Een klein deel van deze groep gaf de voorkeur aan countrymuziek. Gegevens over voorkeuren van muziekgenres zijn in de AVO- en TBO-bestanden niet aanwezig. Wel kan nagegaan worden in welke mate hoger opgeleiden in Nederland belangstelling tonen voor populaire cultuuruitingen zoals cabaret en populaire muziek. Ook bij dit podiumaanbod zijn hoger opgeleiden oververtegenwoordigd. Dit geldt niet alleen voor de jaren negentig. In 1983 zag het patroon van deelname aan traditionele cultuur en populaire cultuur er niet anders

uit. Hoger opgeleiden zijn over het algemeen actief op veel verschillende terreinen. Binnen dit gevarieerde vrijetijdsgedrag ligt het wel enigszins voor de hand dat sommigen zich exclusief op de traditionele cultuur oriënteren en anderen op de populaire. Komt een combinatie van interesses bij afzonderlijke personen nu vaker voor dan voorheen? In figuur 4.3 is weergegeven wat de frequentie is van combinaties of gerichte belangstelling voor traditionele dan wel voor populaire cultuur.

Figuur 4.3 Bezoek aan culturele instellingen, naar traditionele ^a en populaire ^b cultuur, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-1995 (in procenten)

^a klassieke muziek, ballet, beroepstoneel en musea

^b popmuziek, jazz, musical, cabaret

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

^a Klassieke muziek, ballet, beroepstoneel en musea.

^b Popmuziek, jazz, musical, cabaret.

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

Uit figuur 4.3 blijkt dat de omvang van de groep die uitsluitend in traditionele cultuur is geïnteresseerd nauwelijks is veranderd. De groep met een gecombineerde interesse nam iets toe. Bekijken we deze verhoudingen naar opleidingsniveau, dan blijkt dat de grootste veranderingen zich onder de hoger opgeleiden hebben voorgedaan. Het aandeel dat alleen traditionele cultuur bezoekt daalde hier van 37% in 1983 naar 31% in 1995, terwijl het aandeel dat dit combineerde met bezoek van populaire cultuur van 33% naar 38% steeg. De groep hoger opgeleiden die alleen naar populaire cultuur gaat nam toe van 6% tot 9%. Deze cijfers tonen tevens aan dat een combinatie van interesses onder hoger opgeleiden tegenwoordig vaker voorkomt dan een exclusieve belangstelling voor traditionele kunsten.

Het opleidingsniveau heeft echter niet de grootste invloed op het combineren van interesses. Leeftijd en gezinssituatie hangen veel sterker samen met het al of niet combineren. Onder de bezoekers zijn het vooral de 16-45-jarigen, de alleenstaanden en de paren zonder jonge kinderen die zowel traditioneel als populair cultuur-aanbod bezoeken.¹⁴

Cultureel geïnteresseerden blijken een actief slag mensen die in hun vrije tijd veel verschillende activiteiten ondernemen (Wippler 1968; Knulst 1996b) en dus zowel hoge als populaire cultuur bezoeken. Volgens Dimaggio (1987) is niet het soort, maar het aantal geconsumeerde culturele genres een functie van status. Hoe hoger de opleiding, hoe groter de variëteit in smaken. Peterson (1992) stelt met betrekking tot muziek een alternatieve indeling voor waarin de omnivoren tegenover de univoren worden gesteld. Omnivoren zijn actief op een breed scala van terreinen. Jonge, hoogopgeleide professionals in de grote steden worden wel gezien als motor achter culturele veranderingen. De combinatie van hoge en lage cultuur zou met name in deze groep voorkomen (Gouldner 1979; Wynne en O'Connor 1995).

In eerder SCP-onderzoek is de diversiteit van de vrijetijdsbesteding een passende indicator gebleken om het brede dan wel beperkte karakter van de vrijetijdsbesteding weer te geven. Uit dit onderzoek bleek tevens dat diversiteit een typerend kenmerk voor sociale ongelijkheid in vrijetijdsbesteding is (SCP 1976, 1992). In hoofdstuk 5 zal nader op de overige vrijetijdsbesteding van cultureel geïnteresseerden ingegaan worden. Daarbij komt ook de diversiteit van de vrijetijdsbesteding aan bod.

In hoofdstuk 7, dat de concentratie van culturele voorzieningen in de grote steden tot onderwerp heeft, zal nader op de cultuurparticipatie van jonge stedelijke professionals ingegaan worden.

Noten

- 1 Daarbij is gecontroleerd voor de invloed van leeftijd.
- 2 Een correlatiecoëfficiënt geeft aan hoe sterk twee activiteiten met elkaar samenhangen. Als deze coëfficiënt de waarde 0 heeft, is er geen samenhang tussen het beoefenen van de twee activiteiten waarop het cijfer betrekking heeft. Beoefening van de ene activiteit zegt dan niets over beoefening van een andere. Een maximale correlatie van waarde 1 betekent een perfecte positieve samenhang. Een hoge correlatie geeft aan dat als men het ene doet, men tevens vaak het andere doet. Een minimale waarde van -1 betekent een perfecte negatieve samenhang. Een hoge negatieve waarde wil zeggen dat als men het ene doet, men juist weinig kans heeft de andere activiteit ook te doen.
- 3 Deze techniek maakt het mogelijk om binnen een set van met elkaar samenhangende activiteiten patronen te ontdekken. Zodoende kunnen relatief sterk met elkaar samenhangende clusters van activiteiten vastgesteld worden. Uit factoranalyse (varimaxrotatie) komt een factor naar voren waarop alle activiteiten laden behalve fotografie. De factorladingen van de verschillende activiteiten zijn: tekenen 0,67, beeldhouwen 0,59, textiele werkvormen 0,45, zang 0,67, bespelen van een muziekinstrument 0,54 en toneel, mime, volksdans, ballet 0,51.
- 4 Hier zijn bezoekers die één keer per kwartaal of vaker naar een museum of galerie of naar een podiumvoorstelling gingen apart genomen. Naar deze bezoekers zal verwezen worden als frequente bezoekers. Personen die tenminste één keer per jaar gaan, maar minder dan één keer per drie maanden zullen aangeduid worden als incidentele bezoekers.
- 5 De invloed van de achtergrondkenmerken op het combineren van culturele interesses (een interesse versus twee of meer interesses) is vastgesteld met behulp van *multiple classification analysis* in ANOVA. De bèta's van de achtergrondkenmerken waren: opleiding 0,29, leeftijd 0,17, gezinssituatie 0,13 en sekse 0,06. De verklaarde variantie ($R^2 = 10\%$) is vrij laag, dat wil zeggen dat deze variabelen een matige verklaring bieden voor het verschil tussen specialisten en generalisten.
- 6 Als deze coëfficiënt de waarde 0 heeft, is er geen samenhang tussen het bezoek aan de twee cultuuruitingen waarop het cijfer betrekking heeft. Bezoek aan het ene zegt dan niets over bezoek aan het andere. Een maximale correlatie van waarde 1 betekent een perfecte positieve samenhang: men bezoekt de twee cultuuruitingen evenveel of even weinig. Een minimale waarde van -1 betekent een perfecte negatieve samenhang: bezoekt men vaak het ene dan komt men juist niet bij het andere.
- 7 Nagegaan is of niet-oefenaars en beoefenaars, die al dan niet in georganiseerd verband actief zijn, wel of niet de onderscheiden kunstvormen bezocht hebben.
- 8 Gebrek aan financiële middelen wordt door de docenten als het belangrijkste knelpunt aangewezen. Voorts blijken er regelmatig onvoldoende faciliteiten beschikbaar. Voor samenwerking met professionele voorzieningen speelt tijdgebrek eveneens een rol. Toch zijn de docenten positief over de samenwerkingsprojecten. Vooral omdat zij denken dat deze projecten inspirerend en motiverend werken, maar ook omdat ze een leervraag oproepen, talent scholen en de cultuurparticipatie bevorderen.
- 9 Hamers et al. (1993: 41) concluderen juist dat deze actieve beoefening bij leden van de kunstuitleen lager zou zijn. Zij vergelijken de uitkomsten van hun eigen enquête met die van het AVO'87. Vooral bij de beoefening van beeldende vakken zouden de kunstleneren achterblijven. Hun conclusie berust echter op een te hoog cijfer voor de deelname onder de Nederlandse bevolking van 20 jaar en ouder. In plaats van 33% beoefende in 1987 slechts 14% een beeldend vak (zie Hamers et al. 1993: 33). Op basis van een vergelijking met dit laatste cijfer zouden ook Hamers et al. waarschijnlijk concluderen dat er een licht positief verband bestaat tussen het lidmaatschap van een kunstuitleen en het beoefenen van een kunstzinnig vak. Dat zou dan tevens in overeenstemming zijn met wat Welters en Eykman (1978: 46) al eerder vonden.
- 10 De komst van de commerciële zenders heeft wel tot een wijziging in de zendtijdverhouding tussen verschillende programmacategorieën geleid. Binnen de totale op Nederlandse kijkers gerichte zendtijd verloren informatie en kunst terrein aan drama en amusement (SCP 1998).
- 11 Dit cijfer is gebaseerd op gegevens uit het AVO'95. In deze editie van het AVO is respondenten voor het eerst naar het kijken en luisteren naar verschillende typen kunstprogramma's gevraagd. Op basis van deze gegevens kan nu ook het media- en bezoekerspubliek van beeldende kunsten en theater met elkaar vergeleken worden.
- 12 Bij beeldende kunst zijn bezoekers meegeteld die maandelijks in een museum of in een galerie komen. Deze telling is eigenlijk te ruim, omdat ook bezoekers van andere dan beeldende kunstmusea meegeteld worden. Op basis van de beschikbare gegevens is het echter niet mogelijk om de maandelijksse bezoekers van kunstmusea te onderscheiden van die van andere typen musea.

- 13 De verhouding tussen het thuis volgen van kunst via de media en het buitenshuis bijwonen van culturele evenementen is onderzocht door onder de groep belangstellenden de jaarlijkse bezoekfrequentie te delen door de jaarlijkse kijk- en luisterfrequentie. De invloed van de achtergrondkenmerken op de verhouding tussen huiselijke en uithuizige cultuurparticipatie is vervolgens vastgesteld met behulp van *multiple classification analysis* in ANOVA. De bèta's van de achtergrondkenmerken waren: opleiding 0,18, leeftijd 0,13, gezinssituatie 0,14, hoofdbezigheid 0,10 en sekse 0,06. De verklaarde variantie ($R^2 = 8\%$) is laag, dat wil zeggen dat deze variabelen een slechte verklaring bieden voor verschillen in huiselijke en uithuizige cultuurparticipatie tussen groepen.
- 14 Ook hier is de invloed van de achtergrondkenmerken vastgesteld met behulp van *multiple classification analysis* in ANOVA. De bèta's van de achtergrondkenmerken waren: leeftijd 0,26, gezinssituatie 0,17 en opleiding 0,10. De invloed van de hoofdbezigheid en het geslacht waren niet significant. De verklaarde variantie (R^2) bedraagt 14%.

Bijlage bij hoofdstuk 4

Tabel B4.1 Samenhang tussen verschillende vormen kunstzinnige activiteit, bevolking van 6 jaar en ouder, 1991
(in correlatiecoëfficiënten)^a

	A	B	C	D	E	F	G
A: tekenen	-						
B: beeldhouwen	0,31	-					
C: textiel	0,15	0,25	-				
D: zingen	0,31	0,21	0,17	-			
E: musiceren	0,23	0,13	0,08	0,32	-		
F: toneelspelen	0,20	0,19	0,14	0,23	0,15	-	
G: fotografie	0,16	0,06	0,04	0,12	0,12	0,08	-

^a Alle correlaties significant ($p < 0,01$).

Bron: SCP (AVO'91)

Tabel B4.2 Samenhang tussen verschillende vormen van cultuurdeelname, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995
(in correlatiecoëfficiënten)^a

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
A: kunstmuseum	-											
B: ander type museum	0,45	-										
C: galerie	0,48	0,33	-									
D: toneel	0,26	0,25	0,24	-								
E: beroepstoneel	0,31	0,23	0,26	0,66	-							
F: klassieke concerten	0,32	0,25	0,29	0,23	0,27	-						
G: opera en operette	0,16	0,13	0,18	0,21	0,25	0,29	-					
H: ballet	0,22	0,13	0,20	0,21	0,25	0,22	0,20	-				
I: popmuziek, jazz, musical	0,18	0,15	0,17	0,21	0,22	0,11	0,10	0,14	-			
J: cabaret	0,23	0,17	0,21	0,33	0,37	0,21	0,20	0,18	0,24	-		
K: bioscoop	0,19	0,19	0,14	0,21	0,19	0,07	0,03	0,10	0,28	0,14	-	
L: filmhuis	0,26	0,15	0,23	0,19	0,20	0,15	0,07	0,16	0,15	0,13	0,20	-

^a Alle correlaties significant ($p < 0,01$).

Bron: SCP (AVO'95)

Tabel B4.3 Factorscores van cultuurparticipatie, naar achtergrondkenmerken, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995
(in associatiematen)

	factor 1 'beeldende kunst'		factor 2 'podiumkunst'		factor 3 'populaire kunst'	
	èta	bèta	èta	bèta	èta	bèta
geslacht	0,04	0,05	0,08	0,09	0,03	0,01
opleiding	0,29	0,36	0,21	0,22	0,27	0,17
leeftijd	0,11	0,22	0,21	0,17	0,47	0,47
gezinssituatie	0,12	0,11	0,19	0,09	0,23	0,20
hoofdbezigheid	0,03	0,05	0,16	0,05	0,36	0,08
R ² (in %)	13		10		28	

Bron: SCP (AVO'95)

Tabel B4.4 Bezoek aan verschillende typen voorstellingen en aan musea, naar het volgen van lessen en het lid zijn van verenigingen, beoefenaren van kunstvakken van 6 jaar en ouder, 1995 (in procenten)

	volgt les	lid van een vereniging
traditioneel		
toneel	39	40
idem, beroepsgezelschappen	22	21
klassieke concerten	25	25
opera, operette	10	10
ballet	8	7
museum	51	48
kunstmuseum	30	27
galerie	29	27
populair		
popmuziek, jazz, musical	28	25
cabaret	14	13
bioscoop	60	53

Bron: SCP (AVO'95)

5 DE VRIJETIJSBESTEDING VAN CULTUREEL GEÏNTERESSEERDEN

5.1 Inleiding

Kenmerkend voor het huidige vrijetijdspatroon is dat men aan veel zaken meedoet, maar per activiteit weinig frequent. Dit patroon komt onder cultureel actieven relatief vaak voor en zal in dit hoofdstuk worden uitgediept. Beschreven wordt onder andere hoeveel vrije tijd zij hebben, hoe gevarieerd zij die besteden en welk gedeelte ervan zij buitenshuis doorbrengen. Vervolgens komen verschillende soorten andere vrijetijdsbesteding aan de orde. Daarbij zal ook ingegaan worden op mediagebruik (informatie over kunst), maatschappelijke participatie (vrijwilligerswerk op cultureel terrein) en de uithuizige recreatie van cultureel geïnteresseerden. Met vrije tijd wordt hier bedoeld de tijd die overschiet na alle verplichtingen en na de tijd die met nachtrust, persoonlijke verzorging en maaltijden is gemoeid. Tot de verplichtingen wordt arbeid gerekend, maar ook de zorgtaken in de huishouding en het volgen van onderwijs.

Allereerst zullen algemene trends in de vrijetijdsbesteding besproken worden en bijzonderheden van afzonderlijke vrijetijdsactiviteiten (§ 5.2). Vervolgens wordt onderzocht in hoeverre kunstliefhebbers (§ 5.3 en § 5.4) zijn meegegaan in de trends. Daarna komen mengvormen van culturele interesse en ander vrijetijdsge-drag aan bod. Achtereenvolgens wordt ingegaan op mediagebruik voor informatie over kunst (§ 5.5), vrijwilligerswerk op het terrein van kunst en cultuur (§ 5.6) en cultuurtoerisme (§ 5.7). Tenslotte zal onderzocht worden in hoeverre verschillende kenmerken van de vrije tijd van invloed zijn op getoonde belangstelling voor kunst § (5.8).

5.2 Algemene trends in de vrijetijdsbesteding

De verdeling van vrije uren

Sinds 1975 is het tijdsbeslag van het totaal aan verplichtingen (werk, studie en zorgtaken) van de Nederlandse bevolking gestaag toegenomen. Personen tussen 18 en 65 jaar hadden in 1995 per week ruim twee-en-een-half uur meer werk van hun verplichtingen dan in 1975. In die periode verminderde hun vrije tijd met bijna twee uur en bezuinigden zij ruim een half uur op slaap, maaltijden en persoonlijke verzorging. Gemiddeld over de hele bevolking is het aantal vrije uren in een normale werkweek wat afgenomen (tabel 5.1). Het toegenomen tijdsbeslag van verplichtingen komt voor een belangrijk deel voor rekening van een grotere arbeidsinspanning. Onderwijs kostte nauwelijks meer tijd, terwijl voor zorgtaken in 1995 gemiddeld een half uur minder werd uitgetrokken dan in 1975.

De toename van de gemiddelde werkduur is opmerkelijk, want op basis van de voortschrijdende arbeidsduurverkorting en de opkomst van deeltijdarbeid had een daling van de wekelijkse arbeidstijd mogen worden verwacht. De toegenomen werkduur werd echter niet veroorzaakt door een langere werkweek van werkenden - gedefinieerd als degenen die in de onderzoekswEEK minimaal 12 uur betaald werk hadden verricht - maar door een grotere arbeidsdeelname. Deze groei valt grotendeels aan de arbeidsmarktdeelname van vrouwen toe te schrijven: de arbeidsdeelname onder vrouwen steeg van 21% in 1975 naar 36% in 1995, die onder mannen van 72% naar 74% (SCP 1998).

Doordat meer vrouwen zijn gaan werken en de meeste mensen in hun arbeidzame levensfase met een partner samenleven, zijn er steeds meer tweeverdienershuishoudens. Hierdoor daalde het aandeel traditionele kostwinnershuishoudens. In 1995 werd in 32% van de huishoudens door beide partners betaalde arbeid verricht, in 1975 was dit nog maar 13% (SCP 1998). De gemiddelde arbeidsinspanning per huishouden is dus toegenomen.

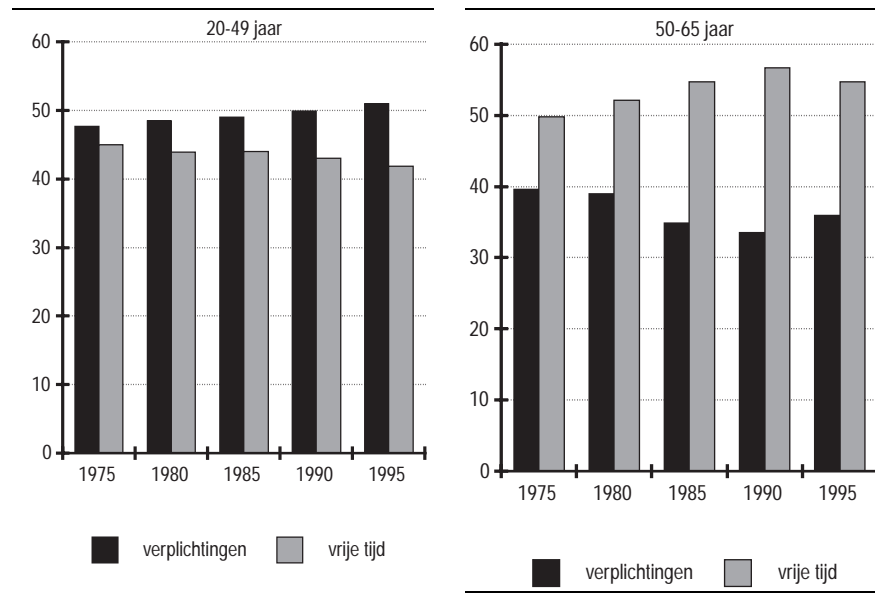
Tegenover de gestegen bijdrage aan de arbeid van vrouwen staat geen evenredige afstoting van huishoudelijke en zorgtaken. Mannen zijn zich in de periode tussen 1975 en 1995 wel meer met huishoudelijke en zorgtaken gaan bezighouden, maar dit werd op hun beurt evenmin gecompenseerd door een kortere arbeidstijd. Hierdoor zijn beide partners steeds vaker ingeschakeld in zowel het arbeidsproces als de huishoudelijke sector en hebben personen met een baan het in het algemeen drukker gekregen. Het aandeel personen dat twee of meer taken op het gebied van betaald werk, huishoudelijke zorg of studie moet combineren nam toe van 19% in 1975 tot 32% in 1995.¹

Al met al betekent dit voor een grote groep, vooral tussen de 20 en 55 jaar, een afname van het aantal vrij beschikbare uren per week. In bijlage B5.1 staat aangegeven in hoeverre er veranderingen zijn opgetreden in het aantal uren dat besteed wordt aan studie en aan betaalde en onbetaalde arbeid, en in het aantal vrije uren in de periode 1975-1995.

Onder de bevolking tot circa 50 jaar is het aantal vrije uren sinds de jaren zeventig gemiddeld verminderd; onder de bevolking van 50 jaar en ouder - vooral onder de groep 55-65-jarigen - is die vrije tijd fors gegroeid (figuur 5.1 en SCP 1996: hoofdstuk 8). De gepresenteerde gegevens verwijzen telkens naar de situatie tijdens een normale werkweek (gemeten over een heel jaar is het aantal vrije - c.q. vakantie-dagen wel toegenomen).

Vooraf in de leeftijd van 30 tot en met 45 jaar, de levensfase waarin de drukste episoden in beroepsloopbaan, gezinsleven en huisvesting plegen samen te vallen, kosten de verplichtingen bij elkaar meer tijd. Het aantal vrije uren liep hier met 2,5 uur per week terug. Een dagtaak in arbeid of studie of huishouding werd voor velen een dagtaak bestaande uit arbeid en cursussen en huishouding. Tweeverdieners in de leeftijd tussen 30 en 45 jaar, bijvoorbeeld, zijn aan die combinatie van verplichtingen nu al gauw zo'n 5 à 6 uur per week meer tijd kwijt dan hun ouders, die zich elk nog op één taak konden richten. Onder de naoorlogse generaties zijn het vooral personen met een middelbare opleiding en hoger waarvan beide partners ingeschakeld zijn in zowel het arbeidsproces als de huishoudelijke sector.

Figuur 5.1 Tijd besteed aan werk (verplichte bezigheden) en vrij uren, naar leeftijdsklasse, personen met middelbaar onderwijs, 1975-1995 (in uren per week)

Bron: SCP (TBO 1975-1995)

Er is nog een demografische reden waarom het leven tussen 20 en 50 jaar tegenwoordig meer werk kost. De omvang van het gemiddelde huishouden is in de afgelopen decennia kleiner geworden. In 1960 waren er 28 huishoudens per 100 Nederlanders, in 1995 49. Door onder andere de langere studieduur en daarmee een uitstel van de vorming van een gezin enerzijds en het verhoogde aantal echtscheidingen anderzijds, stijgt het aantal alleenwonenden, vooral ook weer in de leeftijdsklasse van 20 tot 50 jaar. Het aandeel alleenstaanden onder de bevolking nam toe van 2% in 1975 tot 12% in 1995 (SCP 1998). Tevens daalde het gemiddelde aantal kinderen per gezin.² In grote huishoudens kunnen de huishoudelijke taken nog over velen verdeeld worden of doet één het werk voor velen. Alleenstaanden moeten alle taken zelf uitvoeren zonder dat daar verder iemand van profiteert. Door de demografische ontwikkeling kost het huishouden per persoon gemiddeld meer tijd; er moet per persoon meer tijd besteed worden aan inkopen, koken en schoonmaken.

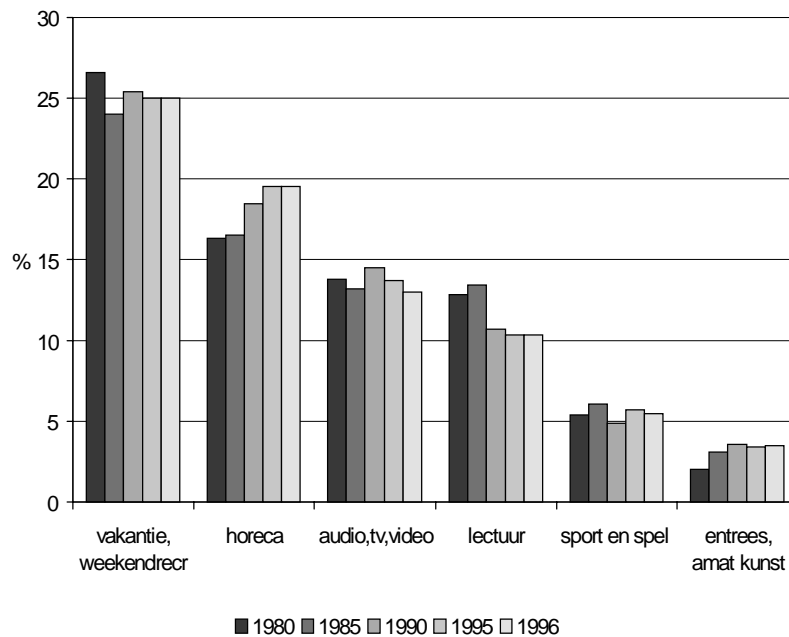
Ook de jeugd van 12 tot 19 jaar heeft het (vanwege studie plus bijbaantje) tegenwoordig drukker, maar niet in die mate als de groep tussen de 30 en 45 jaar. Die jeugd houdt tegenwoordig 3 uur minder vrije tijd per week over dan de (voor een deel nog werkende) jeugd uit 1975.

Naast de mensen die het drukker hebben gekregen is er ook een groep die juist meer vrije tijd heeft gekregen. De personen met een lagere opleiding en personen van 50 jaar en ouder hebben thans minder werk om handen dan twintig jaar geleden en kregen meer vrije tijd (zie tabel B5.1). Groei van de wekelijkse portie vrije uren was er vooral onder de bevolking van 55 tot 65 jaar: tussen 1975 en 1995 kwam er gemiddeld 3,5 uur bij. Van deze groep is een groot deel vóór het vijftienvestigste jaar met werken opgehouden tegen gunstige uittredingsregelingen.

Uitgaven ten behoeve van de vrije tijd

Vrijtijdsbesteding is ook een kwestie van geld. Het aandeel van het gezinsbudget dat het publiek voor de vrije tijd heeft kunnen vrijmaken is ook in de jaren tachtig gestegen: van gemiddeld 15% in 1980 tot 17% in 1996. Figuur 5.2 laat zien aan welke doeleinden dit budget globaal wordt uitgegeven (niet alle doeleinden zijn in deze figuur gespecificeerd).

Figuur 5.2 Uitgaven ten behoeve van de vrijetijdsbesteding periode 1978-1992 (in procenten)

Bron: CBS budgetonderzoek, diverse afleveringen, bewerking SCP (niet alle rubrieken zijn weergegeven)

In 1996 werd ongeveer een vierde deel aan vakantie en weekenduitstapjes besteed, een vijfde aan verteringen buitenshuis in horecabedrijven, een achtste aan elektronische media, een tiende aan lectuur, en een bescheiden dertigste deel aan entrees

voor voorstellingen, uitvoeringen en de amateurbeoefening van kunstvakken. De verhouding tussen de uitgavenposten kent enkele verschuivingen. De uitgaven aan lectuur daalden in de beschreven periode van 13% naar 10%. Het deel van het vrijetijdsbudget dat in de horeca werd besteed steeg daarentegen van 16% naar 20%. De uitgaven voor entrees en voor amateurkunst stegen in de jaren tachtig enigszins.

De combinatie van welvaartsstijging en technologische ontwikkeling heeft ertoe geleid dat huishoudens in hoog tempo gemechaniseerd raakten. Een deel van die outillage is aangeschaft om het huishoudelijk werk te verlichten, een ander deel om vrijetijdsbesteding te veraangename. Tot de laatste behoren cd-spelers en audio- en videorecorders, en die zijn relevant voor het contact met kunst. Steeds meer van deze luxe artikelen kregen een plaats in de huiskamer. De uitgaven aan apparaten en toebehoren (televisietoestellen, videorecorders, cd-spelers e.d.) zijn tussen 1970 en 1994 ruim verdrievoudigd (CBSa). Deze bestedingen stegen sneller dan de algemene trend in de consumptieve bestedingen. In dezelfde periode verdubbelden de uitgaven aan uitstapjes en vakanties.

In de eerste helft van de jaren tachtig stagneerden de vrijetijdsuitgaven onder invloed van een economische recessie, om vervolgens weer toe te nemen. Na de recessie trokken de bestedingen aan luxe artikelen als eerste weer aan. Dankzij de *economy of scales* daalden de prijzen van de elektronische apparatuur, met als gevolg dat in alle inkomensklassen het niveau van elektronische uitrusting verder is toegenomen. Van een reeks van apparaten (televisietoestel, cassette- en videorecorder, platen- en cd-speler, radio) waren er in huishoudens met de lagere inkomens in 1995 gemiddeld 4 aanwezig; in huishoudens met de hogere inkomens gemiddeld 5,5.

Bovendien hebben steeds meer huishoudens de beschikking over een auto gekregen. Het aandeel huishoudens met een auto steeg van 52% in 1970 tot 75% in 1990. De auto heeft sinds de jaren zeventig een vaste plaats in het bestedingspatroon verworven (Batenburg en Knulst 1993). Het gemiddelde aantal verplaatsingen met de auto in de vrije tijd nam toe van 2,9 in 1975 tot 3,4 in 1995 (SCP 1996).

Daarbij doet zich het opmerkelijke feit voor dat juist mensen die over relatief veel voorzieningen (apparaten, uitrusting of lidmaatschappen) beschikken, namelijk de welgestelden van rond de 40 jaar, relatief weinig vrije tijd hebben om van hun welstand te genieten (SCP 1992: 335). Tegenwoordig zijn het vooral de minder welgestelden die de meeste vrije tijd hebben, en ook daadwerkelijk de meeste tijd aan hun spullen besteden.

Hoewel er aanzienlijke verschillen zijn blijven bestaan in de bestede bedragen, wijzen cijfers waarin de deelname (en niet het bestede bedrag) aan luxe consumptiegewoonten is gemeten op een spreiding van welvaart. Autorijden voor privédoel-einden, buitenlandse vakanties, buitenshuis eten, audiovisuele apparatuur, hebben - afgestemd op de inhoud van ieders beurs - in alle sociale klassen ingang gevonden.

Besteding van de vrije tijd: repertoirebreedte, uithuizigheid en organisatiegraad

In het voorgaande is aangetoond dat de omvang van de vrije tijd voor bepaalde groepen afnam en voor andere juist toenam en dat het aantal mogelijkheden om de vrije tijd te besteden is toegenomen. Welke consequenties heeft dit gehad voor de vrijetijdsbesteding?

Verschillende kenmerken van de vrijetijdsbesteding bieden hier algemene informatie: diversiteit, uithuizigheid en organisatiegraad, dat wil zeggen de mate waarin burgers lid zijn van verenigingen die vrijetijdsactiviteiten organiseren.

Dankzij de schaalvoordelen van de massaproductie zijn apparaten steeds voordeliger geworden, waardoor huishoudens zich meerdere radio's, tv- en afspeelapparaten, fototoestellen en dergelijke konden veroorloven. Binnen het gemechaniseerde huishouden is op die manier het elektronisch toegeruste individu ten tonele verschenen. Vanwege die apparaten en de beschikking over een auto werd het voor velen eenvoudiger aan veel activiteiten of belevenissen deel te nemen. In het aanbod van vrijetijdsdiensten heeft overigens de zelfbediening, die het publiek thuis bij apparaten gewend is, eveneens opmars gemaakt. Ook hierdoor werd het eenvoudiger bij allerlei consumptieve en recreatieve activiteiten in te haken. Het gevolg hiervan is geweest dat mensen gemiddeld aan veel uiteenlopende zaken deelnemen, en met hun vrijetijdsbesteding in de breedte zijn gegaan. Dit 'omnivoren'-gedrag komt tot uitdrukking in een toegenomen diversiteit van de individuele vrijetijdsbesteding (zie tabel 5.1).³ Ondanks de afgenomen hoeveelheid vrije tijd per week is het aantal uiteenlopende vrijetijdsactiviteiten waaraan men zegt geregeld deel te nemen, niet teruggelopen. Doordat in 1995 evenveel activiteiten in minder tijd werden afgewikkeld dan in 1985, is de vrije tijd over een periode van tien jaar toch drukker bezet geraakt (zie ook SCP 1992: 292-293; SCP 1998: 698).

Tabel 5.1 Algemene kenmerken van de vrijetijdsbesteding, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-1995

	1975	1980	1985	1990	1995
aantal vrije uren	47,9	46,8	49,0	47,2	47,3
aantal vrije uren thuis	30,5	30,5	31,1	29,6	28,7
aantal uithuizige vrije uren	17,4	16,4	17,9	17,6	18,5
uithuizigheid vrije tijd (in %)	35,8	34,8	36,5	37,3	39,2
aantal vrijetijdsactiviteiten waaraan men zegt geregeld deel te nemen ^a	8,8	8,7	8,8	8,8	9,1
diversiteit vrijetijdsgedrag binnen één week ^b	13,1	13,7	13,2	13,5	13,3

^a Verwijst naar het gemiddelde aantal positieve antwoorden per persoon bij een reeks vragen over vrijetijdsbesteding waaraan men soms of vaker deelneemt.

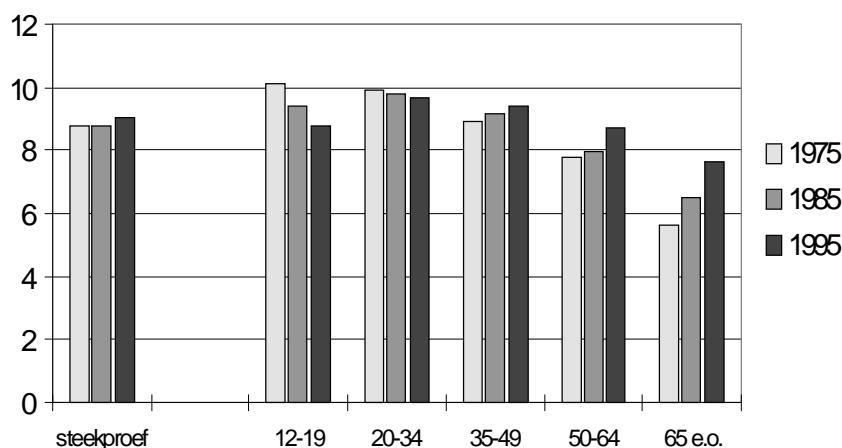
^b Verwijst naar het aantal uiteenlopende vrijetijdsactiviteiten waaraan men feitelijk in de loop van één week heeft deelgenomen. Teneinde het effect van verschil in aantal vrije uren te neutraliseren, is het waargenomen aantal gestandaardiseerd voor een gemiddelde hoeveelheid vrije tijd van 47 uur. Het gemiddelde hiervan ligt hoger dan dat van de eerste maat, omdat hierin meer soorten vrijetijdspassing zijn meegeteld (o.a. televisiekijken, lezen in kranten, tijdschriften dan wel boeken, verenigingsactiviteiten, verzorging van planten en diverse doe-het-zelfactiviteiten).

Bron: SCP (TBO'75-'95)

Ook hier geldt dat het gemiddelde een magere afspiegeling vormt van ontwikkelingen binnen diverse bevolkingsgroepen. De veranderingen binnen leeftijdsgroepen

pen werken deels tegen elkaar in. Onder de jeugd, die al een tamelijk afwisselend vrijetijdsgedrag kende, is de diversiteit enigszins teruggelopen; onder de middelbare- en oudere-leeftijdsklassen is de diversiteit echter belangrijk toegenomen (zie figuur 5.3).

Figuur 5.3 Aantal uiteenlopende soorten vrijetijdsbesteding waar men aan zegt deel te nemen in 1975, 1985 en 1995, naar leeftijd

Bron: SCP (TBO '75, '85, '95)

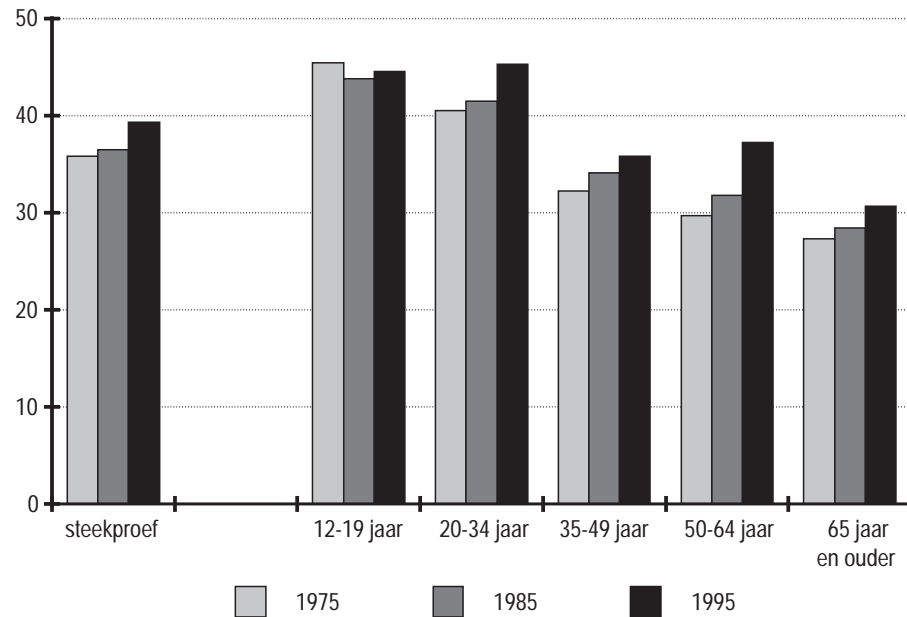
Jongeren hadden aanvankelijk het breedste repertoire. De 20-tot-35-jarigen hebben die koppositie van de jeugd overgenomen. De sterkste groei zat echter bij mensen ouder dan 50 jaar. Jongere ouderen (tussen 50 en 65 jaar) en vooral senioren (65 jaar en ouder) gingen in de loop der jaren gemiddeld per persoon steeds meer vrijetijdsactiviteiten ondernemen. Het gaat hier om cohorten die op jongere leeftijd al volop hebben kunnen profiteren van de hoge levensstandaard. Bedoelde cohorten hebben hun brede consumptiepatroon vastgehouden bij het ouder worden (Knulst 1997). Hierdoor zijn verschillen tussen leeftijdsgroepen in de diversiteit van de vrijetijdsbesteding aanzienlijk verkleind.

Aangezien de beschikbare tijd bij een aanzienlijk deel van de bevolking knapper is geworden, betekent dit dat men aan afzonderlijke activiteiten niet zo vaak toekomt, of er per keer weinig tijd in stopt. Een andere aanpassing, waarop Linder al in 1970 heeft gewezen, is dat men verschillende soorten consumptie en genoegens in de tijd samendrukt (lezen, knabbelen, achtergrondmuziek). In 96% van alle tijd dat men muziek heeft opstaan, doet men er steeds iets anders naast. Aangezien er door apparaten en zelfbediening steeds veel amusement binnen handbereik is, zou men gewend zijn geraakt aan een grote mate van afwisseling. Zapedrag zou zich niet meer beperken tot het televisiekijken maar zich naar andere terreinen hebben

uitgebreid. Schulze (1992) spreekt van de opkomst van een *Erlebniskultur* en signaleert deze voornamelijk onder een nieuwe generatie van stedelijke professionals. De hoeveelheid en afwisseling van belevenissen zou onder deze nieuwe middenklasse belangrijker zijn dan stijlvastheid en bindingen met het vertrouwde.

Nederlanders hadden vanouds de naam een huiselijk volk te zijn en deden die reputatie lange tijd eer aan. In het najaar en de winter van 1955/'56 werd twee derde van de vrije uren gedurende werkdagavonden en het weekeinde thuis doorgebracht. Tot in de jaren tachtig bleef die verhouding - 2 van alle 3 vrije uren thuis - gehandhaafd. Vanaf de tweede helft van de jaren tachtig is het elders dan thuis bestede deel gaan toenemen (tabel 5.1). In 1995 werd reeds 39% van alle vrije tijd buitenshuis doorgebracht.

Figuur 5.4 Aandeel van de vrije uren dat elders dan thuis is besteed, naar leeftijd, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-1995 (in procenten van alle vrije uren per week)

Bron: SCP (TBO '75, '85, '95)

De mate van uithuizigheid nam onder alle leeftijdsgroepen toe, behalve onder de jeugd tot 20 jaar (figuur 5.4). Als gevolg hiervan is niet langer de jeugd het meest uithuizig, zoals in 1975 en 1985 nog het geval was, maar de leeftijdsgroep van 20-34 jaar. Opmerkelijk is ook de sterk toegenomen uithuizigheid onder de 50-65-jarigen (SCP 1996). Ook dit wijst op een grote mate van bedrijvigheid onder de huidige veteranen.

De groeiende uithuizigheid in de vrije tijd houdt mede verband met de veranderende huishoudenssamenstelling. Alleenwonenden brengen in de regel een geringer deel van hun vrije tijd thuis door dan mensen uit meerpersoonshuishoudens. De opkomst van het eenpersoonshuishouden heeft waarschijnlijk bijgedragen aan de toename van het aandeel mensen met een uithuizige leefstijl (SCP 1998).

Als derde kenmerk van de vrijetijdsbesteding komt nu de organisatiegraad aan bod. Het lidmaatschap van verenigingen voor vrijetijdsbesteding is de afgelopen twee decennia gestegen (tabel 5.2). Deze groei deed zich overigens grotendeels al in de jaren zeventig voor.

Tabel 5.2 Lidmaatschap van verenigingen, bevolking van 18 jaar en ouder, 1974-1995 (in procenten)

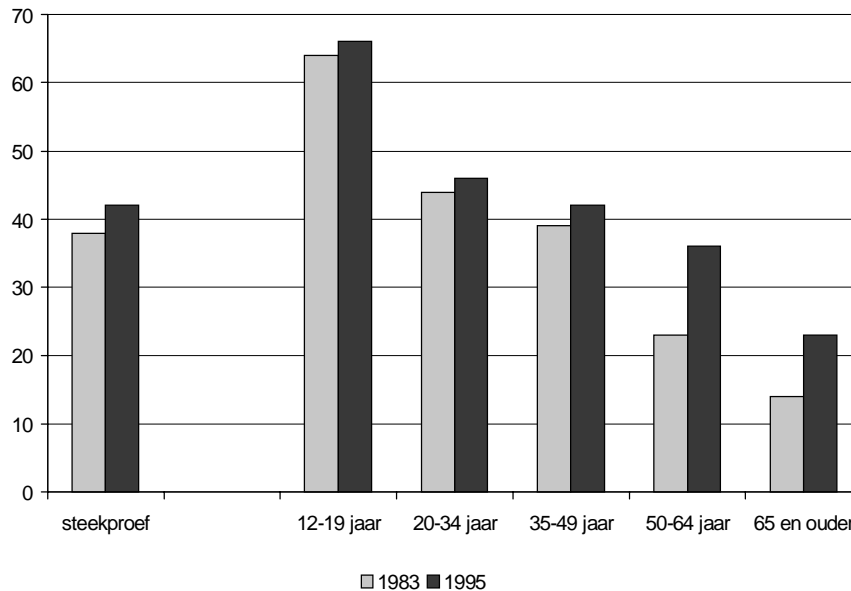
	1974	1977	1980	1983	1987	1991	1995
jeugdverenigingen, clubhuizen	4	3	3	4	3	3	4
zang-, muziek-, toneelverenigingen ^a	6	7	9	8	8	8	9
hobbyverenigingen	6	6	7	7	7	7	9
sportverenigingen	20	21	26	27	27	29	30

^a In 1977, 1980 en 1983 is, in afwijking van andere jaren, afzonderlijk naar elk der drie verenigingen gevraagd.

Bron: SCP (LSO'74, '77, '80, '83) SCP-bewerking, (AVO'87, '91, '95)

In de periode tussen 1983 en 1995 steeg het percentage mensen dat lid was van tenminste één van de in tabel 5.2 genoemde verenigingen van 38 naar 42. In figuur 5.5 is deze verandering van de organisatiegraad uitgesplitst naar leeftijd. In alle leeftijdsgroepen groeide het percentage leden, maar het meest onder de 50-65-jarigen.

Figuur 5.5 Lidmaatschap van tenminste een vereniging (sport, jeugd, hobby en cultuur), bevolking van 12 jaar en ouder, 1983-1995 (in procenten)

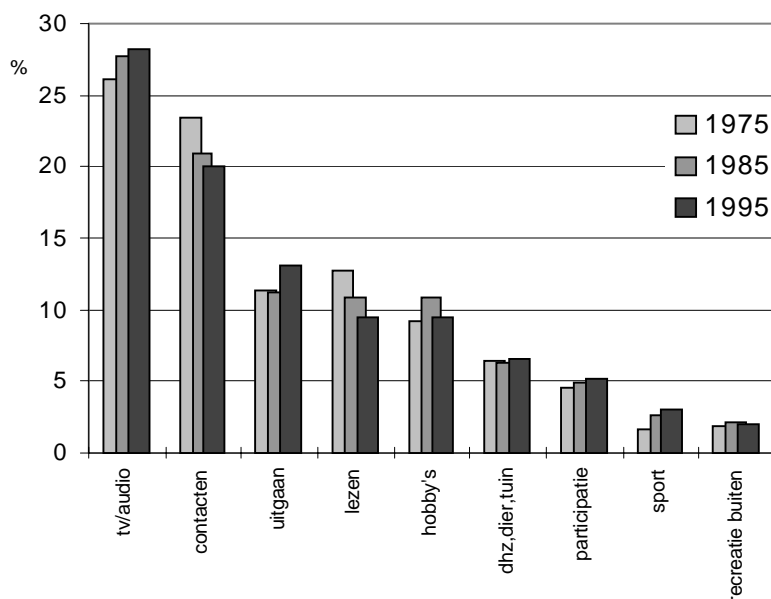

Bron: SCP (AVO '83 en '95)

Veranderingen in afzonderlijke soorten vrijetijdsbesteding

De groei van het aandeel buiten de deur doorgebrachte vrije uren is terug te vinden in verschuivingen bij afzonderlijke soorten vrijetijdsbesteding (figuur 5.6). Aan uitgaan in engere zin wordt steeds meer tijd besteed. Hierin zijn begrepen: het bezoeken van restaurant, café, disco, concert, musea, sportevenementen. De tijd besteed aan uitgaan steeg van 11% van alle vrije uren in 1985 naar 13% in 1995. Over een langere periode bezien is binnen het uitgaanspatroon het aandeel van de in cafés en restaurants doorgebrachte tijd gestegen en dat in culturele instellingen gedaald. Verder horen participatie in het maatschappelijk leven (vrijwilligerswerk, verenigingsleven en politieke of levensbeschouwelijke organisaties) en sportbeoefening tot de categorieën waaraan meer tijd wordt besteed. Aan bezigheden thuis als lezen en huiselijke contacten is sinds de jaren zeventig telkens minder tijd besteed. De beoefening van kunstvakken is in figuur 5.6 ondergebracht bij hobby's en deze verzameling van activiteiten beslaat, afgezien van een opleving in de jaren tachtig, steeds zo'n 9% van de vrije uren.

Figuur 5.6 Tijd besteed aan soorten van vrijetijdsbezigheden in 1975, 1985 en 1995, in procenten van alle vrije uren

Bron: SCP (TBO '75, '85 en '95)

De enige uitgesproken groeipost binnen de huiselijke vrijetijdsbesteding is het televisiekijken, al was de groei tussen 1975 en 1985 sterker dan tussen 1985 en 1995. De dominante rol van de televisie blijkt vooral als deze wordt gerelateerd aan de thuis doorgebrachte vrije tijd (in 1995 61% van de vrije tijd). In 1975 ging 35% van alle thuis doorgebrachte vrije uren naar het (aandachtig) televisiekijken, in 1995 was dit 44%. Tieners vulden in het laatstgenoemde jaar liefst 65% van hun vrije uren thuis bij televisie. Als daarbij ook de computer wordt meegeteld, neemt het beeldscherm bij jongens ruim 70% van de thuis doorgebrachte vrije tijd in beslag.

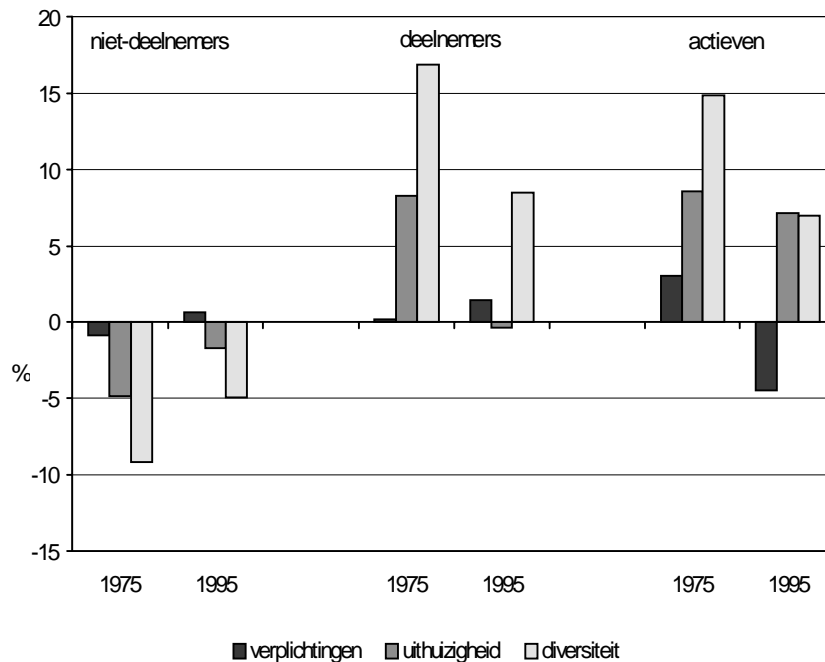
5.3 De vrije tijd van beoefenaren van kunstvakken

In hoeverre zijn beoefenaren van kunstvakken meegegaan met voornoemde trends in de tijdsbesteding? Die vraag is beantwoord door de groep beoefenaren eerst op drie algemene kenmerken van de vrijetijdsbesteding te vergelijken met de niet-beoefenaren en vervolgens op een negental afzonderlijke soorten vrijetijdsbesteding. Dat gebeurt op basis van de TBO-gegevens. In figuur 5.7 zijn de resultaten van de vergelijking weergegeven. Daarin zijn drie groepen vergeleken (zie ook § 3.5.4):

- de niet-deelnemers, die geen melding maakten van kunstvakken als liefhebberij;

- de deelnemers, die wel zo'n liefhebberij noemden, maar tijdens de onderzoeksweek geen activiteiten op dit gebied te zien gaven;
 - de actieven, die in de loop van de week feitelijk een kunstvak hebben beoefend.
- De vergelijking is uitgevoerd door de scores van de drie groepen op de drie punten steeds af te zetten tegen het gemiddelde van de steekproef in hetzelfde jaar. Figuur 5.7 geeft de afwijking weer in procenten boven of onder het gemiddelde.

Figuur 5.7 Verschillen in verplichtingen, diversiteit en uithuizigheid, naar niet-deelnemers, deelnemers die tijdens de week niet actief waren, en actieven in de week, 1975 en 1995 (in procenten boven of onder het steekproefgemiddelde)

Bron: SCP (TBO '75 en '95)

In 1975 verschilden deelnemers en actieven sterk van niet-deelnemers op het punt van diversiteit.⁴ De beoefenaren hadden een afwisselender vrijetijdsgedrag dan de niet-deelnemers. Sindsdien zijn die verschillen in belangrijke mate genivelleerd. Op het punt van diversiteit was op geen van beide tijdstippen verschil tussen deelnemers en actieven. De beoefenaren van kunstzinnige activiteiten horen kortom tot een slag mensen met een breed repertoire aan andere vrijetijdsactiviteiten. Dit beeld wordt nog eens bevestigd doordat zij eveneens een relatief groot deel van hun vrije tijd buitenshuis doorbrengen. Ook hier geldt dat de verschillen in de loop van de tijd kleiner zijn geworden. Deelnemers die in de week niet actief waren brachten in 1995 ongeveer evenveel tijd buitenshuis door als niet-actieven. De actieven onderscheidden zich in dat jaar wel door een grotere mate van uithuizigheid.

Naar het tijdsbeslag van verplichtingen bestond er weinig verschil tussen de diverse groepen. In 1995 onderscheidden de actieven zich doordat bij hen het tijdsbeslag

van verplichtingen duidelijk lager uitviel dan het gemiddelde. Vermoedelijk hangt dit samen met de toename van de groep senioren onder de actieven. De tijd voor hun kunstvakken is er mede doordat ze minder tijd aan werk kwijt zijn.

In hoeverre is de nivellering van aanvankelijke verschillen ook terug te vinden bij de diverse soorten vrijetijdsbesteding? Opnieuw zijn de scores van niet-deelnemers, deelnemers en actieven afgezet tegen het gemiddelde van de steekproef. Tabel 5.3 geeft de deelname aan verschillende vrijetijdsactiviteiten weer in procenten boven of onder het gemiddelde.

Tabel 5.3 Verschillen in vrijetijdsbesteding tussen niet-deelnemers, deelnemers die tijdens de week niet actief waren en actieven tijdens de week, 1975 en 1995 (in procenten boven of onder het steekproefgemiddelde)^a

	niet-deelnemers		deelnemers		actieven	
	1975	1995	1975	1995	1975	1995
televisie	9	6	-9	-3	-22	-18
sociale contacten	4	-1	-2	1	-7	2
uitgaan ^b	-5	-1	23	0	-9	4
lezen	-2	2	0	-4	8	-2
hobby's ^c	-3	0	-3	0	16	1
doe-het-zelf, dier, tuin	11	3	-15	-5	-25	-7
participatie	-1	-5	-2	-2	7	21
sport	-15	-1	14	-3	41	7
recreatie buiten	-4	2	-1	-8	16	2

^a De afwijking van het gemiddelde bij televisie t/m doe-het-zelf is berekend over het aantal uren in de week, participatie t/m recreatie buiten over het percentage dat dit wel of niet deed in de week.

^b Incl. bezoek aan culturele instellingen.

^c Excl. kunstzinnige activiteiten.

Bron: SCP (TBO'75 en '95)

De actieven onderscheiden zich van de niet-deelnemers én van de deelnemers door minder naar de televisie te kijken. Toch zijn ook de actieven meegegaan in de trend van toenemende kijktijd. Niet-deelnemers, deelnemers en actieven zijn meer op elkaar gaan kijken, dat wil zeggen dat de onderlinge verschillen in kijktijd kleiner zijn geworden.

De televisie legt over het algemeen een groot beslag op de vrije tijd. Door de relatief geringe kijktijd van actieven schiet veel tijd over voor andere activiteiten. In 1995 besteedden zij de vrije tijd relatief vaak aan participatie (in vrijwilligerswerk, verenigingsleven, politiek of levensbeschouwing), sport en uitgaan (zowel horeca-bezoek als receptieve cultuurparticipatie: podiumvoorstellingen en musea). Dit zijn de activiteiten waaraan onder de gehele bevolking sinds 1975 een groter deel van de vrije tijd is besteed. De oververtegenwoordiging van sporters onder de actieven was echter in 1975 veel hoger dan in 1995.

Letten we bij het uitgaan in het bijzonder op het bezoek van culturele gelegenheden (concerten, theater, musical, musea, tentoonstellingen e.d.), dan blijkt dat deelnemers en actieven vaker tot de cultuurbezoekers behoren dan de niet-deelnemers (zie ook hoofdstuk 4). In de periode tussen 1975 en 1995 zijn ook deze verschillen

genivelleerd. Over het algemeen zijn de actieven meegegaan in de trends in de vrijetijdsbesteding, en wel zodanig dat op de meeste terreinen de verschillen met niet-deelnemers en deelnemers kleiner zijn geworden. Onder de deelnemers hebben de verschuivingen in de vrijetijdsbesteding ook nivellerend gewerkt.

5.4 Vrije uren en vrijetijdsbesteding van bezoekers van culturele instellingen

In hoeverre zijn de bezoekers van culturele instellingen meegegaan met de algemene trends in de tijdsbesteding? Die vraag is opnieuw op basis van de TBO-gegevens beantwoord door de groep van bezoekers op drie algemene kenmerken (de totale hoeveelheid verplichtingen, de uithuizigheid en de diversiteit van de vrijetijdsbesteding) te vergelijken met de niet-bezoekers.

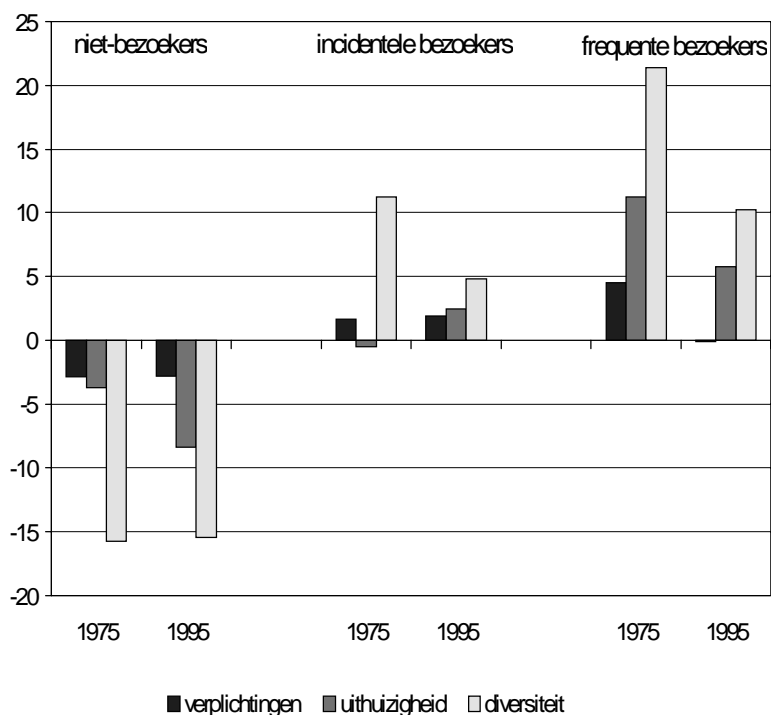
Frequente bezoekers (één keer per kwartaal of vaker) en incidentele bezoekers (één of twee keer per jaar) zijn vergeleken met de niet-bezoekers. Figuur 5.8 geeft de onderlinge verschillen weer als een procentuele afwijking ten opzichte van het steekproefgemiddelde.

De patronen van verschil tussen bezoekers en niet-bezoekers lijken veel op die tussen beoefenaren en niet-beoefenaren. Opnieuw zijn de verschillen het grootst op het punt van diversiteit.⁵ Bezoekers worden gekenmerkt door een relatief grote afwisseling in hun vrijetijdsgedrag en zij brengen verhoudingsgewijs een groot deel van hun vrije tijd buitenshuis door. Frequente bezoekers vertonen weer een diverser en meer uithuizig vrijetijdspatroon dan incidentele bezoekers. Bezoekers en niet-bezoekers verschillen nauwelijks van elkaar wat betreft de tijd die met verplichtingen gemoeid is.

Tussen 1975 en 1995 is het verschil in de verscheidenheid van de vrijetijdsbesteding tussen de groepen kleiner geworden. Dat geldt echter niet voor de uithuizigheid. Op dit punt zijn de onderlinge verschillen ongeveer even groot gebleven. Voor een deel kan het uiteenlopende activiteitenpatroon toegeschreven worden aan verschil in opleidingsniveau. Frequente cultuurbezoekers hebben over het algemeen een hoog opleidingsniveau.

Van hoger opgeleiden is bekend dat zij op verschillende terreinen actief zijn zodat hun vrijetijdsgedrag divers is (Wippler 1968; Knulst 1996b).

Figuur 5.8 Verschillen in verplichtingen, diversiteit en uithuizigheid, naar niet-bezoekers, incidentele en frequente bezoekers., 1975 en 1995 (in procenten boven of onder het steekproefgemiddelde)

Bron: SCP (TBO '75 en '95)

In tabel 5.4 is de deelname aan verschillende soorten vrijetijdsbesteding voor bezoekers en niet-bezoekers van culturele instellingen weergegeven. Opnieuw is de deelname weergegeven in procenten boven of onder het steekproefgemiddelde.

Over het algemeen zijn de bezoekers meegegaan in de trends in de vrijetijdsbesteding. De tijd besteed aan televisiekijken, sociale contacten en participatie veranderde binnen de drie groepen in gelijke mate, waardoor de onderlinge deelnameverhoudingen ongewijzigd bleven. Cultureel geïnteresseerden kijken minder televisie, brengen meer tijd door met familie en vrienden en participeren vaker in vrijwilligerswerk, verenigingsleven, politieke of levensbeschouwelijke organisaties. Dat was in 1975 het geval en dat was in 1995 nog steeds zo.

Bij drie soorten vrijetijdsbesteding zijn de onderlinge verschillen juist groter geworden in de periode 1975-1995: uitgaan, lezen en hobby's. Het sterkst is de divergentie bij het uitgaan. Niet-bezoekers consolideerden de tijd die zij aan uitgaan besteedden, waardoor de stijgende trend in het uitgaan geheel voor rekening komt van personen die ook weleens een culturele instelling bezoeken. Bij de tijd besteed aan lezen nam onder de niet-bezoekers en incidentele bezoekers de leestijd af, terwijl deze onder frequente bezoekers juist steeg.

Tabel 5.4 Verschillen in vrijetijdsbesteding tussen niet-bezoekers, incidentele en frequente bezoekers, 1975 en 1995 (in procenten boven of onder het steekproefgemiddelde)^a

	niet-bezoekers		incidentele bezoekers		frequente bezoekers	
	1975	1995	1975	1995	1975	1995
televisie	13	17	-9	-3	-18	-15
sociale contacten	-1	-2	-2	-2	6	6
uitgaan ^b	1	-13	-3	-1	4	18
lezen	-11	-13	6	-5	18	25
hobby's ^c	-5	-6	8	-2	-2	11
doe-het-zelf, dier, tuin	9	-2	-6	3	-13	-2
participatie	-8	-13	5	3	13	11
sport	-15	-14	14	6	14	6
recreatie buiten	-7	-10	-4	-2	27	15

^a De afwijking van het gemiddelde bij televisie t/m doe-het-zelf is berekend over het aantal uren in de week, participatie t/m recreatie buiten over het percentage dat dit wel of niet deed in de week.

^b Excl. bezoek aan culturele instellingen.

^c Incl. kunstzinnige activiteiten.

Bron: SCP (TBO'75 en '95)

5.5 Kunst en mediagebruik

Wie wil weten wat Nederland te bieden heeft aan tentoonstellingen, musicals of klassieke concerten, kan daarvoor bij verschillende media terecht. In de gedrukte media staan kunstagenda's, recensies en interviews met kunstenaars. Sinds *NRC Handelsblad* in 1970 de eerste aflevering van het zogeheten Culturele Supplement publiceerde is in tal van Nederlandse bladen de aandacht voor kunst uitgebreid. In de periode tussen 1965 en 1990 steeg het aantal bijdragen over kunst met 70%, terwijl het aantal aan kunst bestede pagina's meer dan verdubbelde (Janssen 1996). Vooral aan theater, dans en popmuziek werd meer aandacht besteed, terwijl de berichtgeving over klassieke muziek en over toneel afnam.⁶

In paragraaf 5.4 bleek al dat bezoekers van culturele instellingen (vooral de frequente bezoekers) meer lezen dan de niet-bezoekers. Beoefenaren van kunstzinnige vakken daarentegen deden dit in 1995 niet meer dan niet-beoefenaars (zie § 5.3). In het voorgaande is het soort lectuur niet gespecificeerd.

In tabel 5.5 zijn een drietal soorten kranten, een vijftal soorten tijdschriften en een viertal soorten boeken onderscheiden.

Tabel 5.5 Lezen, naar beoefening van kunstzinnige activiteiten en naar bezoek van culturele instellingen en samenhang tussen lezen, en beoefening en bezoek, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995 (in procenten Tau-b en coëfficiënten)

	beoefening van kunstzinnige activiteiten				bezoek van culturele instellingen			
	niet-deelnemers	deelnemers	actieven	Tau-b	niet-bezoekers	incidentele bezoekers	frequente bezoekers	Tau-b
krant^a								
landelijke kwaliteitskrant	12	16	17	0,06	5	11	28	0,23
landelijke populaire krant	26	23	19	-0,06	23	22	28	0,04
regionale krant	53	47	49	-0,05	49	54	47	-0,01 ^b
tijdschrift^c								
opinieblad	8	12	8	0,02 ^b	5	7	17	0,14
omroepblad	24	22	26	0,00 ^b	24	24	23	0,00 ^b
hobbyblad	30	33	31	0,01 ^b	26	32	35	0,07
modeblad	2	2	2	0,01 ^b	2	1	2	0,00 ^b
sportblad	5	2	3	-0,04	5	3	3	-0,04
boek^d								
literair boek	27	40	45	0,16	14	32	56	0,31
informatief boek	71	82	83	0,12	63	78	88	0,20
spannend boek	41	50	48	0,08	29	50	52	0,17
romantisch boek	33	34	32	0,00 ^b	32	36	28	-0,02 ^b

^a Leest vaker dan drie keer per week.

^b Verschil niet-significant ($p > 0,05$).

^c Gelezen in de onderzoekswEEK.

^d Gelezen in jaar voorafgaande aan enquête.

Bron: SCP (TBO'95)

Bezoekers van culturele instellingen blijken meer dan niet-bezoekers te lezen in kwaliteitskranten, opiniebladen en boeken. Bezoekers lezen meer dan gemiddeld in diverse soorten boeken (uitzondering: romantische boeken) en daarbij geldt voorts dat frequente bezoekers tot de meer intensieve boekenlezers behoren.

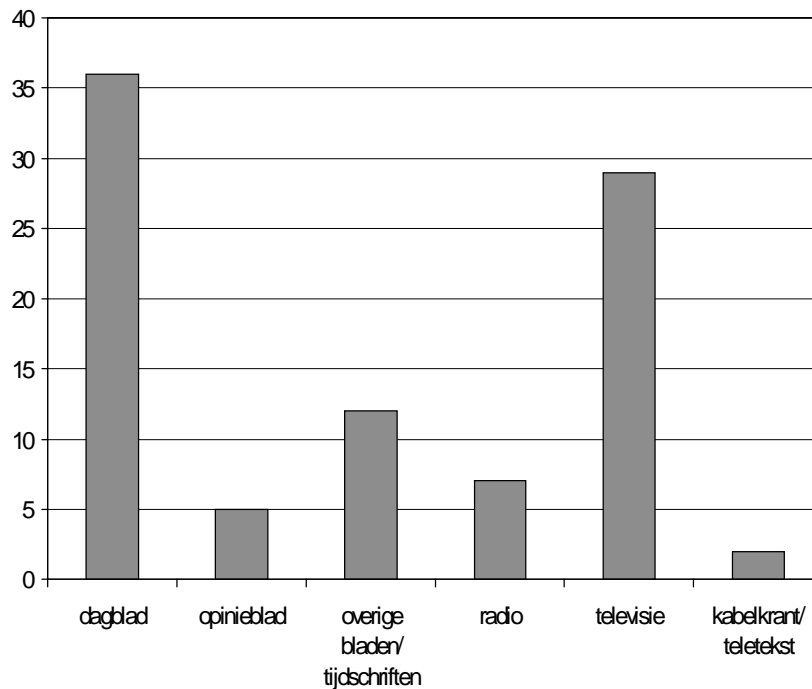
De beoefenaren van kunstzinnige vakken onderscheiden zich in leesgedrag nauwelijks van de niet-beoefenaren. Uitzondering vormen literaire boeken en in mindere mate informatieve boeken die door amateurs wel meer gelezen worden.

Bezoekers blijken veelal dagbladen te gebruiken om zich te informeren over kunst en cultuur (zie figuur 5.9). Televisie staat als informatiebron op de tweede plaats (29%). Radio en nieuwe media, zoals kabelkrant en teletekst, worden door weinigen genoemd.

Uit onderzoek onder abonneementhouders van Muziekcentrum Vredenburg blijkt dat het lezen van recensies en van meer algemene artikelen over muziek gemeengoed is onder deze groep muzikliefhebbers (Smithuijzen 1997).

Het publiek uit 1961 las minder recensies maar meer algemene informatie over muziek dan dat uit 1993. Het zelf bespelen van muziekinstrumenten of zingen is onder de regelmatige bezoekers van muziekcentra gedaald. Smithuijzen (1997: 51) concludeert dat een 'ambachtelijke' omgang met muziek verdrongen is door een 'intellectuele' omgang.

Figuur 5.9 Belangstelling voor kunst en cultuur via verschillende media, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995 (in procenten)

Bron: SCP (TBO'95)

5.6 Vrijwilligerswerk in de cultuur

Vrijwilligerswerk kan men op velerlei terreinen verrichten, maar waar men ook actief is, dit werk wordt als een belangrijk element van de *civil society* beschouwd.⁷ Dit begrip verwijst naar verbanden die mensen aangaan los van de staat en de formele economie, maar ook duidelijk onderscheiden van de persoonlijke levenssfeer (SCP 1996: 537). Een goed ontwikkelde *civil society* zou onmisbaar zijn voor de sociale cohesie en de politieke democratie. Verstatelijking en bureaucrativering, maar ook commercialisering kunnen de *civil society* bedreigen. In het *Sociaal en Cultureel Rapport 1994* werd de Nederlandse *civil society* geschetst aan de hand van gegevens over maatschappelijke organisaties. Hier zal op verenigingsleven en vrijwilligerswerk op het terrein van kunst en cultuur ingegaan worden.

In tabellen 5.3 en 5.4 bleek al dat cultureel geïnteresseerden vaak ook te vinden zijn in vrijwilligerswerk, verenigingsleven, politieke of levensbeschouwelijke organisaties. Daarbij is geen onderscheid gemaakt tussen participatie op het terrein van kunst en cultuur en andere terreinen. Hier zal specifiek naar het vrijwilligers-

werk op het terrein van kunst en cultuur gekeken worden.⁸ In tabel 5.6 zijn trends in het vrijwilligerswerk op cultureel terrein weergegeven.

Tabel 5.6 Verrichten van vrijwilligerswerk op cultureel terrein, bevolking van 12 jaar en ouder, 1985-1995 (in procenten)

	1985	1990	1995	verschil '75-95 ^a	trend '75-'95
zang, muziek, toneel	6	5	6	0	0
ander cultureel terrein	4	4	5	+	+
op een van deze terreinen	9	9	10	0	0

^a 0 geen significant verschil, ++/- significant op 1%-niveau, +/- significant op 5%-niveau.

^b 0 geen significant stijgende/dalende trend, +/- significante verandering (1%-niveau).

Bron: SCP (TBO'85-'95)

In 1995 was ongeveer 10% van de bevolking van 12 jaar en ouder als vrijwilliger actief op het terrein van kunst en cultuur. Iets meer dan de helft hiervan was actief voor zang, muziek en toneel, de rest was op een ander, niet nader gespecificeerd, cultureel terrein actief. Uit ander onderzoek is bekend dat in 1995 1,5% van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder vrijwilligerswerk verrichtte voor musea, tentoonstellingen, monumentenzorg, archeologie of archieven (De Haan 1997: 54 en 86). In de periode 1985-1995 is de vrijwillige inzet op het terrein van kunst en cultuur niet toegenomen.

In definities van vrijwilligerswerk is het gebruikelijk, anders dan in tabel 5.6, om te verwijzen naar een georganiseerd verband waarin dit plaatsvindt (zie noot 8). In 1988 was ongeveer 1% (99.000 personen) van de bevolking van 18 jaar en ouder georganiseerd vrijwillig op cultureel terrein (Van Daal 1990). Deze vrijwilligers zeiden gemiddeld vijf uur per week actief te zijn.

In de recreatieve sfeer zijn vrijwillige activiteiten vaak verweven met activiteiten die mensen mede voor zichzelf verrichten (Dekker 1994: 11). Mogelijk zijn ook cultureel geïnteresseerden als vrijwilliger actief op terreinen waar zij zelf beoefenaar of bezoeker zijn. In tabel 5.7 is dit nagegaan.

Tabel 5.7 Vrijwilligerswerk op het terrein van kunst en cultuur, naar beoefening van kunstzinnige activiteiten en naar bezoek van culturele instellingen en samenhang tussen vrijwilligerswerk op cultureel terrein en beoefening en bezoek, bevolking van 12 jaar en ouder, 1985 en 1995 (in procenten en Tau-b coëfficiënten)

	beoefening van kunstzinnige activiteiten				bezoek van culturele instellingen			
	niet-deelnemers	deelnemers	actieven	Tau-b	niet-bezoekers	incidentele bezoekers	frequente bezoekers	Tau-b
1985	4	12	21	0,21	5	10	15	0,12
1995	4	13	27	0,26	4	10	17	0,16

Bron: SCP (TBO'85 en '95)

Zoals verwacht zijn beoefenaren en bezoekers ook vaak vrijwilliger. Dit geldt in sterkere mate voor de beoefenaren dan voor de bezoekers. Tussen 1985 en 1995 is het vrijwilligerswerk toegenomen onder de meer intensieve deelnemers.

Concentreren vrijwilligers zich op hun eigen liefhebberijen of zijn zij op meerdere terreinen actief? Er wordt hiervoor naar het lidmaatschap van organisaties gekeken en vervolgens naar het verrichten van vrijwilligerswerk.

Het percentage Nederlanders dat lid is van een organisatie, is de afgelopen vijftien jaar flink gegroeid, waarbij men ook vaker lidmaatschappen is gaan combineren (SCP 1996: 541). Dit laatste geldt ook voor de leden van verenigingen op kunstzinnig terrein. In de periode tussen 1983 en 1995 combineerden de leden dit vaker met een lidmaatschap van jeugd-, hobby- of sportverenigingen. In 1983 waren kunstzinnig geïnteresseerden lid van gemiddeld 0,6 van deze drie soorten verenigingen. Twaalf jaar later was dat aantal verdubbeld tot 1,2. Leden van kunstzinnige verenigingen zijn dus meer geneigd om hun vrije tijd in georganiseerd verband te besteden.

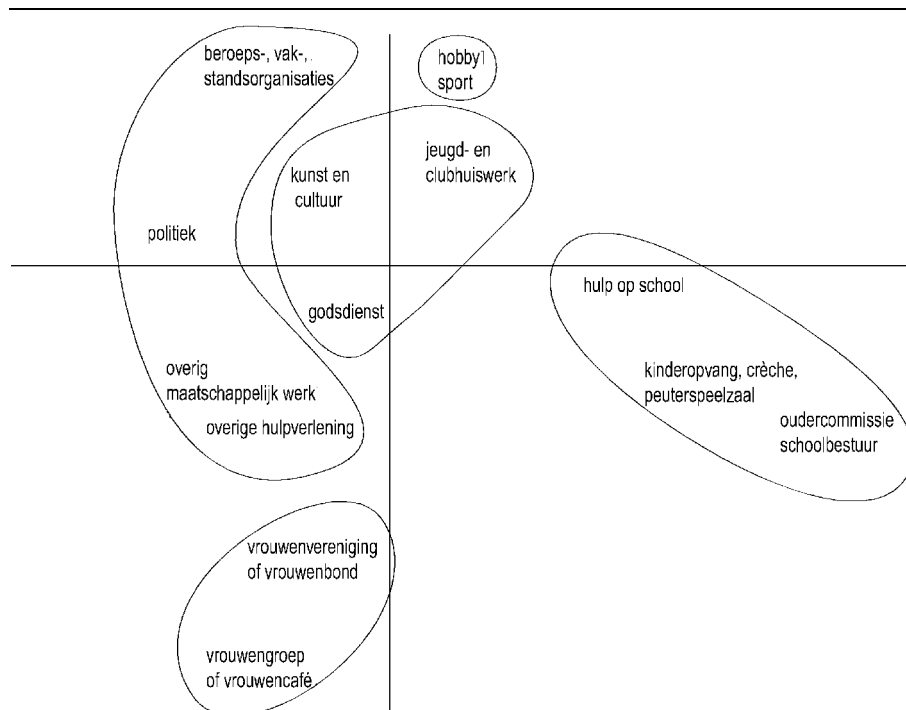
Geldt ook voor vrijwilligers dat zij activiteiten op het terrein van kunst en cultuur vaak combineren met die op andere terreinen? En welke terreinen hebben dan de voorkeur?

In het TBO van 1995 is gevraagd naar vrijwilligerswerk op 15 terreinen. Uit de gegevens blijkt dat vrijwilligerswerk zich zelden tot één terrein beperkt. Vrijwilligers op het terrein van kunst en cultuur verrichten op gemiddeld 1,8 andere terreinen onbetaald werk. Deelname aan cultureel vrijwilligerswerk blijkt significant samen te hangen met vrijwilligerswerk op dertien andere terreinen, zij het in zwakke mate.⁹ Met drie gebieden zij de dwarsverbanden sterker. Vrijwilligers bij kunst en cultuur zijn vaak ook actief voor godsdienstige of levensbeschouwelijke organisaties, voor hobbyverenigingen en voor jeugd- en clubhuiswerk.¹⁰ In figuur 5.10 zijn de onderlinge relaties tussen de verschillende vormen van vrijwilligerswerk weergegeven. Geringe afstand in de figuur staat voor een sterk verband. Vrijwilligerswerk voor kunst en cultuur maakt deel uit van het centrale cluster van activiteiten.

Onderlinge verbanden kunnen ook met behulp van factoranalyse worden vastgesteld. De uitkomsten zijn weergegeven in tabel B5.2 en met behulp van lijnen ingetekend in figuur 5.10.

Vrijwilligerswerk voor kunst en cultuur blijkt relatief vaak samen te gaan met dat voor godsdienstige of levensbeschouwelijke organisaties en voor jeugd- en clubhuiswerk.

Figuur 5.10 Homals-analyse en factoranalyse: verschillende soorten vrijwilligerswerk, bevolking van 12 jaar en ouder 1985.

Bron: SCP (TBO'95)

Kunst en cultuur neemt een centrale positie in de *civil society* in. Ongeveer 10% van de bevolking is op dit terrein actief als vrijwilliger. De vrijwilligers zijn vaak actief op terreinen waar zij zelf amateurbeoefenaar zijn. Zij combineren lidmaatschappen van organisaties en vrijwilligerswerk vaak met dat op andere terreinen.

5.7 Cultuur, recreatie en andere combinaties

Bezoekers van culturele instellingen (vooral de frequente bezoekers) besteden meer tijd aan recreatieve activiteiten buitenshuis dan niet-bezoekers (tabel 5.4) In tabel 5.8 is een zestal soorten recreatieve voorzieningen onderscheiden, om deze uithuizige recreatie nader te beschrijven.

Ook op toeristisch-recreatief terrein valt een zekere culturele inslag in de belangstelling waar te nemen. Beoefenaren (vooral de georganiseerden) en bezoekers (vooral de frequente) onderscheiden zich sterker door een belangstelling voor geklasseerde objecten zoals monumenten dan door interesse voor commerciële

objecten zoals attractieparken (tabel 5.8). Dit neemt echter niet weg dat de belangstellenden van kunst en cultuur ook vaak attractiepunten bezoeken. Hoge en lage cultuur lijken moeiteloos gecombineerd te worden.

Tabel 5.8 Bezoek aan recreatieve voorzieningen, naar beoefening van kunstzinnige activiteiten, en samenhang tussen het bezoek en beoefening, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995 (in procenten en Tau-b coëfficiënten)

	beoefening van kunstzinnige activiteiten				bezoek van culturele instellingen			
	niet-deelnemers	deelnemers	actieven	Tau-b	niet-bezoekers	incidentele bezoekers	frequente bezoekers	Tau-b
attractieparken ^a	46	64	65 ^b	0,17	62		60 ^c	0,16
beschermde natuurgebieden ^d	29	42	49	0,17	19	41	58	0,31
stadspark of stadsbos aangelegde recreatieterreinen	35	54	50	0,16	28	45	64	0,27
bos, heide, polderlandschap of meren	40	55	57 ^b	0,15	33	55	58	0,21
monumentale gebouwen, dorpen of stadsdelen	60	80	83	0,21	52	78	85	0,29
	34	55	61	0,22	20	53	74	0,42

^a Zoals dierentuinen en amusementsparken.

^b Verschil met beoefenaars die geen les krijgen of lid zijn is niet-significant, $p > 0,05$.

^c Verschil tussen incidentele en frequente bezoekers is niet-significant, $p > 0,05$.

^d Zoals de Hoge Veluwe, de Kennemerduinen e.d.

Bron: SCP (AVO'95)

Dit culturele omnivoregedrag is vooral kenmerkend voor activiteiten die gemakkelijk in het programma van een dagtocht of vakantie opgenomen kunnen worden. In tabel 5.9 zijn de onderling samenhangende culturele en recreatieve activiteiten ingedeeld in activiteiten die relatief vaak samen voorkomen. Bezoek aan musea en monumenten blijkt vaak gecombineerd te worden met bezoek aan beschermde natuurgebieden en attractieparken. In mindere mate behoort ook het bezoek aan galleries tot dit bezoekpatroon. Ook bezoek aan verschillende vormen van theater en bezoek aan diverse vormen van klassieke muziek (inclusief ballet) worden onderling regelmatig gecombineerd. Bij deze bezoekclusters heeft steeds het opleidingsniveau de grootste invloed. Aan de genoemde recreatieve en toeristische activiteiten wordt in tegenstelling tot andere clusters vaker door gezinnen met kinderen jonger dan 14 jaar deelgenomen.

Niet alle vormen van populaire cultuur passen in een patroon waartoe ook klassieke kunsten behoren. Bioscoopfilms en populaire muziek behoren tot een relatief zelfstandig participatiepatroon, dat vooral veel onder jongeren voorkomt.

Tabel 5.9 Factoranalyse (varimaxrotatie) en regressieanalyses van verschillende vormen van cultuurparticipatie en bezoek aan recreatieve voorzieningen, bevolking van 16 jaar en ouder, 1983-1995 (in factorladingen en regressie-coëfficiënten)

	theater	toerisme	kunst via media	klassieke muziek	populaire cultuur
beroepstoneel	0,82				
toneel	0,82				
cabaret	0,63				
filmhuis ^a					
monumentale gebouwen, dorpen of stadsdelen		0,71			
beschermde natuurgebieden		0,70			
attractieparken		0,60			
musea		0,58			
galerie ^a					
klassieke muziek op radio en televisie			0,73		
kunstprogramma's op radio en televisie			0,64		
klassieke muziek op cd, lp			0,64		
opera				0,71	
klassiek concert				0,67	
ballet				0,58	
bioscoopfilm op televisie					0,68
voorb gespeelde videobanden					0,63
bioscoop					0,60
popmuziek, jazz, musical					0,42
invloed van achtergrondkenmerken per factor (betacoëfficiënten uit regressieanalyse)					
seks (vrouw)	0,05	0,05	0,02	0,03	-0,07
alleenstaand	0,09	(-0,01)	0,03	0,07	0,07
gezin met kind < 14 jaar	-0,08	0,07	-0,02	-0,05	-0,09
leeftijd	-0,02	-0,08	0,28	0,07	-0,55
opleiding	0,20	0,32	0,23	0,14	-0,03
gemeentegrootte	0,05	0,03	0,07	0,07	0,08
adj. R ² (in %)	7	13	11	4	28

^a Alleen factorladingen groter dan 0,4 zijn vermeld.

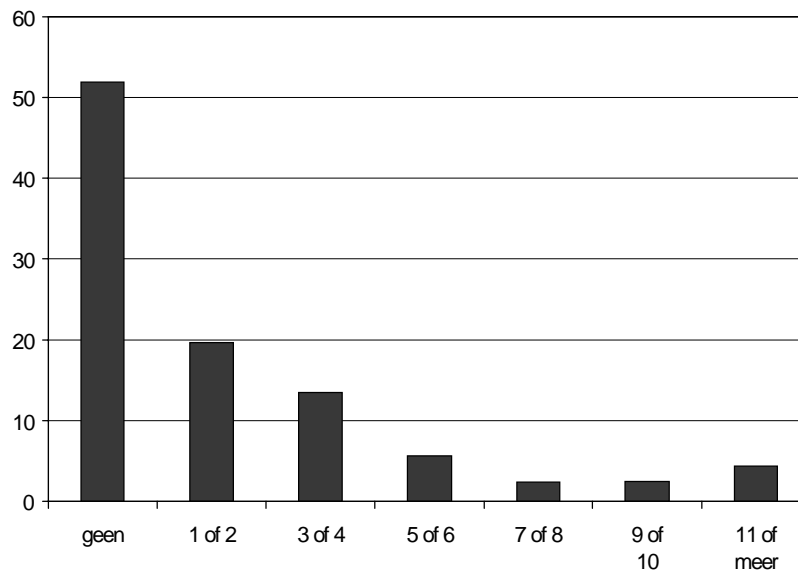
() niet-significant: $p > 0,01$

Bron: SCP (AVO'83-'95)

Dat een aantal activiteiten van de populaire cultuur vaak samen voorkomen wil nog niet zeggen dat wie geïnteresseerd is in popmuziek en film nooit in een museum of theater komt. In hoeverre zulke combinaties van traditionele en populaire cultuur voorkomen, is nader onderzocht. Daarbij zijn tot de traditionele cultuur gerekend: bezoek aan musea, galeries, beroepstoneel, klassieke muziek en ballet en het volgen van klassieke muziek via radio, televisie of eigen afspeelapparatuur. Tot de populaire cultuur zijn gerekend: bezoek aan popmuziek, jazz of musical, bioscoop en attractiepark en het kijken naar een bioscoopfilm op televisie en naar voorbespeelde videobanden. Van de bevolking van 16 jaar en ouder geeft 48% blijk van gecombi-

neerde interesse. 33% richt de culturele belangstelling uitsluitend op de lage cultuur en 9% alleen op de hoge cultuur. De overige 10% zegt aan geen van de genoemde activiteiten deel te nemen. In figuur 5.11 is nagegaan hoe vaak belangstelling voor traditionele en die voor populaire cultuur samengaan.

Figuur 5.11 Aantal combinaties van traditionele en populaire cultuur, bevolking van 16 jaar en ouder, 1983-1995 (in procenten)

Bron: SCP (AVO'83-'95)

Over het algemeen is het aantal gemaakte combinaties gering: van de 35 mogelijke maakt ongeveer de helft van de omnivoren maximaal 4 combinaties. Dat neemt niet weg dat een kleine groep veel belangstelling heeft voor diverse uitingen van zowel hoge als lage cultuur. Ruim 4% van de bevolking komt tot 11 of meer combinaties. Het combineren van hoge en lage cultuur is vooral kenmerkend voor hoger opgeleiden (tabel 5.10). Het aantal combinaties onder inwoners van de grote steden is ook hoger dan dat van de personen die elders wonen.

Tabel 5.10 Regressieanalyse van het aantal combinaties van traditionele en populaire cultuur, naar achtergrondkenmerken, bevolking van 16 jaar en ouder, 1983-1985

	beta
seks (vrouw)	0,02
alleenstaand	0,11
gezin met kinderen < 14 jaar	-0,02
leeftijd	-0,05
opleidingsniveau	0,32
gemeentegrootte	0,13
R ² (in %)	15

Bron: SCP (AVO '83-'95)

5.8 De invloed van de vrije tijd

Kenmerkend voor de huidige vrije tijd is dat iedereen vele mogelijkheden heeft om deze te besteden. In deze meerkeuzeomgeving is kunst en cultuur slechts een van de interessegebieden. Al die activiteit wordt samengeperst in een beperkte hoeveelheid vrije tijd. Dit maakt velen bij de verschillende activiteiten tot een passant (Knulst 1996b; SCP 1998). Men doorkruist vele verschillende terreinen, maar gaat nergens geheel in op.

Dit uiteenlopende activiteitenpatroon kan deels aan de samenhang met het opleidingsniveau toegeschreven worden. Van hoger opgeleiden is bekend dat zij op verschillende terreinen een hoog participatieniveau hebben, waardoor hun vrijetijdsgedrag door een grote diversiteit gekenmerkt wordt. Hoger opgeleiden zijn ook relatief vaak onder het publiek van culturele instellingen aan te treffen (Ganzeboom 1989). De frequente bezoekers vormen een minderheid die ook op tal van andere vrijetijdsterreinen oververtegenwoordigd zijn.

De invloed van drie kenmerken van de vrije tijd zal onderzocht worden, namelijk de hoeveelheid vrije tijd (afgemeten aan de hoeveelheid tijd die met verplichtingen gemoeid is), het deel van de vrije tijd dat buitenshuis wordt doorgebracht en het aantal activiteiten dat men onderneemt. De onderzochte activiteit is nooit meegeteld in de totale verscheidenheid.

De invloed van deze kenmerken is onderzocht, tegelijk met de invloed van demografische, sociaal-economische en sociaal-culturele kenmerken.

Uit de analyses blijkt dat ook als gecontroleerd is voor onder meer het opleidingsniveau, de culturele belangstelling significant samenhangt met de diversiteit van het vrijetijdsgedrag (tabellen B5.3 en B5.4). Alleen het aantal uren dat beoefenaars van kunstvakken aan hun liefhebberij besteden wordt er niet door beïnvloed. Dit aantal uren is echter wel gevoelig voor de hoeveelheid vrije tijd die men heeft. Naarmate men meer tijd kwijt is aan verplichtingen heeft men minder tijd voor amateurkunst. De omvang van de vrije tijd heeft verder geen invloed op het wel of niet beoefenen van kunstvakken of het bezoek aan instellingen, zelfs niet op het aantal bezoeken.

De mate van uithuizigheid heeft, zoals in de rede ligt, wel invloed op het bezoeken van culturele instellingen en vice versa. De geneigdheid om veel tijd buiten de deur door te brengen is overigens niet opnieuw van invloed op het aantal bezoeken.

Noten

- ¹ Als personen aan een bepaalde verplichting op het gebied van betaald werk of huishoudelijke zorg wekelijks tenminste 10 uur besteden of op het gebied van studie tenminste 5 uur, is dit als taak meegeteld.
- ² In 1980 had 43% van de moeders van 40 jaar drie of meer kinderen, tien jaar later was dat nog maar 26%.
- ³ De diversiteit van het vrijetijdsgedrag is op twee manieren gemeten. Bij de ene meting is uitgegaan van het aantal vrijetijdsactiviteiten waaraan men desgevraagd zegt deel te nemen. Tot deze activiteiten behoren onder andere bezoek aan diverse culturele voorzieningen, attractiepunten en uitgaansgelegenheden en ook het huiselijke vermaak zoals lezen en televisiekijken. Een andere meting van de diversiteit van het vrijetijdsgedrag berust op een optelling van het aantal uiteenlopende activiteiten waaraan personen tijdens de onderzoeksweek in hun vrije tijd feitelijk hebben deelgenomen. Dit meetinstrument biedt meer 'scoringmogelijkheden' dan het eerste (zie noot b onder tabel 5.1), zodat het gemiddelde hier hoger uitvalt.
- ⁴ Om tot een zuivere vergelijking van de diversiteit van de vrijetijdsbesteding te komen, is in de diversiteitsscore het beoefenen van kunstvakken niet meegeteld. De vergelijking raakt dus de diversiteit van de vrijetijdsbesteding *naast* de kunstzinnige liefhebberijen (televisiekijken en lezen zijn, omdat haast iedereen dit weleens doet, evenmin meegeteld in de diversiteitsscore).
- ⁵ Om tot een zuivere vergelijking van de diversiteit van de vrijetijdsbesteding te komen, is in de diversiteitsscore het bezoek aan culturele instellingen niet meegeteld.
- ⁶ De ruimte voor kunst in de krant hield overigens gelijke tred met de totale beschikbare ruimte voor redactionele stukken. De landelijke kwaliteitskranten (*NRC Handelsblad*, *Volkskrant en Trouw*) publiceren vaker en uitgebreider over kunst dan de landelijke populaire kranten (*AD en Telegraaf*) en regionale dagbladen.
- ⁷ Het begrip '*civil society*' in zijn moderne (westerse) betekenis is gemunt door enkele zeventiende-eeuwse Engelse denkers, van wie John Locke waarschijnlijk de belangrijkste is (Van den Brink 1994; SCP 1996: 537).
- ⁸ Vrijwilligerswerk omvat volgens de gangbare definitie werkzaamheden ten behoeve van anderen, van organisaties of de samenleving in bredere zin die onbetaald, op vrijwillige basis en in enigerlei georganiseerd verband worden verricht (SCP 1996: 538). Van deze definitie wordt in paragraaf 5.6 op één punt afgeweken. Ook vrijwilligerswerk dat buiten georganiseerd verband plaatsvindt, is in de beschouwing opgenomen.
- ⁹ De correlaties varieerden van 0,23 tot 0,02. Slechts drie correlaties lagen boven de 0,10. Tien correlaties waren significant op 0,01 niveau en drie op 0,05 niveau.
- ¹⁰ De correlaties zijn respectievelijk 0,23, 0,16 en 0,16.

Bijlage bij hoofdstuk 5

Tabel B5.1 Tijd besteed aan betaald werk, alle werkzaamheden tezamen en vrije tijd, naar sekse, leeftijd en vooropleiding, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-1995 (in uren per week)

	betaald werk			totaal tijdsbeslag arbeid + studie + huishouding			aantal vrije uren		
	1975	1990	1995	1975	1990	1995	1975	1990	1995
gehele steekproef	15	17	17	41	42	43	48	47	47
mannen	24	25	25	40	42	44	50	48	48
vrouwen	6	9	10	41	42	42	46	46	47
12-19 jaar	8	6	5	43	47	45	44	40	41
20-34 jaar	23	24	27	48	48	49	45	43	43
35-49 jaar	19	23	24	43	48	49	47	44	44
50-64 jaar	15	12	13	37	33	36	51	55	54
≥ 65 jaar	1	1	1	26	24	25	57	59	61
alleenstaand	5	12	14	32	35	35	57	54	54
inwonend kind	13	14	12	43	47	45	45	41	42
paren z. kind (≤ 14 jaar)	15	16	18	36	36	39	50	52	51
ouder m. kind (≤ 14 jaar)	18	22	23	45	51	52	46	42	41
Amsterdam e.o. ^a	13	15	17	35	40	40	51	49	50
rest Randstad ^a	14	17	18	40	43	43	46	49	47
rest Nederland ^a	15	17	17	41	42	43	47	47	47
lo ^b	11	6	8	36	30	35	50	54	53
lbo, ulo, mavo ^b	19	17	14	43	41	39	48	49	50
havo, vwo, mbo ^b	20	23	23	39	44	44	51	47	46
hbo, wo ^b	24	25	28	43	44	47	48	48	47

^a Deze indeling is voor TBO'75 niet te maken, de gegevens in de kolommen '1975' hebben betrekking op 1980.

^b Heeft betrekking op het hoogst behaalde niveau van personen van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (TBO'75-'95)

Tabel B5.2 Geroteerde factormatrix (varimaxrotatie) van vrijwilligerswerk op uiteenlopende terreinen,^a bevolking van 12 jaar en ouder, 1995

	factor 1	factor 2	factor 3	factor 4	factor 5
hulp op school	0,73				
oudercommissie, schoolbestuur	0,72				
kinderopvang, crèche, peuterspeelzaal	0,61				
jeugd- en clubhuiswerk		0,66			
kunst en cultuur		0,63			
godsdienst en levensbeschouwing		0,60			
politiek			0,67		
beroeps-, vak-, standsorganisaties			0,50		
overig maatschappelijk werk ^a			0,55		
overige hulpverlening ^b			0,43		
sport				0,74	
hobby				0,72	
vrouwenvereniging of vrouwenbond					0,76
vrouwengroep of vrouwencafé					0,70

^a Buren-, bejaarden-, gehandicaptenhulp valt niet onder een van de vijf factoren.

Bron: SCP (TBO'95)

Tabel B5.3 Logistische regressieanalyse van het wel of niet deelnemen aan een kunstvak en het wel of niet bezoeken van culturele instellingen per jaar, naar kenmerken van de vrije tijd en achtergrondkenmerken, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995

	beoefent kunstvak		beoefent wekelijks kunstvak		bezoekt museum of podiumkunst	
	B	Wald-score	B	Wald-score	B	Wald-score
hoeveelheid verplichtingen	-0,01	1,9	-0,01	2,3	0,00	1,7
percentage uithuizige vrije tijd	-0,23	0,9	0,78	6,4*	0,94	12,3**
aantal vrijetijdsactiviteiten	0,13	64,1**	0,10	22,8**	0,22	143,3**
seks (man)	-0,53	29,2**	-0,27	4,4*	-0,05	0,21
leeftijd	0,00	0,0	0,01	3,1	0,03	27,4**
gezinssituatie		22,5**		3,7		18,1**
inwonend kind	0,48	5,6*	0,33	1,8	0,10	0,2
alleenstaand	-0,18	1,4	-0,17	0,7	0,55	9,8**
paar zonder kinderen	-0,23	3,0	-0,04	0,1	0,19	1,9
gezin jong kind > 14 jaar	-0,32	4,4*	0,10	0,2	0,64	13,3**
gezin met kind < 14 jaar (ref. cat.)						
hoofdbezigheid		19,8**		6,7		6,8
gepens./VUT/AOW	0,25	1,4	-0,08	0,1	-0,49	5,1*
werkloos/arbeidsongeschikt	0,62	10,6**	0,37	2,4	-0,04	0,0
huishouding	-0,15	1,0	0,20	1,0	-0,28	2,9
schoolgaand/studerend	0,45	5,1*	0,47	3,7	0,20	0,8
werkend (ref. cat.)						
opleidingsniveau	0,21	30,7**	0,17	12,2**	0,41	103,4**
inkomen	-0,07	3,1	-0,04	0,5	0,19	17,0**
geografische herkomst		11,5**		0,9		2,3
4 grote steden	0,39	9,3**	0,01	0,0	0,18	1,4
andere steden > 100.000 inw.	0,26	4,1*	-0,15	0,8	0,16	1,2
rest Nederland (ref. cat.)						
constante	-1,75	18,5**	-3,4	41,5**	-5,0	139,8**
-2 log likelijkheid		3.069		2.118		2.619
df		2.527		2.527		2.527

** significant $p < 0,01$ * significant $p < 0,05$

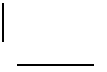
Bron: SCP (TBO'95)

Tabel B5.4 Regressieanalyse van tijd besteed per week aan kunstvak door beoefenaren en aantal bezoeken aan culturele instellingen per jaar door bezoekers, naar kenmerken van de vrije tijd en achtergrondkenmerken, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995 (in bèta's)

	aantal uren kunstvak per week bèta	aantal bezoeken per jaar bèta
hoeveelheid verplichtingen	-0,14*	0,01
percentage uithuizige vrije tijd	0,09	0,04
aantal vrijetijdsactiviteiten	-0,04	0,11**
seks (man)	-0,12*	0,03
leeftijd	-0,05	0,15**
gezinssituatie		
inwonend kind	-0,01	0,00
alleenstaand	-0,04	0,20**
paar zonder kinderen	0,07	0,08**
gezin jong kind > 14 jaar	0,07	-0,01
gezin met kind < 14 jaar (ref. cat.)		
hoofdbezigheid		
gepens./VUT/AOW	0,14	0,03
werkloos/arbeidsongeschikt	0,06	0,01
huishouding	0,03	0,06*
schoolgaand/studerend	0,00	0,06
werkend (ref. cat.)		
opleidingsniveau	0,07	0,19**
inkomen	-0,03	0,16**
geografische herkomst		
4 grote steden	-0,06	0,09**
andere steden > 100.000 inw.	0,00	0,06*
rest Nederland (ref. cat.)		
R ² (in %)	10	13

** significant p < 0,01 * significant p < 0,05

Bron: SCP (TBO'95)

DEEL 2

ACHTERGRONDEN

INLEIDING BIJ DEEL 2

In deel 1 is gebleken dat participatieverschillen en veranderingen in die verschillen samenhangen met leeftijd. Jongeren beoefenen vaker een kunstvak dan ouderen, terwijl ouderen juist vaker tot de bezoekers van traditionele kunsten behoren. Die deelnameverhoudingen zijn sinds de jaren zeventig veranderd. Ouderen zijn op beide terreinen actiever geworden, terwijl de belangstelling onder jongeren over het algemeen daalde of constant bleef. Deze bevindingen roepen twee vragen op. Ten eerste: hoe komt het dat de participatie van ouderen verschilt van die van jongeren? En ten tweede: waarom is de belangstelling voor kunst onder ouderen toegenomen en onder jongeren afgenomen? Op deze vragen zal in respectievelijk hoofdstuk 6 en 8 ingegaan worden.

In deel 1 is de rol van het kunstenaanbod in de participatie onderbelicht gebleven. Toch ligt het voor de hand dat verschillende kenmerken van dit aanbod, zoals kwaliteit, kwantiteit en nabijheid, relevant zijn voor de participatie. Dit is reden om in deel 2 aandacht aan het aanbod te schenken (hoofdstuk 7).

In de drie hoofdstukken in deel 2 zal op uiteenlopende wijze gebruikgemaakt worden van theoretische inzichten. In hoofdstukken 6 en 7 blijven deze veelal impliciet, terwijl in hoofdstuk 8 drie theorieën gepresenteerd en getoetst zullen worden die de divergerende participatietrends tussen jongeren en ouderen trachten te verklaren.

In hoofdstuk 6 wordt de kunstparticipatie tijdens verschillende levensfasen beschreven. Daarbij zijn de volgende fasen onderscheiden: 6-15 jaar, 16-25 jaar, 26-50 jaar, 51-64 jaar en 65-plus. In deze fasen beïnvloeden deels dezelfde, deels verschillende factoren de participatie. In de eerstgenoemde levensfase is vooral de opvoeding in het gezin en de cultuureducatie op school van invloed. Deze invloeden werken echter in de rest van het leven door. In latere levensfasen brengen veranderende posities in het gezin en op de arbeidsmarkt wisselende verplichtingen en veranderingen in tijdsdruk en in inkomen met zich mee. Het gaat daarbij om factoren als tijdsdruk, gezinssituatie, financiële middelen en hoofdbezigheid alsmede fysieke beperkingen (naast scholing en het ouderlijk voorbeeld). De veronderstelde invloed van deze kenmerken wijst op een impliciete toepassing van theoretische inzichten bij de beschrijving van de participatie.

In hoofdstuk 7 wordt de relatie tussen het aanbod van culturele voorzieningen en het gebruik ervan onderzocht, met de gemeentegrootte als indicator voor het voorzieningenniveau. De concentratie van culturele voorzieningen in de grote steden wordt beschreven en het gebruik van stedelingen wordt vergeleken met dat van andere Nederlanders. De veronderstelling is dat het aanbod de vraag beïnvloedt. Over cruciale aanbodkenmerken zoals prijs en kwaliteit bevatten de beschikbare databestanden echter geen gegevens. Het formuleren van een theorie op basis van

bijvoorbeeld economische of kunstinhoudelijke inzichten wordt hierdoor belemmerd. De gepresenteerde analyses zijn daarom exploratief van aard. Slechts van bepaalde aspecten van het aanbod (omvang en nabijheid) wordt nagegaan wat de relatie met het bezoek is.

De factoren die verschillen in participatie op een moment beïnvloeden, zijn anders dan de factoren die veranderingen in de deelname beïnvloeden. Om de divergerende belangstelling tussen jongeren en ouderen te verklaren zijn in hoofdstuk 8 drie theorieën uitgewerkt, te weten een levensfasetheorie, een concurrentietheorie en een socialisatietheorie. Deze theorieën zijn niet specifiek voor het terrein van de kunsten. In eerder onderzoek zijn deze al toegepast om veranderde deelnameverhoudingen tussen jong en oud op andere terreinen te verklaren. Juist omdat deze theorieën al eerder geformuleerd en beproefd zijn, is het nu mogelijk om deze hier te weer te geven, er hypothesen uit af te leiden en deze te toetsen met behulp van de beschikbare gegevens over kunstparticipatie.

Voor een verkenning van achtergronden en voor een toetsing van hypothesen zijn we aangewezen op beschikbare gegevens. Daarin ligt een beperking. Het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO) is in de eerste plaats bedoeld om ontwikkelingen in het gebruik van diverse soorten voorzieningen te kunnen beschrijven. En het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) wordt in eerste instantie uitgevoerd om veranderingen in de tijdsbesteding te kunnen weergeven. Beide onderzoeken kennen inmiddels vijf meetmomenten, waarbij enquêtevragen steeds op dezelfde manier gesteld zijn. Hierdoor zijn twee tijdreeksen (TBO: 1975-1995 en AVO: 1979-1995) opgebouwd waarmee het mogelijk is trends op uiteenlopende terreinen te beschrijven en ontwikkelingen op verschillende terreinen met elkaar in verband te brengen. De twee onderzoeken zijn echter niet ingericht met het oog op een verklaring van deze trends en samenhangen. Desondanks is het tot op zekere hoogte wel mogelijk om uit theorieën afgeleide hypothesen te toetsen. De concessie die daarbij gedaan moet worden is dat verklarende factoren geoperationaliseerd moeten worden aan de hand van beschikbare gegevens. Die operationalisering kan daarbij niet zodanig zijn als in een onderzoek dat speciaal is opgezet om een verklaring te geven. Dit speelt met name in hoofdstuk 8.

6 CULTUURDEELNAME TIJDENS VERSCHILLENDE LEVENSFASEN

6.1 Inleiding

Waardering voor kunst moet bijgebracht worden. Van kunstwerken genieten of zelf kunstzinnige activiteiten beoefenen vraagt om een proces van leren en oefenen. Voor velen begint deze scholing in de kindertijd op initiatief van ouders en school. Cultureel actieve ouders laten hun kinderen al op jonge leeftijd kennismaken met cultuur. Zij nemen hun kinderen bijvoorbeeld mee naar musea of melden hen aan voor muzieklessen. Op school krijgen leerlingen tekenles en maken ze kennis met kunst door incidentele bezoeken aan bijvoorbeeld musea of toneel.

Eenmaal onder de hoede van de ouders en leraren vandaan moeten adolescenten zelf uitmaken of ze ermee doorgaan. Eerdere ervaringen met kunst zal deze keuze beïnvloeden. Mogelijkheden in de kindertijd om kunstzinnige aanleg en esthetische smaak te ontwikkelen, vergroten de kans op vervolg van de deelname. Kinderen van cultureel actieve ouders en kinderen die aan hoger onderwijs hebben deelgenomen, blijken op latere leeftijd ook vaak kunstliefhebber (Ganzeboom 1989; Maas et al. 1990; Nagel en Ganzeboom 1996).

Deze invloed is niet in alle levensfasen even sterk. Met name tijdens de adolescentie en post-adolescentie, de levensfase waarin jongeren baas worden over hun vrijetijdsbesteding en hun eigen mogelijkheden plegen uit te testen, loopt de participatie in gerespecteerde cultuur terug (Knulst en Kraaykamp 1996; De Haan 1997). Maar ook in het verdere volwassen leven zijn er stadia of gebeurtenissen die de culturele activiteit beïnvloeden, bijvoorbeeld de binding aan een partner of de overgang naar een bepaald beroep. Deze stappen kunnen de deelname stimuleren of juist afremmen. In dit hoofdstuk worden verschillende levensfasen onder de loep genomen en is onderzocht in hoeverre veranderende posities in het gezin en op de arbeidsmarkt de belangstelling beïnvloeden. Speciaal wordt gelet op de doorwerking van cultureel actieve ouders en onderwijs.

In dit hoofdstuk zal de kunstparticipatie in vijf levensfasen beschreven worden. Daarbij zijn de volgende leeftijdsfasen onderscheiden: 6-15 jaar, 16-25 jaar, 26-49 jaar, 50-64 jaar en 65-plus. De fase van 6-15 jaar is het leerplichtige stadium waarin ouders en school het gedrag in belangrijke mate beïnvloeden. De leeftijds-grens van 15 jaar valt samen met de systematiek van de onderzoeksopzet van het AVO. Ondervraagden van 6 tot en met 15 jaar krijgen een 'jongerenvragenlijst' voorgelegd, de overigen een 'volwassenenvragenlijst'. Deze afbakening is niet slechts een technische zaak. In de periode tussen het zestiende en vijftiengste levensjaar heeft de vriendenkring een belangrijke invloed op de invulling van de vrije tijd. Ten aanzien van de volwassenheid zijn verschillende fasen samengenomen tot 26-50 jaar. Tot circa 35 jaar vormt een drukke periode in het leven waarin men veelal samenwoont met een vaste partner, kinderen krijgt en opvoedt en dit combineert met de opbouw van een maatschappelijke carrière. Met die combinatie

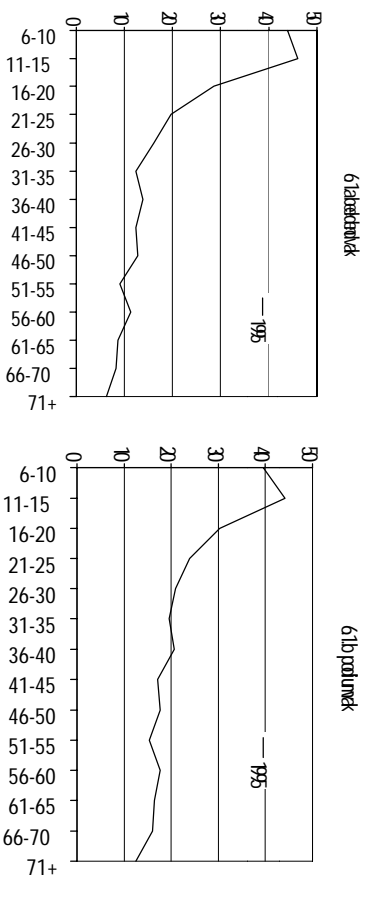
van verplichtingen is veel tijd gemoed. Van 35-49 jaar volgt een continuering van die tijdrovende verplichtingen. Na het vijftigste jaar wordt het wat rustiger. Niet alle energie richt zich nog op de carrière, sommigen beginnen al met afbouwen en kinderen komen in een leeftijd dat zij het ouderlijk huis verlaten. In dit stadium van heroriëntatie neemt de omvang van de vrije tijd toe. Na de pensionering (65+) komt men nog ruimer in de vrije tijd te zitten, maar beginnen de ongemakken van de leeftijd toe te nemen.

De gegevens in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op bevolkingsonderzoek (AVO) waarin gevraagd is naar de deelname in het jaar voorafgaande aan het tijdstip van ondervraging. Over de deelname van de respondenten op jongere leeftijd bevatten deze databestanden geen gegevens. Strikt genomen kunnen dan ook geen uitspraken gedaan worden over de ontwikkeling van de individuele deelname. Daarvoor zijn per respondent gegevens over de deelname op verschillende leeftijden nodig.¹ Hier staat tegenover dat het AVO om de vier jaar herhaald wordt en dat van vele personen van verschillende leeftijden bekend is of zij actief zijn. Per leeftijdsklasse kan weergegeven worden welk deel aan uiteenlopende culturele activiteiten deelneemt en in hoeverre deze deelname in de loop van de tijd is veranderd.

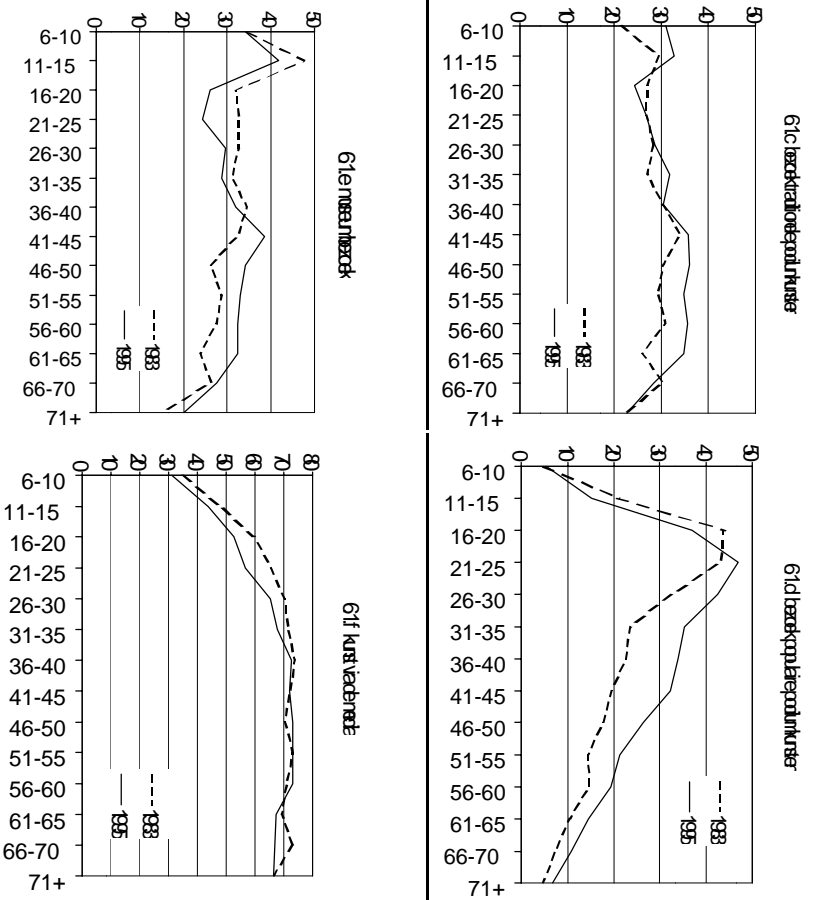
6.2 Overzicht van de deelname in de levensloop

Het gezegde 'jong geleerd, oud gedaan' gaat niet altijd op. Er zijn veel meer jeugdige amateurs die een start maken met kunstzinnige activiteiten, dan volwassen amateurs die de discipline volhouden. In figuur 6.1 is de deelname aan beeldende en podiumvakken naar leeftijd weergegeven. Beide soorten activiteiten worden het meest beoefend in de periode tussen de 11 en 16 jaar. Daarna haken steeds meer beoefenaars af. Tussen de 16 en 26 jaar is deze terugval vrij sterk en vanaf het vijfendertigste levensjaar geleidelijk.

Ook het bezoek aan musea en in mindere mate dat aan traditionele podiumkunsten kent een piek onder 11-16-jarigen (figuur 6.1c en e). Na deze piek neemt vooral het bezoek aan musea sterk af. Die eerste top zo rond het twaalfde levensjaar doet vermoeden dat veel jongeren aanvankelijk onder het gezag van ouders of school een bezoek brengen en dat de terugval erna op het wegebben van die invloed wijst. Op volwassen leeftijd en vooral begin veertig neemt het museumbezoek weer toe. Het bezoek aan traditionele podiumkunsten (beroepstoneel en klassieke muziek) vertoont veel minder schommelingen naar leeftijd (figuur 6.1c). Hier tekent zich na de tienertijd een geleidelijke stijging af. In schouwburgen en concertzalen lijken nogal wat ouderen aanwezig te zijn die daar eerder in hun levensloop niet kwamen. Kunstbezoek lijkt ook zijn late roepingen te kennen.² Het volgen van kunstprogramma's via elektronische media neemt toe met het vorderen van de leeftijd tot rond het veertigste jaar. Daarna blijkt dit mediagebruik constant. Het bezoek aan populair podiumaanbod is een aangelegenheid van overwegend jongeren. Rond het twintigste levensjaar is er een piek in de belangstelling (figuur 6.1d).

Figuur 6.1 Deelname aan beeldende en podiumvakken, bezoek podiumkunsten en musea, het volgen van kunst via elektronische media, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-1995 (in procenten)

Bron: SCP (AVO 83 en 95)

De pieken en dalen in de cultuurdeelname naar levensfase kennen een tamelijk stabiel patroon. Dat wil echter niet zeggen dat er geen veranderingen optreden. In de periode tussen 1983 en 1995 is de belangstelling onder adolescenten teruggelopen, terwijl ouderen juist cultureel actiever zijn geworden.³ Veranderingen in belangstelling voor kunst in de afgelopen decennia zullen overigens afzonderlijk in hoofdstuk 8 geanalyseerd worden.

De grafieken in figuur 6.1 zijn gebaseerd op een gemiddelde onder de bevolking en maskeren een grote variatie op individueel niveau. Culturele activiteit kan vroeg of juist laat aanvangen en kan een leven lang duren of een kortdurende beleving zijn. Ook de intensiteit en de breedte van de deelname kan verschillen en men kan in groepsverband of op individuele basis actief zijn.

Aangenomen wordt dat naarmate personen beter ingevoerd (ervaren) zijn in een bepaalde discipline, hun interesse voor hedendaagse en als complex bestempelde kunstuitingen vaak toeneemt (Goetze en Welker 1997; Ganzeboom 1984). Personen die al op jonge leeftijd meegingen naar klassieke concerten, opgroeiden in een actief muzikaal milieu of zelf een instrument bespeelden, tonen veelal een positieve houding tegenover moderne serieuze muziek (De Jager 1967; Smithuijsen 1997). Verder verandert tijdens het leven de positie die men in een sociaal netwerk van beoefenaars en geïnteresseerden inneemt. Aanvankelijk volgt men de initiatieven van anderen. Enthousiaste docenten kunsteducatie blijken invloed op de culturele interesse van cursisten te hebben (Verhulst et al. 1995). Neemt de kunstzinnige bedrevenheid toe, dan zal de houding verschuiven van volgend naar initiërend.

6.3 Cultuurdeelname onder 6-15-jarigen

6.3.1 De invloed van de ouders

Tekenen, zingen, dansen en verkleedpartijen maken deel uit van het kinderspel. In hun vrije tijd beoefenen kinderen regelmatig kunstzinnige activiteiten. In de leeftijd tussen 6 en 16 jaar zijn zij daarnaast dikwijls actief in een georganiseerd verband van een club of kunsteducatieve instelling. Tijdens die vroege socialisatieperiode is de kans om met een of meerdere vormen van kunstbeoefening in aanraking te komen, tamelijk groot. Onder de hoede van volwassenen, op school of thuis, wordt het expressief enthousiasme van kinderen gestimuleerd. Op school werken kinderen geregeld aan projecten met een gericht doel zoals schoolmusicals, decors schilderen, surprises maken, enzovoort. Deze projecten vergen dikwijls ook tijd buiten schooluren. Voor kinderen die met meer dan gewoon plezier aan genoemde activiteiten meedoen is de stap van schoolprojecten naar een kunstzinnige activiteit in clubverband vlug gezet.

De ambities van ouders en onderwijsinstanties komen eveneens tot uiting in het bezoek door kinderen aan culturele instellingen. Onder de hoede van ouders en docenten gaan ze naar musea en naar klassieke concerten (Nagel en Ganzeboom 1996; De Haan 1997; Smithuijsen 1997). De socialiserende invloed van ouders en

school blijkt weliswaar een groot deel van het leven werkzaam te blijven, maar is het meest direct in de levensfase tussen 6 en 16 jaar.

In het AVO zijn 6-15-jarigen ondervraagd als leden van een huishouden waarvan tegelijkertijd de ouders zijn geënquêteerd. De participatiegegevens van thuiswonende kinderen kunnen hierdoor in verband worden gebracht met overeenkomstige gegevens over de ouders, en met sociaal-economische achtergrondgegevens van de ouders. Zo laat zich onderzoeken in welke mate culturele activiteiten van kinderen samenvallen met die van de ouders, en welke sociaal-economische gezinsgegevens speciaal van invloed zijn.

Naar het zich laat aanzien koesteren en stimuleren ouders vooral die prestaties van hun kroost die bij hun ideaalbeeld passen. Dit zou verklaren waarom er zoveel jeugdigen met eenzelfde soort liefheerij als hun opvoeders bezig zijn. In eerder onderzoek werd vastgesteld dat de beoefening van kunstzinnige vakken door kinderen beïnvloed wordt door de activiteit van hun ouders (Van Beek en Knulst 1991). In tabel 6.1 zijn culturele kenmerken van het gezin nader gespecificeerd: niet actief, een of beide ouders actief. De activiteit betreft het wel of niet beoefenen van een of meer vakken. Bij de kinderen is tevens gekeken naar het volgen van lessen en het lidmaatschap van verenigingen.

Tabel 6.1 Deelname aan kunstzinnige activiteiten onder 6-15-jarigen, naar deelname van hun ouders,^a 1995 (in procenten)

	ouders niet actief	een ouder actief	beide ouders actief
deelname aan een of meer soorten kunstzinnige activiteiten	49	68	82
aantal verschillende activiteiten	2,0	2,3	2,4
volgt lessen	22	34	41
les in instelling	18	27	34
les elders	19	30	38
lid van een vereniging	15	21	25

^a Volwassenen en kinderen uit tweeoudergezinnen.

Bron: SCP (AVO'95)

Tabel 6.1 bevestigt dat kinderen van cultureel actieve ouders vaker op jonge leeftijd met kunst in aanraking komen dan kinderen van cultureel niet-actieve ouders. Daarbij maakt het nog verschil of een van de ouders actief is of beide. Beoefenen beide ouders een activiteit dan heeft dit een extra invloed op hun kinderen.⁴ In gezinnen waar maar één ouder actief is, is er geen significant verschil tussen de invloed van de moeder en die van de vader.⁵

De kunstzinnige activiteit van ouders heeft voorts een positieve invloed op de beoefening door kinderen in georganiseerd verband. Kinderen van actieve ouders volgen vaker lessen en zijn vaker lid van verenigingen. Bovendien ondernemen die

kinderen meer uiteenlopende activiteiten. Hoewel de ouderlijke invloed sterk is, is van een een-op-eenrelatie geen sprake. Bijna de helft van de kinderen van niet-actieve ouders deed in 1995 toch aan een of meer kunstzinnige activiteiten mee.

Verschilt de invloed van de ouders nog bij verschillende soorten vakken? In tabel 6.2 is de beoefening van podiumvakken (bespelen van een muziekinstrument, zang, toneel e.d.) en beeldende vakken (schilderen, tekenen, beeldhouwen e.d.) onder

6-15-jarigen in verband gebracht met de ouderlijke deelname aan die vakken. Uit tabel 6.2 blijkt opnieuw dat kinderen hun ouders volgen. Als ouders een beeldend vak beoefenen, doen hun kinderen dat vaak ook. Hetzelfde geldt voor de podiumvakken. De invloed van de ouders blijkt voor de aard van de vakken niet uit te maken.

Tabel 6.2 Deelname aan beeldende en podiumvakken onder 6-15-jarigen, naar deelname aan beeldende en podiumvakken van hun ouders,^a 1983 en 1995 (in procenten)

	ouders niet actief	één ouder actief	beide ouders actief
beeldend vak	40	60	83
podiumvak	35	57	71

^a Volwassenen en kinderen uit tweoudergezinnen.

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

In een toegespitste analyse zijn kinderen uit eenoudergezinnen vergeleken met kinderen uit tweoudergezinnen. Daaruit blijkt dat kinderen uit eenoudergezinnen niet in hun mogelijkheden beperkt worden. Integendeel, het blijkt dat zij vaker les krijgen en ook vaker lid zijn van een vereniging dan kinderen uit tweoudergezinnen.⁶

Werkt de invloed van de ouders op dezelfde manier bij het bezoek aan culturele instellingen? In tabel 6.3 is het bezoek van de kinderen gekoppeld aan het bezoek van hun ouders. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen musea, traditionele podiumkunsten en populair podiumaanbod.

Tabel 6.3 Bezoek aan culturele instellingen onder 6-15-jarigen, naar het bezoek van hun ouders,^a 1983 en 1995 (in procenten)

	ouders geen bezoek		één ouder bezoekt		beide ouders bezoeken	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995
musea	22	17	56	52	78	82
traditionele podiumkunsten ^b	19	25	36	50	58	60
populair podiumaanbod ^c	10	5	26	15	29	23

^a Volwassenen en kinderen uit tweoudergezinnen.

^b Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^c Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

Ook bij het bezoek aan culturele instellingen is er een positieve invloed van de ouders, het meest bij het bezoek aan musea. Deze gegevens vertellen overigens niet in hoeverre ouders en kinderen musea en podia gezamenlijk bezoeken, omdat dit uit de beschikbare gegevens niet opgemaakt kan worden. Later in dit hoofdstuk komt het gezelschap waarin volwassenen culturele instellingen bezoeken nog wel ter sprake (zie § 6.5).

Tegenwoordig kunnen kinderen op jonge leeftijd al via de media kennismaken met kunst en cultuur. In tabel 6.4 is weergegeven hoeveel 6-15-jarigen tenminste één keer per maand kunstprogramma's via radio of televisie volgen. Ook dit kijk- en luistergedrag is in verband gebracht met dat van hun ouders.

Tabel 6.4 Het volgen (tenminste eenmaal per maand) van kunst via elektronische media onder 6-15-jarigen, naar mediagebruik van hun ouders,^a 1983 en 1995 (in procenten)

	ouders luisteren/kijken niet		één ouder luistert/kijkt		beide ouders luisteren/kijken	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995
kunstprogramma's via radio of tv	6	10	12	18	23	26
klassieke muziek via radio of tv	2	1	5	4	10	15
klassieke muziek via cd of lp	14	7	29	15	40	27
een of meer van deze typen mediagebruik	21	14	31	27	43	36

^a Volwassenen en kinderen uit tweeoudergezinnen.

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

Ook bij het volgen van kunstprogramma's lijken de kinderen op hun ouders. Kijken of luisteren ouders, dan doen hun kinderen dat vaak ook. Maar zelfs als beide ouders bijvoorbeeld klassieke muziek via de radio of televisie beluisteren, dan doen zij dat veelal buiten de aanwezigheid van hun kinderen.

De invloed van de ouders bij de diverse vormen is in tabel 6.5 uitgedrukt in associatiematen. De overeenkomst in gedrag tussen ouders en kinderen is het grootst bij het bezoek aan musea. Bij podiumbezoek, het beoefenen van kunstzinnige activiteiten en het kijken naar culturele televisieprogramma's is de overeenkomst minder, maar nog redelijk groot. In de periode tussen 1983 en 1995 is de ouderlijke invloed op het culturele gedrag van hun 6-15-jarige kinderen weinig veranderd.

Aannemelijk is dat verschillen in congruentie tussen ouders en kinderen bij de diverse activiteiten terug te voeren zijn op de mate waarin deze geschikt zijn om in gezinsverband te ondernemen. Elders is al aangetoond dat die overeenkomst het grootst is bij activiteiten die zich goed lenen voor familie-uitstapjes, zoals het bezoek aan musea, bioscopen of attractieparken (De Haan 1997: 107). De samenhang is duidelijk minder bij activiteiten waaraan kinderen makkelijk buiten de aanwezigheid van de ouders kunnen meedoen, zoals kunstzinnige activiteit en mediagebruik. Het laatste geldt eveneens voor sport (Van Beek en Knulst 1991:

41).

Tabel 6.5 Samenhang tussen deelname aan enige activiteiten van 6-15-jarige thuiswonende kinderen en van hun ouders,^a 1983 en 1995 (in correlatiecoëfficiënten)

	ouders		vader		moeder	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995
deelname aan een of meer soorten kunstzinnige activiteiten		0,21		0,15		0,19
beeldend vak		0,20		0,13		0,17
podiumvak		0,25		0,17		0,21
musea	0,49	0,55	0,40	0,47	0,47	0,49
traditionele podiumkunsten ^b	0,27	0,27	0,22	0,21	0,24	0,24
populair podiumaanbod ^c	0,20	0,22	0,17	0,20	0,19	0,18
kunst via de media	0,19	0,21	0,13	0,15	0,20	0,19
kunstprogramma's via radio of tv	0,20	0,17	0,15	0,09	0,18	0,19
klassieke muziek via radio of tv	0,18	0,24	0,17	0,17	0,15	0,23
klassieke muziek via cd of lp	0,26	0,24	0,19	0,19	0,26	0,22

^a Volwassenen en kinderen uit tweeoudergezinnen.

^b Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^c Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

Dat kinderen vaker aan cultuur deelnemen als hun ouders dat ook doen kan voor een deel worden verklaard door gezinskenmerken die voor het hele gezin gunstig of ongunstig zijn. De vraag is dan in hoeverre de samenhang tussen het gedrag van ouders en het gedrag van kinderen blijft bestaan indien men rekening houdt met deze kenmerken. In tabel 6.6 is de invloed van de ouders opnieuw bekeken, maar nu is rekening gehouden met andere relevante achtergrondgegevens. Daarbij is ook rekening gehouden met enkele kenmerken van kinderen (geslacht en leeftijd) (zie ook tabel B6.1). Kinderen uit eenoudergezinnen zijn in de analyses buiten beschouwing gelaten.⁷

Uit tabel 6.6 kan het belang van het voorbeeld van de ouders goed worden afgeleid. In vergelijking met de andere invloeden (inkomen, opleiding enz.) legt dit gedrag van de ouders veel gewicht in de schaal. Bij het museumbezoek blijkt het gedrag van de ouders opnieuw van grotere invloed dan bij andere vormen van deelname. Sociaal-economische kenmerken van ouders of gezin hebben daarnaast maar geringe invloed. Het opleidingsniveau van de vader beïnvloedt alleen de belangstelling voor populair podiumaanbod. Het gezinsinkomen speelt alleen een rol bij het beoefenen van beeldende vakken en bij het volgen van kunstprogramma's via de media. Het belang van de socialiserende rol van moeders blijkt uit het feit dat het opleidingsniveau van de moeder veelal nog wel een significant effect heeft op het deelnamepercentage van de kinderen.

Tabel 6.6 Belangstelling voor kunst onder 6-15-jarigen: het beoefen van kunstzinnige activiteiten, het volgen van kunstprogramma's via de media en het bezoek aan musea en podia, naar achtergrondkenmerken, 1995 (in bèta-coëfficiënten)

	kunstzinnige activiteiten			bezoek		
	beeldend vak	podiumvak	kunst via de media ^a	musea	traditionele podiumkunsten ^b	populair podiumaanbod ^c
seks (vrouw)	0,18	0,27	0,00	0,01	0,05	0,01*
leeftijd	0,04*	0,09	0,15	0,08	0,05*	0,15
opleiding vader	0,03*	0,05*	0,01*	0,01*	0,03*	0,08
opleiding moeder	0,08	0,09	0,02*	0,09	0,10	0,08
deelname vader	0,10	0,12	0,09	0,24	0,07	0,07
deelname moeder	0,16	0,14	0,12	0,24	0,14	0,10
etniciteit	0,04*	0,03*	0,11	0,04*	0,08	0,02*
huishoudensinkomen	0,08	0,06*	0,09	0,03*	0,03*	0,01*
geografische herkomst	0,02*	0,01*	0,05*	0,11	0,06	0,02*
R ² (in %)	10	16	9	24	8	7

^a Kunstprogramma's via radio of tv, klassieke muziek via radio, tv, cd of lp.

^b Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^c Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

* niet-significant ($p > 0,05$)

Bron: SCP (AVO'95)

Van belang in dit verband is vast te stellen dat de etnische herkomst een geringe invloed op de deelname aan culturele activiteiten van 6-15-jarigen heeft. Gecontroleerd voor de andere kenmerken participeren allochtone kinderen niet minder dan autochtone kinderen. Bij het volgen van kunst via de media en bij het bezoek aan traditionele podiumkunsten zijn Surinaamse en Antilliaanse kinderen zelfs actiever dan autochtone kinderen. Bij het mediagebruik geldt hetzelfde voor Turkse en Marokkaanse kinderen. Voorzover kinderen van genoemde etnische achtergrond al onderdoen voor autochtone kinderen, blijken de verschillen grotendeels samen te hangen met de sociale achtergrond van de ouders. Ouders zijn ook voor allochtone kinderen belangrijk voor de kennismaking met kunst en cultuur. De moeder lijkt daarbij de sleutelfiguur (Van Wel et al. 1996: 2).

6.3.2 De invloed van school

Naast de ouders biedt ook de school mogelijkheden om met kunst kennis te maken (zie Nagel en Ganzeboom 1996). Via het onderwijs kunnen uiteenlopende bevolkingsgroepen al op jonge leeftijd bereikt worden, reden waarom de schoolse cultuureducatie in de recente periode meer politieke aandacht heeft gekregen. Van Hoorn et al. (1998) inventariseerden de culturele activiteiten op basis van een steekproef van 122 basisscholen en 122 scholen voor voortgezet onderwijs.⁸ Het volgende beeld rijst hieruit op.

Op basisscholen behoren kunstvakken tot het vaste lesrooster en voeren leerlingen zelf regelmatig culturele activiteiten uit. Vrijwel alle basisscholen organiseren binnen en buiten schooltijd culturele activiteiten. In een normale lesweek wordt in

het basisonderwijs gemiddeld 3 uur aan kunstvakken besteed. Daarvan wordt de meeste tijd besteed aan de beeldende vakken, tekenen en handenarbeid/textiele werkvormen (60%) en vervolgens aan muziek (24%), drama (9%), dans (6%) en audiovisuele vormgeving (4%). Op ongeveer de helft van de basisscholen wordt lesgegeven door een vakdocent, meestal in handenarbeid of muziek (Van Hoorn et al. 1998).

Tijdens een schooljaar worden door leerlingen gemiddeld 3 culturele activiteiten uitgevoerd. De musical is het populairst, gevolgd door de schoolkrant, een toneelstuk, een tentoonstelling en een dansvoorstelling. Bij ongeveer de helft van deze activiteiten is gebruikgemaakt van professionele begeleiding van buiten de school. Basisscholen stimuleren ook de receptieve cultuurparticipatie. Jaarlijks worden gemiddeld twee culturele activiteiten binnen de school georganiseerd en 3,5 erbuiten. In school is de toneel- of poppentheatervoorstelling favoriet, erbuiten het bezoek aan musea en toneelvoorstellingen (Van Hoorn et al. 1998).

Basisscholen verschillen nogal naar het aantal uren kunstvakken, het aantal door leerlingen uitgevoerde culturele activiteiten en het aantal binnen en buiten school georganiseerde of bezochte voorstellingen en tentoonstellingen. De zogeheten traditionele vernieuwingsscholen (Montessori, Jenaplan, Dalton, Freinet en Vrije School) blijken gemiddeld de meest actieve scholen te zijn. De betekenis hiervan is dat de ouders bewust of onbewust, door de schoolkeuze voor het kind, opnieuw veel invloed hebben op de mate waarin het kind met cultuur wordt geconfronteerd. In eerder onderzoek is aannemelijk gemaakt dat de dosis kunsteducatie in het basisonderwijs een blijvende invloed op de culturele belangstelling in het latere leven heeft. Personen die op de lagere school al eens met kunst en cultuur in aanraking kwamen, zouden later vaker musea en podia te bezoeken dan degenen die deze introductie misten. Niettemin bleek de invloed van die schoolse kunsteducatie lang niet zo groot te zijn als die van het ouderlijke voorbeeld thuis (Ranshuysen en Ganzeboom 1993).

In de basisvorming van het voorgezet onderwijs bieden alle scholen een of meer beeldende vakken aan en de meeste tevens muziek. Dans en audiovisuele vormgeving behoren nauwelijks tot het lespakket. Buiten het onderwijsprogramma kunnen leerlingen al dan niet in samenwerking met docenten culturele activiteiten uitvoeren. Toneelspelen is favoriet, gevolgd door de schoolkrant en een schoolorkest/-band. havo/vwo-scholen bieden hun leerlingen meer cultuur dan lbo/mavo-scholen, zowel in het actieve vlak als in het receptieve vlak. Vooral kunst- en historische musea worden relatief vaak door de hogere vormen van voorgezet onderwijs bezocht. Bij het bezoek aan klassieke concerten, toneelvoorstellingen, dansvoorstellingen en concerten van populaire muziek doen zich die verschillen niet of in veel mindere mate voor (Van Hoorn et al. 1998). In paragraaf 6.4.3 zullen de participatiegegevens van leerlingen uit de bovenbouw van verschillende schooltypen met elkaar vergeleken worden.

De school biedt een soort herkansing als het gezin een culturele introductie niet bood (Ranshuysen en Ganzeboom 1993). Onder bezoekers van podiumkunsten bleek 35% voor het eerst met de ouders een schouwburg of concertzaal bezocht te

hebben en 33% met school. De overige 32% ging voor het eerst met vrienden (Maas et al. 1990). Volgens Smithuijsen (1997: 37) bezocht van de jaarkaarhouders van Muziekcentrum Vredenburg 34% voor het eerst een klassiek concert met hun ouders en een precies even groot percentage ging voor het eerst met school. Gegeven het belang van de school als 'introducerende instantie' worden er door de terreinverkenner verschillende knelpunten gesignaleerd. De belangrijkste daarvan zijn tijdgebrek in het lesprogramma, onvoldoende financiële middelen en vervoersproblemen of de afstand tot de culturele voorzieningen (Van Lankvelt en Bosch 1997; Oostwoud Wijdenes en Haanstra 1997). Verder wordt ook de gebrekkige motivatie van de leerlingen en de mismatch tussen aanbod en de voorkeur van leerlingen genoemd (Konings 1997).

6.4 De deelname onder 16-25-jarigen

6.4.1 Inleiding

Naar hun aard zijn pubers en (post)adolescenten niet zo volgzaam als basisschoolleerlingen. De ruimte voor stileren en ritualisering tijdens de adolescentie lijkt in welvarende en permissieve samenlevingen groot te zijn. Cultuur die door ouders, leraren of bestuurders wordt gerespecteerd, hoort tegenwoordig tot de zaken waartegen men zich kan afzetten en die men laat vallen zodra men volledig baas over de eigen vrije tijd is. Als adolescenten zich tegen de door ouderen gerespecteerde cultuur afzetten, heeft dit soms alleen tijdelijke, maar niet zelden ook blijvende gevolgen. Bij het beoefenen van kunstvakken haken velen zo rond het zesdiende jaar definitief af (Van Beek en Knulst 1991). Bij het bezoek aan musea lijken 16-25-jarige afhakers op latere leeftijd weer terug te keren (De Haan 1997). Pubers willen zonder hun ouders en leraren uitzoeken wat mooi en prettig is. Cultuur en vermaak werken bij uitstek als symbolen om te laten zien dat zij zich van de smaak van de opvoeders weten te onderscheiden. Daarnaast gaan ze wellicht beter dan hun opvoeders beseffen in welke mate ze kunstzinnige of sportieve aanleg missen.

In deze paragraaf wordt nader ingegaan op de mogelijke invloed van het al of niet voortzetten van de scholingsperiode en de stap van thuis naar zelfstandig wonen. Allereerst komt de invloed van de sociale omgeving aan bod.

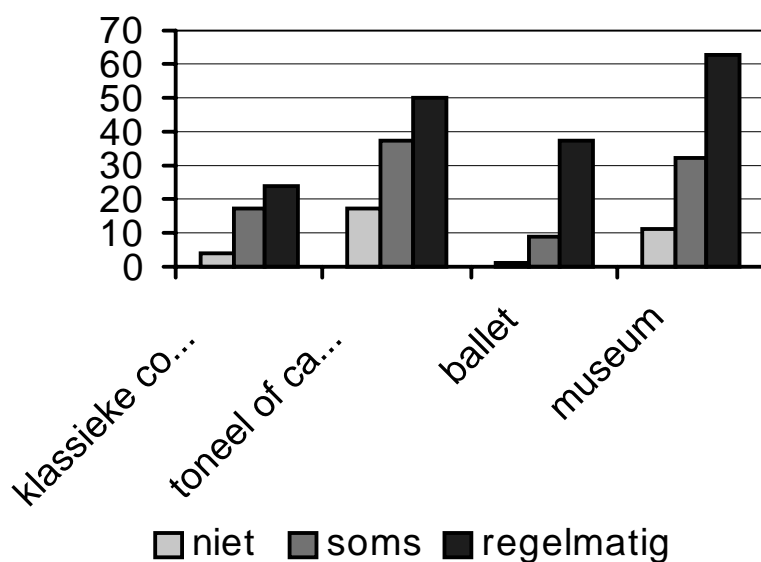
6.4.2 Sociale omgeving

De hoeveelheid tijd die kinderen met hun ouders doorbrengen daalt aan het begin van de adolescentie drastisch, terwijl de tijd die zij alleen of met vrienden doorbrengen stijgt (Larson en Richards 1994). Hun vrije tijd kunnen zij steeds meer naar eigen inzicht invullen, waarbij de culturele autoriteit van opvoeders zwakker wordt en de directe sociale controle van de vriendenkring sterker. Het uittesten van de eigen mogelijkheden en identiteit gebeurt veelal onder een socialiserende invloed van een vriendenkring die de mode in de jeugdcultuur resoneert. Esthetische voorkeuren spelen een bijzondere rol in het leven van adolescenten, namelijk om uitdrukking te geven aan denkbeelden en gevoelens van die levensfase en tevens

om kenbaar te maken dat men zich ook van de smaak van opvoeders weet te onderscheiden.

In het AVO'95 is respondenten gevraagd of hun ouders cultureel actief waren tijdens de jeugdijaren van de respondent. Door deze informatie over hun verleden in verband te brengen met de deelnamecijfers uit het heden kan de invloed van het ouderlijke voorbeeld ook voor 16-25-jarigen worden onderzocht. In figuur 6.2 is het huidige bezoek aan culturele instellingen afgezet tegen de informatie die respondenten over hun ouders gaven.

Figuur 6.2 Bezoek aan verschillende typen voorstellingen en musea, naar deelname ouders tijdens de jeugd van de respondent, personen van 16 tot 26 jaar, 1995 (in procenten)

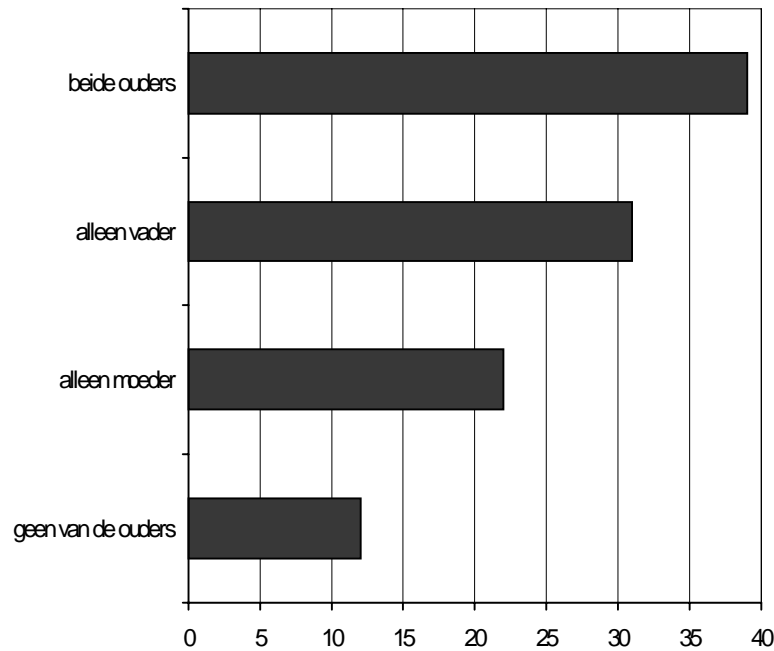
Bron: SCP (AVO'95)

Het percentage 16-25-jarigen dat in 1995 een bezoek aan culturele instellingen bracht, valt hoger uit naarmate hun ouders hen tijdens hun jeugdijaren vaker mee naartoe namen. Die samenhang is ook hier het sterkst bij het bezoek aan musea. Ook buiten de directe invloedssfeer van de ouders blijkt de invloed van ouders op de culturele activiteiten van jongeren onmiskenbaar.

In hoeverre geldt dit eveneens voor het beoefenen van kunstzinnige activiteiten? In het AVO'95 is gevraagd of de ouders tijdens de jeugdijaren van de ondervraagden een muziekinstrument bespeelden. In figuur 6.3 is de muzikale activiteit van 16-25-jarigen in verband gebracht met overeenkomstige activiteiten van hun ouders. Ook hier blijkt de invloed van het ouderlijke voorbeeld door te werken. 16-25-jarigen uit een muzikaal gezin bespelen vaker een muziekinstrument dan hun leeftijdgenoten

die het zonder musicerende ouders moesten stellen.

Figuur 6.3 Het bespelen van een muziekinstrument, naar deelname ouders tijdens de jeugd van de respondent, personen van 16 tot 26 jaar, 1995 (in procenten)

Bron: SCP (AVO'95)

De veronderstelling dat pubers zich tegen kunst afzetten is nogal eens gebaseerd op onderzoek van De Waal (1989). Zij signaleerde dat begrippen als 'kunst' en 'cultuur' door pubers, met name door jongens, met saaiheid en verwijfdheid geassocieerd worden. Als deze jongeren al een helder voorstellingsbeeld hebben, wordt kunst in verband gebracht met de meest elitaire verschijningsvormen. De puberale weerzin tegen kunst sluit echter niet uit dat jongeren op enige schaal aan culturele 'verplichtingen' deelnemen. Eveneens is het voorbarig om hieruit af te leiden dat esthetische smaken inzet zijn van een generatieconflict.

De meeste ouders houden ook niet van kunst. Als kunst de meeste jongeren niet aanspreekt, zetten zij zich niet noodzakelijk af tegen hun ouders. Hoewel andere smaken en nieuwe culturele appreciaties (respect voor film, jazz en musical als kunstvorm) menigmaal via generatielijnen ingang vinden, mogen verschillen tussen sociale klassen hierbij niet buiten beschouwing blijven. De centrale these van Bourdieu (1984) is nu juist dat het esthetisch onderscheidingsvermogen zich in de hogere sociale klassen handhaaft (en reproduceert) omdat kinderen die esthetische voorkeuren in hoofdlijnen steeds overnemen. Ook de gegevens in figuren 6.2 en 6.3 wijzen eerder in de richting van reproductie van bestaande ongelijkheden

dan van een generatieconflict.

De omgang met leeftijdgenoten neemt in de vrije tijd een belangrijke plaats in. Het aangaan van vriendschappen is gebaseerd op een proces van selectieve associatie (Kandel 1985). Personen met overeenkomstige kenmerken en interesses liggen elkaar het best. Tijdens de jeugdfase richten deze interesses zich voor een belangrijk deel op popmuziek, uitgaan en sport (SCP 1985; Ter Bogt en Van Praag 1992). Van Wel (1993) deed onderzoek naar het persoonlijke netwerk waarin jongeren hun smaak ontwikkelen, met bijzondere aandacht voor de relatie met hun ouders en hun beste vriend(in). Voor zaken die er over het algemeen voor de jeugd echt toe doen (muziek, film, televisie) wordt de beste vriend(in) aangewezen als de meest invloedrijke persoon, maar veel invloedrijker dan ouders werden vrienden niet genoemd. Bij de meer elitaire kunst (kunstmusea, abstracte kunst, schilderijen van oude meesters, toneel in de schouwburg en klassieke concerten) wezen zij niemand aan als belangrijk omdat dit hen weinig interesseert. De interesse hiervoor onder ouders bleek overigens ook klein te zijn. In dit opzicht lijken ouders en kinderen toch meer op elkaar dan zij van elkaar verschillen.

Alleen een minderheid onder de jongeren interesseert zich wel voor kunst. In de leeftijd tussen 16 en 26 jaar bezoeken zij een schouwburg of concertzaal overwegend (56%) in gezelschap van vrienden. De partner is bij 18% van de bezoekers het meest verkozen gezelschap. In latere levensfasen wordt de partner vaker als gezelschap genoemd (De Haan 1998).⁹

Kinderen van wie de ontvankelijkheid voor kunst thuis werd gekoesterd en gestimuleerd, vinden het veelal ook belangrijk om cultureel geïnteresseerde vrienden te hebben. Deze omstandigheden van een gunstige voedingsbodem en een vriendenkring die de interesse warm houdt, komen het meest voor bij degenen die aan hoger onderwijs hebben deelgenomen. Omgekeerd wordt ook een ontbrekende interesse gecontinueerd door de keuze van vrienden.

De enthousiasmerende rol van een jongeren-netwerk wordt af en toe van buitenaf gebruikt. In 1995 ontwikkelde de Haarlemse Toneelschuur voor de publiekswerping onder jongeren het zogenoemde ambassadeurschap. Rond de veertig jongeren tussen de 15 en 18 jaar kregen gratis toegang bij alle theater- en filmvoorstellingen op voorwaarde dat zij tenminste één leeftijdgenoot (voor speciale voorstellingen minstens vier) meenamen die bereid was een sterk gereduceerde toegangsprijs te betalen. Men was redelijk tevreden over dit experiment. Relatief veel succes hadden de 'ambassadeurs' die op school al populair waren.

Ook het Jongeren Uitbureau in de drie noordelijke provincies heeft scholieren ingeschakeld. Op school verkochten deze 'ambassadeurs' met redelijk succes kaartjes voor theater, films, concerten en festivals. Zulke initiatieven geven aan dat het inschakelen van geïnteresseerde jongeren mogelijkheden biedt om grotere groepen te bereiken.

6.4.3 Schoolse cultuureducatie

Na de basisvorming in het voortgezet onderwijs kiezen leerlingen een bepaalde richting met een bijbehorend eindexamenpakket. Op steeds meer scholen bestaat de mogelijkheid om hier een kunstzinnig vak in op te nemen. Scholieren zijn uiteraard afhankelijk van vakken die een school aanbiedt. Tekenens wordt het meest aangeboden, gevolgd door handenarbeid en op afstand door muziek (tabel 6.7). Examen doen in dans en drama kan slechts op enkele scholen. Dit was althans de situatie vóór de introductie van het vak Culturele en kunstzinnige vorming 1 (CVK1) op een deel van de havo- en vwo-scholen in 1998. Over de consequenties hiervan in de praktijk bestaan nog geen gegevens.

In 1998 boden hogere typen voortgezet onderwijs over het algemeen vaker kunstzinnige examenvakken aan dan de lagere typen (zie tabel 6.7). Op ruim de helft van de vwo-scholen kon tekenen als examenvak gekozen worden, tegen ongeveer eenderde van de vbo-scholen. Het valt daarbij wel op dat het havo meer mogelijkheden biedt dan het vwo. Bij handenarbeid ligt het aanbod op het vwo zelfs onder dat van het vbo (Van Hoorn et al. 1998).

Tabel 6.7 Het aanbod van kunstzinnige examenvakken, naar schooltype (in procenten)

	vbo	mavo	havo	vwo
tekenen	33	43	63	53
handenarbeid	25	28	38	19
muziek	3	7	20	11

Bron: Van Hoorn et al. (1998)

De verdeling in het aanbod wordt weerspiegeld in de deelname aan examens in kunstvakken. Slechts een beperkt aantal leerlingen neemt eraan deel. Tekenens wordt het meest gekozen, gevolgd door handvaardigheid en op grote afstand muziek. In 1995 deed 7% van de vwo-leerlingen, 10% van de havo-leerlingen en 6% van de mavo-leerlingen eindexamen in tekenen. Voor handvaardigheid bedroegen deze aandelen respectievelijk 2%, 4% en 3% en voor muziek 1%, 2% en 1%. Op het vbo nam bij ieder van de drie vakken minder dan 1% van de leerlingen deel aan centrale examens (Inspectie van het Onderwijs 1995).

Buiten het onderwijsprogramma kunnen leerlingen in de bovenbouw eveneens aan culturele activiteiten deelnemen. Onder deze zogenoemde extracurriculaire activiteiten is toneelspelen favoriet, gevolgd door het samenstellen van de schoolkrant en het spelen in een schoolorkest/band. Ook hierbij blijken havo/vwo-scholen actiever dan lbo/mavo-scholen. Havo/vwo-scholen organiseren tevens een breder aanbod aan receptieve activiteiten en per activiteit ligt de gemiddelde deelnamefrequentie opnieuw hoger dan bij vbo/mavo-scholen. In de bovenbouw blijken aldus de verschillen tussen schooltypen in culturele ontpleoingsmogelijkheden nog groter dan in de basisvorming. Dit wordt overigens mede veroorzaakt doordat de bovenbouw van het havo en vwo langer duurt dan die van het vbo en mavo (Van Hoorn et al. 1998). Op havo- en vwo-scholen blijkt vaker een coördinator of commissie kunsteducatie aanwezig dan op vbo- of mavo-scholen (Konings 1997). Bovendien blijkt dat docenten van niet-kunstvakken meer affiniteit met kunst hebben naarmate het niveau van de scholen hoger is, met name op vwo-scholen. Hoe groter het docententeam dat deze activiteiten draagt, hoe beter cultuur in het onderwijs geïntegreerd

raakt.

Op basis van het AVO'95 laat de cultuurparticipatie van leerlingen in de bovenbouw van verschillende typen voortgezet onderwijs zich onderzoeken.¹⁰ In tabel 6.8 is weergegeven in hoeverre leerlingen van verschillende schooltypen in hun vrije tijd kunstzinnige activiteiten beoefenen. Het volgen van kunstprogramma's via de media is er tevens opgenomen.

Tabel 6.8 Het beoefenen van kunstzinnige activiteiten en het volgen van kunstprogramma's via de media, naar onderwijstype, scholieren en studenten van 16 jaar en ouder, 1983 en 1995 (in procenten)

	kunstzinnige activiteit			
	beeldend vak		podiumvak	
	1995	1995	1983	1995
lbo	24	23	50	42
mavo	41	39	39	45
havo	43	44	51	48
vwo	50	49	52	48
mbo	28	23	48	41
hbo	33	36	60	56
universiteit	28	39	80	76

^a Kunstprogramma's via radio of tv, klassieke muziek via radio, tv, cd of lp.

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

De kunstzinnige activiteit van scholieren neemt toe met het niveau van het middelbare onderwijs dat ze volgen. vwo-leerlingen blijken in hun vrije tijd het meest actief. Het vakaanbod in het onderwijs, dat bij havo hoger ligt dan bij vwo (zie tabel 6.7), lijkt dus niet de hoofdoorzaak van de deelnameverschillen tussen leerlingen. Het is vooral de invloed van het ouderlijk milieu die ook doorwerkt in de school- en vakkeuze voor het kind. Uit onderzoek van Nagel et al. (1996) blijkt dat de invloed van het ouderlijk milieu en van de selectie van scholen op de cultuurparticipatie van leerlingen sterker is dan de invloed van de schoolse cultuur-educatie. Leerlingen die een kunstzinnig examenvak kozen, waren voordat zij dit vak kozen bijvoorbeeld al cultureel actiever dan hun schoolgenoten en kwamen vaker uit cultureel actieve gezinnen. Het volgen van een kunstzinnig vak voor het examen heeft overigens nog een bescheiden invloed op de cultuurparticipatie in het latere leven (Nagel et al. 1996: 153).

In tabel 6.9 is het bezoek aan culturele instellingen van 16-25-jarige scholieren en studenten uitgesplitst naar onderwijsniveau. In de enquête is niet apart gevraagd naar het bezoek in schoolverband. De cijfers in tabel 6.9 hebben dus betrekking op het bezoek met en buiten school.

Van de bovenbouw-leerlingen blijken de vwo-leerlingen het meest actief, vooral ten aanzien van museumbezoek. In 1995 bracht 55% van de vwo-leerlingen een bezoek aan een museum. De havo-leerlingen blijven hier ruim bij achter. Uitvoeringen van

traditionele podiumkunsten halen niet de percentages van de musea, die weer wel door het populaire podiumaanbod worden benaderd.

Tabel 6.9 Bezoek aan culturele instellingen, scholieren en studenten van 16 jaar tot 26 jaar, 1983 en 1995 (in procenten)

	musea		traditionele podiumkunst ^a		populair podiumaanbod ^b	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995
lbo	24	20	10	11	27	15
mavo	38	42	18	24	36	34
havo	41	36	41	42	55	38
vwo	44	55	41	46	58	52
mbo	35	22	28	18	50	40
hbo	53	41	43	43	66	54
universiteit	71	55	62	48	67	71

^a Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^b Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

In eerdere SCP-rapporten is melding gemaakt van teruglopende culturele belangstelling onder jongvolwassenen (Knulst en Kraaykamp 1996; De Haan 1997). Deze afgenomen adhesie met traditionele cultuuruitingen onder de huidige jongeren is ook in recente cultuurnota's onderkend (OC&W 1996a; OC&W 1999). In de notitie *Cultuur en school* (OC&W 1996b) wordt een verbetering van het culturele klimaat op scholen bepleit, maar ingrijpender is de introductie van een nieuw vak in het voortgezet onderwijs. Medio 1998 werd het vak Culturele en kunstzinnige vorming 1 (CVK1) een verplicht onderdeel van het curriculum in de bovenbouw van havo en vwo. Naast literatuur, tekenen en muziek behoren nu ook film, architectuur, mode en podiumkunsten tot het lespakket.

Uit tabel 6.9 blijkt dat het bezoek aan musea en aan traditionele podiumkunsten door leerlingen in de bovenbouw van voortgezet onderwijs tussen 1983 en 1995 gemiddeld niet is teruggelopen. Het bezoek van vwo-leerlingen is in die periode zelfs iets opgelopen.

Na de middelbare school gaan sommigen werken, maar een steeds groter deel van de jeugd gaat verder met een beroepsopleiding of academische studie. Uit tabel 6.8 blijkt dat het beoefenen van kunstzinnige activiteiten onder hbo- en universitaire studenten minder voorkomt dan onder havo- en vwo-scholieren. De overgang naar tertiair onderwijs, waarin de cultuurparticipatie meer eigen initiatief vraagt, gaat in het algemeen niet samen met een hoger participatieniveau. Wel blijken universitaire studenten vaker dan vwo-leerlingen kunstprogramma's via de media te volgen (tabel 6.8) en vaker naar populair podiumaanbod te gaan (tabel 6.9).

Voor traditionele podiumkunsten en musea hadden studenten ongeveer evenveel belangstelling als vwo-leerlingen.

Opvallend in de tabellen 6.8 en 6.9 is dat in de periode 1983-1995 onder studenten

de interesse voor kunst en musea gedaald is, terwijl zij wel vaker naar populair podiumaanbod gingen. In hoofdstuk 8 wordt op mogelijke oorzaken van de gedaalde interesse onder jongeren in het algemeen ingegaan.

Afhankelijk van de richting van het gevolde onderwijs zijn binnen de groep studenten (universiteit en hbo) aanzienlijke verschillen in deelname waar te nemen. Studenten die een opleiding in de letteren, kunst, filosofie of theologie volgen zijn cultureel actiever dan studenten uit andere studierichtingen. Met name studenten die economisch, administratief en commercieel onderwijs of technisch onderwijs volgen doen weinig aan cultuur (zie tabel 6.10).¹¹

Tabel 6.10 Belangstelling voor kunst: hbo- en universitaire studenten die zelf kunstzinnige activiteiten beoefenen, die tenminste eenmaal per maand kunstprogramma's volgen via de media en die tenminste eenmaal per jaar podia bezoeken, 1995 (in procenten)

	kunstzinnige activiteiten			bezoek		
	beeldend vak	podium- vak	kunst via de media ^a	musea	traditionele podium- kunsten ^b	populair podium- aanbod ^c
onderwijssector*	45	56	50	47	53	61
letteren, kunst, filosofie en theologie*	66	47	86	79	55	75
wiskunde, natuurwetenschappen, techniek, transport en verkeer	34	33	67	38	36	66
medische en paramedische sector	32	45	70	52	57	70
economische, administratieve en commerciële sector	19	29	52	41	36	60
juridische en bestuurlijke sector*	27	46	81	60	27	58
sociaal-culturele sector	32	45	65	65	65	51

^a Kunstprogramma's via radio of tv, klassieke muziek via radio, tv, cd of lp.

^b Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^c Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

* Percentages gebaseerd op minder dan 25 respondenten.

Bron: SCP (AVO'95)

6.4.4 De invloed van belangrijke levensgebeurtenissen op 16-25-jarigen

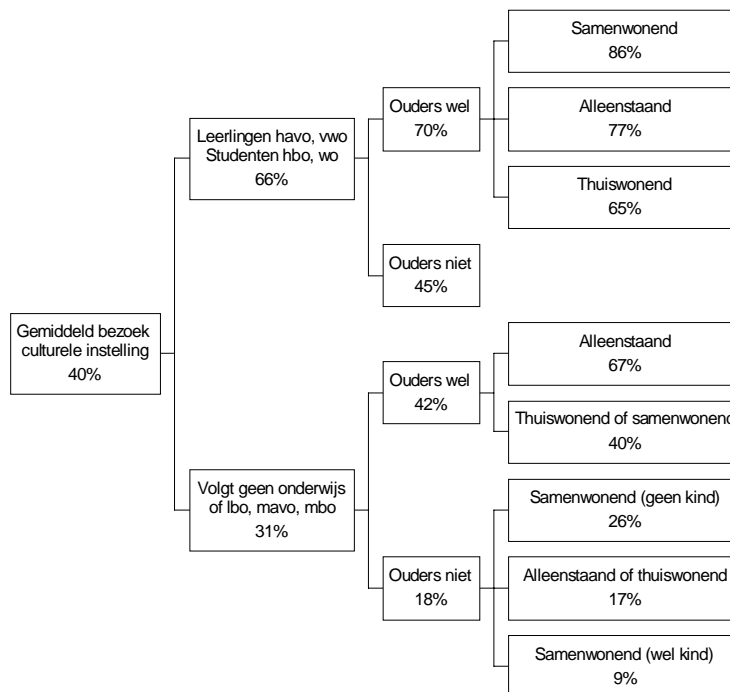
In de adolescentie vinden tal van gebeurtenissen plaats die de condities van cultuurdeelname beïnvloeden. Deze veranderingen kunnen de werking van de door culturele competentie ingegeven belangstelling doorkruisen of versterken. Verschillen in cultuurdeelname die in de jeugd zijn ontstaan kunnen erdoor vergroot of verkleind worden. Hierna wordt ingezet op de invloed van enige stappen op weg naar volwassenheid: het verlaten van het ouderlijk huis, de overstap naar vervolgstudie dan wel betaald werk, en het gaan samenwonen.

Bij het verlaten van het ouderlijk huis kan men alleen gaan wonen of samen met een (vaste) partner. Bij jonge alleenstaanden blijkt het culturele gehalte van de vriendenkring van bijzonder belang voor de eigen culturele activiteit. Voor samenwonenden is vanzelfsprekend de culturele interesse van de partner van invloed,

meer nog dan die van de vrienden bij alleenstaanden (Maas 1991). Voor velen volgt na de onderwijsperiode de intrede op de arbeidsmarkt. De posities op de arbeidsmarkt brengen verplichtingen met zich mee, evenals veranderingen in tijdsdruk en in inkomen. In eerder onderzoek is gebleken dat de hoeveelheid verplichtingen en de daaraan gekoppelde gebondenheid van invloed is op culturele activiteiten (Knulst en Kraaykamp 1996).

Figuur 6.4 biedt informatie over de invloed van de diverse situaties op het bezoek aan culturele instellingen in vergelijking met de invloed van de ouders. Gegevens over de cultuurparticipatie van de ouders zijn in verband gebracht met gegevens over de woonsituatie en de hoofdbezigheid van de jongeren. De figuur is gebaseerd op resultaten van een geautomatiseerde zoekprocedure naar optimale groepsindelingen, *chi² automatic interaction detection* (Chaid in het SPSS-pakket Answertree).¹² In figuur 6.4 zijn alleen groepen die significant van elkaar verschillen weergegeven.

Figuur 6.4 Bezoek aan culturele instelling (toneel, klassieke muziek, ballet, cabaret, musea), naar hoofdbezigheid, bezoek van de ouders en woonsituatie, bevolking van 16 tot 26 jaar, 1995 (in procenten van de deelgroepen; chaid, opdelingen bij p (likelhood ratio chi^2) <0,05)

Bron: SCP (AVO '95)

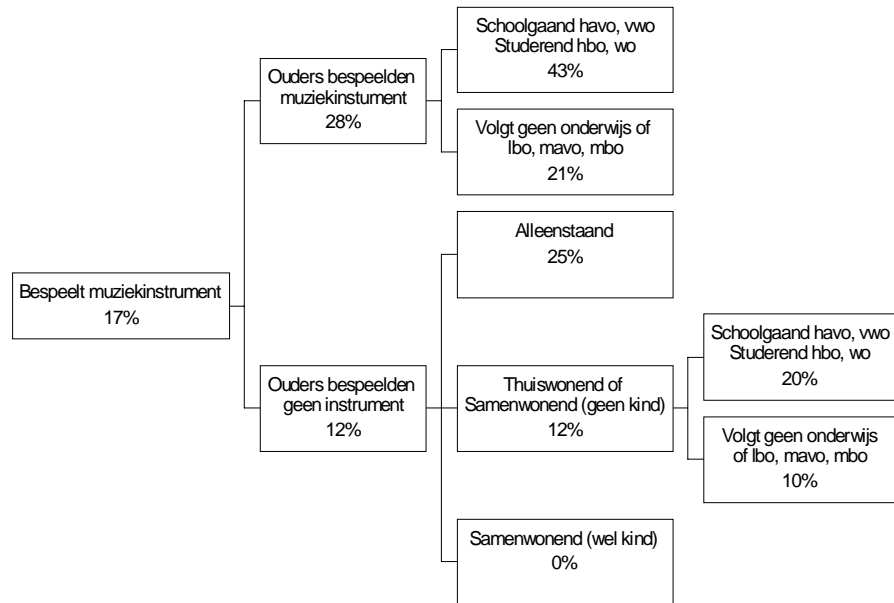
Combinaties van kenmerken leiden tot grote verschillen in participatie. Van de uitwonende studenten met cultureel actieve ouders bezoekt het overgrote deel ten-

minste één keer per jaar een culturele instelling. Van de niet onderwijs volgende en de scholieren tot mbo-niveau zonder cultureel actieve ouders en die al een gezin met kind hebben, komt slechts 9% er weleens. De grootste participatieverschillen in de levensfase tussen 16 en 26 jaar hangen samen met het wel of niet volgen van hoger onderwijs en vervolgens met de deelname van de ouders. Zelfstandig wonen stimuleert over het algemeen het bezoek. Jongeren in de meest gunstige situatie (studerend en actieve ouders) zijn zelf het meest actief als zij niet meer thuiswonen, samenwonende jongeren nog iets meer dan alleenstaande. Het voorbeeld van de ouders werkt kennelijk het beste uit de verte.

Ook onder relatief ongunstige omstandigheden blijkt samenwonen een stimulans zolang men geen kinderen heeft. Onder jongeren die geen onderwijs volgen of dit op een laag niveau doen en die het zonder een voorbeeld van de ouders moeten stellen, gaan samenwonenden vaker naar een culturele instelling dan alleenstaanden en thuiswonenden. De aanwezigheid van kinderen bindt de ouders echter aan huis (zie verder § 6.5). Bij de schoolgaande jongeren met actieve ouders is geen onderscheid tussen samenwonenden en thuiswonenden. Met die achtergrond zijn het juist de alleenstaanden die het vaakst gaan.

In figuur 6.5 is eveneens aan de hand van een *Chaid*-analyse nagegaan welke factoren de muzikale activiteit in de levensfase tussen 16 en 26 jaar beïnvloeden. De aandacht is daarbij opnieuw geconcentreerd op de culturele activiteit van de ouders, de hoofdbezigheid en de woonsituatie. Over de ouders is gevraagd of zij in de jeugd jaren van de ondervraagden een muziekinstrument bespeelden.

Figuur 6.5 Bespelen van een muziekinstrument, naar muzikale activiteit van de ouders, hoofdbezigheid en woonsituatie, bevolking van 16 tot 26 jaar, 1995 (in procenten van de deelgroepen; chaid, opdelingen bij p (likelhood ratio χ^2) $<0,05$)

Bron: SCP (AVO '95)

Hier komt de activiteit van de ouders als belangrijkste invloed naar voren. Onder kinderen van muziek makende ouders heeft vervolgens onderwijsdeelname de meeste invloed. De muzikale activiteit van kinderen die het zonder actieve ouders moeten stellen, wordt het meest door de woonsituatie beïnvloed. Alleenwonend bespelen zij vaker een instrument dan als zij thuis of samen wonen. Onder personen die nog geen 26 jaar zijn en die al jonge kinderen hebben, wordt geen muzikale activiteit waargenomen.

Bezit en gebruik van het CJP

Jongeren in het bezit van een Cultureel Jongeren Paspoort (CJP) krijgen korting op de entreprijs van culturele instellingen. Het CJP is bedoeld voor jongeren tot 26 jaar. Uit de gegevens blijkt dat in 1995 8% van de 16-25-jarigen een CJP had. De aanschaf van een CJP wordt in belangrijke mate door opvoeding en onderwijs beïnvloed (De Haan 1997). Scholieren, studenten en kinderen van cultureel actieve ouders hebben dus vaker een CJP dan niet-studierenden of jongeren van wie de ouders niet aan cultuur participeerden. In tabel 6.11 is het gebruik van een CJP belicht.

Tabel 6.11 Bezoek aan culturele instellingen onder bezitters en niet-bezitters van het Cultureel Jongeren Paspoort (CJP), 16-25-jarigen, 1995 (in procenten, bezoekfrequentie en verhoudingsgetallen)

	bezoekpercentage		bezoekfrequentie van bezoekers		verhouding bezoek tussen CJP-bezitters en niet-bezitters
	geen CJP	wel CJP	geen CJP	wel CJP	
toneel	19	49	1,9	2,5	3,3
beroepstoneel	9	35	1,9	2,3	4,7
klassieke muziek, opera, operette	7	21	2,4	2,5	3,0
ballet	2	11	2,6	1,5	4,3
cabaret	9	31	1,8	2,0	3,9
populaire muziek	38	55	2,5	2,2	1,3
museum	23	60	2,1	2,8	3,4
galerie	12	33	2,5	2,0	2,2

Bron: SCP (AVO'95)

Onder CJP-bezitters ligt de fractie die culturele instellingen bezoekt hoger dan onder de niet-bezitters. Binnen de groep bezoekers heeft het CJP-bezit vervolgens een geringe invloed op het aantal bezoeken dat men in een jaar brengt. Binnen de bezoekersgroep gingen niet-bezitters zelfs vaker naar balletvoorstellingen en naar galeries dan bezitters. In de meest rechtse kolom van tabel 6.11 is het verhoudingsgetal onder de bezoekers weergegeven. In dit cijfer is informatie over zowel het bezoekpercentage als de bezoekfrequentie van de bezoekers verwerkt. In 1995 brachten CJP-houders ruim drie keer zo vaak een bezoek aan toneelvoorstellingen als niet-CJP-houders. Vooral bij het bezoek aan balletvoorstellingen en beroepstoneel is een CJP van invloed. Wellicht speelt de reductie op de hoge toegangsprijs hier een rol. Bij popconcerten stromen de jongeren echter toe zonder enige korting. Wellicht zijn het degenen die toch al tot de potentiële belangstellenden behoren die van de gereduceerde prijzen gebruikmaken.

6.5 Deelname onder 26-49-jarigen

De culturele competentie verworven tijdens opvoeding en opleiding vormt een belangrijke basis voor de belangstelling op volwassen leeftijd. Verwacht zou mogen worden dat wie jong begonnen is daarmee op latere leeftijd doorgaat. In paragraaf 6.2 werd echter al duidelijk dat de deelname bij het ouder worden niet automatisch toeneemt. Kennelijk zijn er nog andere factoren - of beter: tegenkrachten - in het spel.

Bij het ouder worden schuift men op naar andere fasen in de gezinscyclus, die meer of minder verplichtingen met zich meebrengen (SCP 1996). Veel personen tussen de 26 en 50 jaar moeten bijvoorbeeld betaalde arbeid met zorgtaken combineren. In deze paragraaf zal nagegaan worden in hoeverre gezinssituatie en hoofdbezigheid (naast scholing en het ouderlijk voorbeeld) van invloed zijn op de culturele activiteit. Allereerst zal ingegaan worden op de invloed van de sociale omgeving op de deelname.

Ongeveer de helft van de 26-49-jarigen bezoekt musea en podia meestal samen met hun partner (De Haan 1998). Geen wonder dat de cultuurparticipatie van partners

veel op elkaar lijkt. Dat komt omdat partners elkaar, net als vrienden, op overeenkomstige interesses selecteren. De overeenkomst in culturele interesses van partners kan voor 25% toegeschreven worden aan een gemeenschappelijke sociaal-culturele achtergrond (die van invloed is op de cultuurparticipatie). Partners hebben ook te maken met dezelfde mogelijkheden en beperkingen zoals huishoudensinkomen, woonplaats en gebondenheid vanwege kinderen. Deze gedeelde restricties verklaren nog eens 8% van het verband tussen de cultuurparticipatie van partners (De Haan en Uunk 1999). En ten derde beïnvloeden partners elkaar.

Wat de mogelijke gebondenheid vanwege kinderen betreft, lenen sommige culturele instellingen zich beter voor een familiebezoek dan andere. Musea blijken beter geschikt voor familie-uitstapjes dan theater en muziekuitvoeringen (Knulst 1989).¹³ In tabel 6.12 zijn echtparen met kinderen vergeleken met paren zonder kinderen en met alleenstaanden in dezelfde levensfase. De ouders zijn nader onderscheiden naar de leeftijd van hun jongste kind.

Tabel 6.12 Bezoek aan culturele instellingen in twaalf maanden voorafgaande aan de enquête, naar gezinssituatie, 26-49-jarigen, 1983 en 1995 (in procenten)

	musea		traditionele podiumkunst ^a		populaire podiumaanbod ^b	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995
alleenstaande	58	51	54	46	53	59
paar zonder kinderen ≤ 18 jaar	34	34	36	36	36	42
gezin, jongste kind ≤ 6 jaar	28	25	25	26	17	25
gezin, jongste kind 7-12 jaar	36	33	27	31	19	26
gezin, jongste kind 13-18 jaar	25	33	29	32	20	30

^a Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^b Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

Uit de gegevens in tabel 6.12 blijkt dat alleenstaanden vaker culturele evenementen bezoeken dan personen die in gezinsverband samenwonen. Bij de aanwezigheid van een partner lijkt de behoefte kleiner te zijn. De aanwezigheid van kinderen, vooral onder de zes jaar, vormt een beletsel. Als het jongste kind ouder is dan zes jaar liggen de participatiecijfers bij musea en traditionele podiumkunsten al weer hoger. Uit tabel 6.12 blijkt overigens niet dat musea onder ouders met kinderen populairder zijn dan podia.

Strikt genomen kan uit de AVO-gegevens niet afgeleid worden of de gezinsleden samen op pad gaan. In een recent landelijk onderzoek getiteld Tijdverdeling onder partners 1998 (TOP'98) is apart gevraagd naar het gezelschap waarin culturele manifestaties bezocht worden.¹⁴ De vraag had betrekking op het meest recente bezoek. Er konden meerdere antwoorden gegeven worden, waardoor de kolomtotalen in tabel 6.13 groter zijn dan 100.

Tabel 6.13 Gezelschap waarin men culturele instellingen bezoekt, 26-49-jarigen in meerpersoonshuishoudens, 1998 (in procenten)

	toneel	cabaret	klassieke muziek	populaire muziek	ballet	museum	galerie
partner	71	84	73	65	69	81	69
kind(eren)	30	10	17	19	47	59	24
ouders, zussen, broers, tantes, e.d.	16	9	14	8	7	10	6
vriend(en), kennis(sen)	18	28	15	41	16	13	12
club, vereniging	1	0	6	1	4	2	0
alleen	2	1	5	1	2	3	15

Bron: SCP (TOP'98)

In de levensfase tussen de 26 en 50 jaar zijn culturele uitstapjes vooral een gezins-aangelegenheid. Men gaat meestal met de partner en regelmatig ook met kinderen uit. Kinderen worden vaak meegenomen naar musea en naar balletuitvoeringen, maar relatief weinig naar cabaret en klassieke en populaire muziek. Na huisgenoten uit het gezin worden vrienden en kennissen het meest genoemd. Vooral bij het populaire podiumaanbod - cabaret en popmuziek - worden vrienden vaak als gezelschap gekozen.

Gezinsomstandigheden en amateurkunst

In tabel 6.14 zijn opnieuw echtparen met kinderen in verschillende leeftijdsklassen vergeleken met paren zonder kinderen en met alleenstaanden in dezelfde levensfase. Ook bij het beoefenen van kunstvakken blijken alleenstaanden actiever dan personen met een (vaste) partner. Onder de samenwonenden maakt het verder nauwelijks verschil of er kinderen zijn.

Tabel 6.14 Het beoefenen van kunstzinnige activiteiten en het volgen van kunstprogramma's via de media, naar gezinssituatie, 26-49-jarigen, 1983 en 1995 (in procenten)

	kunstzinnige activiteit					
	beeldend vak		podiumvak		kunst via de media	
	1995	1995	1983	1995	1983	1995
alleenstaande	23	27	80	82		
paar zonder kinderen ≤ 18 jaar	12	18	67	71		
gezin, jongste kind ≤ 6 jaar	12	20	62	65		
gezin, jongste kind 7-12 jaar	14	18	65	71		
gezin, jongste kind 13-18 jaar	12	16	61	71		

^a Kunstprogramma's via radio of tv, klassieke muziek via radio, tv, cd of lp.

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

Het beoefenen van kunstzinnige activiteiten, met name musiceren en zang, gebeurt regelmatig in samenspel. Tabel 6.15 wijst nog eens uit dat vooral de beeldende vakken solowerk zijn. Toch is ook hier nog een meerderheid (58%) die samen met anderen actief zegt te zijn.

Tabel 6.15 Gezelschap waarin men kunstzinnige activiteiten beoefent, 26-49-jarigen in meerpersoonshuishoudens, 1998 (in procenten)

	tekenen, schilderen, grafisch werk	beeldhouwen, boetseren, pottenbakken, sieraden maken	zingen	toneel, mime, volksdans, ballet
partner	7	6	20	15
kind(eren)	35	39	28	10
ouders, zussen, broers, tantes, e.d.	2	1	3	4
vriend(en), kennis(sen)	9	21	12	15
(dag)opleiding	3	3	2	4
club, vereniging	6	8	25	42
alleen	42	22	9	10

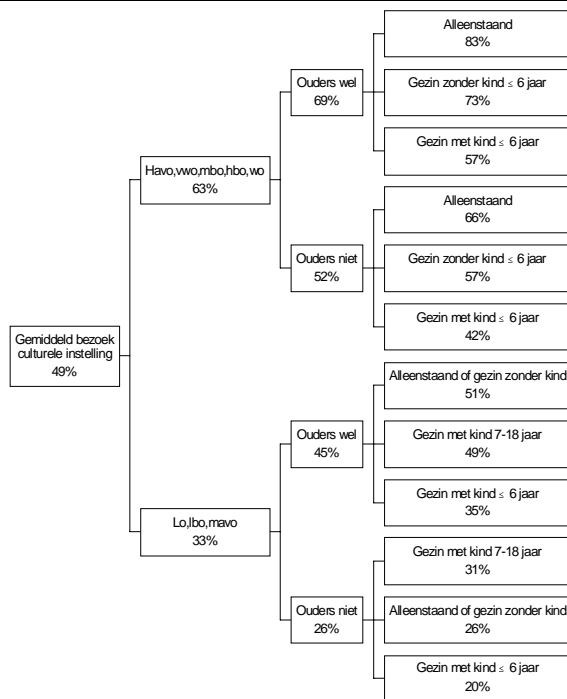
Bron: SCP (TOP'98)

Vergeleken met het bezoek aan culturele instellingen valt op dat 26-49-jarigen bij zowel solowerk (beeldende vakken) als vakken die zich voor samenspel lenen (zang, muziek en theater) relatief weinig met de partner samen doen. Bij de beeldende vakken zegt men veel vaker met de kinderen bezig te zijn, vooral de moeder. Zoals eerder in hoofdstuk 3 al bleek worden podiumvakken vaker dan beeldende vakken in club- of verenigingsverband beoefend. Daar, maar ook in andere clubjes of ensembles, is gelegenheid om gelijkgestemden te ontmoeten. Volgens tabel 6.15 zijn dit ook dikwijls vrienden.

Behalve gezinsomstandigheden kan ook de werkring veel drukte meebrengen. In de fase tussen 26 en 50 jaar vallen drukte in gezins- en werkcycli vaak samen. In figuur 6.6 is de invloed van gezinssituatie en hoofdbezigheid nader belicht.

De analyses zijn uitgevoerd met *Chaid* (zie § 6.4.4). In figuur 6.6 zijn alleen groepen die significant van elkaar verschillen weergegeven.

Figuur 6.6 Bezoek aan culturele instelling (toneel, klassieke muziek, ballet, cabaret, musea), naar opleidingsniveau, bezoek van de ouders, hoofdbezigheid en woonsituatie, bevolking van 26 tot 50 jaar, 1995 (in procenten van de deelgroepen; chaid, opdelingen bij p (likelihood ratio χ^2) < 0,05).

Bron: SCP (AVO '95)

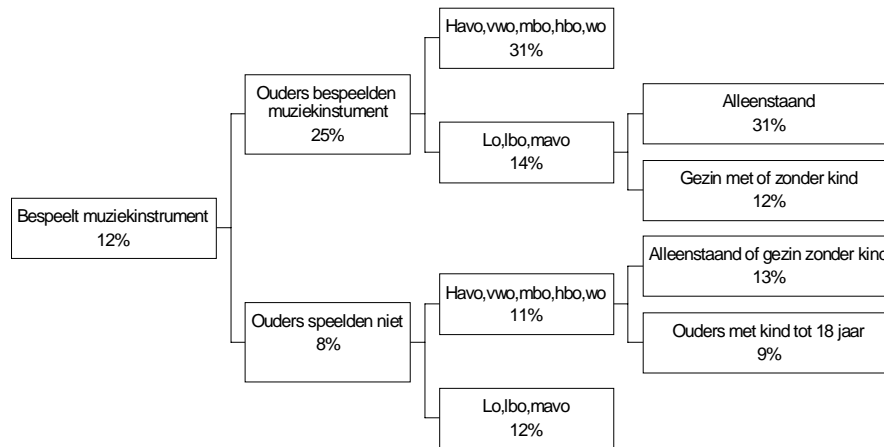
De grootste contrasten worden nu gevonden tussen enerzijds hoogopgeleide alleenstaanden, die 'het' van huis uit meekregen en anderzijds laagopgeleide ouders zonder culturele bagage van huis uit met kinderen onder de 6 jaar.

Men zal zich afvragen hoe het nu zit met de invloed van de hoofdbezigheid. Deze hangt echter niet samen met significante verschillen in het bezoek. Als gecontroleerd is voor andere invloeden maakt het weinig verschil of men nu werkt, werkloos is of het huishouden doet.

Een overeenkomstig beeld komt naar voren bij het bespelen van een muziekinstrument (figuur 6.7).¹⁵ Ouders en school zijn weer verantwoordelijk voor de grootste verschillen en de gezinssituatie hangt ook significant met verschillen in muzikale activiteit samen.

Bron: SCP (AVO '95)

Figuur 6.6 Bespelen van een muziekinstrument, naar muzikale activiteit van de ouders, opleidingsniveau, hoofdbezigheid en woonsituatie, bevolking van 26 tot 50 jaar, 1995 (in procenten van de deelgroepen; chaid, opdelingen bij p (likelihood ratio χ^2) < 0,05)

6.6 Deelname onder 50-64-jarigen

Tussen de 50 en 65 jaar wordt het leven voor velen rustiger. Het werken voor de kost neemt af door VUT-, werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsregelingen en eventuele kinderen hebben dan meestal het ouderlijk huis verlaten. Ongeveer driekwart van de 50-64-jarigen woont (getrouwd) samen met een vaste partner en zonder thuiswonende kinderen onder de 18 jaar. In deze levensfase woont 14% als alleenstaande. Voor ouders neemt in dit 'lege-neststadium' de omvang van de vrije tijd toe (SCP 1996). In nog sterkere mate is men op de partner aangewezen. Schouwburg en concertzaal worden vooral in elkaars gezelschap bezocht (De Haan 1998).

Lichamelijke beperkingen

Ondanks een over het algemeen toegenomen vrije tijd en de afwezigheid van jonge kinderen ligt het aantal kunstzinnige actieven lager dan onder jongere groepen (zie figuur 6.1). Mogelijke oorzaak van deze lagere deelname is de aanwezigheid van lichamelijke beperkingen.¹⁶ In de levensfase tussen de 50 en 65 jaar ervaart 30% van de thuiswonende personen enige hinder van beperkingen.¹⁷ Slechts 4% ondervindt ernstige beperkingen. Dit betekent dat men die activiteiten niet of alleen met hulp of hulpmiddelen kan uitvoeren.¹⁸ De relatie tussen lichamelijke beperkingen

en de mate van cultuurparticipatie is hierna belicht (zie tabel 6.16).¹⁹

Tabel 6.16 Belangstelling voor kunst: personen die zelf kunstzinnige activiteiten beoefenen, die tenminste eenmaal per maand kunstprogramma's volgen via de media en dat tenminste eenmaal per jaar podia bezoeken, naar mate van beperkingen, 50-64-jarigen, 1995 (in procenten)

	kunstzinnige activiteiten			bezoek		
	beeldend vak	podiumvak	kunst via de media ^a	musea	traditionele podiumkunsten ^b	populair podiumaanbod ^f
niet beperkt	9	17	74	36	37	20
licht beperkt	13	20	70	32	39	19
matig beperkt	12	12	68	23	29	15
sterk beperkt	13	14	68	16	21	20

^a Kunstprogramma's via radio of tv, klassieke muziek via radio, tv, cd of lp.

^a Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^b Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

Bron: SCP (AVO'95)

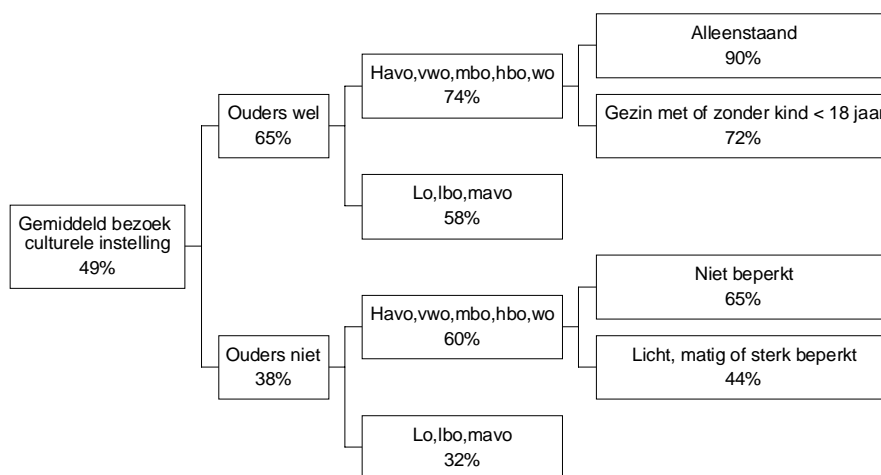
Uit de tabel blijkt dat 50-64-jarigen bij het beoefenen van kunstzinnige activiteiten niet of nauwelijks hinder ondervinden van lichamelijke beperkingen. Dat personen met matige of sterke beperkingen iets minder vaak dan anderen aan podiumvakken doen, hangt voornamelijk samen met de hinder die zij ondervinden bij het lopen. Bij het volgen van kunstprogramma's via de media en het beluisteren van klassieke muziek via radio, televisie, cd of lp zijn er nauwelijks verschillen tussen de mensen die wel en die geen beperkingen ervaren. Voorzover er verschillen zijn, hangen deze meer samen met het loopvermogen dan met zintuiglijke vermogens (kijken en luisteren).

Als men voor kunst de deur uit moet, zoals voor musea en podia, dan zorgen lichamelijke beperkingen wel voor problemen. Het is echter opmerkelijk dat ernstige lichamelijke beperkingen geen beletsel vormen voor de gang naar populair podiumaanbod. Problemen met het lopen komen bij het bezoek aan musea en podia naar voren als de sterkste beperking.

Figuur 6.8 toont opnieuw resultaten van een *Chaid*-analyse, waarin de invloed van lichamelijke beperkingen is vergeleken met die van al dan niet actieve ouders, het bereikte opleidingsniveau, de woonsituatie en de hoofdbezigheid. De invloeden van de socialiserende instanties blijken ook in deze levensfase dominant te zijn. Lichamelijke beperkingen spelen alleen een rol van betekenis bij de groep met hogere opleiding waarvan de ouders niet actief waren. Vrij van lichamelijke klachten participeert men veel vaker dan met last van gebreken, zelfs al zijn deze licht. Verder blijkt uit figuur 6.8 dat alleenstaanden met culturele bagage ook in deze levensfase relatief vaak onder de bezoekers worden aangetroffen.²⁰ Ook nu hangt de hoofdbezigheid niet samen met significante verschillen in het bezoek.

Bron: SCP (AVO'95)

Figuur 6.8 Bezoek aan culturele instelling (toneel, klassieke muziek, ballet, cabaret, musea), naar opleidingsniveau, bezoek van de ouders, hoofdbezigheid, woonsituatie en mate van beperkingen, bevolking van 50 tot 64 jaar, 1995 (in procenten van de deelgroepen: chaid, opdelingen bij p (likelihood ratio χ^2) $<0,05$).

6.7 Deelname van 65-plussers

Na de pensionering (65-plus) komt men nog ruimer in de vrije tijd te zitten. In deze levensfase nemen vrienden weer een belangrijkere plaats in. Mogelijk vormt het overlijden van de partner hiervoor de aanleiding. Boven de 65 jaar worden podia vaker dan voorheen met vrienden bezocht. Ook gaat men iets vaker alleen. De ongemakken van de leeftijd nemen toe. Ouderen ondervinden natuurlijk het meest last van lichamelijke beperkingen. Van de 65-75-jarigen is overigens nog de helft zonder klachten, boven de 75 jaar nog slechts 23%. Meer dan de helft van deze oudste-leeftijdsklasse ondervindt matige of ernstige lichamelijke beperkingen. Over het algemeen ondervinden 65-plussers het vaakst beperkingen in de uitvoering van huishoudelijke taken, in het lopen en in het zitten en staan. In het navolgende wordt ingegaan op de invloed van lichamelijke beperkingen op de cultuurparticipatie.²¹

De 65-plussers hebben bij het beoefenen van kunstzinnige activiteiten minder last van lichamelijke beperkingen dan bij het bezoek aan culturele instellingen (tabel 6.17). Naar zich laat raden worden beeldende vakken minder beoefend als men beperkingen in het gebruik van arm en hand ondervindt. Vooral sterke beperkingen werken fors door in de deelname aan culturele activiteiten. Bij de receptieve participatie gaan diverse motorische beperkingen en gezichtsproblemen

samen met een lager bezoek.

Tabel 6.17 Belangstelling voor kunst: personen die zelf kunstzinnige activiteiten beoefenen, die tenminste eenmaal per maand kunstprogramma's volgen via de media en die tenminste eenmaal per jaar podia bezoeken, naar mate van beperkingen, bevolking van 65 jaar en ouder, 1995 (in procenten)

	kunstzinnige activiteiten			bezoek		
	beeldend vak	podiumvak	kunst via de media ^a	musea	traditionele podiumkunsten ^b	populair podiumaanbod ^c
niet beperkt	7	15	67	28	28	12
licht beperkt	9	19	73	32	32	10
matig beperkt	7	10	69	18	19	7
sterk beperkt	4	10	51	7	11	2

^a Kunstprogramma's via radio of tv, klassieke muziek via radio, tv, cd of lp.

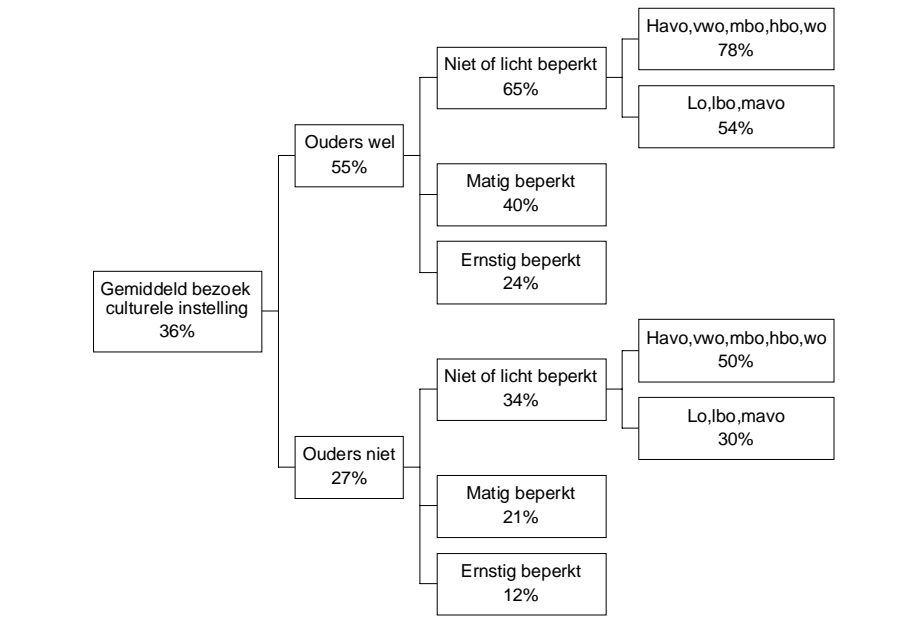
^a Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^b Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

Bron: SCP (AVO'95)

Uit de *Chaid*-analyse blijkt hoe groot de invloed van de lichamelijke beperkingen op het bezoek aan culturele instellingen in de fase boven de 65 jaar is, nu zelfs groter dan die van het opleidingsniveau (zie figuur 6.9). Lichte beperkingen hebben nog geen aantoonbaar effect, maar in het algemeen daalt de participatie naarmate de ernst van de gebreken toeneemt. Onder de groep die zich in sterke mate beperkt voelt ligt de deelname liefst 60% lager dan onder personen zonder beperkingen.

Figuur 6.9 Bezoek aan culturele instelling (toneel, klassieke muziek, ballet, cabaret, musea), naar opleidingsniveau, bezoek van de ouders, woonsituatie en mate van beperkingen, bevolking van 65 jaar en ouder, 1995 (in procenten van de deelgroepen; chaid, opdelingen bij p (likelihood ratio χ^2) <0,05).

Bron: SCP (AVO '95)

6.8 Samenvatting en conclusies

De sociale omgeving en het opleidingsniveau zijn gedurende het hele leven van invloed op de kunstparticipatie. Voor de sociale omgeving geldt dat naarmate meer personen cultureel actief zijn, de kans op deelname groter is. Dit begint al in de jeugdijaren. Kinderen van actieve ouders behoren relatief vaak tot de deelnemers, dit geldt in het bijzonder voor kinderen waarvan beide ouders een cultureel voorbeeld geven (§ 6.3.1). Pubers staan over het algemeen bekend om hun afkerige houding van traditionele kunsten. Hier zijn echter uitzonderingen en enthousiaste jongeren blijken als 'ambassadeur' in staat hun leeftijdgenoten tot kunstbezoek te bewegen (§ 6.4.2). Ook op latere leeftijd vindt bezoek aan culturele instellingen en het beoefenen van kunstvakken vaak in gezelschap plaats, met name van de partner, kinderen en vrienden. Het aangaan en onderhouden van relaties met cultureel geïnteresseerden wordt in belangrijke mate beïnvloed door eerdere levenservaringen. Ook de culturele ervaringen spelen hierbij een rol. Degenen die hun volwassen levensloop met weinig culturele competentie starten, zullen in de regel een partner en vrienden treffen die evenmin cultureel onderlegd zijn. Evenzo treffen cultureel geïnteresseerden elkaar (zie ook De Haan 1998; De Haan en Uunk 1999). Deze selectieve associatie beïnvloedt de cultuurparticipatie. Vroeg ontstane verschillen in de cultuurdeelname worden erdoor vergroot.

De invloed van het onderwijs neemt een aanvang tijdens de schooljaren en blijft daarna doorwerken. Hogere vormen van middelbaar onderwijs vormen een cultureel actievere omgeving dan lagere: het aantal lessen in kunstvakken is hoger en er wordt vaker eindexamen in gedaan. Bovendien organiseren havo- en vwo-scholen zowel binnen als buiten het curriculum relatief vaak culturele activiteiten. Het bereikte opleidingsniveau en het milieu waarin men opgroeit staan niet los van elkaar. Kinderen die al vroeg in de culturele wereld werden geïntroduceerd door cultureel actieve ouders, bereiken gemiddeld een relatief hoog opleidingsniveau. De ervaringen in het ouderlijk milieu werken door in de school- en vakkeuze. Bovendien selecteert het onderwijs jongeren op basis van hun intellectuele vaardigheden en deze hangen eveneens samen met het gemak waarmee scholieren met culturele informatie overweg kunnen. De invloed van het ouderlijk milieu en van de selectie van scholen op de cultuurdeelname van leerlingen is over het algemeen sterker dan de inhoud van de schoolse cultuureducatie. Ook deelnemers aan een kunstzinnig examenvak waren al cultureel actiever dan hun schoolgenoten en kwamen relatief vaak uit gezinnen waar culturele activiteiten ondernomen werden voordat zij dit vak kozen (Nagel et al. 1996).

Er is reden om uitgebreider stil te staan bij het relatieve gewicht van de twee belangrijkste socialiserende instituties (ouders en school). Onder onderzoekers lopen de meningen hierover uiteen. Sommigen benadrukken de betekenis van culturele vorming in het onderwijs (Knulst 1989; Roe 1994), terwijl anderen een centrale rol toekennen aan cultuuroverdracht in gezinsverband (Ganzeboom en De Graaf 1991; Nagel et al. 1996; Van Eijck 1996). Onderzoekers die de sterkste invloed toeken-

nen aan het ouderlijk milieu hebben de laatste tijd regelmatig gebruikgemaakt van een nieuwe onderzoeksmethode. Zij ondervroegen steeds tenminste twee personen die in hetzelfde gezin waren opgegroeid. Deze personen (*siblings*) hebben hun opvoeding en dus hun culturele socialisatie door ouders gemeen, maar kunnen verschillen in de onderwijskeuze. Deze opzet is beter toegesneden op het bepalen van het relatieve gewicht van ouderlijk milieu of onderwijs dan de meer gebruikelijke onderzoeksopzet waarbij gegevens worden verzameld van één gezinslid. *Sibling*-modellen laten zien dat de invloed van het ouderlijk milieu op culturele participatie in feite nog groter is dan men op basis van de gewone gegevens al zou veronderstellen. Na vergelijking van de resultaten van beide soorten onderzoek concludeert Ganzeboom (1992: 43) dat het ouderlijk milieu gezien moet worden als de belangrijkste generator van culturele belangstelling.

Tijdens de volwassen levensloop blijkt de invloed van de eigen opleiding en die van de cultuurparticipatie van de ouders (tijdens de jeugdijaren van de respondenten) belangrijker dan die van uiteenlopende levensgebeurtenissen (zoals partnerkeuze, gezinsvorming, lichamelijke veroudering). In dit hoofdstuk is per levensfase de vraag gesteld hoe de invloed van de vroege socialisatie zich verhoudt tot die van levensgebeurtenissen in die fase.

Tijdens de adolescentie biedt de voortzetting van de onderwijsdeelname een stimulans voor de cultuurparticipatie. Studenten die zelfstandig gaan wonen, tonen zich daarbij actiever dan thuiswonenden.

De geboorte van kinderen is een levensgebeurtenis die de uithuizige cultuurparticipatie in de volwassen levensloop merkbaar beïnvloedt. Vooral jonge kinderen (tot 6 jaar) zijn een inperking van de bewegingsvrijheid. Met name de uithuizige cultuurparticipatie loopt hierdoor terug. Zijn de kinderen iets ouder, dan worden zij juist relatief vaak meegenomen. Als de kinderen oud genoeg zijn om zelfstandig hun vrije tijd in te vullen, krijgen de ouders weer meer ruimte om er met hun tweeën op uit te trekken.

Met het ouder worden neemt de invloed van lichamelijke beperkingen toe. Vooral na het vijftenzestigste levensjaar speelt dit een belangrijke rol. Steeds meer mensen ervaren dan lichamelijke hindernissen die hun (culturele) uitgaan beperkingen oplegt. Na het vijftenzestigste jaar neemt de uithuizige culturele activiteit dan ook af. Deze daling kan echter niet geheel op het conto van lichamelijke beperkingen geschreven worden.

Noten

- 1 Deze kunnen bijvoorbeeld verkregen worden door personen retrospectief te ondervragen (zie o.a.
2 Nagel en Ganzeboom 1996).
- 3 Volgens Ganzeboom (1992:39) zijn 'late roepingen' zeldzaam en niet erg bestendig.
4 In dit hoofdstuk zullen regelmatig gegevens over 1983 en 1995 gepresenteerd worden. De
5 vergelijkbaarheid van AVO'95-gegevens over het beoefenen van kunstvakken met die uit eerdere
6 AVO's is echter problematisch (zie hoofdstuk 2). Voor deze participatievorm blijft een
7 vergelijking met eerdere meetmomenten achterwege.
8 Alleen het AVO'95 bevat informatie over het culturele klimaat in het ouderlijk huis. Deze invloed
9 vormt een belangrijk onderwerp van dit hoofdstuk. Daarom is er hier voor gekozen om de
10 AVO'95 gegevens te gebruiken en niet die van AVO'91 die wel goed vergelijkbaar zijn met die
11 van het AVO'83.
- 12 De verschillen in de deelnamepercentages per categorie tussen 1983 en 1995 zijn groter dan het
13 verschil bij de totale groep als gevolg van verschuivingen in de omvang van die categorieën. Het
14 aandeel kinderen van wie beide ouders actief zijn is gedaald van 21% in 1983 naar 15% in 1995.
15 In de categorie met niet-actieve ouders zijn juist meer ouders gekomen. Hierdoor ligt de
verandering in de deelname onder de gehele groep 6-15-jarigen lager dan op basis van de stijging
van het percentage per categorie verwacht had mogen worden.
Hierbij is niet gecontroleerd voor andere kenmerken van de ouders. In latere analyses zal dit wel
gebeuren.
- Op basis van dezelfde gegevens komen Hoff et al. (1997: 134) tot de conclusie dat kinderen van
gescheiden ouders meer met culturele activiteiten bezig zijn dan kinderen uit twee-oudergezinnen.
- Eenoudergezinnen zijn uit de analyses weggelaten omdat hierin het onderwijsniveau van de vader
wordt gebruikt. Deze gezinnen bestaan veelal uit een moeder met kind(eren).
- De scholen waren evenredig verdeeld over acht zogenoemde conventantgebieden: noord
(Groningen, Friesland en Drenthe), oost (Overijssel en Gelderland), midden (Utrecht en
Flevoland), west, (Noord- en Zuid-Holland), zuid (Zeeland, Noord-Brabant en Limburg),
Amsterdam, Rotterdam en Den Haag.
- Deze uitspraak is gebaseerd op een heranalyse van de onderzoeksgegevens Podiumkunsten en
publiek (Maas et al. 1990). In die enquête is gevraagd: "Bezoekt u de voorstellingen en concerten
die u noemde meestal alleen of meestal met anderen?". Respondenten die te kennen gaven het
bezoek in gezelschap af te leggen, werd gevraagd: "Met wie gaat u het meest?". Deze vraag
konden zij beantwoorden door uit een van de volgende categorieën te kiezen: 'met partner, met
een van mijn kinderen, ander familielid, vriend/kennis, collega, ander'.
- Uit de AVO-gegevens kan niet opgemaakt worden of de ondervraagde leerlingen ook een
kunstvak volgen om daar eindexamen in te doen. De invloed van het volgen van een
eindexamenvak op de culturele activiteit kan dan ook niet nagegaan worden.
- Hierbij dient aangetekend te worden dat onderwijsniveau en aard van de opleiding verband
houden. De humaniora worden vaker op universiteiten onderwezen dan de technische,
economische en administratieve richtingen.
- Deze analysetechniek deelt populaties op in segmenten die op een bepaald kenmerk sterk van
elkaar verschillen. De volgorde van de opsplitsingen komt overeen met de grootte van de
verschillen. Daarbij is een grens gesteld aan de minimale omvang van segmenten (50
respondenten) en is de statistische significantie van verschillen tussen groepen getoetst op $p < 0,05$ niveau.
- Voorzover er verschillen tussen typen musea zijn, gaat de voorkeur van gezinnen met kinderen
tussen de 7 en 18 jaar uit naar technische en historische musea (De Haan 1999).
- Dit onderzoek werd in het voorjaar van 1998 gehouden onder ongeveer 800 paren waarvan zowel
de man als de vrouw ondervraagd zijn. Van deze al dan niet gehuwde paren is tenminste één
partner ouder dan 19 jaar en jonger dan 50 jaar. Beide partners zijn eerst schriftelijk en later nog
eens telefonisch ondervraagd. De vragen naar het bezoek aan culturele voorzieningen vormden
een onderdeel van de schriftelijke vragenlijst.
- Aangezien onder de gehele bevolking slechts een klein deel een muziekinstrument bespeelt, is het
moeilijk om in de deelsteekproef na twee uitsplitsingen nog groepen over te houden met minimaal
50 respondenten en dan nogmaals significante verschillen aan te treffen.

16 Dat betekent dat een of meer van de activiteiten (zien, horen, zitten en staan, arm- en
handgebruik, lopen, persoonlijke verzorging, huishoudelijke verzorging) tenminste *moeite*
opleveren. Deze beperkingen zijn vaak het gevolg van chronische ziekten en aandoeningen en van
ongevallen. Het vaakst worden lichamelijke beperkingen ondervonden door degenen die een
beroerte hebben gehad of die lijden aan kwaadaardige aandoeningen als kanker aan
17 rugaandoeningen, gewrichtsslijtage, gewrichtsontsteking, gevolgen van een ongeval of van een
hartkwaal of -infarct (Timmermans 1997).
18 Personen in verpleeg- en verzorgingshuizen zijn niet meegeteld.
19 Als 50-64-jarigen al beperkingen ervaren in de uitvoering van huishoudelijke taken, is dat vooral
bij het lopen, zitten en staan. Zintuiglijke beperkingen, beperkingen in het gebruik van arm en
hand en in de persoonlijke verzorging komen minder vaak voor.
20 Met behulp van het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek van het SCP werden er voor de
lichamelijke beperkingen zeven specifieke maten ontwikkeld en één algemene maat. Voor een
toelichting daarop zie Timmermans (1997) en De Wit (1997).
21 Over de *Chaid*-analyse van het bespelen van een muziekinstrument zal hier niet gerapporteerd
worden. Het aantal actieven in de deelsteekproef bleek te klein om na uitsplitsing van de activiteit
van de ouders en het bereikte opleidingsniveau voldoende grote deelgroepen te kunnen
onderscheiden.
Met behulp van het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek van het SCP werden er voor de
lichamelijke beperkingen zeven specifieke maten ontwikkeld en één algemene maat. Voor een
toelichting daarop zie Timmermans (1997).

Bijlage bij hoofdstuk 6

Tabel B6.1 Belangstelling voor kunst: het beoefenen van kunstzinnige activiteiten (in procenten), het volgen van kunstprogramma's via de media (in frequentie per maand) en het bezoek aan musea en podia (in frequentie per jaar), naar achtergrondkenmerken, 6-15-jarigen 1995^a

	kunstzinnige activiteiten		kunst via de media ^b	bezoek		
	beeldend vak	podiumvak		musea	traditionele podiumkunsten ^c	populair podiumaanbod ^d
steekproef	45	44	1,5	0,8	0,7	0,2
jongen	36	31	1,5	0,8	0,7	0,2
meisje	54	57	1,5	0,8	0,8	0,2
<i>beta</i>	0,18	0,27	0,00*	0,01*	0,05	0,01*
6-9 jaar	44	39	1,0	0,7	0,6	0,1
10-12 jaar	44	47	1,7	0,8	0,8	0,1
13-15 jaar	48	45	1,9	0,8	0,7	0,4
<i>beta</i>	0,04*	0,09	0,15	0,08	0,05	0,15
opleidingsniveau vader						
lo, lbo	43	41	1,4	0,8	0,7	0,1
mavo, havo, vwo, mbo	46	47	1,4	0,8	0,7	0,2
hbo, univ.	46	45	1,5	0,8	0,8	0,3
<i>beta</i>	0,03*	0,05*	0,01*	0,01*	0,03*	0,08
opleidingsniveau moeder						
lo, lbo	40	39	1,4	0,6	0,6	0,2
mavo, havo, vwo, mbo	46	45	1,5	0,8	0,7	0,2
hbo, univ.	52	52	1,5	1,1	1,0	0,3
<i>beta</i>	0,08	0,09	0,02*	0,09	0,10	0,08
deelname vader						
niet	43	41	1,2	0,6	0,7	0,2
wel	59	57	1,7	1,3	1,0	0,3
<i>beta</i>	0,10	0,12	0,09	0,24	0,07	0,07
deelname moeder						
niet	42	40	1,1	0,5	0,6	0,1
wel	63	63	1,8	1,3	1,2	0,3
<i>beta</i>	0,16	0,14	0,12	0,24	0,14	0,10
huishoudensinkomen						
laag	45	35	2,3	0,8	0,9	0,2
midden	42	42	1,3	0,8	0,7	0,2
hoog	50	47	1,4	0,7	0,8	0,2
<i>beta</i>	0,08	0,06*	0,09	0,03*	0,03*	0,01*
Nederlands	45	44	1,4	0,8	0,7	0,2
Turks/Marokkaans	44	40	3,0	0,6	0,5	0,3
Surinaams/Antilliaans	49	31	2,9	0,4	1,7	0,3
Indisch/Moluks/overig	36	43	1,7	0,5	0,5	0,2
<i>beta</i>	0,04*	0,03*	0,11	0,04*	0,08	0,02*
Amsterdam e.o.	48	47	1,9	0,9	0,5	0,2
rest Randstad	47	43	1,5	1,3	1,0	0,1
rest Nederland	45	44	1,4	0,7	0,7	0,2
<i>beta</i>	0,02*	0,01*	0,05*	0,11	0,06	0,02*
R ² (in %)	10	16	9	24	8	7

^a De gemiddelden zijn steeds, met behulp van multiële classificatieanalyse, gecorrigeerd voor de invloeden van de overige kenmerken

^b Kunstprogramma's via radio of tv, klassieke muziek via radio, tv, cd of lp.

^c Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^d Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

* niet-significant $p > 0,05$.

Bron: SCP (AVO'95)

Tabel B6.2 De invloed van achtergrondkenmerken op de bezoekfrequentie aan culturele instellingen, bevolking van 16 jaar en ouder, 1995 (in bèta-coëfficiënten)

	cultuur	museum	klassieke muziek	toneel, cabaret	ballet
steekproef	2,0	0,7	0,4	0,7	0,1
man	1,7	0,6	0,5	0,6	0,0
vrouw	2,3	0,8	0,6	0,9	0,1
<i>bèta</i>	<i>0,08</i>	<i>0,06</i>	<i>0,04</i>	<i>0,06</i>	<i>0,07</i>
16-25 jaar	1,2	0,5	0,2	0,6	0,1
26-49 jaar	2,1	0,7	0,4	0,9	0,1
50-64 jaar	2,5	1,0	0,7	0,7	0,1
≥ 65 jaar	1,7	0,8	0,6	0,4	0,0
<i>bèta</i>	<i>0,11</i>	<i>0,10</i>	<i>0,13</i>	<i>0,10</i>	<i>0,03*</i>
loondienst	1,9	0,7	0,4	0,7	0,1
zelfstandig	2,7	0,9	0,7	1,1	0,1
werkloos	2,2	0,8	0,4	0,8	0,1
werkloos, zoekt 1e werkkring	2,6	1,2	0,3	1,1	0,0
arbeidsongeschikt	2,1	0,8	0,5	0,7	0,1
gepens., AOW, VUT	2,1	0,9	0,5	0,7	0,1
onderwijs volgend	1,8	0,8	0,3	0,8	0,0
huishouding	1,7	0,6	0,4	0,6	0,1
werkloos, zoekt niet	1,9	0,7	0,4	0,7	0,0
<i>bèta</i>	<i>0,06</i>	<i>0,06</i>	<i>0,06</i>	<i>0,05*</i>	<i>0,07</i>
alleenstaand	3,1	1,1	0,6	1,3	0,2
inwonend kind	1,7	0,6	0,4	0,5	0,1
ouder(s) z.k. ≤ 19 jaar	2,0	0,7	0,4	0,8	0,1
ouder(s) m.k. ≤ 6 jaar	1,2	0,5	0,3	0,4	0,0
ouder(s) m.k. 7-12 jaar	1,5	0,7	0,4	0,4	0,0
ouder(s) m.k. 13-18 jaar	1,7	0,8	0,3	0,6	0,0
<i>bèta</i>	<i>0,17</i>	<i>0,11</i>	<i>0,07</i>	<i>0,16</i>	<i>0,11</i>
lo, vglo	1,1	0,4	0,2	0,5	0,0
lbo	1,4	0,5	0,3	0,5	0,0
mavo	1,6	0,7	0,3	0,5	0,0
havo, vwo, mbo	2,0	0,8	0,4	0,8	0,1
hbo, univ.	3,5	1,3	0,8	1,3	0,2
<i>bèta</i>	<i>0,24</i>	<i>0,22</i>	<i>0,15</i>	<i>0,15</i>	<i>0,12</i>
bezoek ouders					
niet	1,5	0,5	0,3	0,6	0,1
soms	2,3	0,9	0,6	1,0	0,2
regelmatig	4,2	1,8	1,3	1,4	0,6
<i>bèta</i>	<i>0,21</i>	<i>0,21</i>	<i>0,18</i>	<i>0,12</i>	<i>0,14</i>

Vervolg tabel B6.2 De invloed van achtergrondkenmerken op de bezoekfrequentie aan culturele instellingen, bevolking van 16 jaar en ouder, 1995 (in bèta-coëfficiënten)

	cultuur	museum	klassieke muziek	toneel, cabaret	ballet
huishoudensinkomen					
laag	1,5	0,6	0,3	0,6	0,0
midden	1,9	0,7	0,4	0,7	0,1
hoog	2,3	0,8	0,5	0,9	0,1
<i>bèta</i>	<i>0,07</i>	<i>0,04</i>	<i>0,07</i>	<i>0,06</i>	<i>0,03*</i>
Nederlands					
Turks/Marokkaans	2,0	0,7	0,4	0,8	0,1
Surinaams/Antilliaans	2,0	0,7	0,6	0,6	0,1
Indisch/Moluks	1,1	0,4	0,2	0,4	0,1
overig	1,9	0,7	0,5	0,6	0,1
overig	1,8	0,9	0,3	0,5	0,1
<i>bèta</i>	<i>0,03</i>	<i>0,03*</i>	<i>0,03*</i>	<i>0,04</i>	<i>0,02*</i>
Amsterdam e.o.					
rest Randstad	3,0	1,1	0,6	1,2	0,1
rest Nederland	2,4	1,0	0,5	0,8	0,1
rest Nederland	1,8	0,7	0,4	0,7	0,1
<i>bèta</i>	<i>0,10</i>	<i>0,10</i>	<i>0,05</i>	<i>0,07</i>	<i>0,04</i>
lichamelijke beperkingen					
geen	2,0	0,7	0,4	0,7	0,1
licht	2,1	0,8	0,4	0,8	0,1
matig	1,8	0,7	0,3	0,8	0,1
ernstig	1,1	0,4	0,1	0,5	0,1
<i>bèta</i>	<i>0,05</i>	<i>0,05</i>	<i>0,05</i>	<i>0,02*</i>	<i>0,02*</i>
R² (in %)	22	17	11	11	6

^a De gemiddelden zijn steeds, met behulp van multiële classificatieanalyse, gecorrigeerd voor de invloeden van de overige kenmerken.

* niet-significant $p > 0,01$

Bron: SCP (AVO'95)

7 GELEGENHEID EN GEBRUIK

7.1 Inleiding

Culturele instellingen bevinden zich verspreid over heel Nederland, maar de grootste en de meest spraakmakende staan in de grote steden en dan met name in het westen van het land. De verspreiding van het culturele aanbod beïnvloedt mede het bezoek. Inwoners van de grote steden zijn onder het publiek van podia en musea oververtegenwoordigd (Knulst 1995; De Haan 1997).

In dit hoofdstuk wordt de concentratie van culturele voorzieningen in de grote steden beschreven en worden de stedelingen naar het gebruik van culturele voorzieningen met andere Nederlanders vergeleken (zie § 7.2). Een eerdere analyse in het *Sociaal en Cultureel Rapport 1996* vormt daarbij het vertrekpunt, maar voor dit rapport zijn de gegevens geactualiseerd en meer gedetailleerd (afzonderlijke kunstdisciplines; zie § 7.3). Ook het aanbod en gebruik van kunsteducatieve instellingen wordt in dit verband belicht (zie § 7.4).

De gemeentegrootte wordt in dit hoofdstuk als indicator voor het voorzieningenniveau gehanteerd, en verschil in gemeentegrootte dus voor verschil in de bedeling met cultuuraanbod. Er zijn drie klassen onderscheiden: de vier grote steden, middelgrote steden (meer dan 100.000 inwoners) en kleinere gemeenten.¹

Stedelijkheid wordt als vanouds gekenmerkt door diversiteit. Burgers (1992) sprak onlangs nog van *zap-city*. Grote steden waren in de negentiende eeuw de bakermat van de bohémiens, figuren die op een opzichtige manier een geciviliseerde en platte leeftrant combineerden. Deze 'traditie' leefde voort in de jeugdcultuur en lijkt in de huidige periode weer de kop op te steken onder stedelijke hoogopgeleide jongeren. In hoofdstuk 4 is vastgesteld dat belangstelling voor hoge en lage cultuur tegenwoordig vaak gecombineerd wordt en ook wordt hier verondersteld dat deze combinatie relatief vaak voorkomt onder jonge, hoogopgeleide werkenden in de grote steden. In paragraaf 7.5 zal dit verschijnsel aan de orde komen.

De ongelijkheid in cultureel aanbod wordt door Van Hoorn et al. (1998: 8) aange-merkt als oorzaak van verschillen in de cultuurdeelname onder basisschoolleerlingen. Het ligt voor de hand dat de ongelijke verdeling op alle leeftijden doorwerkt. In paragraaf 7.6 zal nagegaan worden in hoeverre scholieren in de grote steden in cultureel opzicht bevoorrecht zijn ten opzichte van scholieren in de rest van het land.

Het aantal Nederlanders dat op korte afstand van uitgaanscentra woont, is door de tijd belangrijk afgenomen. Woonde eind jaren vijftig nog eenderde van de bevolking in steden met 100.000 of meer inwoners, in het begin van de jaren negentig is dit tot minder dan een kwart gedaald. Vanaf de jaren zestig is de bevolking uitgewaaid over de landelijke gebieden.

Vooral het inwonertal van forensengemeenten en van zogenoemde geïndustrialiseerde plattelandsgemeenten is sindsdien sterk toegenomen.

De bevolking in de tien grootste stedelijke agglomeraties is weliswaar toegenomen, maar vooral buiten de Randstad, in het zuiden en oosten van het land. Het inwonertal van de vier grootste steden (gerekend binnen de gemeentegrenzen) is sinds het begin van de jaren zeventig met 8% teruggelopen. Achter dit cijfer gaan bovendien aanzienlijke verschuivingen in de samenstelling van de bevolking schuil (SCP 1996: hoofdstuk 12).

Al sinds de jaren zestig hebben veel stedelingen de stad verlaten op het moment dat ze kinderen kregen of genoeg gingen verdienen om een eigen huis te kunnen kopen. De minder kansrijken, zoals ouderen of baanlozen, bleven er relatief vaak achter. Deze groep is onder het publiek van culturele instellingen vaak ondervertegenwoordigd. Hoewel de grotere steden zich inspannen om welgestelde bewoners aan te trekken, nemen de percentages inwoners met een laag inkomen en met een sociale uitkering verder toe. Dit houdt vooral verband met de concentratie van minderheden in de grote steden.

In steden met een grote dichtheid aan culturele instellingen zijn veelal ook veel opleidingsinstituten te vinden, en hoofdvestigingen van handel en dienstverlening. Steden als Amsterdam, Utrecht en Rotterdam herbergen veel studenten en afgestudeerden van hoger onderwijs en kennen tegenwoordig een veelkleurig uitgaansleven. Dit maakt de grote steden opnieuw aantrekkelijk als woonplaats of uitgaansbestemming voor jongeren.

7.2 Cultuurparticipatie in grote steden, middelgrote steden en kleinere gemeenten

Veel schouwburgen, concertzalen en musea in Nederland zijn in de tweede helft van de vorige eeuw gebouwd. Deze culturele instellingen ontstonden in alle steden, maar de meeste in de grote steden, waar reeds een groot potentieel aan mensen en hulpbronnen voorhanden was. Die grote dichtheid van diensten en productiebedrijven in de grote steden bestond op elk terrein en ook bij de culturele diensten gold dit als vanzelfsprekend.

Na 1945 toen de overheidsbemoediging met cultuur steeds intensiever werd, kwam de concentratie van wat nu gesubsidieerde cultuur was geworden, in een ander daglicht te staan. De rijksoverheid ontwikkelde een programma voor geografische spreiding van culturele instellingen. Dit paste in een breder beleid van spreiding van gemeenschapsvoorzieningen die voor iedereen goed bereikbaar dienden te zijn. Tussen de jaren vijftig en zeventig is getracht kunstinstellingen als muziek-, opera- en toneelensembles en kunstvakopleidingen in provincie(hoofd)steden buiten de Randstad te laten opbloeien. Terugkijkend valt waar te nemen dat dit bij bibliotheken, musea en orkesten redelijk lukte en bij opera, toneel, dans en klassieke muziek minder goed.

In de tweede helft van de jaren tachtig verschoof het streven naar spreiding van voorzieningen naar het tweede plan. In het beleid spreekt men sindsdien van een 'geconcentreerde spreiding' (TK 1987/1988). De praktijk wees uit dat het culturele aanbod zich concentreerde in een beperkt aantal centra met een gunstige

infrastructuur. Cultuur en culturele vestigingen werden belangrijke elementen in de interstedelijke rivaliteit. Nieuwe accommodaties zijn in de jaren tachtig en negentig vooral opgerezen in de grote steden in de provinciale centra die zich aan die culturele status wilden optrekken. In de eerste helft van de jaren negentig verzezen er twaalf grote theaters² in middelgrote steden, een aantal dat gelet op de bestaande bouwactiviteiten en -plannen kan oplopen tot 25 kort na 2000. In de jaren negentig werden tevens opvallend veel musea nieuw opgetrokken dan wel ingrijpend uitgebreid en ook dit was vooral een stedelijke aangelegenheid.

Niet alleen de culturele infrastructuur maar ook de culturele gezelschappen zijn het afgelopen decennium meer in de grote steden geconcentreerd. Dit laatste was mede het gevolg van een inkrimping en samenvoeging van orkesten en toneelgezelschappen. Nagenoeg alle gesubsidieerde orkesten, opera-, toneel- en dansgezelschappen hebben tegenwoordig hun thuisbasis in Amsterdam of een van de andere drie grote steden en bedienen van daaruit de andere steden.

De grote steden hebben ook het grootste aanbod van tentoonstellingen in musea. De Amsterdamse musea organiseren de meeste tentoonstellingen, gevolgd door die in Den Haag en in Rotterdam, en op grotere afstand de musea in Utrecht.

Tabel 7.1 geeft een globale indruk van de concentratie van cultuur in de grote steden. De landelijke verdeling van het culturele aanbod is in verband gebracht met bevolkingsaantallen en met die van andere voorzieningen zoals horeca en sport. De tabel geeft informatie over de stand van zaken halverwege de jaren zeventig en halverwege de jaren negentig. Vanwege herzieningen in statistieken laten de cijfers over podiumkunsten en sportaccommodaties zich niet over de twee tijdstippen vergelijken. Verder dient vermeld te worden dat tabel 7.1 slechts naar aantallen verwijst, zonder acht te slaan op de kwaliteit van het aanbod. Terwijl bekend is dat de best gesorteerde boekhandels, de meest gerenommeerde museale collecties en de meest aansprekende opera- of musicaluitvoeringen in de grote steden te vinden zijn, wordt in tabel 7.1 elke aangeboden eenheid even zwaar meegeteld, zodat de tabel de concentratie onderschat.

Zelfs met de beperkingen van het materiaal blijkt uit tabel 7.1 dat in de vier grote steden een meer dan evenredig aanbod van podiumuitvoeringen, bioscopen, boekhandels en horecabedrijven aanwezig is. Inwoners van grote steden zijn echter niet overbedeeld als het gaat om openbare bibliotheken en sportaccommodaties. Lectorerleners zijn in de grote steden dus niet beter af, zoals met de boekkopers wel het geval is.

Het aandeel van de musea in de grote steden is ongeveer even groot als het percentage van de bevolking dat hier woont, al worden de grote steden wel royaler bedeeld met tentoonstellingen.³ Dit laatste verwijst naar de grote betekenis van de grootstedelijke musea. Veel van de grote publiekstrekkingen bevinden zich, net als bij de podiumkunsten, in het westen van het land.

Tabel 7.1 Spreiding van de bevolking en van het voorzieningenaanbod: Nederland en de vier grote steden, eerste helft jaren zeventig en eerste helft van de jaren negentig

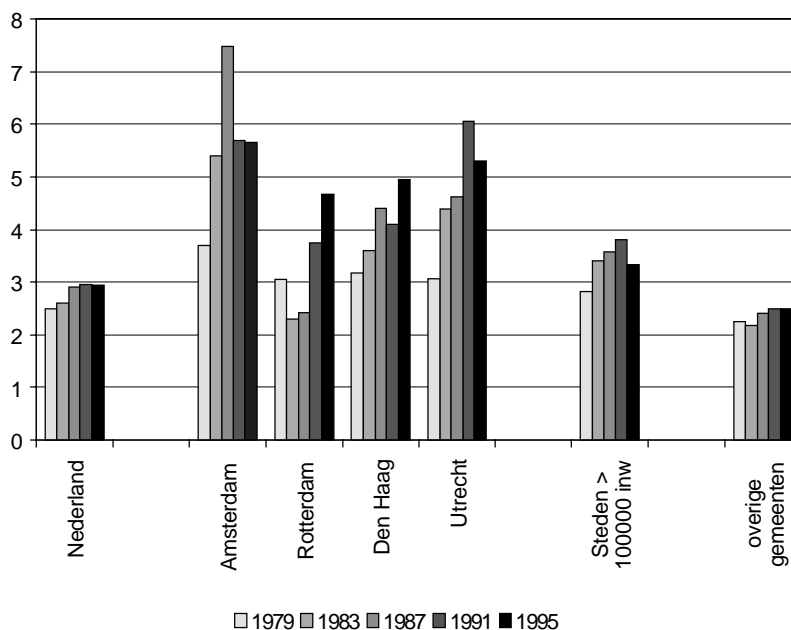
	totaal Nederland (absolute aantallen)	% in vier grote steden
jaren zeventig		
bevolking ('75) (x 1.000)	13.734	15
musea ('75)	355	16
uitvoeringen gesubsidieerde podiumkunsten ('74/'75)	6.821	43
bioscopen ('75)	403	24
bibliotheken ('75)	842	6
horecabedrijven ('75)	35.762	19
sportaccommodaties ('75)	24.898	13
jaren negentig		
bevolking ('95) (x 1.000)	15.424	13
musea ('95)	744	12
uitvoeringen professionele podiumkunsten ('94/'95)	40.093	38
instellingen kunsteducatie	250	5
bioscopen ('95)	445	23
bibliotheken ('95)	1.151	7
boekhandels ('95)	1.278	19
horecabedrijven ('95)	43.127	20
(grootschalige) sportaccommodaties ('94)	6.950	.

Bron: Bedrijfschap Horeca ('95); NFC ('95); KVB ('96); CBS (diverse statistieken) SCP-bewerking

Gesteld dat van een royaal voorzieningenaanbod een stimulans uitgaat op de participatie, dan mag worden verwacht dat inwoners van grote steden vaker podiumkunst of musea bezoeken dan personen die elders wonen. In figuur 7.1 is weergegeven in hoeverre de inwoners van de grote steden vaker cultureel bezoeker zijn dan inwoners van andere gemeenten. Het betreft het gemiddelde aantal bezoeken aan podia (musical, opera, popmuziek, klassieke muziek, toneel, ballet, mime en cabaret) en musea per jaar.⁴ Uit deze figuur blijkt allereerst dat de jaarlijkse bezoekfrequentie op landelijk niveau door de tijd enigszins is gestegen.

De landelijke trend wordt het meest benaderd door inwoners van de kleinere gemeenten, hetgeen niet zo verwonderlijk is als men bedenkt dat ruim driekwart van de Nederlanders woont in een type gemeente dat hier als 'overige gemeenten' is aangeduid. Het bezoek aan voorstellingen en musea in de overige steden van boven de 100.000 bleef, afgezien van een uitschieter in 1991, eveneens dicht bij de landelijke trend. Onder de inwoners van de vier grote steden is, eenmalige uitschieters daargelaten, de bezoekfrequentie in het algemeen sterker gestegen. In alle vier steden is het cijfer - vooral bij de laatste twee peilingen - beduidend boven het landelijk gemiddelde uitgestegen. De 'voorsprong' die Amsterdammers in de jaren tachtig namen, werd in de jaren negentig door bewoners van de overige grote steden (met name door Utrechters) ingelopen.

Figuur 7.1 Gemiddeld aantal bezoeken per jaar aan podia, galeries en musea, naar type gemeente, personen van 16 jaar en ouder, 1979-1995.

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Uit deze waarnemingen mag men niet zonder meer afleiden dat stedelingen groter afnemers van cultuur zijn, omdat zij met zoveel aanbod omringd zijn. De AVO-gegevens bevatten geen informatie over de locatie van de bezoeken en voordat men met reden mag vaststellen dat de gelegenheid het gebruik stimuleert, moet eveneens aannemelijk zijn dat de participatieverschillen niet tot verschillen in de bevolkingssamenstelling van de diverse soorten gemeenten te herleiden zijn. Als grote steden bijvoorbeeld een onevenredig hoog percentage inwoners herbergen in een levensfase en huishoudensvorm waaruit (ook elders) veel uitgaanders (naar cultuur en horeca) gerekruteerd worden, zal de invloed van deze achtergronden uitgeschakeld moeten worden. In tabel 7.2 is om die reden gecontroleerd voor de twee zojuist genoemde kenmerken leeftijd en gezinssituatie. Voorts is rekening gehouden met andere achtergrondkenmerken die op de vrijetijdsbesteding van invloed zijn: opleidingsniveau, sekse en maatschappelijke positie (werkzaam in beroep, gepensioneerd, uitkeringsgerechtigd, huisvrouw, studierend).

Tabel 7.2 Samenvattend overzicht van enkele gecontroleerde^a vergelijkingen van horecabezoek en receptieve cultuurparticipatie van de inwoners van de vier grote steden met de inwoners van overige steden (100.000+) respectievelijk met de inwoners van kleinere plaatsen, personen van 12 jaar en ouder, 1995

	grote steden vergeleken met overige steden van > 100.000 inwoners	grote steden vergeleken met kleinere plaatsen
toneel	meer in grote steden	meer in grote steden
klassieke muziek	meer in grote steden	meer in grote steden
popmuziek/jazz/musical	meer in grote steden	meer in grote steden
cabaret	meer in grote steden	meer in grote steden
bioscoop	meer in grote steden	meer in grote steden
museum	meer in grote steden	meer in grote steden
café/snackbar	meer in grote steden	meer in grote steden
restaurant	meer in grote steden	meer in grote steden
discotheek/dancing	geen verschil	minder in grote steden

^a Deze vergelijkingen zijn gecontroleerd voor de effecten van de volgende verschillen in de bevolkingsopbouw van de drie typen van gemeenten: sekse, leeftijd, opleidingsniveau, positie in het arbeidsproces en huishoudenssamenstelling ($p < 0,05$).

Bron: SCP (TBO'95, AVO'95)

De verschillen in cultuurparticipatie handhaven zich in nagenoeg alle gevallen bij een kritischer analyse. Bewoners van de vier grote steden bezoeken, bij overeenkomstige achtergrondkenmerken, vaker podiumuitvoeringen en musea dan inwoners van de andere twee hier onderscheiden typen gemeenten (tabel 7.2). Hetzelfde geldt overigens voor bioscopen, cafés en eethuizen. Alleen in het geval van discotheekbezoek is de dominantie er niet. Er is nu dus een sterker argument om de grotere cultuurparticipatie van grottestadsbewoners aan de invloed van het aanbod toe te schrijven. Inwoners van grote steden zitten dicht bij het vuur dan overige Nederlanders en buiten die bevoorrechte positie ook uit.

7.3 De aanzuigkracht van cultuur in de steden

Specialiteiten trekken naar hun aard belangstelling van elders. Op gerenommeerde museale collecties en spraakmakende opera- en musicaluitvoeringen in de grote steden zal naar verwachting ook publiek van elders afkomen. Er zijn echter geen systematische gegevens over de geografische herkomst van gebruikers van de culturele diensten. Hierover zijn alleen casestudy's of schattingen voorhanden. In dit bestek kan die lacune niet ongedaan worden gemaakt, al kunnen hier wel enige schattingen gepresenteerd worden over de verhouding tussen de consumptie door de eigen stedelijke bevolking en die door de pendelaars van buiten.

Meer dan eens is vastgesteld dat podiumbezoek afneemt naarmate men er verder voor moet reizen. Verhoeff (1993), die 98 uitvoeringen in 10 stedelijke locaties onder de loep nam, concludeerde dat 29% van het publiek gerekruteerd werd binnen een straal van twee kilometer van het podium. Binnen een straal van 13 kilometer kon reeds 75% van het bezoekende publiek worden aangetroffen.

De kans op een bezoek door personen die op een kilometer afstand wonen is al twee keer zo groot als de bezoekkans van personen die 6 à 8 kilometer van een podium vandaan wonen (Maas et al. 1990).

Inwoners van randgemeenten van Amsterdam, Rotterdam en Utrecht realiseren circa 40% van hun podiumbezoek in de nabijgelegen centra (Verhoeff 1993). Dit verschilt overigens weinig van het percentage onder inwoners van randgemeenten van Eindhoven, Groningen, Nijmegen en Enschede. De helft van de concert- en theaterbezoekers in de genoemde steden was uit de regio afkomstig (Arnolds en Cuisinier 1985). Ook ander onderzoek wijst op die aanzuigkracht van stedelijke cultuur (Korteweg 1983; Goudriaan 1985).

De reisafstand die bezoekers voor lief nemen hangt overigens wel af van het gebodene. Voor unieke uitvoeringen heeft men wel een reis over, dit geldt ook voor amateurvoorstellingen waarin bekenden optreden. In het algemeen trekken grote, gerenommeerde podia meer bezoekers van ver dan kleinere podia (Maas et al. 1990).

Landelijke gegevens maken een schatting mogelijk van de binnen- en buitenge-meentelijke toeloop naar uitgaansgelegenheden in de vier grote steden. In tabel 7.3 zijn gegevens over het grootstedelijke aandeel in het landelijke aanbod en gebruik vergeleken. In deze vergelijking zijn ook andere uitgaansvoorzieningen opgenomen. De berekening van de aanbodfractie berust op een telling van vestigingen (bij podia op een telling van uitvoeringen). De fractie van het bezoek is berekend aan de hand van participatiecijfers uit landelijk surveyonderzoek (AVO en TBO).⁵ Dit cijfer verwijst naar het door grotestadsbewoners geconsumeerde aandeel. Bij podiumkunsten en musea is ook de fractie berekend van de diverse typen gemeenten in de landelijke omzetcijfers afkomstig uit CBS-tellingen van verkochte toegangsbewijzen. Dit cijfer wijst op het in de grote steden geconsumeerde aandeel.

De vier grootste steden herbergen niet meer dan 13% van de Nederlandse bevolking, maar liefst 39% van het professionele podiumaanbod wordt hier uitgevoerd. In termen van verkochte toegangskaarten is de in de grote steden geconsumeerde fractie nog hoger: 48% van alle verkochte kaarten. Het gegeven dat inwoners van de vier grote steden zelf goed zijn voor niet meer dan 24% van de in de survey waargenomen bezoeken wijst erop dat veel kaarten aan bezoekers van buiten de stad zijn verkocht.

Ook in de grootstedelijke musea worden relatief meer kaarten verkocht (35%) dan de fractie die door de inwoners zelf is gerealiseerd (26%). Ook dit wijst op de aantrekkingskracht van het stedelijke aanbod. Veel publiek van buiten meldt zich dus voor het gespecialiseerde dan wel hoogwaardige aanbod in de vier grote steden.

Tabel 7.3 Aandeel van de diverse typen gemeenten in het aanbod en het gebruik van verschillende uitgaansvoorzieningen, 1995 (in procenten van het totale landelijke aanbod respectievelijk gebruik)^a

	vier grote steden					steden	kleinere gemeenten
	totaal	Amsterdam	Den Haag	Rotterdam	Utrecht	> 100.000	
bevolkingsaandeel	13	5	3	4	2	12	75
podiumkunsten							
aandeel in uitvoeringen (1994/95)	39 ^b	21	7	6	5	20	41
aandeel in verkochte kaarten (1994/95)	48 ^b	22	9	11	6	19	33
aandeel in bezoeken (1994/95)	24 ^b	10	5	6	3	14	63
musea							
aandeel in aanbod (1995)	12	5	3	2	1	12	76
aandeel in verkochte kaarten (1995)	35	24	6	4	2	16	49
aandeel in bezoeken (1995)	26	9	6	8	3	13	61
cafés/snackbars							
aandeel in aanbod (1995)	19	8	4	6	2	15	67
aandeel in bezoeken (1995)	15	6	3	4	2	11	73
restaurants							
aandeel in aanbod (1995)	19	9	4	4	2	13	69
aandeel in bezoeken (1995)	19	7	4	5	2	13	68
discotheken							
aandeel in aanbod (1995)	11	5	2	3	1	12	78
aandeel in bezoeken (1995)	12	4	2	4	2	12	77

^a Gegevens over het (aandeel van het) totale aantal verkochte kaarten zijn vergaard bij de accommodaties (CBS-tellingen). Indien het gebruik is weergegeven als (het aandeel van) het aantal bezoeken, dan is uitgegaan van gegevens uit de bevolkingssurvey van het TBO'95 (bij horeca-etablisementen) en van het AVO'95 in het geval van podiumkunsten en musea.

^b Leesvoorbeeld: 39% van alle in Nederland geregistreerde voorstellingen is in de vier grote steden gevestigd; 48% van de kaarten voor deze voorstellingen werden hier verkocht; 24% van de in 1995 (in een steekproef) opgegeven bezoeken is door inwoners van de vier grote steden gerealiseerd.

Bron: Bedrijfschap Horeca ('95); CBS; SCP (TBO'95, AVO'95)

De dominante positie van de vier grote steden wordt overigens sterk door Amsterdam bepaald. Terwijl Amsterdam slechts over 5% van de Nederlandse musea beschikt, verkochten die Amsterdamse musea 24% van alle toegangsbewijzen. Aangezien inwoners van Amsterdam zelf 9% van het landelijke museumbezoek voor hun rekening nemen, komt het grootste deel van de kaartomzet bij Amsterdamse musea voor rekening van niet-Amsterdammers. Dit geldt ook voor podiumkunst: in het seizoen 1994/95 werd met 21% van de uitvoeringen in de Amsterdamse zalen 22% van de kaartverkoop gerealiseerd. Amsterdammers waren in dat seizoen zelf goed voor 10% van alle bezoek onder de bevolking. Ook hier ging dus ruim de helft van de kaarten naar niet-Amsterdammers.

Een vergelijking met gegevens over horecadiensten leert dat de concentratie van het horeca-aanbod aldaar niet die mate van klandizie van buiten de gemeentegren-

zen aantrekt. Restaurants en discotheken leveren de vier grote steden ongeveer een fractie van de klandizie die opweegt tegen de fractie van het aanbod. De dichtheid aan cafés is in de vier grote steden zelfs hoger dan de fractie bezoeken door bewoners uit die steden. Aangezien een bezoekenregistratie vergelijkbaar met de verkochte kaartjes in musea en schouwburgen ontbreekt, kan niet nagegaan worden in hoeverre de grootstedelijke horeca een aantrekkingskracht op niet-ingezetenen uitoefent.

Tabel 7.4 Aandeel van de diverse typen gemeenten in het aanbod en het gebruik van verschillende culturele voorzieningen, seizoenen 1994/95 (in procenten van het totale landelijke aanbod respectievelijk gebruik)^a

	totaal	vier grote steden				steden > 100.000	kleinere gemeenten
		Amsterdam	Den Haag	Rotterdam	Utrecht		
bevolkingsaandeel	13	5	3	4	2	12	75
beroepstoneel							
aandeel in uitvoeringen (1994/95)	42	25	8	6	3	20	37
aandeel in verkochte kaarten (1994/95)	34	15	9	8	3	19	45
aandeel in bezoek (1994/95)	28	10	5	5	1	14	61
klassieke muziek							
aandeel in uitvoeringen (1994/95)	45	23	4	8	9	21	35
aandeel in verkochte kaarten (1994/95)	69	39	7	11	11	15	16
aandeel in bezoek (1994/95)	24	9	5	6	3	13	62
ballet en moderne dans							
aandeel in uitvoeringen (1994/95)	53	33	11	7	3	17	29
aandeel in verkochte kaarten (1994/95)	51	31	13	6	2	19	30
aandeel in bezoek (1994/95)	37	16	8	7	4	14	50
cabaret							
aandeel in uitvoeringen (1994/95)	24	11	4	5	5	18	58
aandeel in verkochte kaarten (1994/95)	26	11	3	8	3	21	53
aandeel in bezoek (1994/95)	19	8	5	4	2	12	71
popmuziek/jazz							
aandeel in uitvoeringen (1994/95)	32	12	9	7	4	21	46
aandeel in verkochte kaarten (1994/95)	48	10	15	19	5	20	31
aandeel in bezoek (1994/95)	22	9	3	7	3	16	63

^a Gegevens over het (aandeel van het) totale aantal verkochte kaarten zijn vergaard bij de accommodaties (CBS-tellingen). Indien het gebruik is weergegeven als (het aandeel van) het aantal bezoeken, dan is uitgegaan van gegevens uit de bevolkingsurvey van het AVO'95.

Bron: CBS; SCP (AVO'95)

In tabel 7.4 is de voorgaande analyse van podiumkunsten wat genuanceerd door een uitsplitsing naar afzonderlijke disciplines te maken. Er blijkt uit dat de aantrekkingskracht van de diverse vormen van podiumkunst niet even groot is. In vergelijking met het totale aanbod van podiumkunsten wordt in de vier grote steden veel ballet uitgevoerd en relatief weinig cabaret, popmuziek en jazz. De omzet van voor ballet, klassieke en populaire muziek verkochte kaartjes is in de grote steden

verhoudingsgewijs bijzonder groot. De inwoners van de grote steden nemen zelf bij ballet, en in mindere mate bij klassieke muziek ook een groot deel van de bezoeken voor hun rekening, maar een aanzienlijk deel van de kaarten wordt door liefhebbers van elders gekocht die er een reis voor over hebben.

Concentratie van aanbod en consumptie gaat onvermijdelijk samen met onderbedeling elders. De cijfers wijzen erop dat die onderbedeling zich niet bij de middelgrote steden aftekent, maar in de kleinere gemeenten.

Opnieuw onderscheidt Amsterdam zich hier als cultuurstad. Van elk van de onderscheiden soorten podiumkunsten wordt in de hoofdstad alleen al ongeveer evenveel aangeboden als in de andere drie grote steden samen. In Amsterdam worden bovendien meer kaartjes voor ballet en klassieke muziek verkocht dan op basis van het aantal voorstellingen en uitvoeringen verwacht mocht worden. Met de vestiging van het Nederlandse Danstheater in Den Haag worden daar overigens ook relatief veel kaartjes voor ballet verkocht. Rotterdam trekt verhoudingsgewijs veel bezoekers voor populaire muziek. In alle genoemde gevallen is het aandeel in de landelijke omzet groter dan de door de stedelijke bevolking zelf geconsumeerde fractie.

Veel bezoekers in de grote steden komen dus van buiten. Op basis van omzettingen kan echter niet vastgesteld worden waar de kaartjeskopers vandaan komen of welke afstand zij afgelegd hebben. Uit de AVO-cijfers is niet bekend waar gerapporteerde bezoeken aan musea en podiumuitvoeringen plaatsvonden. In het TBO is wel een vraag opgenomen naar de locatie van bezoeken aan podiumkunsten en musea/tentoonstellingen (voornamelijk in de eigen woonplaats of erbuiten). Tabel 7.5 bevat gegevens over het in de eigen woonplaats geconsumeerde deel van de gerapporteerde bezoeken. Over het geheel gezien worden musea en tentoonstellingen het meest buiten de eigen woonplaats bezocht, cafés en snackbars vooral erin. Het aandeel van in de woonplaats gebruikte voorzieningen loopt op met de inwoners van de onderscheiden gemeenten. De inwoners van de vier grote steden gaan het minst elders uit. Niettemin vindt 30% van het museumbezoek en 23% van het podiumbezoek van inwoners van grote steden elders plaats. Inwoners van de middelgrote steden gaan voor 60% van hun museumbezoek naar elders, voor hun podiumbezoek voor 21%.

Tabel 7.5 Aandeel van bezoeken dat in de eigen woonplaats is gerealiseerd, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995 (in procenten van alle bezoeken)

	podium kunsten	museum/ tentoonstelling	bioscoop	café/snackbar	restaurant	dancing/ discotheek
vier grote steden	77	70	91	90	75	82
steden > 100.000 inwoners	79	40	77	83	60	66
overige gemeenten	29	9	27	73	28	33
Nederland	46	25	51	77	42	43

Bron: SCP (TBO'95)

7.4 Aanbod en gebruik van kunsteducatieve instellingen

Instellingen voor kunsteducatie bevinden zich, evenals de bibliotheken, verspreid over het hele land. Er bestaat geen concentratie van die voorzieningen in de grote steden. Uit tabel 7.6 blijkt dat het aandeel van de instellingen in de grote steden zelfs lager is dan het aandeel van de bevolking dat er woont. Is die relatieve onderbedeling van de grote steden terug te vinden in de deelnamecijfers?

Tabel 7.6 Aandeel van de diverse typen gemeenten in het aanbod en het gebruik van instellingen voor kunsteducatie, 1995 (in procenten van het totale landelijke aanbod respectievelijk gebruik)

	vier grote steden				
	totaal	Amsterdam	Den Haag, Rotterdam, Utrecht	steden > 100.000	kleinere gemeenten
bevolkingsaandeel	13	5	8	12	75
kunsteducatie					
aandeel in instellingen ('95)	5	2	3	10	85
aandeel in geregistreerde leden ('95)	11	3	8	15	74
aandeel in leden volgens enquête ('95)	12	5	8	11	77

Bron: CBS; SCP (AVO'95)

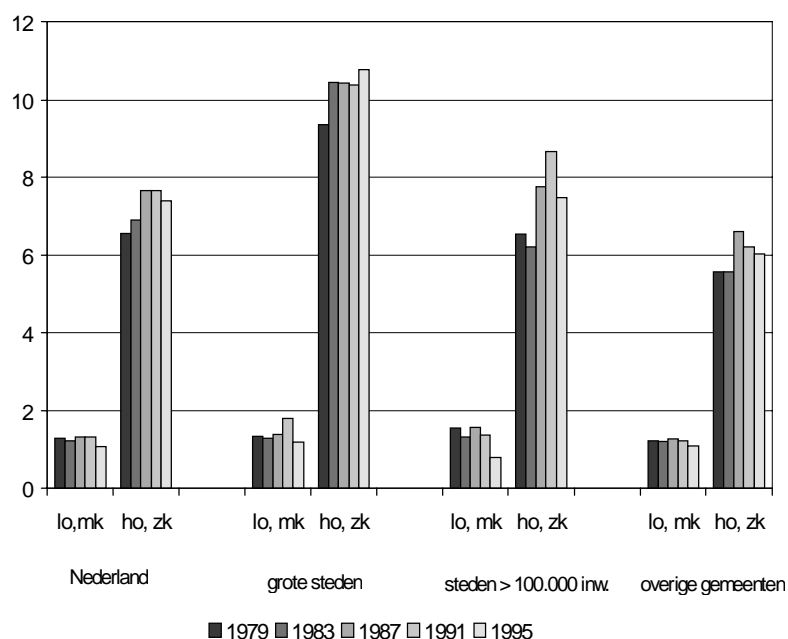
Verschillen in gemeentegrootte blijken nauwelijks van invloed op de inschrijving bij kunsteducatieve instellingen.⁶ Het aandeel in het ledenbestand in de grote steden komt zeer dicht in de buurt van het aandeel van de bevolking dat er woont. Het relatief kleine aantal instellingen in de grote steden correspondeert dus niet met minder dan evenredige deelname. Men dient zich overigens te realiseren dat instellingen in de grote steden over het algemeen groter zijn dan die in andere typen gemeenten.

7.5 Culturele elite en omnivoren

Tot nu toe werd de bevolking van een bepaald type gemeente telkens als collectief vergeleken met dat van een ander type als ging het om een homogene groep (ook in gevallen waarin gecorrigeerd werd voor bijzonderheden in de demografische samenstelling van de bevolkingsgroepen). Het is evenwel genoegzaam bekend dat er binnen bevolkingsgroepen aanzienlijke verschillen in cultuurdeelname bestaan. Die hangen onder meer samen met culturele competentie, levensfase, gezinsomstandigheden en dergelijke. Menigmaal is vastgesteld dat laagopgeleide ouders met kinderen in een zorgbehoevende leeftijd tot het minst participerende bevolkingssegment behoren. Personen met academische vorming of hogere beroepsopleiding die alleen- of samenwonend geen kinderen te verzorgen hebben, horen daarentegen tot de frequentst participerende groep (Knulst 1989 en 1995; hoofdstuk 6). Welk effect heeft nu de gelegenheid tot cultuurparticipatie zoals die zich weerspiegelt in het onderscheid naar type gemeente? Mogelijk worden de minst geïnteresseerde groepen in grote steden met veel kansen toch tot meer bezoek geprikkeld dan elders. Teneinde de invloed van de woonplaats nader te onderzoeken, is de participatie van laagopgeleide (lo, lbo, mavo) volwassenen met kind (geringe cul-

tuurparticipatie) per type woonplaats afgezet tegen die van hoogopgeleiden (hbo, wo) zonder kind (hoge cultuurparticipatie) (figuur 7.2).

Figuur 7.2 Gemiddeld aantal bezoeken aan podia, galeries en musea per jaar, laag opgeleiden met kind en hoog opgeleiden zonder kind, naar type gemeente, personen van 18 jaar en ouder, 1979-1995.

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Wonen in een omgeving met een keur aan uitgaansmogelijkheden (grote steden) stimuleert vooral die personen met een grote participatiegeneigdheid. Groepen met een geringe geneigdheid tot cultuurdeelname worden door die omgeving niet of nauwelijks extra geprikkeld.

In termen van tijdsbesteding trekken hoogopgeleiden zonder (thuiswonende) kinderen in de vier grote steden dubbel zoveel tijd uit voor het bezoeken van culturele voorzieningen (podia en musea) als laagopgeleiden met thuiswonende kinderen. Reistijd buiten beschouwing latend beslaat deze receptieve cultuurparticipatie van de eerstgenoemde groep gemiddeld ruim 2% van hun vrije tijd. Buiten de grote steden onderscheidt deze groep zich veel minder. Bovendien is ze daar getalsmatig minder sterk vertegenwoordigd (SCP 1996). Hoogopgeleiden zonder thuiswonende kinderen lijken dus het meest gevoelig te zijn voor de plaatselijke culturele condities. Dit onderzoek kan echter geen uitsluitsel geven over oorzaak-gevolgrelatie. Het kan ook zijn dat (hoogopgeleide) cultuurliefhebbers juist vanwege het culturaanbod meer dan anderen de grote steden als woonplaats kiezen.

Anders dan het geconsumeerde cultuurpakket geldt voor inwoners van de grote

steden niet dat zij gemiddeld per persoon ook aan meer uiteenlopende vrijetijdsactiviteiten deelnemen (SCP 1996).

Toch bieden steden ook ruime gelegenheid voor andere activiteiten dan cultuurparticipatie. Het is vooral de cultuur die het verschil maakt.

Hoe kieskeurig zijn nu de grotestadsbewoners bij de 'samenstelling' van hun cultuurpakket? Hoe vaak combineren zij traditionele en populaire cultuur? Personen die zich niet aan de door kenners en ingewijden uitgedragen canons en 'demarcatielijnen' houden, worden hier aangeduid met de term 'omnivoren'. Er zou een verband kunnen zijn tussen een omnivorensmaak en de grootstedelijke entourage. Is het inderdaad zo dat de gedeelde interesse voor hoge en lage cultuur vaker in de grote steden voorkomt?

Tabel 7.7 Bezoek aan culturele instellingen, naar traditionele^a en populaire^b cultuur, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983 en 1995 (in procenten)

	vier grote steden		andere gemeenten > 100.000 inwoners		overige gemeenten	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995
geen bezoek	49	41	50	50	55	53
alleen traditioneel	25	25	26	20	24	23
alleen populair	5	8	8	10	9	10
beide	20	26	17	20	12	15

^a Klassieke muziek, ballet, beroepstoneel en musea.

^b Popmuziek, jazz, musical, cabaret.

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

Een combinatie van genoemde interesses blijkt inderdaad vaker in grote steden dan daarbuiten voor te komen (tabel 7.4). De vier grote steden in de Randstad springen er nog extra uit. Een omnivorensmaak komt meer in de grote steden voor, ook als gecontroleerd is voor relevante achtergrondkenmerken (zie tabel B7.1). Bovendien neemt het percentage inwoners met een brede culturele belangstelling in de grote steden sneller toe dan in de overige gemeenten.

In hoofdstuk 4 werd vastgesteld dat de combinatie van traditionele en populaire cultuur het meest voorkomt onder hoogopgeleide jongeren zonder kinderen. De stedelingen onder deze groep worden door verschillende auteurs beschouwd als exponenten van een nieuwe middenklasse (Gouldner 1979; Bevers en Zijderveld 1992).⁷ Het is een groep die in de termen van Bourdieu (1984) over zowel economisch als cultureel kapitaal beschikt. Deze nieuwe middenklasse zou ook het sociale draagvlak van een postmoderne cultuur vormen (Lash en Urry 1987). Vooral deze groep zou elitair geachte of traditionele cultuurvormen in het postmoderne uitgaanspatroon mengen met nieuwe of populaire vormen. In tabel B7.1 is nagegaan of het combineren van culturele interesses onder jonge hoger opgeleiden (hbo of wo en tussen de 20 en 40 jaar), die geen uitgaansbeperkingen kennen door de aanwezigheid van kinderen, vaker voorkomt in de grote steden dan erbuiten.

Uit de gegevens blijkt dat dit niet het geval is. Het combineren van culturele interesse komt onder 'yuppen' in de grote steden niet vaker voor dan onder dezelfde groep die erbuiten woont.

7.6 Cultureel aanbod en school

Beleidsmakers toonden zich bezorgd over de dalende interesse voor traditionele cultuur onder jongeren (OC&W 1996b en 1999). Dit teruglopende bezoek valt echter niet onder schoolgaanden waar te nemen (zie hoofdstuk 6). Veel scholieren bezoeken weleens een culturele instelling en het ligt voor de hand dat de spreiding van het aanbod over de verschillende gemeentetypen ook van invloed is op daar woonachtige scholieren (vgl. Van Hoorn et al. 1998: 8).⁸

Om dit te onderzoeken zijn AVO-gegevens uit 1991 en 1995 samengevoegd, aangezien het AVO'95 alleen te weinig schoolgaande respondenten omvat. Tezamen zijn de steekproeven groot genoeg om naar de drie gemeentetypen te kunnen uitsplitsen en lbo- en mavo-leerlingen te onderscheiden van havo- en vwo-leerlingen.

Tabel 7.8 Bezoek aan culturele instellingen in twaalf maanden voorafgaande aan de enquête, scholieren van 6 jaar en ouder, 1991 en 1995 (in procenten)

	museum	toneel	klassieke muziek	populaire muziek	cabaret
basisschool					
vier grote steden	55	44	8	6	2
overige steden > 100.000 inwoners	39	24	8	4	1
kleinere gemeenten	39	29	5	6	1
leerjaar 1-3 voortgezet onderwijs					
vier grote steden	53	34	21	27	7
overige steden > 100.000 inwoners	40	30	12	18	5
kleinere gemeenten	43	26	8	16	3
bovenbouw lbo/mavo					
vier grote steden	33	12	5	19	0
overige steden > 100.000 inwoners	18	12	4	28	4
kleinere gemeenten	24	16	5	26	4
bovenbouw havo/vwo					
vier grote steden	37	45	5	39	3
overige steden > 100.000 inwoners	49	40	28	42	13
kleinere gemeenten	46	36	12	37	11

Bron: SCP (AVO'91 en '95)

Vrijwel alle basisscholen organiseren binnen en buiten school culturele activiteiten (zie hoofdstuk 6). Uit tabel 7.8 blijkt opnieuw dat het bezoek aan musea en toneelvoorstellingen populairder zijn dan het bezoek aan concerten en cabaret. Basisschoolleerlingen in de vier grote steden bezoeken vaker musea en toneelvoorstellingen dan leerlingen die elders wonen. Dat de nabijheid van de voorzieningen hier een rol speelt is bijzonder aannemelijk.

In de basisvorming van het voorgezet onderwijs blijven tentoonstellingen en toneel de meest verkozen bestemmingen. Opnieuw zijn leerlingen uit de vier grote steden oververtegenwoordigd. Tijdens deze jaren van basisvorming in het voortgezet onderwijs gaan leerlingen vaker dan op jongere leeftijd naar concerten. Dat geldt voor klassieke concerten en in sterkere mate voor popconcerten. Ook hier stimuleert het aanbod in de vier grote steden.

Vooraf bezoek aan klassieke-muziekconcerten lijkt tijdens de basisvorming baat te hebben bij het aanbod in de grote steden. Gemiddeld bezoekt ongeveer 10% van de leerlingen in de eerste drie jaren van het voortgezet onderwijs jaarlijks een klassiek concert. In de vier grote steden is dit het dubbele (21%). Ook de relatief korte weg in de grote steden naar poppodia blijkt snel afgelegd te worden.

In hoofdstuk 6 is aangegeven dat havo/vwo-scholen vaker dan lbo/mavo-scholen cultuurbezoek organiseren en dat de havo/vwo-leerlingen ook vaker tot de bezoekers behoren. Uit tabel 7.8 blijkt bovendien dat participatieverschillen tussen verschillende schooltypen door gunstige omstandigheden kunnen nivelleren. Het bezoek aan musea onder lbo/mavo-leerlingen ligt in de vier grote steden in de buurt van dat van havo/vwo-leerlingen.

De invloed van de grote stad is in de bovenbouw van het havo/vwo niet eenduidig. De grootstedelijke havo/vwo-leerlingen bezoeken minder vaak musea, klassieke concerten en cabaret dan hun schoolgenoten uit de overige gemeenten, maar ze gaan juist vaker naar toneel.⁹

In de notitie *Cultuur en school* (OC&W 1996b) wordt aangedrongen op nauwere samenwerking tussen scholen en culturele instellingen. Die samenwerking zou vooral iets voor de grotere steden kunnen zijn. Elders zijn er al gauw te veel organisatorische en financiële beperkingen (met name reistijd en reiskosten) om een afgewogen pakket tot stand te brengen.

Aangenomen kan worden dat popconcerten geen aanmoediging nodig hebben en dat bezoek aan musea, toneelvoorstellingen en klassieke-muziekuitvoeringen vooral door ouders of leraren gestimuleerd wordt. In hoeverre de verschillen in de bezoekcijfers toegeschreven kunnen worden aan de inspanningen van leraren of ouders is op basis van tabel 7.8 niet vast te stellen.

Om inzicht te krijgen in de wisselwerking tussen de nabijheid van culturele voorzieningen en de rol van opvoedende instanties (school en ouders) is een multivariate analyse uitgevoerd. De wisselwerking is geanalyseerd met behulp van interactie-effecten (tabel 7.9). Verwacht wordt dat een significant interactie-effect tussen gemeentetype en het opleidingsniveau op een invloed van schoolse cultuur-educatie in de grote steden wijst. Een significant interactie-effect tussen gemeentetype enerzijds en de deelname van ouders en gezinsinkomen anderzijds zou wijzen op een extra stimulant van ouders in de grote steden. Deze significante verbanden zouden vooral bij de traditionele cultuuruitingen moeten voorkomen.

Tabel 7.9 De invloed van achtergrondkenmerken op de bezoekfrequentie aan culturele instellingen, leerlingen basis- en voortgezet onderwijs, 1995 (in bèta-coëfficiënten en gemiddelde bezoekfrequentie)

	museum		toneel		klassieke muziek		populaire muziek		cabaret	
	bèta	gem. fr.	bèta	gem. fr.	bèta	gem. fr.	bèta	gem. fr.	bèta	gem. fr.
sekses	0,02*		0,02*		0,04		0,01*		0,04*	
opleidingsniveau	0,03*		0,06*		0,08		0,27		0,11	
deelname ouders	0,36		0,21		0,24		0,13		0,16	
huishoudensinkomen	0,01*		0,03*		0,06		0,08		0,05*	
woonplaats	0,12		0,09		0,03*		0,05		0,01*	
vier grote steden		1,5		1,1		0,2		0,4		0,1
overige steden > 100.000 inw.		0,8		0,6		0,1		0,2		0,1
kleinere gemeenten		0,8		0,6		0,1		0,2		0,1
woonplaats x opleidingsniveau	sign.						sign.			
	p < 0,01		n.s.		n.s.		p < 0,01		n.s.	
woonplaats x deelname ouders	sign.								sign.	
	p < 0,01		n.s.		n.s.		n.s.		p < 0,05	
woonplaats x huishoudensinkomen	sign.						sign.		sign.	
	p < 0,05		n.s.		n.s.		p < 0,01		p < 0,05	
R ² (in %)	15		6		7		9		6	

* niet significant, p > 0,05

Bron: SCP (AVO'95)

Uit tabel 7.9 blijkt dat scholieren uit de vier grote steden, als er gecontroleerd is voor andere invloeden, vaker musea, toneelvoorstellingen en popconcerten bezoeken dan scholieren die elders wonen. Klassieke muziek en cabaret worden door leerlingen uit verschillende gemeentetypen in gelijke mate bezocht.

Gecontroleerd voor andere kenmerken blijken met name havo/vwo-leerlingen in de grote steden meer te profiteren van het aanwezige cultuuraanbod. Leerlingen in de bovenbouw van het havo en het vwo profiteren vooral extra van het aanbod aan musea, popconcerten en cabaret (significante interactie-effecten van geografische herkomst en opleidingsniveau).¹⁰

Uit de analyses met behulp van de interactie-effecten blijkt voorts dat kinderen van cultureel actieve ouders uit de vier grote steden vaker naar musea en cabaret gaan dan kinderen die in vergelijkbare gezinsomstandigheden opgroeien, maar dan buiten de grote steden. Bij toneel en bij klassieke muziek is een dergelijke wisselwerking tussen stimulerende sociale en geografische omgevingen niet waar te nemen.

De invloed van school en ouders zou moeten blijken uit significante interactie-effecten bij traditionele cultuur. Dit is echter bij toneel en klassieke muziek niet het geval.

Bovendien zijn de interactie-effecten bij populaire cultuur in sommige gevallen wel significant. Hierdoor kan niet geconcludeerd worden dat de hogere participatie in

de grote steden aan de schoolse cultuureducatie of aan het ouderlijk voorbeeld toegeschreven kan worden.

7.7 Conclusies

De laatste tijd is er menige beschouwing aan de culturele aantrekkingskracht van grote steden gewijd. In dit hoofdstuk is aangetoond dat verschillen in gelegenheid samenhangen met waargenomen verschillen in de cultuurparticipatie. Het deel van de bevolking uit de vier grote steden dat diverse podiumkunsten en musea bezoekt is groter dan dat van de stedelingen uit gemeenten met meer dan 100.000 inwoners en van de laatste groep bezoekt weer een groter deel culturele manifestaties dan van de inwoners uit de rest van Nederland.

Van de vier grote steden zijn vooral de Amsterdammers en de Utrechters cultureel actief. De fractie van de Hagenaars of de Rotterdammers die aan cultuur participeert ligt door de bank genomen niet veel hoger, en in sommige gevallen zelfs lager dan die in de tweede categorie, steden met meer dan 100.000 inwoners. Hoewel meer (groot)stedelingen culturele voorstellingen bezoeken, is het verschil niet zo groot als men op basis van de CBS-bezoekentellingen zou kunnen verwachten. Het stedelijke cultuuraanbod blijkt meer liefhebbers te bedienen dan er in de stad wonen. Een deel van de kaartjes wordt aan geïnteresseerden van buiten verkocht.

In de grote steden wonen ook meer culturele omnivoren, dat wil zeggen bezoekers van zowel traditionele als populaire cultuur. De zogenoemde nieuwe middenklasse (jonge hoogopgeleide stedelingen) wordt soms genoemd als belangrijke drager van dit postmoderne cultuurpatroon. De veronderstelde hogere combinatie van cultuurvormen onder deze groep vond echter geen empirische steun.

Ook scholieren in de grote steden profiteren van het plaatselijke cultuuraanbod. Zij bezoeken vooral vaker musea en toneelvoorstellingen dan leerlingen die elders wonen. Niet aangetoond kon worden of dit het resultaat is van schoolse cultuureducatie.

Noten

- ¹ In dit hoofdstuk is een driedeling naar gemeentegrootte gehanteerd, waarin een onderscheid gemaakt wordt tussen de vier grote steden, de overige steden met meer dan 100.000 inwoners en de kleinere plaatsen. Waarschijnlijk ten overvloede zij vermeld dat onder de vier grote steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht wordt verstaan. De selectie van de overige steden met meer dan 100.000 inwoners behoeft meer toelichting. De eerste TBO- en AVO-onderzoeken dateren uit de jaren zeventig. Sindsdien hebben diverse gemeenten de 100.000-inwonersgrens overschreden, waaronder Almere, Zoetermeer, Haarlemmermeer en recentelijk Amersfoort. In plaats van de categorie 'overige steden 100.000+' voor elk meetjaar uit de op dat moment aan die norm beantwoordende gemeenten te laten bestaan, is er hier voor gekozen om die categorie door de tijd heen een vaste bezetting te geven, zodat eventuele veranderende effecten niet door de veranderde samenstelling van die categorie kunnen zijn veroorzaakt. De categorie 'overige steden 100.000+' omvat hier de volgende plaatsen: Apeldoorn, Arnhem, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Enschede, Groningen, Haarlem, Leiden, Maastricht, Nijmegen, Tilburg en Zaanstad, gemeenten met een stedelijk karakter die gedurende het grootste deel van de onderzoeksperiode (midden jaren zeventig tot 1995) meer dan 100.000 inwoners hadden.
- ² Meestal gaat het om vervangende nieuwbouw, maar soms is het het eerste theater. De twaalf theaters staan in: Eindhoven (Muziekcentrum Frits Philips), Breda (Chassé theater), Maastricht (Theater aan het Vrijthof), Leeuwarden (Schouwburg de Harmonie), Deventer (De Leeuwenburg), Hoofddorp (De Meerse), Gouda (Goudse Schouwburg), Amersfoort (Theater De Flint), Zoetermeer (Stadstheater Zoetermeer), Delft (De Veste), Rijswijk (Rijswijkse Schouwburg), Emmeloord (Theater 't Voorhuys).
- ³ In 1990 werd 16% van de tentoonstellingen in de vier grote steden gehouden, terwijl hier 13% van de bevolking woonde (zie De Haan 1997: tabel 3.8).
- ⁴ In de AVO-vragenlijst is bij het bezoek aan culturele instellingen geen onderscheid gemaakt tussen professionele en amateuruitvoeringen.
- ⁵ De bezoekfrequentie die de respondenten opgaven is omgerekend tot een jaartotaal dat vervolgens is uitgesplitst per (type) gemeente.
- ⁶ In tabel 7.6 zijn twee soorten gegevens over het lidmaatschap van instellingen opgenomen: ledenadministratie van kunsteducatieve instellingen zelf (CBS-gegevens) en zelfrapportage onder de bevolking (AVO). Bij dit laatste bevolkingsonderzoek konden respondenten aangeven of zij ingeschreven waren bij een instelling zoals een muziekschool, balletschool, toneelschool of creativiteitscentrum.
- ⁷ Bell (1976) duidt de groep hoger opgeleiden in de culturele beroepen aan als 'culturati'.
- ⁸ In hoofdstuk 6 bleek al dat de culturele activiteit van schooltypen voor een belangrijk deel gereflecteerd werd in de cultuurparticipatie van leerlingen. Hiervan uitgaande wordt aangenomen dat ook de activiteit van scholen in verschillende gemeentetypen tot uitdrukking komt in de bezoekcijfers van de leerlingen.
- ⁹ De bezoekcijfers van de leerlingen uit de bovenbouw in de vier grote steden en uit de steden met meer dan 100.000 inwoners zijn gebaseerd op relatief kleine aantallen respondenten: vier grote steden lbo/mavo (33) havo/vwo (24) in de overige steden met meer dan 100.000 inwoners: lbo/mavo (31) havo/vwo (56). Grotere aantallen respondenten zou betrouwbaarheid van de cijfers vergroten. Hiervoor lijkt het ondervragen van steekproeven van leerlingen van verschillende scholen de meest aangewezen methode.
- ¹⁰ Dat havo/vwo-scholieren in de bovenbouw meer naar musea gaan, lijkt in tegenspraak met de bezoekpercentages in tabel 7.8. De cijfers in tabel 7.9 zijn echter uitsluitend gebaseerd op de AVO'95 data en betreffen de bezoekfrequentie en niet het deelnamepercentage. Deze gegevens wijzen niet op een achterblijvende interesse onder havo/vwo-scholieren in de grote steden.

Bijlage bij hoofdstuk 7

Tabel B7.1 Logistische regressieanalyse van het combineren van traditionele en populaire cultuur, naar achtergrondkenmerken, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995

	B	Wald-score	B	Wald-score
geografische herkomst		46,4**		33,5
vier grote steden (ref. cat.)	-	-	-	-
andere steden > 100.000 inwoners	-0,21	5,7*	-0,18	3,3
rest Nederland	-0,45	41,7**	-0,41	28,7
seks (man)	-0,37	53,0**	-0,37	53,6
leeftijd		34,5**		39,2
6-20 jaar	0,71	11,3**	0,62	8,6
21-40 jaar	0,85	25,1**	0,74	18,9
41-64 jaar	0,92	32,5**	0,92	32,4
≥ 65 jaar (ref. cat.)	-	-	-	-
gezinssituatie		169,3**		121,7
alleenstaande	1,01	164,7**	0,91	120,9
inwonend kind	0,23	6,7**	0,22	5,9
paar zonder kinderen < 14 jaar	0,54	70,1**	0,45	45,6
gezin met kind < 14 jaar (ref. cat.)	-	-	-	-
hoofdbezigheid		43,6**		43,3
gepens./VUT/AOW	-0,47	9,4**	-0,46	8,9
werkloos/arbeidsongeschikt	-0,45	26,3**	-0,45	26,1
huishouding	-0,41	17,2**	-0,41	17,5
schoolgaand/studerend	-0,09	0,7	-0,10	0,8
werkend (ref. cat.)	-	-	-	-
opleidingsniveau	0,47	648,6**	0,45	540,4
interactie stad x hozk ^a				21,7**
geen jhoz			-0,50	9,1**
jhoz in grote stad			-	-
jhoz in middelgrote stad			-0,06	0,1
jhoz in andere gemeente			-0,10	0,3
constante	-3,6	345,8**	-3,0	135,4**
-2 log likelijkheid		11.247		11.225

^a Jhoz: jonge hoger opgeleiden zonder kinderen: personen met een afgeronde opleiding op hbo- of wo-niveau, tussen de 20 en 40 jaar zonder kinderen jonger dan 14 jaar.

* significant $p < 0,05$

** significant $p < 0,01$

Bron: SCP (TBO'95)

8 UITEENLOPENDE BELANGSTELLING TUSSEN JONG EN OUD

8.1 Inleiding

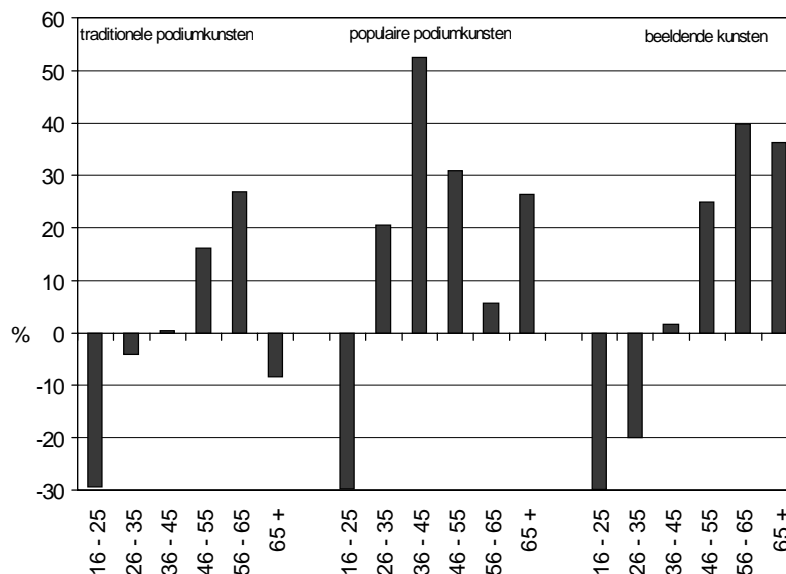
Het kunstpubliek vergrijst. Onder ouderen is het bezoek aan culturele instellingen in de afgelopen decennia toegenomen. De interesse onder jongeren, met name de groep 16-25-jarigen, is daarbij achtergebleven (zie hoofdstukken 2 en 3). Deze ontwikkelingen zijn in eerder SCP-onderzoek al vastgesteld onder de aanhang van de klassieke muziekconcerten (Knulst 1989) en onder het museumpubliek (De Haan 1997). Ouderen zijn bovendien actiever geworden als beoefenaars van kunstvakken, waardoor ouderen op dat terrein meer op jongeren zijn gaan lijken (De Haan en Knulst 1998). Onder het lezerspubliek werden verschillen tussen jong en oud ook groter, maar hier omdat de jongeren het lezen het meest opgaven; ouderen deden dit niet of nauwelijks (Knulst en Kraaykamp 1996). Naar aanleiding van de uiteenlopende belangstelling tussen jongeren en ouderen werd in het *Sociaal en Cultureel Rapport 1998* gesproken over een dreigende 'scheiding der geesten'. In dit hoofdstuk zal nader op achtergronden van de divergerende interesses ingegaan worden.

In figuur 8.1 zijn veranderingen weergegeven in de bezoekfrequentie aan culturele instellingen tussen 1983 en 1995 ten opzichte van de gemiddelde trend onder de bevolking van 16 jaar en ouder. In die figuur wijzen waarden onder de 0-as op een daling ten opzichte van de gemiddelde trend en waarden boven de 0-as op een relatieve stijging. De belangstelling onder 16-25-jarigen blijkt dan achter te blijven bij die onder de bevolking als geheel. Dat geldt niet alleen voor de traditionele podiumkunsten (toneel, klassieke muziek, ballet) en de beeldende kunsten (musea en galeries), maar ook voor het populaire podiumaanbod (popmuziek, jazz, musical en cabaret). De jeugd van 15-26 jaar lijkt zich niet alleen af te keren van de traditionele cultuur, maar ook van de populaire cultuur. Het bezoek aan uitvoeringen van klassieke muziek en balletvoorstellingen is eveneens onder 26-35-jarigen gedaald, maar onder deze leeftijdscategorie steeg het toneelbezoek (zie tabel B8.1). De belangstelling voor traditionele podiumkunsten en voor beeldende kunsten is het meest toegenomen in de leeftijdsklasse tussen de 56 en 65 jaar, zij het dat het bezoek aan beroepstoneel en ballet het meest is gestegen onder de 45-55-jarigen (zie tabel B8.1).

Geconcludeerd kan worden dat personen van 45 jaar en ouder zich in de loop van de tijd veelal meer voor traditionele podiumkunsten en beeldende kunsten zijn gaan interesseren en dat de belangstelling van jongeren onder de 35 jaar hierbij is achtergebleven.

Het bezoek aan populair podiumaanbod laat een enigszins ander patroon zien. Hier steeg het bezoek vooral onder de 36-45-jarigen, en dit betreft hoofdzakelijk popmuziek, jazz en musical.

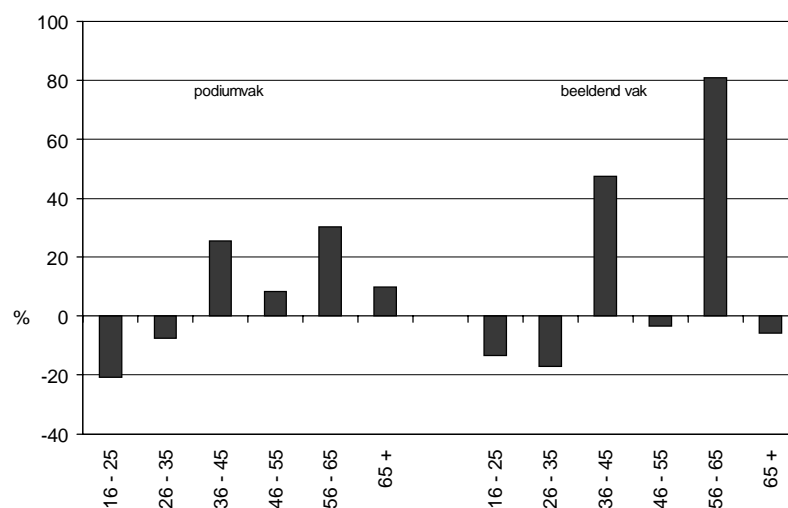
Figuur 8.1 Veranderingen in het bezoek aan culturele instellingen, naar leeftijdsklasse, bevolking van 16 jaar en ouder, 1983-1995 (in procenten ten opzichte van de gemiddelde trend)

Bron: SCP (AVO '83-'95)

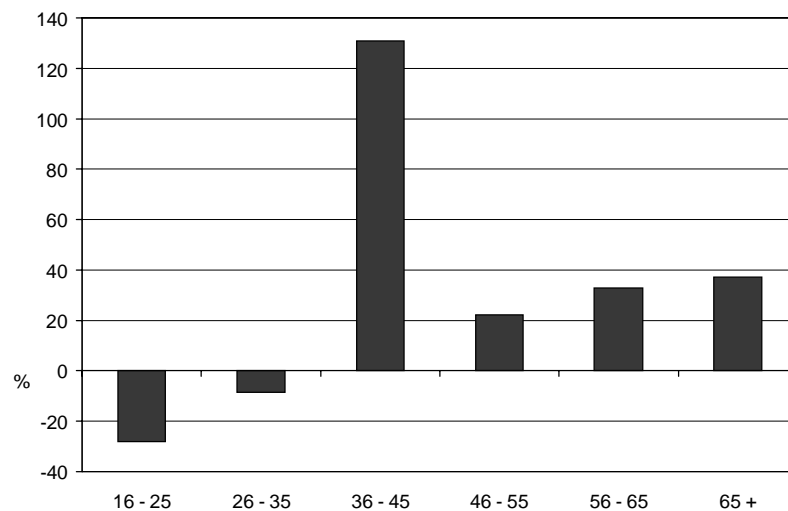
Onder de beoefenaren van kunstvakken hadden jongeren in de jaren tachtig een groot overwicht. Dit blijkt in de jaren negentig veel minder het geval te zijn (zie hoofdstukken 2 en 3) en dit komt vooral door een inhaalbeweging onder de groep van 45-plus. Het overwicht onder de jeugd tot 16 jaar bleef, maar de participatiecijfers van de leeftijdsgroepen boven de 16 jaar zijn dicht bij het gemiddelde komen te liggen. De deelname uit met name de leeftijdsgroepen van 45 jaar en ouder steeg fors. In figuur 8.2 zijn die veranderingen in de beoefening van kunstvakken tussen 1980 en 1995 ten opzichte van de gemiddelde trend onder de bevolking van 16 jaar en ouder weergegeven. In figuur 8.3 zijn op dezelfde manier verschuivingen van het aantal georganiseerde beoefenaars (actief in verenigings- of ander verband) zichtbaar gemaakt. Daarin tekent zich evenzeer een vergrijzing af van de georganiseerde kunstbeoefening.¹

Figuur 8.2 Veranderingen in de deelname aan kunstvakken, naar leeftijdsklasse, bevolking van 16 jaar en ouder, 1980-1995 (in procenten ten opzichte van de gemiddelde trend)

Bron: SCP (TBO '80-'95)

Figuur 8.3 Veranderingen in de deelname aan kunstvakken in georganiseerd verband, naar leeftijdsklasse, bevolking van 16 jaar en ouder, 1980-1995 (in procenten ten opzichte van de gemiddelde trend)

Bron: SCP (TBO '80 en '95)

De beschreven ontwikkeling roept de volgende vraag op:
Waarom is de cultuurparticipatie van jongeren (16-35-jarigen) ten opzichte van die van ouderen (45 jaar en ouder) teruggelopen?

In dit hoofdstuk wordt het antwoord gezocht. Hierbij dient men te bedenken dat de participatie onder de jeugd tot 16 jaar onverminderd hoog is, waarschijnlijk omdat in die levensfase ouders en school veel invloed op de participatie hielden (vgl. H.6).

Het volgen van cultuur via media en het huren en kopen van beeldende kunst blijven hier buiten beschouwing. Aangezien de AVO-gegevens ten aanzien van de beoefening van kunstvakken uit 1995 niet met de voorgaande peilingen vergelijkbaar zijn (zie bijlage hoofdstuk 2), wordt de trend in de beoefening van kunstvakken op basis van TBO-gegevens geanalyseerd. Bijkomend voordeel van dit survey is dat het informatie biedt over de tijd die respondenten aan beeldende en podiumvakken besteden.

8.2 Levensfase of socialisatie?

De omstandigheden waarin jongeren opgroeien zijn in de loop van de voorbije decennia veranderd. Op het eerste gezicht zijn de huidige omstandigheden gunstiger voor deelname aan traditionele cultuuruitingen dan voorheen. Jongeren gaan nu langer naar school en hebben dus meer gelegenheid om het benodigde niveau van culturele competentie te verwerven. Bovendien groeien jongeren op op een niveau van welvaart dat weinig beperkingen aan cultuurdeelname oplegt. Toch zijn jongeren niet cultureel actiever geworden. De gemiddelde stijging van het opleidings- en welvaartsniveau hebben niet het verwachte effect gehad. Tenzij deze condities op oudere leeftijd een bijzonder effect hebben, kunnen deze niet verklaren waarom de participatie van de bevolking van boven de 45 jaar is gestegen.

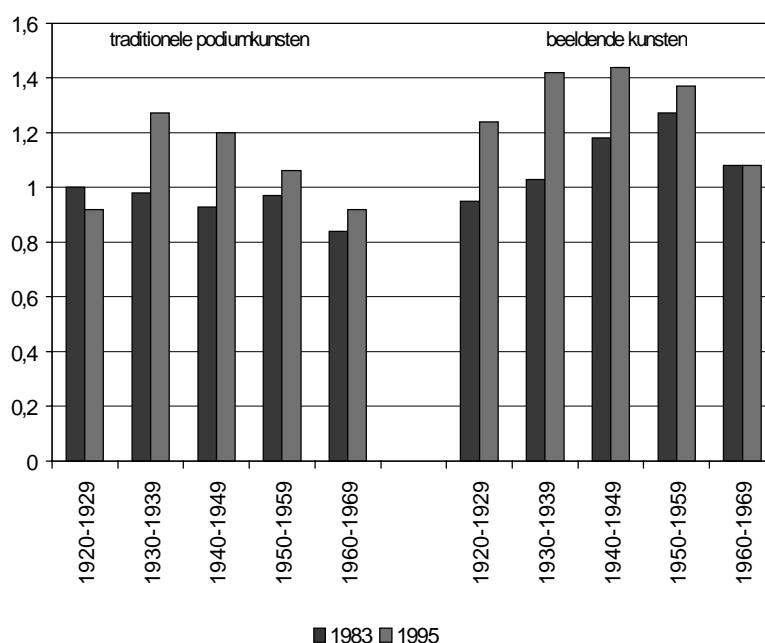
Er moeten derhalve andere factoren in het spel zijn geweest. In eerder onderzoek naar deze divergerende ontwikkeling zijn al verschillende theorieën uitgewerkt en getest (Knulst 1989; Knulst en Kraaykamp 1996; De Haan 1997; De Haan en Knulst 1998). Op die inzichten wordt hier voortgebouwd.

Een eerste theorie die daarbij is onderzocht, zoekt de oorzaken bij bijzonderheden van de levensfase van jongeren en jongvolwassenen. Volgens die *levensfasehypothese* zou het leven tussen grofweg de 20 en 40 jaar, vanwege de veeleisende combinatie van arbeid en zorgtaken (zie hoofdstuk 5), de participatie in met name tijdsintensieve vrijetijdsbesteding in de weg zitten. In de levensfase boven de 45 jaar valt die tijdsdruk geleidelijk weg.

Een tweede mogelijke verklaring, de *socialisatiehypothese*, zoekt de oorzaken bij veranderingen in opvoedingsklimaat en opvoedingsidealen, waarvan de effecten via nieuw aantredende geboortecohorten werkzaam zijn. De veronderstelling daarbij is dat generaties die in de jaren zestig en later zijn opgegroeid, op cultureel gebied anders zijn 'geprogrammeerd' dan de generaties die ervoor opgroeiden. Deze 'programming' zou jongere generaties ervan weerhouden de voor traditionele cultuur benodigde vaardigheden te ontwikkelen.

In figuur 8.4 is het bezoek aan traditionele podiumkunsten en beeldende kunsten uitgesplitst naar geboortecohorten. In deze figuur valt in de eerste plaats op dat oudere generaties vaker tot de bezoekers behoren dan de generatie die tussen 1960 en 1970 is geboren. Ten tweede is het bezoek van oudere generaties in de periode tussen 1983 en 1995 relatief sterk toegenomen.

Figuur 8.4 Aantal bezoeken van traditionele podiumkunsten en beeldende kunsten, naar geboortecohort, 1983-1995

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

Volgens een derde verklaring, de *concurrentiehypothese*, zou de cultuurparticipatie te lijden hebben gehad onder de toegenomen concurrentie van andere vrijetijdsbesteding. Vooral voor een tijdsintensieve liefhebberij als de beoefening van een kunstvak zou dit een probleem zijn. De aangestipte theorieën worden nu kort toegelicht.

Levensfasehypothese

Volgens dit gezichtspunt zijn gedragsveranderingen binnen leeftijdsgroepen toe te schrijven aan speciaal voor die levensfasen veranderde levensomstandigheden. Daarbij zijn vooral veranderingen in de tijdsdruk relevant. De distributie van voor verplichtingen benodigde uren (arbeid + zorg + studie) en vrije tijd heeft zich tussen de jaren zeventig en negentig voor de leeftijdsklassen uiteenlopend ontwikkeld. Jongeren en personen van middelbare leeftijd kregen het over het algemeen drukker met de diverse werkzaamheden, de groep van 55 jaar en ouder kreeg het in

het algemeen minder druk (zie hoofdstuk 5). In de levensfase onder de 40 jaar is de omvang van de vrije tijd in het algemeen afgenomen. Thuiswonende kinderen, jonge alleenstaanden en jonge samenwonenden al dan niet met kinderen hebben tegenwoordig minder vrije tijd dan hun respectieve voorgangers in de jaren zeventig.

De gelegenheid om kunstvakken te beoefenen en om culturele instellingen te bezoeken zou daardoor voor personen grofweg onder en boven de 55 jaar uiteenlopen. Amateurkunst hoort samen met bijvoorbeeld serieuze sport tot een soort liefhebberijen die door herhaaldelijk oefenen resultaten en voldoening opleveren. Les nemen of samen met anderen oefenen was en is hiervoor de meest aangewezen weg. Het gaat hier niet om activiteiten die er zo maar even bij gedaan kunnen worden. Deze activiteiten vragen om een grote tijdsinvestering en een keuze voor een trainingspraktijk. Omdat de beoefening van een kunstvak tot de tijdsintensieve vrijetijdsbesteding behoort, zou een wijziging in tijdscondities zich vooral hier doen gelden. Op basis van het vorenstaande kunnen de volgende hypothesen geformuleerd worden.

Hypothese A1

Ten opzichte van personen ouder dan 55 jaar is de cultuurparticipatie in de levensfasen van personen jonger dan 40 jaar afgenomen. Deze afname doet zich voor bij zowel traditionele als populaire cultuur.

Hypothese A2

De divergentie van de trends in de cultuurparticipatie tussen jongeren en ouderen is bij de beoefening van kunstvakken sterker dan bij het bezoek aan culturele instellingen.

Hypothese A3

De divergentie in de verdeling van tijdsdruk (hoeveelheid tijd besteed aan verplichtingen) heeft tot afname van de cultuurparticipatie van personen jonger dan 40 jaar geleid en tot toename van die van personen ouder dan 55 jaar.

Veranderingen in tijdsdruk worden voor een belangrijk deel bepaald door verschuivingen in het aantal taken dat men te verrichten heeft. Personen die taken op het gebied van arbeid, zorg en/of studie dagelijks combineren, hebben meer aan hun hoofd dan personen die zich op één dagtaak kunnen concentreren. Met name door de hogere arbeidsparticipatie van vrouwen is het percentage taakcombineerders onder personen jonger dan 40 jaar tussen 1975 en 1995 sterk toegenomen (SCP 1996). Bij de 55-plussers was er geen toename. Aangenomen wordt dat die divergentie doorwerkt in de cultuurparticipatie.

Hypothese A4

De sterkere toename van het percentage taakcombineerders onder personen jonger dan 40 jaar in vergelijking met 55-plussers heeft ertoe geleid dat de cultuurparticipatie van de eerstgenoemde groep ten opzichte van die van de laatstgenoemde is gedaald.

Concurrentiehypothese

Economen die zich in het leven van alledag verdiept hebben (Linder 1971; Gershuny 1983) signaleerden dat consumenten de technologie eigenlijk net als ondernemers gebruikt hebben om hun 'productiviteit', maar nu als consument, op te voeren. Door te investeren in kapitaalgoederen zoals auto, televisie, afspeelapparaten, videorecorder, elektrisch gereedschap en fotoapparatuur en dergelijke werd het mogelijk om meer belevenissen per avond of weekend te hebben of als doe-het-zelver meer te presteren.² Door de inschakeling van machines zouden tijdsintensieve grotendeels door kapitaalintensieve activiteiten zijn vervangen. De maatstaven zouden hierdoor zijn verlegd, en daarom zouden bijvoorbeeld lezen, schaken of een kunstvak beoefenen nu doorgaan voor liefhebberijen die veel meer tijd en oefening vergen dan gebruikelijk is geworden. Vooral jongeren zijn meer tijd voor de televisie, video en computer gaan doorbrengen. De concurrentie van de nieuwe media zou met name onder deze groep voelbaar zijn.³

Ook al kiest men lang niet altijd voor gemechaniseerde vrijetijdsbesteding, door de vele technieken en de zelfbediening is het eenvoudiger geworden aan tal van uiteenlopende genoegens deel te hebben. De diversiteit van het individuele vrijetijdsgedrag is door de tijd toegenomen. Aangezien de hoeveelheid vrije tijd bij een aanmerkelijk deel van het publiek krappert is geworden, moet het 'gedrang' in de vrije uren groter zijn geworden. De concurrentiehypothese geeft reden te verwachten dat met name de beoefening van kunstvakken te lijden heeft onder een toenemende concurrentie van andere vrijetijdsbesteding. En dit zou vooral het geval kunnen zijn in de drukke levensfase. De concurrentiehypothese is in dat opzicht een aanvulling op de levensfasehypothese.

Hypothese A5

Door de toegenomen drukte in de vrije tijd (het aantal verschillende activiteiten dat men onderneemt) is de cultuurparticipatie van personen jonger dan 40 jaar afgenomen en die van personen ouder dan 55 jaar toegenomen.

Hypothese A6

Doordat jongeren meer van elektronische media gebruikmaken is hun cultuurparticipatie ten opzichte van ouderen afgenomen.

Socialisatiehypothese

Volgens dit theoretisch perspectief zijn verschillen in huidig gedrag toe te schrijven aan verschillen in ervaringen tijdens de jeugdperiode. Iedere periode kent bijzondere omstandigheden en typerende historische gebeurtenissen. Volgens de socialisatietheorie is men tijdens de adolescentie extra gevoelig voor deze omstandigheden. De socialisatievoorwaarden zouden in de rest van het leven van invloed blijven.

Het onderwijs geldt als een belangrijke factor voor de culturele competentie. De leeftijd van rond de 40 jaar in 1995 valt op dit punt globaal samen met de

generaties die al dan niet voortgezet onderwijs hebben gevolgd onder het regime van de Mammoetwet.

Met de invoering van de Mammoetwet heeft zich een versnelling voorgedaan in de instroom bij algemeen vormend onderwijs. Onder de Mammoetwet veranderden mms, hbs en gymnasium in havo en vwo. Middelbaar onderwijs vanaf havo werd een massaal gevolgd traject. Meer jongeren dan voorheen maakten via het onderwijs kennis met kunst en cultuur. Daar staat echter tegenover dat de extracurriculaire waarde, zoals de vorming van culturele competentie, van het nieuwe en massale middelbaar onderwijs mogelijk is afgenomen. De jongeren van de Mammoetgeneraties maakten nog steeds uitstapjes met school, maar niet meer steevast naar Rijksmuseum of beroepstoneel.

De veranderingen in het middelbare onderwijs zouden vervolgens weer doorwerken in een beperktere culturele competentie van de groep die sindsdien hbo en wetenschappelijk onderwijs heeft gevolgd. Aanvankelijk stonden alleen hogescholen en enkele universitaire studierichtingen (economie, sociologie, e.d.) voor niet-gymnasiasten open. Hbs'ers waren een minderheid onder beginnende studenten van het wetenschappelijk onderwijs. Sinds de invoering van de Mammoetwet is die situatie zodanig gewijzigd dat de meerderheid van studenten in het wetenschappelijk onderwijs een middelbare-schoolopleiding heeft zonder klassieke vorming (atheneum; of de omweg havo-hbo-wo).

Bovendien worden hoger opgeleiden tegenwoordig vaker dan voorheen uit lagere sociale milieus gerekruteerd (Lammers 1970; Van Eijck 1998). Steeds meer studenten zijn van huis uit niet met kunst en culturele gedragscodes vertrouwd geraakt.

Universiteiten waren bij uitstek broedplaatsen van intellectueel en cultureel actieven. Maar ook de universiteiten veranderden. De *Bildungsideale* van het vroegere universitaire eliteonderwijs zoals eruditie, welsprekendheid en kennis van culturele canons maakten plaats voor een massahogeronderwijs met een op maatschappelijke toepassing gerichte beroepsstatus (Rupp 1997). In hoofdstuk 6 bleek al dat onder studenten het bezoek aan musea en aan traditionele podiumkunsten in de periode 1983 en 1995 sterk is gedaald. Daar stond een toegenomen belangstelling voor populair podiumaanbod tegenover. De vraag blijft nog in hoeverre dit een invloed is van de levensfase, of een socialisatie-effect dat doorwerkt in het verdere leven. Door verminderde selectie bij de toegang tot middelbaar en hoger onderwijs, door de wijzigingen in het onderwijsprogramma en door veranderingen in de sociale achtergrond van hoger opgeleiden, is het aannemelijk dat zowel onder middelbaar als onder hoger opgeleiden de culturele competentie is gedaald. Deze daling is mede debet aan het achtergebleven bezoek aan culturele instellingen onder Mammoetgeneraties.

De geschetste veranderingen in de rekrutering en de toegevoegde waarde van middelbaar en hoger onderwijs stonden niet op zichzelf. In samenhang hiermee zijn sinds de jaren zestig de sociale verhoudingen genivelleerd. De Swaan (1979) duidt dit proces aan als de overgang van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding. Op scholen en universiteiten verwierven leerlingen en studenten inspraak en zelfs een stem in het bestuur, in het gezin gingen de voorkeuren van

kinderen steeds meer meewegen. Jongeren claimden meteen de competentie om zelf uit te maken wat mooi is, zoals ze ook meteen hun haardracht en kleding meenden te kunnen bepalen, of de plaats van het meest passende vertier. De commercie en de massamedia speelden hier handig op in en beloonden als eerste die aanspraken.

Het klimaat van cultuuroverdracht heeft sinds de jaren zestig in het teken gestaan van cultuurrelativisme en een anti-autoritaire opvoedingsleer. Aan de mentaliteit en de leeftijdsvoorkeuren van jongeren in de jaren zestig werd door idealistische en vernieuwingsgezinde ouderen het predikaat 'tegencultuur' toegekend. Jongeren voelden zich hierdoor gesteund om de legitimiteit van normen en waarden van het 'establishment' in brede zin in twijfel te trekken. Het gezag van hogere cultuur en vorming in die hogere cultuur, werden evenzeer betwist en verloren hoe dan ook aan geloofwaardigheid.

Nieuwe generaties kunstjournalisten gaven uiting aan die andere opvattingen door steeds meer specialisaties zoals jazz, popmuziek of fotografie als kunst te erkennen (Knulst 1996a). In de ogen van opiniërende leden van jonge generaties kwamen traditionele en populaire kunstvormen op voet van gelijkheid te staan. De opdracht om door zoeken, leren en selecteren ook op het gebied van esthetische smaak hogerop te komen, leek in één keer te zijn achterhaald. Dit cultuurrelativisme kreeg sinds de jaren tachtig een nieuwe impuls van idealen over de multiculturele samenleving.

Sinds de jaren zeventig lijken de institutionele voorwaarden voor overdracht van de traditionele cultuur tussen generaties ongunstiger te zijn geworden. Voor generaties die sindsdien opgroeiden duurde de adolescentie langer dan voorheen. Hierdoor zou volgens Coleman (1961) en Bly (1996) de hele samenleving langzaam het karakter van een 'adolescentenmaatschappij' hebben gekregen. Enerzijds zitten jongeren langer op school en vinden ze op latere leeftijd een vaste betrekking of een vaste partner (ook het ouderschap verschuift naar latere leeftijd); door dit uitstel van maatschappelijke volwassenwording verkeren jongeren langer in een kring van leeftijdgenoten, en onder invloed van smaakvoorkeuren van leeftijdgenoten. Anderzijds boden de opmars van op de jeugd gerichte marktsegmenten (muziek, discotheken, cafés, kleding en toerisme) en de beschikking over een eigen kamer met eigen elektronische apparatuur de jeugd volop gelegenheid zich van volwassenen af te zonderen (Knulst 1993).

Voor generaties geboren na 1955 zou traditionele cultuur niet langer aan een ideaal appelleren, zoals ook de gène onder intellectueel gevormden voor pretzenders of popmuziek zou zijn verdwenen. De hypothesen die uit de socialisatietheorie af te leiden zijn, luiden:

Hypothese B1

Onder generaties van na 1955 is de belangstelling voor traditionele cultuur afgenomen.

Hypothese B2

Onder generaties van na 1955 is de belangstelling voor populaire cultuur toegenomen.

Hypothese B3

Een gecombineerde belangstelling voor traditionele en populaire cultuur is meer toegenomen onder generaties die na 1955 zijn geboren dan onder generaties die vóór 1955 zijn geboren.

Hypothese B4

De combinatie van het bezoek aan culturele instellingen en aan attractieparken komt meer voor onder jongere cohorten dan onder oudere.

De generaties die nu onder de 40 jaar zijn, werden gesocialiseerd in een schoolklimaat dat wel gunstig zou kunnen zijn voor de beoefening van kunstvakken. Na een proefperiode in de jaren zeventig, werd het in de jaren tachtig mogelijk in het middelbaar onderwijs kunstzinnige vakken als examenvak te kiezen. De cohorten van 1965 en later, die tijdens de onderzoeken uit 1995 onder de dertig waren, zouden hiervan de positieve invloed hebben kunnen ondergaan. Zoals figuur 8.2 al aangaf is echter in de leeftijd tussen 16 en 35 jaar de deelname aan kunstvakken juist achtergebleven bij de algemene trend. Een gunstig cultureel schoolklimaat zou dus het tegendeel te zien geven van wat verwacht zou mogen worden.

De socialisatietheorie zou ook voorspellen dat de beoefening van amateurkunst meer de richting van de populaire uitingen is opgegaan. Helaas biedt het AVO of het TBO hierover geen informatie.

Analysemethode en gebruikte data

Voor de te toetsen hypothesen zijn zowel AVO- als TBO-gegevens gebruikt. Van beide surveys zijn gegevens van alle vijf meetjaren in de analyses betrokken. De hypothesen zijn getoetst met behulp van multi-pele regressieanalyse en logistische-regressieanalyse. Om de hypothese over uiteenlopende ontwikkelingen tussen jong en oud te toetsen is de significantie van interactie-effecten van belang. Het gaat daarbij om de interactie van de verklarende variabele en het jaar van meting op de te verklaren variabele. Van de te verklaren variabelen is het bezoek aan culturele instellingen gemeten als het jaarlijkse aantal bezoeken. Het beoefenen van kunstvakken is gemeten door gegevens over het beoefenen van beeldende en podiumvakken uit het TBO-enquêtedeel te combineren met dagboekgegevens over het aantal uren dat aan kunstvakken is besteed.⁴

Voor de socialisatiehypothesen zijn de respondenten ingedeeld naar geboortecohorten van 10 jaar. De analyses zijn toegespitst op generaties die vóór 1950 dan wel na 1960 zijn geboren. Bij alle analyses is gecontroleerd voor het niveau van de genoten opleiding, inkomen, sekse en woonplaats. In de gepresenteerde tabellen worden gegevens vermeld die relevant zijn voor de toetsing van de hypothesen: coëfficiënten en de significantie van interactietermen. De gegevens van de hoofdeffecten worden ook vermeld, maar die van de controlevariabelen niet.

8.3 Uitkomsten van het onderzoek naar de levensfase- en socialisatie-hypothesen

In deze paragraaf worden de hypothesen die zijn afgeleid uit de levensfasetheorie, aangevuld met de concurrentiehypothese, en die uit de socialisatietheorie getoetst. Beide theorieën bieden mogelijk een verklaring voor de divergerende belangstelling van ouderen en jongeren. Volgens de eerste theorie zouden de omstandigheden behorend bij de levensfase tot circa 40 jaar sinds de jaren zeventig ongunstiger voor de kunstparticipatie zijn geworden. Met name de toegenomen tijdsdruk zou hier een rol spelen. Volgens de tweede theorie zijn kenmerken van de periode waarin men is opgegroeid van blijvende invloed op het latere gedrag. De opmars van het cultuurrelativisme in het pedagogisch regime zou voor de culturele socialisatie van jongere generaties ongunstig zijn geweest.

Levensfasetheorie

Volgens de levensfasetheorie zou het bezoek aan culturele instellingen onder personen jonger dan 40 jaar zijn afgenomen en dat onder personen ouder dan 55 jaar zijn toegenomen. Als tijdsdruk inderdaad de bepalende factor is, dan zou de afname onder jongeren zich bij zowel traditionele als populaire cultuur moeten voordoen (hypothese A1). In tabel 8.1 zijn de resultaten van de toetsing van deze hypothese gepresenteerd.

Tabel 8.1 OLS multiële regressieanalyse van het aantal bezoeken aan culturele instellingen, hoofdeffecten periode en levensfase, interactie-effecten tussen periode en leeftijd, bevolking van 16 tot 75 jaar, 1979-1995 (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, standaardfouten)^a

	traditionele podiumkunsten ^b		populair podiumaanbod ^c		beeldende kunsten ^d	
	B	SE B	B	SE B	B	SE B
periode ('79-'95)	0,000	0,009	0,011**	0,001	0,05**	0,010
leeftijd	0,010**	0,001	-0,004**	0,000	-0,005**	0,001
periode x ≤ 40 jaar	-0,076**	0,010	-0,006**	0,001	-0,111**	0,011
constante	-0,211*	0,086	0,262**	0,012	0,042	0,092
adj. R ² (in%)	8,3		8,9		9,7	

^a De resultaten zijn gecontroleerd voor sekse, opleidingsniveau, inkomen, cohort en woonplaats.

^b Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^c Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

^d Musea, galerie.

* significant ($p < 0,05$)

** significant ($p < 0,01$)

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Uit tabel 8.1 blijkt dat jongeren tussen de 16 en 40 jaar in de loop van de tijd minder vaak dan ouderen naar culturele instellingen met traditionele kunst zijn gegaan, maar niet minder naar de instellingen met populair podiumaanbod (weerlegging van hypothese A1).

Tijdsdruk nader onderzocht

De levensfasetheorie legt de nadruk bij de gevolgen van een sterkere belasting van de levensfase tot 40 jaar. Tot nu toe is de invloed van de tijdsdruk echter niet of hooguit indirect gemeten. Op basis van de TBO-gegevens is het wel mogelijk de invloed van een tweetal aan tijdsdruk gerelateerde variabelen te onderzoeken: complexiteit van de dagtaken en het totale tijdsbeslag van de verplichtingen.

De complexiteit van de dagtaken heeft betrekking op het combineren van betaalde arbeid, huishoudelijke taken (inclusief kinderopvang) en onderwijs. Personen die een substantieel deel van hun tijd aan tenminste twee van deze taken besteden, worden als taakcombineerder aangemerkt. Het tijdsbeslag van de verplichtingen betreft de tijd die wekelijks met werk, zorg en onderwijs gemoeid is.

Verondersteld is dat taakcombineerders en personen met veel verplichtingen minder tijd voor kunst overhouden dan personen die zich op één taak kunnen concentreren respectievelijk weinig verplichtingen hebben. Als die aspecten van tijdsdruk inderdaad van invloed zijn op het participatieniveau in de verschillende levensfasen, dan zouden de (negatieve) coëfficiënten van de interactie tussen periode en levensfase kleiner moeten worden na toevoeging van de tijdsdrukvariabelen in de analyse. In tabel 8.2 is het effect van de twee indicatoren van tijdsdruk eerst afzonderlijk geanalyseerd en vervolgens gelijktijdig. Bezoeken aan toneel, concert, opera, operette, cabaret, musical, musea en tentoonstellingen zijn bijeengenomen, omdat in de TBO-gegevens geen onderscheid te maken is tussen traditionele en populaire cultuur.

Volgens de levensfasetheorie zou de toename van het percentage taakcombineerders die vooral onder personen jonger dan 40 jaar voorkwam, ertoe geleid hebben dat jongeren minder cultureel actief zijn geworden. De toetsing weergegeven in tabel 8.2 biedt hier echter geen steun voor (weerlegging hypothese A5). Ten eerste bezoeken taakcombineerders niet minder maar juist vaker culturele instellingen. Ten tweede brengt taakcombinatie geen verandering teweeg in de interactie-effecten van periode en levensfase. Dit betekent dat verschuivingen in de bezoeksverhoudingen tussen jongeren en ouderen niet aan taakcombinatie toegeschreven kunnen worden.

De hoeveelheid tijd besteed aan verplichtingen blijkt geen invloed te hebben op het aantal bezoeken aan culturele instellingen. Uiteenlopende ontwikkelingen tussen jong en oud kunnen niet toegeschreven worden aan verschillen in tijd die aan verplichtingen is besteed (weerlegging hypothese A4).

Tabel 8.2 OLS multi-pele regressieanalyse van het aantal bezoeken aan culturele instellingen,^a hoofdeffecten periode en leeftijd, interactie-effecten tussen periode en leeftijd, bevolking van 16 tot 75 jaar, 1975-1995 (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, standaardfouten)^b

	B	SE B	B	SE B	B	SE B	B	SE B
periode ('75-'95)	0,122	0,069	0,114	0,069	0,118	0,069	0,103	0,069
leeftijd	0,010	0,007	0,013	0,007	0,006	0,007	0,007	0,007
periode x ≤ 40 jaar	-0,311**	0,065	-0,316**	0,065	-0,309**	0,065	-0,311**	0,065
taakcombinatie			0,585**	0,165			0,798**	0,175
verplichtingen (in uren)					-0,011*	0,005	-0,019**	0,005
constante	-0,726	0,555	0,018	0,590	1,202	0,594	0,579	0,609
adj. R ² (in %)	9,4		9,8		9,7		9,9	

^a Toneel, concert, opera, operette, cabaret, musical, museum, tentoonstelling.

^b De resultaten zijn gecontroleerd voor sekse, opleidingsniveau, inkomen en woonplaats.

* significant (p < 0,05)

** significant (p < 0,01)

Bron: SCP (TBO'75-'95)

De beoefening van kunstvakken behoort tot de tijdsintensieve vrijetijdsbesteding. Mogelijk is deze activiteit hierdoor gevoeliger voor veranderingen in tijdsdruk dan het incidentele bezoek aan instellingen. In tabel 8.3 is dit aspect van de cultuurparticipatie geanalyseerd. Bij die beoefening is tevens het aantal uren dat men per week aan kunstvakken besteedt meegeteld.⁵

Tabel 8.3 OLS multi-pele regressieanalyse van het beoefenen van kunstvakken, hoofdeffecten periode en leeftijd, interactie-effecten tussen periode en leeftijd, bevolking van 16 tot 75 jaar, 1975-1995 (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, standaardfouten)^a

	B	SE B	B	SE B	B	SE B	B	SE B
periode ('75-'95)	-0,007	0,010	-0,007	0,010	-0,009	0,010	-0,010	0,010
leeftijd	-0,005**	0,001	-0,005**	0,001	-0,007**	0,001	-0,007**	0,001
periode x ≤ 40 jaar	-0,037**	0,009	-0,037**	0,010	-0,035**	0,001	-0,04**	0,01
taakcombinatie			-0,065*	0,025			0,002	0,026
verplichtingen (in uren)					-0,006**	0,001	-0,006**	0,001
constante	0,667**	0,083	0,747**	0,088	0,925**	0,088	0,924**	0,090
adj. R ² (in %)	3,0		3,1		3,8		3,8	

^a De resultaten zijn gecontroleerd voor sekse, opleidingsniveau, inkomen en woonplaats.

* significant p < 0,05

** significant p < 0,01

Bron: SCP (TBO'75-'95)

Tabel 8.3 wijst uit dat taakcombinatie en ook de hoeveelheid verplichtingen een

belemmering vormen voor het beoefenen van kunstvakken. Deze aspecten van tijdsdruk hebben echter geen invloed op de verschuivingen in de beoefening tussen jongeren en ouderen (weerlegging hypothesen A3 en A4). Omdat geen van de besproken hypothesen bevestigd wordt, kan evenmin volgehouden worden dat aan levensfase gerelateerde veranderingen een grotere invloed hebben op de beoefening van kunstvakken dan op het bezoek aan culturele instellingen (weerlegging hypothese A2).

Opgemerkt dient te worden dat de omvang van die veranderingen gering is. De lage *adjusted R²* in tabel 8.3 wijst erop dat alle in de analyse gebruikte variabelen slecht met het beoefenen van kunstvakken samenhangen. Aangezien alle hypothesen afgeleid uit de levensfasetheorie weerlegd worden, kan niet volgehouden worden dat verschuivingen in de tijdsdruk een belangrijke oorzaak zijn geweest van de uiteenlopende belangstelling tussen jongeren en ouderen.

Concurrentiehypothese

Volgens de concurrentiehypothese zou andere vrijetijdsbesteding concurreren met de culturele activiteit. Vooral het toegenomen gebruik van elektronische media onder jongeren zou een belemmering vormen voor hun culturele belangstelling. De concurrentiehypothese vormt een aanvulling op de levensfasehypothese. Op basis van de TBO-gegevens is de invloed van een tweetal aan concurrentie gerelateerde variabelen onderzocht: het aantal vrijetijdsactiviteiten en de tijd besteed aan elektronische media (televisie, radio, afspeelapparatuur en computer).

Het aantal vrijetijdsactiviteiten is op tweeërlei wijze gemeten. De eerste meting telt het aantal activiteiten dat men gedurende een week in de vrije tijd feitelijk ontplooit; de diversiteit van het wekelijkse vrijetijdsrepertoire. Bij de toetsing van hypothesen over amateurkunst is deze maat gebruikt. De tweede meting betreft het totaal aan vrijetijdsactiviteiten waar men desgevraagd aan zegt deel te nemen. Deze diversiteitsmaat omvat ook activiteiten waar men niet wekelijks aan meedoet. Bij de toetsing van hypothesen over het bezoek aan culturele instellingen is deze maat gebruikt. In de analyses is de culturele activiteit als afhankelijke variabele niet meegeteld in de diversiteitsmaat.

Verondersteld is dat personen met een breed vrijetijdsrepertoire en personen die vaak elektronische media inschakelen minder tijd voor kunst overhouden dan personen die weinig andere activiteiten in de vrije tijd ontplooien of die weinig gebruikmaken van elektronische media.

Personen die veel andere activiteiten ontplooien in hun vrije tijd, bezoeken vaak ook culturele instellingen (zie tabel 8.4). Een breed vrijetijdsrepertoire kan dan ook niet aangemerkt worden als een sterke concurrent van de cultuurparticipatie. Ook deze diversiteit blijkt nauwelijks invloed te hebben op veranderingen in het bezoek van jongeren (weerlegging hypothese A5).

Tabel 8.4 OLS multipele regressieanalyse van het aantal bezoeken aan culturele instellingen,^a interactie-effecten tussen periode en levensfase en tussen periode en cohort, 1975-1995 (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, standaardfouten)^b

	B	SE B	B	SE B	B	SE B	B	SE B
periode ('75-'95)	0,122	0,069	0,111	0,068	0,18**	0,069	0,165*	0,068
leeftijd	0,010	0,007	0,036**	0,007	0,016*	0,007	0,040**	0,007
periode x ≤ 40 jaar	-0,311**	0,065	-0,242**	0,064	-0,300**	0,065	-0,236**	0,064
diversiteit			0,424**	0,024			0,410**	0,024
tijd besteed aan elektronische media					-0,068**	0,009	-0,055**	0,008
constante	-0,726	0,555	-2,568**	0,576	2,074	0,578	1,370*	0,604
adj. R ² (in %)	9,4		12,9		10,3		13,3	

^a Toneel, concert, opera, operette, cabaret, musical, museum, tentoonstelling.

^b De resultaten zijn gecontroleerd voor sekse, opleidingsniveau, inkomen en woonplaats.

* significant ($p < 0,05$)

** significant ($p < 0,01$)

Bron: SCP (TBO'75-'95)

Langdurig gebruik van elektronische media gaat wel ten koste van het aantal bezoeken aan culturele instellingen. Dit geldt blijkbaar voor alle leeftijdsgroepen in gelijke mate, want de tijd voor het beeldscherm heeft geen invloed op de achtergebleven belangstelling onder jongeren (weerlegging hypothese A6).

Mogelijk heeft de beoefening van kunstvakken wel concurrentie ondervonden van andere vormen van vrijetijdsbesteding. In tabel 8.5 is onderzocht of deze activiteit en de tijd die voor beeldschermen doorgebracht werd in het bijzonder van invloed is geweest op de veranderde deelnameverhouding tussen ouderen en jongeren.

Als het wekelijkse repertoire meer activiteiten omvat resteert er minder tijd voor de beoefening van kunstvakken. Ook gaat meer tijd achter het beeldscherm van televisie of computer ten koste van de beoefening van kunstvakken. Deze concurrerende activiteiten zijn echter niet van invloed geweest op de veranderingen in de deelnameverhoudingen tussen jong en oud (weerlegging hypothesen A5 en A6). De coëfficiënten van de interactietermen periode en leeftijd veranderen niet na toevoeging van de variabelen diversiteit en tijd besteed aan elektronische media. Dit betekent dat concurrerende vrijetijdsbesteding niet de oorzaak van verschuivingen in de deelname is geweest.

Omdat de hypothesen afgeleid uit de concurrentietheorie weerlegd worden, kan niet geconcludeerd worden dat concurrerende vrijetijdsbesteding van invloed is geweest op de divergerende cultuurparticipatie van jongeren en ouderen.

Tabel 8.5 OLS multipele regressieanalyse van het beoefenen van kunstvakken, hoofdeffecten periode en leeftijd, interactie-effecten tussen periode en leeftijd, bevolking van 16 tot 75 jaar, 1975-1995 (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, standaardfouten)^a

	B	SE B	B	SE B	B	SE B	B	SE B
periode ('75-'95)	-0,007	0,010	-0,008	0,010	-0,002	0,010	0,000	0,010
leeftijd	-0,005**	0,001	-0,005**	0,001	-0,004**	0,001	-0,004**	0,001
periode x ≤ 40 jaar	-0,037**	0,009	-0,035**	0,010	-0,036**	0,010	-0,034**	0,010
diversiteit			0,031**	0,006			0,024	0,006
tijd besteed aan elektronische media					-0,009**	0,001	-0,008**	0,001
constante	0,667**	0,083	0,551**	0,086	0,851**	0,087	0,740**	0,091
adj. R ² (in %)	3,0		3,4		3,6		3,8	

^a De resultaten zijn gecontroleerd voor sekse, opleidingsniveau, inkomen en woonplaats.

* significant ($p < 0,05$)

** significant ($p < 0,01$)

Bron: SCP (TBO'75-'95)

Socialisatiehypothese

Volgens de eerste hypothese afgeleid uit de socialisatietheorie (B1) zou de teruggang van het bezoek aan traditionele kunsten zich speciaal onder de sinds de jaren zestig gesocialiseerde generaties hebben voorgedaan.

Tabel 8.6 OLS multipele regressieanalyse van het aantal bezoeken aan culturele instellingen, interactie-effecten tussen periode en cohort, bevolking van 16 tot 75 jarigen, 1979-1995 (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, standaardfouten)^a

	traditionele podiumkunsten ^b		populair podiumaanbod ^c		beeldende kunsten ^d	
	B	SE B	B	SE B	B	SE B
periode ('79-'95)	0,033**	0,008	-0,046**	0,006	0,074**	0,009
cohort	-0,124**	0,009	0,140**	0,007	-0,061**	0,009
periode x geboren na 1960	-0,046**	0,009	0,048**	0,007	-0,108**	0,010
constante	0,681**	0,077	0,111**	0,060	0,452**	0,083
adj. R ² (in %)	8,2		7,2		9,7	

^a De resultaten zijn gecontroleerd voor sekse, opleidingsniveau, inkomen en woonplaats.

^b Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^c Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

^d Museum, galerie.

* significant ($p < 0,05$)

** significant ($p < 0,01$)

Bron: SCP (AVO'79-'95)

De gegevens in tabel 8.6 bieden steun voor de socialisatietheorie. Het hoofdeffect van cohort geeft aan dat jonge generaties minder traditionele podiumkunsten bezoeken en juist vaker populair podiumaanbod dan oude generaties. Beeldende kunst

wordt daarentegen gemiddeld over alle meetmomenten even vaak door oude als door jonge generaties bezocht.

Het interactie-effect tussen periode en geboortjaar geeft aan dat in de periode tussen 1979 en 1995 het bezoek aan traditionele cultuur onder de generaties van na 1960 verminderde (bevestiging van hypothese B1). Aanvullende analyses waarin het bezoek aan toneel, beroepstoneel, klassieke muziek en ballet afzonderlijk is onderzocht, wijzen uit dat onder generaties van na 1960 het bezoek voor elke kunstdiscipline daalde. De divergerende trends tussen jonge en oude generaties tekenen zich bij de beeldende kunsten sterker af dan bij de traditionele podiumkunsten.

De belangstelling voor populair podiumaanbod is onder geboortecohorten van na 1960 toegenomen (bevestiging van hypothese B2).

De combinatie van traditioneel en populair

De omslag in het algemene opvoedingsklimaat in de jaren zestig zou invloed gehad hebben op de culturele socialisatie van personen die na 1955 geboren zijn.

Traditionele cultuur zou niet meer automatisch hoger staan aangeschreven dan populaire cultuur of vermaak in attractieparken. Deze onverschilligheid zou zich onder personen die sinds de jaren zestig gesocialiseerd zijn sterker hebben voorgedaan dan onder personen die vóór die tijd opgegroeid zijn. In tabel 8.7 zijn de hypothesen (B3 en B4) getoetst.

Tabel 8.7 Logistische regressieanalyse van de combinatie traditionele cultuur^a enerzijds en populaire cultuur en attractieparken anderzijds, interactie-effecten tussen periode en cohort, bevolking van 16 tot 75 jaar, 1979-1995 (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, standaardfouten)^b

	met populaire cultuur (smal) ^c		met attractieparken ^d		met populaire cultuur (breed) ^e	
	B	SE B	B	SE B	B	SE B
periode ('79-'95)	-0,053**	0,011	-0,054**	0,011	-0,224**	0,016
cohort	0,288**	0,013	0,325**	0,012	0,368**	0,015
periode x geboren na 1960	0,040**	0,012	-0,046**	0,012	-0,160**	0,017
constante	-2,089**	0,110	-1,154**	0,104	-1,373**	0,133
- 2 log likelihood	27.306		28.107		19.607	

^a Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette, ballet, museum en galerie.

^b De resultaten zijn gecontroleerd voor het opleidingsniveau, cohort en leeftijd (met restricties).

^c Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

^d Dierentuin, amusementspark, dolfinarium e.d.

^e Popmuziek, jazz, musical, bioscoop, attractiepark, video kijken, film op televisie (periode '83-'95).

* significant $p < 0,05$

** significant $p < 0,01$

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Het combineren van hoge en lage cultuur blijkt vaker voor te komen onder personen geboren na 1950. Onder deze generaties gaat belangstelling voor traditionele cultuur steeds vaker samen met die voor populaire cultuur in vergelijking met oudere generaties (bevestiging hypothese B3). Deze conclusie geldt niet alleen voor

de combinatie met populair podiumaanbod, maar ook als de populaire cultuur breder wordt opgevat. In de laatste kolommen van tabel 8.7 is eveneens het bezoek aan attractieparken en bioscopen betrokken evenals het thuis kijken naar film en video.

Ook het combineren van traditionele cultuur en het bezoek aan attractieparken komt onder jongere generaties vaker voor dan onder oudere. Dit gecombineerde bezoek onder jongere generaties is in de periode tussen 1979 en 1995 echter niet nog eens toegenomen (weerlegging van hypothese B4).

Ook hier blijkt de omvang van de veranderingen gering te zijn.

Aangezien de meeste hypothesen afgeleid uit de socialisatietheorie bevestigd worden, kan geconcludeerd worden dat de omslag in het opvoedingsklimaat in de jaren zestig van invloed is geweest op de uiteenlopende culturele belangstelling van jongeren en ouderen.

De conclusie luidt dat de socialisatietheorie een betere verklaring biedt voor de divergerende culturele belangstelling van jongeren en ouderen dan de levensfase-hypothese.

Zoals eerder ten aanzien van het culturele erfgoed is geconcludeerd (De Haan 1997), kan de achtergebleven deelname onder jongeren ook bij de beeldende kunst en traditionele podiumkunst het best verklaard worden door aan te nemen dat de jonge generaties in afnemende mate met respect voor hogere cultuur zijn opgevoed.

Noten

- ¹ De sterke toename onder de 36-45-jarigen in figuur 8.3 is opmerkelijk, maar wordt niet door de AVO-gegevens (zie hoofdstuk 3 tabel 3.8) bevestigd.
- ² De videorecorder stelde mensen bijvoorbeeld in staat om een favoriet tv-programma toch te bekijken terwijl ze op het moment van uitzending iets anders te doen hebben (*time shifting*).
- ³ Deze hypothese klinkt plausibel, maar er is ook een argument dat ertegen pleit. Ook sportbeoefening, eveneens een tijdsintensieve vrijetijdsbesteding, is toegenomen (SCP 1996; hoofdstuk 5). Tijdsbesparing door mechanisatie lijkt hier niet aan de orde te zijn geweest.
- ⁴ De respondenten zijn als volgt ingedeeld: geen beoefening van kunstvakken (0), geeft aan een beeldend of podiumvak te beoefenen, maar niet actief in onderzoekswEEK (1), tot drie uur beoefening in de onderzoekswEEK (2), drie tot zes uur beoefening (3) en zes uur en meer beoefening (4).
- ⁵ In tabel B8.2 is over het wel of niet beoefenen van kunstvakken gerapporteerd.

Bijlage bij hoofdstuk 8

Tabel B8.1 Veranderingen in het bezoek aan culturele instellingen, naar leeftijdsklasse, bevolking van 16 jaar en ouder, 1983-1995 (in procenten ten opzichte van de gemiddelde trend)

	toneel	beroepstoneel	klassieke muziek	ballet	popmuziek, jazz, musical	cabaret	museum	galerie
16-25 jaar	-26	-22	-23	-44	-31	-18	-28	-35
26-35 jaar	14	3	-18	-13	24	21	-16	-6
36-45 jaar	11	-5	-17	60	117	2	2	-1
46-55 jaar	10	17	15	80	51	21	25	23
56-65 jaar	15	3	36	40	67	-23	35	36
≥ 66 jaar	-22	-10	-4	100	140	-10	23	63

Bron: SCP (AVO'83-'95)

Tabel B8.2 Logistische regressieanalyse van het beoefenen van een kunstvak, interactie-effecten tussen periode en levensfase en tussen periode en cohort, 1975-1995 (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, standaardfouten)^a

	beoefening kunstvak		beoefening in georganiseerd verband	
	B	SE B	B	SE B
periode ('75-'95)	0,002	0,026	0,146**	0,044
leeftijd	-0,014**	0,003	-0,029**	0,005
periode x ≤ 40 jaar	-0,085**	0,021	-0,127**	0,035
constante	-0,825**	0,195	-2,308**	0,329
-2 log likelihood	10.272		4.636	

^a De resultaten zijn gecontroleerd voor sekse, opleidingsniveau, inkomen en woonplaats.

* significant: (p < 0,05)

** significant: (p < 0,01)

Bron: SCP (TBO'75-'95)

9 SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING

9.1 Inleiding en probleemstelling

Onder de titel 'Het culturele draagvlak' publiceert het SCP periodiek studies naar de adhesie met kunst en cultuur onder de bevolking. Eerder in deze reeks, die met steun van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OC&W) is opgezet, verschenen rapporten over trends in de belangstelling voor podiumkunst (Knulst 1995), lezen (Knulst en Kraaykamp 1996) en het culturele erfgoed (De Haan 1997). Deze studie is geheel gewijd aan de diverse modaliteiten van participatie op het gebied van podium- en beeldende kunst in de periode tussen 1975 en 1995. De onderzochte modaliteiten zijn:

- het beoefenen van kunstzinnige activiteiten;
- het zelf verzamelen van kunstvoorwerpen;
- het bezoek aan uitvoeringen, voorstellingen en tentoonstellingen;
- het volgen van (informatie over) kunst via televisie, radio en eigen afspeelapparatuur.

In deel 1 wordt de belangstelling voor kunst en cultuur beschreven. Daarbij worden de volgende onderwerpen behandeld:

- het aantal belangstellenden op diverse momenten sinds de jaren zeventig;
- demografische en sociaal-culturele kenmerken van die publieksgroepen;
- eventuele veranderingen in de signatuur van participanten door de tijd;
- de belangstelling onder de groep amateurs, verzamelaars dan wel bezoekers voor kunstdisciplines buiten hun eigen terrein en de mate waarin kunstparticipanten aan overige vrijetijdsbesteding deelnemen.

In deel 2 komen achtergronden van de beschreven ontwikkelingen aan bod. De volgende thema's worden daarin uitgediept:

- de invloed van de geografische nabijheid van kunstaanbod op de participatiegraad;
- de mate van participatie in de diverse levensfasen;
- het verklaren van markante verschillen in de participatietrends van ouderen en jongeren.

In de nu volgende paragrafen worden de bevindingen in dezelfde volgorde samengevat.

9.2 De ontwikkeling van het aantal belangstellenden voor kunst sinds de jaren zeventig

Beoefening van kunstzinnige activiteiten

Kunstvakken worden op brede schaal door amateurs beoefend. Volgens de AVO-gegevens beoefent bijna de helft van de bevolking vanaf 6 jaar een of meer activiteiten. Het TBO, dat de actieve groep kinderen van 6 tot 12 jaar buiten beschou-

wing laat, komt op een deelnamecijfer van circa eenderde van de bevolking (vanaf 12 jaar). Het TBO-cijfer zou bovendien hoger uitvallen, als de beoefening van fotografie en (video)filmen evenals in AVO als kunstzinnige liefhebberij zou zijn gepeild en eveneens afzonderlijk zou zijn gevraagd naar textiele werkvormen.

Beeldende vakken (in het platte vlak) en het bespelen van een muziekinstrument komen in beide onderzoeksreeksen als meest beoefende kunstvakken naar voren. Zang, dans, toneel en dergelijke worden door minder mensen beoefend. In 1995 bespeelde volgens de TBO-cijfers 19% van de bevolking van 12 jaar en ouder een muziekinstrument, deed 17% aan schilderen of tekenen en was 5% actief op het terrein van toneel, musical of ballet. Geen van beide datareeksen wijst op ingrijpende veranderingen in het aantal beoefenaren sinds de jaren zeventig.

Het aantal beoefenaren dat op enigerlei wijze les krijgt is volgens het AVO tussen 1983 en 1991 wel gestegen. Van deze toenemende vraag naar individuele dan wel groeps cursussen werd hoofdzakelijk geprofiteerd in de particuliere sector (niet nader gespecificeerd lesaanbod door vakkrachten). De toeloop naar de kunsteducatieve instellingen (muziekscholen, creativiteitscentra e.d.) daalde. De fractie beoefenaren die zich bij verenigingen of ensembles aansluit steeg eveneens, en dit geldt ook voor de groep beoefenaren die zowel lessen volgt als bij een georganiseerd verband is aangesloten.

Zo'n vereniging of ensemble werkt evenals een cursusinstantie als een stok achter de deur, want volgens de TBO-gegevens zijn de georganiseerde beoefenaars wekelijks vaker actief dan degenen die op eigen houtje bezig zijn. De groep amateurs die wekelijks zijn vak bijhoudt is tussen 1980 en 1995 overigens wel geslonken. Dit raakt hoofdzakelijk de beoefening van beeldende vakken, want het aantal beoefenaren van de podiumvakken dat wekelijks repeteert bleef nagenoeg constant.

Achtergrondkenmerken van amateurs

Meisjes en vrouwen beoefenen in hun vrije tijd vaker een kunstvak dan jongens en mannen. Tegenover vier vrouwelijke beoefenaars staan drie mannelijke. Het vrouwenoverwicht is bij de podiumvakken wat sterker dan bij de beeldende vakken. Gegeven dit overwicht zijn vrouwen opnieuw vaker cursist of verenigingslid. In 1991 waren van elke tien cursisten zeven vrouw en drie man. Onder verenigingsleden is dit overwicht iets minder (in 1991 was op elke tien leden gemiddeld 6,6 vrouw)

Onder kinderen en jongeren in de leerplichtige leeftijd (tussen 6 en 16 jaar) is de deelname aan kunstzinnige activiteiten het hoogste (behalve bij de toegepaste vakken met camera en textiel). Die participatiecijfers dalen naarmate men opschuift van jong naar oud. Die leeftijdsverschillen, die zich aanvankelijk vertaalden in overeenkomstige verhoudingen onder cursisten van kunsteducatieve diensten en leden van verenigingen, zijn door de tijd wel veranderd. De deelname uit de groep 16-35-jarigen liep terug en die uit de leeftijdsklasse van 46 jaar en ouder steeg. Het particuliere cursusaanbod vormt hier de uitzondering. De eerder aangestipte aanwas van cursisten deed zich hier onder alle leeftijdscategorieën voor.

Het percentage deelnemers aan een kunstzinnige liefhebberij is hoger, zo bleek verder, naarmate het opleidingsniveau hoger ligt. Die toename van deelname-

percentages is er weliswaar ook als deze tegen de hoogte van het gezinsinkomen wordt afgezet, maar niet in die mate als bij opleiding. Terwijl de verhoudingen naar opleidingsniveau tussen 1983 en 1991 nauwelijks veranderden, zijn de participatiecijfers naar inkomenshoogte wel genivelleerd. Uitgaande van de deelnemersgroep met haar overwicht aan middelbaar en hoger opgeleiden, is de aanhang van de educatieve instellingen verhoudingsgewijs minder eenzijdig naar opleidingsachtergrond. Bij de verenigingen is zelfs een wat hoger percentage lager dan hoger opgeleiden aangesloten. Beoefenaren met lagere opleiding zijn weer wel ondervertegenwoordigd onder de cursisten in de particuliere sector.

In het AVO uit 1995 is voor het eerst gevraagd naar het geboorteland van respondenten en hun ouders. Op basis hiervan kan de deelname onder autochtonen en allochtonen vergeleken worden, met de aantekening erbij dat de enquête is uitgezet onder personen die in staat waren zelfstandig een Nederlandstalige vragenlijst in te vullen. Uit die vergaarde gegevens blijkt dat Turken en Marokkanen minder dan gemiddeld aan podiumvakken deelnemen en personen van Indische of Molukse afkomst minder aan beeldende vakken. Op beide terreinen doen Surinamers en Antillianen nauwelijks onder voor autochtone Nederlanders, wel op dat van de textiele werkvormen. Turken of Marokkanen worden nog zeer weinig aangetroffen bij ondersteunende voorzieningen zoals cursussen en amateurverenigingen. Surinamers en Antillianen blijven op dit punt ook achter, maar niet in die mate. Vooral de amateurverenigingen weten weinig leden uit de minderheidsgroepen te trekken. Instellingen op het gebied van kunsteducatie en het particuliere lesaanbod hebben wel een evenredig bereik onder leden uit de Indische of Molukse gemeenschap.

Het zelf verzamelen van kunstwerken

Sinds de jaren zeventig is het aantal kunsttuleencentra gegroeid. Het aandeel personen dat langs deze weg kunstvoorwerpen leent, steeg in de periode 1979-1995 van 1% naar 2%. De fractie die weleens beeldende kunst koopt, bleef in dezelfde periode met bijna 5% van gelijke omvang. De voor aankoop bestede bedragen zijn reëel (na inflatiecorrectie) niet gestegen. In 1995 kocht 4% voor minder dan 1.000 gulden en 1% gaf meer geld uit.

Anders dan het gebruikelijke beeld van kunstparticipanten, bevinden zich onder de leners evenveel mannen als vrouwen, onder de kopers is zelfs een licht mannenoverwicht. De meeste kopers en leners zijn tussen de 26 en 64 jaar. Groei tekende zich af onder de 46-64-jarigen.

Kopers zijn vooral onder de hogere-inkomensgroepen te vinden. Voor leners gold dit aanvankelijk niet, maar de aanwas van het ledenbestand tussen 1979 en 1995 was praktisch geheel afkomstig uit de hogere inkomensgroepen. De groep kopers en leners bestaat ook overwegend uit hoger opgeleiden. Onder de klandizie van galeries en kunsttuleencentra bevinden zich nauwelijks Marokkanen of Turken. Van de Surinaamse en Antilliaanse gemeenschap komen er al wat meer, maar opmerkelijk is dat het percentage leners en kopers van Indische of Molukse afkomst het gemiddelde overstijgt.

Bezoekers van voorstellingen, uitvoeringen en tentoonstellingen

Afhankelijk van de soorten aanbod die meegeteld worden en van een daarbij aangehouden ondergrens in de bezoekfrequentie, zal men bij hantering van ruime maatstaven vanzelfsprekend hogere bezoekpercentages waarnemen dan bij strengere criteria. Om een breed zicht op de (potentiële) aanhang te krijgen, alsook op mogelijke verschuivingen van het ene naar het andere soort aanbod, zijn in deze studie ruime maatstaven aangehouden. Bij de soorten aanbod zijn bijvoorbeeld bioscopen, popconcerten en musicals meegeteld, en als bezoeker iedereen die er tenminste eens per jaar is geweest. Met 45% bezoek uit de bevolking vanaf 6 jaar komt de bioscoop dan nog steeds bovenaan. Met 43% benadert het podiumbezoek in 1995 die eerste plaats, maar dan is wel al het populaire en conventionele podiumaanbod op één hoop geveegd. Daarom komt de tweede plaats eigenlijk toe aan de musea die 30% van de bevolking bereikten. Wordt de 11% die amateurvoorstellingen bezoekt opgeteld bij de 12% die alleen bij beroepstoneel komt, dan is toneel de meest bezochte podiumkunst, en met een nog juist iets grotere aanhang dan popmuziek, jazz en musical samen (22%). Daarna volgen klassieke muziek (incl. opera en operette) met 15%, cabaret met 10% en ballet met 3%.

Deze stand geeft de situatie in 1995 weer. Het bezoek aan een of meer soorten podiumaanbod - personen die meerdere soorten bezochten tellen dan één keer mee - steeg van 36% in 1979 naar de al aangestipte 43% in 1995. Deze grotere toeloop richtte zich overwegend op het populaire aanbod van popmuziek, jazz en musical: van 12% naar liefst 22% (in de enquête is niet afzonderlijk naar deze muziekgenres gevraagd). Niettemin steeg ook de belangstelling voor muziekuvoeringen van het klassieke repertoire en met inbegrip van opera en operette: van 11% in 1979 naar 15% in 1995. Het bezoekpercentage voor toneel en ballet bleef nagenoeg hetzelfde. Tussen 1979 en 1995 steeg het bezoek aan musea van 25% naar 30% en het bezoek aan galeries steeg van 17% naar 19%.

Aanbod met een hoog bereik zoals bioscoop en populaire muziek trekt relatief veel incidenteel bezoek en de groei die zich bij populaire muziek en klassieke muziek voordeed bestond vooral uit incidenteel publiek. De gemiddelde bezoekfrequentie bij kunstmusea en galeries steeg wel enigermate.

Traditionele podiumkunsten, musea en galeries trekken veel publiek uit de leeftijdsklassen van 36 tot 65 jaar. Bij klassieke-muziekconcerten ligt de gemiddelde leeftijd het hoogste. Toneelpubliek is niet in die mate vergrijsd, maar jongeren en jongvolwassenen van 16 tot 35 jaar lopen toch vooral warm voor bioscoop, popmuziek en ook nog wel cabaret. Heel jong is het publiek van de populaire podia inmiddels ook niet meer, want de groei deed zich hier voor onder de leeftijdsklasse van 26-45 jaar. Wordt popmuziek op de podia steeds meer *daddy's music*, zoals wel wordt beweerd? In tweeërlei opzicht valt op die stelling af te dingen: ten eerste trekt populaire muziek evenveel vrouwen als mannen, en ten tweede zijn alleenstaanden in tegenstelling tot ouders met kinderen er oververtegenwoordigd. Het evenwicht tussen mannen en vrouwen is bij het populaire podiumaanbod (incl. cabaret) overigens uniek, want onder het publiek van conventionele podiumkunst en musea bestaat er een overwicht van vrouwen, het meest bij de podiumkunst. Zoals bekend onderscheiden kunstbezoekers zich door een gemiddeld hoog

opleidingsniveau en hoog gezinsinkomen. Opleiding geeft hier de doorslag, want het overwicht van hogere-inkomensgroepen kan goeddeels aan de invloed van de behaalde opleiding worden toegeschreven. Onder een groep met een gelijk opleidingsniveau gaat de fractie met de hogere inkomens niet vaker naar kunst dan de groep met lagere inkomens. Omgekeerd gaan uit een groep met gelijke inkomens de hoger opgeleiden wel vaker dan lager opgeleiden. Het overwicht van de middelbare en hogere strata onder het bezoek beperkt zich niet tot het kunstpubliek in traditionele zin. Ook popconcerten, musicals en cabaret trekken een onevenredig hoog aantal bezoekers met hbo of wetenschappelijk onderwijs. In vergelijking met de jaren zeventig is dit overwicht zelfs nog toegenomen, mede dankzij de extra toeloop van 26-45-jarigen.

De belangstelling uit allochtone kring blijft ook bij het bezoek aan culturele instellingen achter. Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen gaan veel minder dan autochtonen naar de podia - de populaire zowel als de conventionele - en minder ook naar kunstmusea en galleries. Opnieuw zijn personen uit Nederlands-Indië en de Molukken hier de uitzondering. Hun belangstelling voor beeldende kunst, die eerder al groot bleek bij de kunstuitleen en kunstaankoop, is ook meer dan gemiddeld bij kunstmusea en galleries. Verder is deze groep oververtegenwoordigd bij het populaire podiumaanbod en evenredig vertegenwoordigd bij de traditionele podiumkunst.

Kunst via elektronische media

Cultuur die de bevolking thuis langs elektronische weg wordt geboden bereikt een publiek van beduidend grotere omvang dan het publiek dat bioscoop, podia of musea bezoekt. Dat geldt natuurlijk vooral voor films. In de omroepwereld behoren klassieke muziek en programma's over kunst en cultuur tot de categorie met de laagste luister- of kijkdichtheid (en daarom als weinig aantrekkelijk voor adverteerders). In verhouding echter tot bezoekersaantallen bij live-uitvoeringen of kunsttentoonstellingen gaat het echter wel om een groot bereik. Het aantal personen dat thuis klassieke muziek beluistert, is ruim drie keer groter dan het jaarberek van zaaluitvoeringen.

Tussen 1983 en 1995 is de totale belangstelling voor klassieke muziek (vooral via radio en cd) en programma's over kunst - vooral via televisie - enigszins teruggelopen. De groep die tenminste maandelijks kunstprogramma's of klassieke muziek via elektronische weg volgt, slonk daarbij niet. Het frequenter, bijvoorbeeld wekelijks, afspele van klassieke muziek op afspeelapparatuur daalde overigens wel.

Ouderen schakelen vaker dan jeugdigen elektronische media in om klassieke muziek te beluisteren of programma's over kunst te bekijken, alleenstaanden vaker dan personen uit een gezin. Ondanks een omvangrijker bereik dan live-evenementen, verschilt het profiel van kijkers en luisteraars thuis weinig van dat van bezoekers van kunstevenementen. Klassieke muziek en kunst thuis bereiken een tweemaal zo hoog percentage personen van hbo- en wetenschappelijk-onderwijsniveau als personen met lager onderwijs. Over de jaren is dit verschil groter geworden omdat sinds de eerste peilingen vooral lager opgeleiden bij klassieke

muziek thuis afhaakten. In vergelijking met andere allochtonen onderscheidt de groep van Indische of Molukse afkomst zich bij de elektronische route opnieuw door een meer dan gemiddelde belangstelling.

9.3 Het samengaan van interesse voor verschillende soorten kunst

Bij de beoefening van kunstvakken

Bijna de helft van de beoefenaren van kunstvakken is actief op twee of meer terreinen. Sommige van die combinaties die vaak voorkomen liggen voor de hand: tekenen/schilderen en plastische beeldende vakken, daarnaast zingen en het bespelen van een muziekinstrument. Toch komt zang in combinatie met beeldhouwen ook regelmatig voor. Personen die twee of zelfs meer vakken beoefenen, volgen vaker lessen, zijn vaker lid van verenigingen en steken er meer tijd in dan degenen met één vak. Combinaties hebben wellicht vaak het karakter van (je) mogelijkheden testen, want zij komen het meest onder jongeren voor.

Bij de receptieve participatie

Twee derde van de bezoekers van podia en kunstmusea en galleries toont belangstelling voor meerdere soorten aanbod. Frequente bezoekers hebben dikwijls een gevarieerd bezoekprogramma en het gaat dan veelal om hoger opgeleiden van rijpere leeftijd. De gemiddelde diversiteit van het individuele bezoekprogramma steeg niet in de periode tussen 1983 en 1995. De combinaties die bijzonder vaak worden aangetroffen raken overigens verwante soorten. Dit geldt voor het trio galleries, kunstmusea en andere musea, en voor het kwartet klassieke muziek, ballet, beroepstoneel en cabaret. Beide combinaties komen vaak onder hoger opgeleiden voor. Bioscoop en het populaire podiumaanbod van popconcert, musical en jazz zijn weinig verwant, maar komen ook dikwijls in combinatie voor en wel het meest onder jongeren.

Actieven, receptieven en verzamelaars

Beoefenaren van kunstvakken zijn dikwijls bezoeker van kunst en cultuur, vaker in elk geval dan niet-beoefenaren. Beoefenaren die cursussen volgen dan wel bij verenigingen zijn aangesloten, leveren op hun beurt weer een hoger percentage bezoekers dan de ongeorganiseerde beoefenaren. De combinatie van georganiseerde beoefening en regelmatig bezoek aan manifestaties raakt het conventionele kunstaanbod het meest.

Leden van de kunstuitleen doen meer dan gemiddeld aan amateurkunst en gaan ook vaak als bezoeker buurten bij ander kunstaanbod. Zij horen vaker dan niet-leden tot de kopers van beeldende kunst, en scharen zich hiermee onder de veel grotere kring van bezoekers van kunstmusea of galleries, die ook meer dan gemiddeld tot de kunstkopers horen.

Actief, receptief en de elektronische weg

Degenen die geregeld kunst en cultuur bezoeken hebben een meer dan gemiddelde belangstelling voor kunstprogramma's en klassieke muziek via de media. Dit geldt in wat mindere mate ook voor degenen die kunstvakken beoefenen.

9.4 Overige vrijetijdsbesteding van cultureel geïnteresseerden

Reeds in de eerste grootschalige surveys werd vastgesteld dat cultureel geïnteresseerden op andere velden van vrijetijdsbesteding eveneens buitengewoon actief waren. Dit geldt nog steeds, zowel voor beoefenaren van kunstvakken als voor bezoekers van kunstaanbod. Deelname aan uiteenlopende soorten vrijetijdsbesteding en afwisseling van activiteiten tijdens bijvoorbeeld vrije weekends, heeft tegenwoordig op vrij algemene schaal ingang gevonden. Daarom zijn sinds 1975 de verschillen in de mate van diversiteit tussen regelmatig oefenende amateurs en de rest van de bevolking genivelleerd. In samenhang hiermee onderscheiden die actieve beoefenaren zich ook niet langer door een veel uithuiziger patroon van vrijetijdsgedrag. Het verschil in uithuizigheid tussen bezoekers en niet-bezoekers is in de loop van de tijd even groot gebleven. De waargenomen verschillen in diversiteit en uithuizigheid kunnen niet worden toegeschreven aan parallel lopende verschillen in hoeveelheid vrije tijd.

De beoefenaren die hun vak wekelijks bijhouden, hebben de tijd hiervoor doordat ze minder naar televisiekijken. Niettemin is die bedoelde groep actieven ook meegegaan in de stijging van de kijktijd, en wel zodanig dat de aanvankelijke verschillen in kijktijd kleiner werden. Dat men door minder te kijken veel tijd overhoudt voor andere zaken spreekt uit het feit dat de regelmatig oefenende amateurs vaak nog deelnemen aan maatschappelijke activiteiten (vrijwilligerswerk, verenigingsleven, politiek dan wel levensbeschouwing), sport en uitgaan.

Bezoekers van kunstaanbod bezuinigen evenzeer op televisiekijken en besteden in vergelijking met niet-bezoekers meer tijd aan contacten met familie en vrienden en aan genoemde maatschappelijke activiteiten. Die verschillen hebben zich tussen 1975 en 1995 gehandhaafd. In drie gevallen werden verschillen tussen bezoekers en niet-bezoekers in vrijetijdsgedrag groter: bij het uitgaan, het lezen en de beoefening van hobby's. Vooral het toegenomen verschil in uitgaanstijd valt hierbij op. De oorzaak hiervan is dat niet-kunstbezoekers, in tegenstelling tot kunstbezoekers, ook niet vaak in cafés, eetgelegenheden of bij feesten komen. De groei die zich hier over de jaren aftekende, kwam geheel voor rekening van de groep die ook culturele zaken bezoekt.

Als cultureel actieven eropuit trekken, dan toont hun toeristisch-recreatief programma ook een zekere culturele inslag. Ze trekken dan vaker dan gemiddeld naar geklasseerde objecten zoals monumenten en natuurgebieden. Dit geldt het meest voor de in verenigings- of cursusverband actieve amateurs en voor de meer frequente kunstbezoekers. Daarmee is niet gezegd dat cultureel geïnteresseerden zaken zoals attractieparken mijden. Zoals we hierna nog zullen zien, wordt onder een deel van het publiek hoge en lage cultuur zonder reserve gecombineerd.

Incidentele kunstbezoekers lezen ongeveer evenveel als niet-bezoekers, meer frequente bezoekers (eens per kwartaal en vaker) lezen wel meer dan niet-bezoekers. Het leesmenu van die trouwe kunstaanhang omvat zoals verwacht dikwijls kwaliteitskranten, opiniebladen en boeken en deze groep geeft ook te kennen zich bij voorkeur in kranten te informeren over kunst en cultuur. Hoewel kunstbezoekers relatief weinig televisiekijken, plaatsen ze televisie als culturele informatiebron op de tweede plaats.

Dat de groep amateurs naar sociale signatuur en overige vrijetijdspatronen niet identiek is met de groep kunstbezoekers, blijkt uit het feit dat zij minder leest, terwijl ze zich in dit opzicht nauwelijks onderscheidt van niet-beoefenaren. Bovendien zijn amateurs, zoals hierna wordt toegelicht, vaker actief op het maatschappelijke vlak.

Onder de gehele bevolking van 12 jaar en ouder was in 1995 10% als vrijwilliger actief op het terrein van kunst en cultuur, de helft hiervan richtte zich op zang-, muziek- of toneelverenigingen. Als cultureel geïnteresseerden zich verdienstelijk maken in pro deo activiteiten, blijkt het hemd nader dan de rok, want ze doen dit dikwijls ten behoeve van hun liefhebberij. Amateurs vallen dikwijls bij hun club als vrijwilliger in, de kunsttoeschouwers blijven in dit opzicht vaker buiten de zijlijn. Maar men doet amateurs hiermee tekort, want vrijwilligerswerk op andere terreinen (voor godsdienst of jeugdverenigingen) doen zij ook veelvuldig.

9.5 De aantrekkingskracht van cultureel aanbod in de grote steden

In verhouding tot het inwonerstal is het podium- en museale aanbod sterk in de vier grote steden geconcentreerd. Aangenomen wordt dat zo'n gedifferentieerde cultuuragenda stedelingen tot consumeren aanmoedigt en veel bezoekers van buiten de steden aantrekt. De cijfers spreken dit niet tegen. Die stedelingen en met name die uit de Amsterdamse agglomeratie gaan inderdaad meer naar musea en podia dan de overige bevolking. Zij volgen ook vaker elektronische media om van cultuur te proeven, zodat men zich kan afvragen hoe belangrijk de dichtheid van het aanbod feitelijk is. Het elektronische aanbod is immers overal te krijgen. Het zou dus ook kunnen zijn dat cultuurliefhebbers zich in de grote steden concentreren. Over die kwestie van oorzaak en gevolg kunnen de beschikbare data geen uitsluitsel geven. Wel kan vastgesteld worden dat de kans dat personen zich voor kunst en cultuur interesseren groter is onder inwoners van de grote steden. Vervolgens is de kans een cultuurparticipaat aan te treffen in Amsterdam of Utrecht nog weer hoger dan in Den Haag, Rotterdam of andere steden met meer dan 100.000 inwoners. Maar van de laatstgenoemde groep van stedelingen is op haar beurt een grotere fractie cultuurbezoeker dan van het elders woonachtige deel van de bevolking. Scholieren profiteren evenzeer van het royale aanbod in de grotere steden, met name als het om musea en toneel gaat. Of de cultuureducatie op scholen hier nog een toegevoegde waarde levert, kon niet worden vastgesteld.

Waar men woont of bewust is gaan wonen, legt dus wel degelijk gewicht in de schaal, maar de verschillen naar gemeentegrootte zijn weer niet zo groot als wanneer men zou afgaan op CBS-tellingen van het aantal verkochte toegangskaarten. Hier kan men uit afleiden dat het cultuuraanbod in de grote steden meer

belangstellenden bedient dan er verhoudingsgewijs in die steden wonen. Belangstellenden van elders zorgen voor een aanmerkelijk deel van de grootstedelijke kaartjesomzet.

9.6 Deelname tijdens verschillende levensfasen

In het voorgaande is al het nodige vermeld over de participatie door personen van uiteenlopende leeftijd. Aangezien de relatie tussen leeftijd en participatie onder grote steekproeven en op diverse tijdstippen is gemeten, laten de gegevens zich ook beschouwen als informatie over een veranderende participatie van een gemiddelde Nederlander *tijdens het doorlopen van de diverse levensfasen*.

Kunstvakken worden het meest beoefend op een leeftijd tussen de 11 en 16 jaar. Van die beginnende amateurs haken er velen af als ze eenmaal ouder dan 15 jaar zijn. Ook het museumbezoek kent zo'n top in de leerplichtige leeftijd, zij het minder sterk. Bij de traditionele podiumkunsten is slechts een lichte heuvel waarneembaar. Na een inzinking tussen de 16 en 25 jaar herstelt het museumbezoek zich weer in de eropvolgende fase, om tussen de 41 en 45 jaar weer een tweede top te bereiken. Het bezoek aan beroepstoneel en klassieke muziek vertoont een geleidelijke opleving na de tienerjaren en dit beweegt zich naar een mate van bezoek die tussen de 41 en 65 jaar de hoogste stand bereikt. De ontwikkeling van aandacht voor kunst en klassieke muziek langs elektronische weg lijkt veel op het profiel van de podiumkunst, zij het dat het hier geheel een kwestie van ouder worden is. In contrast hiermee kent populair aanbod op de podia al een top rond een leeftijd van 21 tot 25 jaar. In het vervolg wordt de participatie apart in de diverse stadia uitgediept.

Onder de invloed van ouders en school

Thuiswonende kinderen van cultureel actieve ouders doen al jong ook wat aan kunst en cultuur. Voor kunstzinnige liefhebberijen geldt het 'voorbeeld doet volgen' zowel voor het bezoek aan musea als voor het gebruik van elektronische media voor kunstinteresses. Het bezoek aan podiumkunst wordt niet in dezelfde mate nagevolgd.

Op basisscholen behoren tekenen en handenarbeid of textiele werkvormen dikwijls tot het vaste lesrooster en buiten het rooster blijken scholieren graag bereid om aan een musical voor een schooluitvoering mee te doen. Vrijwel alle basisscholen bieden ook gelegenheid om binnen of na schooltijd kunsten van beroepskunstenaars te zien. Op school mogen kinderen graag naar toneel of poppentheater kijken, erbuiten is er dikwijls het bezoek aan musea en toneel. Klassieke muziek valt naast dit voorkeursprogramma.

Op de middelbare school zijn er veelal meer culturele programmaonderdelen,

althans bij havo en vwo. Hier zijn er lessen in kunstvakken en bestaat gelegenheid deze in het eindexamen op te nemen. Havo-/vwo-scholen organiseren zowel binnen als buiten het curriculum culturele activiteiten en duidelijk meer dan lbo/mavo-scholen.

Aangezien cultureel geïnteresseerde ouders veelal zelf al middelbaar of hoger onderwijs genoten en dit type ouders hun kinderen weer opstuwten om zoveel mogelijk onderwijs te volgen, werkt de invloed van ouders via verschillende wegen. Naast die reproductieve krachten over generaties heen bestaat er eveneens een afzonderlijke culturele invloed van het door kinderen gevolgde onderwijs. Dat valt af te leiden uit het feit dat kinderen zonder cultureel geïnteresseerde ouders ook meer op dit gebied participeren naarmate zij een hogere vorm van middelbaar onderwijs volgen. Vwo-leerlingen (met of zonder cultureel actieve ouders) komen in dit opzicht tot de hoogste participatiescores in hun vrije tijd.

16-25 jaar, de fase van tertiair onderwijs en het uit huis gaan

Na de middelbare school gaat een minderheid van de jongeren werken. Een steeds groter deel gaat verder met een beroepsopleiding of academische studie. Het valt op dat die stap naar een hogere trede van scholing niet samengaat met een gemiddeld hoger participatieniveau op cultureel terrein. Het eigen initiatief dat in die fase voor de diverse vormen van cultuurparticipatie nodig wordt, is voor menige student kennelijk te veel gevraagd. Zonder die sturing vanuit school en het ouderlijk huis verlegt hun belangstelling zich naar andere zaken. In ieder geval blijken de huidige generaties studerende vaker naar populair podiumaanbod te gaan. Traditionele podiumkunsten en musea worden door studenten van wetenschappelijk onderwijs hooguit nog evenveel bezocht als door vwo-leerlingen. Het percentage van hbo- en universitaire studenten dat zelf iets aan kunstzinnige activiteiten doet, daalt onder dat van havo- en vwo-scholieren.

De opgewekte belangstelling lijkt dus weg te zakken als de directe bevoogding van opvoedende instanties wegvalt. Ervoor in de plaats komt een behoefte of druk om bij leeftijdgenoten in de pas te blijven. Die *peergroup* resoneert de signalen van de jongerenmedia en jongerenmarkt. De invloed van het ouderlijk huis verzwakt, maar valt niet helemaal weg. Gegeven het lagere niveau van de gemiddelde deelname, gaan 16-25-jarigen die thuis een cultureel voorbeeld hadden, meer naar culturele instellingen dan hun leeftijdgenoten zonder die voedingsbodem. Hetzelfde geldt voor de amateurkunst. Hoewel er een wisseling van instrument en muziekgenre kan optreden, bespelen 16-25-jarigen uit een muzikaal gezin vaker een muziekinstrument dan leeftijdgenoten zonder musicerende ouders. Interessant is dat het ouderlijk voorbeeld in de fase tussen de 16 en 25 jaar sterker werkt in een situatie waarin jongeren op zichzelf wonen en er minder directe aanleiding is om zich ten opzichte van ouders te profileren.

Samenwonen en de komst van kinderen

Jongeren met magere culturele toerusting, dus zonder ouderlijk voorbeeld en met

weinig onderwijs, blijken wel een stimulans te ondergaan als zij met een partner gaan samenwonen. De kans bij de huidige stand van onderwijsdeelname dat die partner wat meer culturele bagage meebrengt, is dan tamelijk groot. Hoe dit ook zij, samenwonen blijkt in zo'n situatie vergezeld te gaan van wat hogere deelnamecijfers in vergelijking met leeftijdgenoten die alleen of nog bij ouders thuiswonen. De komst van een partner werkt overigens niet altijd stimulerend, want alleenwonenden musiceren bijvoorbeeld vaker dan samenwonenden met verder dezelfde achtergrond. De invloed van woonomstandigheden en levensgezellen werkt echter niet zo sterk als de achtergrondvariabelen 'culturele ouders' en 'opleidingsniveau'. Zoals reeds vastgesteld in eerder onderzoek naar cultuurparticipatie of vrijetijdsbesteding remt de aanwezigheid van kleine kinderen het cultuurbezoek van jonge ouders. Die factor lijkt in de loop der jaren wat sterker te zijn geworden. Als de kinderen de leeftijd van de basisschool bereiken, verandert de situatie. In die leeftijd worden kinderen vaak meegenomen en vooral het museumbezoek profiteert hiervan. Nog groter en oud genoeg om zelfstandig hun vrije tijd in te vullen, staan kinderen het uitgaansleven van de ouders nauwelijks meer in de weg. Toch zijn de bezoekcijfers voor traditionele podiumkunst het hoogst onder alleenstaanden, de nog kinderloze paren of de paren in het leeg-neststadium.

Op gevorderde leeftijd

De westerse mens van tegenwoordig wordt steeds gezonder oud. Voor alleenwonenden en paren rest er zo rond het vijftigste jaar nog een lange periode om uit te gaan en bijzondere dingen te bezichtigen. Met een op papier stevige culturele toerusting heeft nu de omvangrijke geboortegolf die levensfase bereikt en tot nu heeft dit voor een aardige opkikker gezorgd voor het uitgaansleven in het algemeen en voor het bezoek aan culturele diensten in het bijzonder.

Hoewel dit in de toekomst wellicht nog wat minder wordt, blijken boven de 65 jaar lichamelijke beperkingen steeds meer te gaan meespelen. Dit tekent zich het eerst af bij de uithuizige culturele activiteiten. Lichamelijke gebreken winnen het op een gegeven moment van de voordelen van een ruime culturele toerusting, in die zin dat ook hoger opgeleide en geroutinereerde kunstbezoekers het dan af laten weten. Angst voor onveiligheid op straat, hoewel niet in de gebruikte surveys gemeten, kan hier ook een rol bij spelen.

9.7 Divergerende trends in de deelnamecijfers van ouderen en jongeren

In eerdere studies die het SCP over cultuurparticipatie uitbracht is al vastgesteld dat de belangstelling voor conventionele cultuur zoals gedrukte media en musea grosso modo een opwaartse lijn te zien geeft bij het volksdeel van 40 jaar en ouder en een neerwaartse bij de bevolking onder de 40 jaar. Het waargenomen verschijnsel werd tot nu toe het meest uitvoerig geanalyseerd bij het lezen en het museumbezoek. Ofschoon de divergerende trends bij musea nog op een saldo van een stijgend bezoekgemiddelde uitkomen en die bij lezen op een dalend algemeen gemiddelde, zijn in beide analyses min of meer dezelfde verklaringen onderzocht, de ene ontleend aan een levensfasetheorie, de tweede aan een socialisatietheorie. In de

analyse van leesgewoonten bleek de socialisatietheorie hout te snijden, zonder die van de levensfase te kunnen verwerpen; in het onderzoek van het museumbezoek bleken uitsluitend afleidingen uit de socialisatietheorie steekhoudend. Het ligt voor de hand die verklaringen hier ook te testen.

In een *levensfasetheorie* worden verschijnselen die bij een bepaalde leeftijdsgroep sterk op de voorgrond treden, verklaard uit bijzondere omstandigheden die specifiek in een bepaalde levensfase optreden. Terwijl het verschijnsel zich telkens opnieuw kan voordoen zodra een nieuwe groep in de levensfase belandt, is het verschijnsel voor betrokken individuen van voorbijgaande aard. Bij het ouder worden veranderen de omstandigheden en daarmee - naar verondersteld wordt - neemt het verschijnsel na verloop van tijd weer af.

Gegeven de kwestie van de divergerende participatietrends, is bij de uitwerking van de theorie de nadruk gelegd op consequentie van verschillen in drukte en psychische belasting. De groep in de levensfase tot circa 40 jaar heeft in vergelijking met haar voorgangers nu veel vaker met lasten van het combineren van arbeid en zorg te maken. Die noodzaak van combineren vloeit enerzijds uit de opkomst van het tweeverdienerschap voort en anderzijds uit de toename van het aantal alleenstaanden in de fase tot circa 40 jaar. De voor kunstparticipatie benodigde tijd en concentratie zouden hierdoor moeilijker kunnen worden opgebracht, dit in tegenstelling tot de omstandigheden tijdens de fase van 55 tot en met 65 jaar, waarin het tijdsbeslag van diverse verplichtingen in vergelijking met een vroeger tijdstip juist is afgenomen. In die levensfase zijn de voorwaarden voor tijdsintensieve interesses juist gunstiger geworden.

De *socialisatietheorie* herleidt verschillen tussen leeftijdsgroepen tot verschillen in socialisatie. Sociaal-economische omstandigheden en opvattingen die dominant waren tijdens de vormingsjaren van personen - zo tussen de 15 en 25 jaar - zouden een stempel drukken op hun mentaliteit in het verdere leven. Die bepalende condities kunnen bij elke jaargang van nieuwkomers sterker (bv. stijgende welvaart) aanwezig zijn, zodat generaties ook gradueel en niet noodzakelijkerwijs substantieel van elkaar verschillen.

De waargenomen participatieverschillen tussen jongeren en ouderen nu, worden in het licht van de socialisatietheorie uitgelegd als een gevolg van een verschil in opvoeding van de geboortegaargen onder de bevolking. In dit geval zou vooral de verandering van het opvoedings- en onderwijsregime sinds in de jaren zestig van invloed zijn. Grosso modo werd vóór de jaren zestig bij middelbare scholieren en zeker bij studenten in het hoger onderwijs bewondering voor de klassieke en gecanoniseerde cultuur opgewekt, en groeide en passant ook het besef dat zij blijdienden te geven van een ontwikkelde smaak. Vanwege de massale toeloop naar

voortgezet onderwijs na de invoering van de Mammoetwet en de verzwakte aandacht voor klassieke cultuur in het nieuwe curriculum, heeft het gedemocratiseerde middelbaar en hoger onderwijs het brede *Bildungsideal* niet meer kunnen en willen handhaven. Een mentaliteit van cultuurrelativisme en een pleidooi voor anti-autoritaire opvoeding kwam ervoor in de plaats. Aan de jeugd werd een eigen cultuur toebedacht en de opdracht om esthetisch hogerop te komen kwam daardoor impliciet te vervallen. De invloeden hiervan zouden geleidelijk aan doorgewerkt hebben in een beperktere culturele competentie, een wegebbend respect voor klassieke en intellectuele cultuuruitingen of een afnemende reserve tegenover zaken die tevoren 'lagere' cultuur heetten. Dit zou speciaal tot toenemende verschillen hebben geleid tussen enerzijds de jaargangen die (ruim) voor 1960 en anderzijds de jaargangen die sinds 1960 middelbaar en hoger onderwijs doorliepen.

Levensfasetheorie

Voor de in deze studie behandelde typen van kunstparticipatie blijken levensfase-hypothesen empirisch geen stand te houden. Weliswaar kregen personen tot een leeftijd van circa 40 jaar het drukker met de diverse werkzaamheden en hielden zij in vergelijking met hun voorgangers wekelijks minder vrije tijd over en kwam de leeftijdsklasse van boven de 55 jaar ruimer in de vrije uren te zitten, maar deze toegenomen ongelijkheid in voorwaarden heeft geen effect gehad op de waargenomen verschillen in de participatietrends. Het veronderstelde effect van het al of niet combineren van arbeid met zorgtaken op de tendens in participatiecijfers over de jaren, blijkt al evenmin op te treden.

Socialisatietheorie

De gegevens bieden wel steun voor de hypothesen die uit de socialisatietheorie afgeleid zijn. In de analyses is onderscheid gemaakt tussen personen die vóór en die na 1960 zijn geboren, aangezien dit verschil zou samengaan met een uiteenlopende houding tegenover conventionele cultuur. Als al rekening wordt gehouden met andere relevante invloeden, steeg het bezoek van podiumkunst en beeldende kunst onder de jaargangen van vóór 1960 en daalde deze inderdaad onder de jongere generaties. De veronderstelling dat het effect van het veranderde opvoedingsregime verder doorwerkt onder nieuwkomers, gaat dus op voor conventionele kunst. En ook de bevestigde hypothese over de vervanging door populaire cultuur onder nieuwkomers vormt empirische steun voor de socialisatietheorie. Jongere generaties hebben wel meer belangstelling voor populair podiumaanbod.

Uit aanvullende analyses blijkt dat geboortajaargangen 1950-1960 als eerste braken met de gevestigde cultuur. De adolescentie van dit cohort viel in de roerige periode 1965-1975. Dit was de jeugd die als eerste de erkenning van een jeugdcultuur meemaakte en zich ontslagen wist van de opdracht om het esthetisch hogerop te zoeken. Ook uit andere onderdelen van de analyse blijkt dat dit cohort een uitgesproken representant vormt van de alles-moet-kunnenmentaliteit. Het uitgaansrepertoire van dit cohort vertoont een mengeling van 'hoge' en 'lage' cultuur die tot nu toe door geen enkel ander cohort werd overtroffen.

Deze culturele omnivoren worden echter niet bij uitstek gerekruteerd onder jonge professionals uit de grote steden, zoals in de literatuur verondersteld wordt. In minder uitgesproken mate zijn omnivoren wel vaak te vinden onder hoogopgeleide alleenstaanden en kinderloze paren tot 45 jaar en wel meer in de grote steden dan elders. Het contrast tussen kieskeurige en onverschillige patronen van cultuurparticipatie tekent zich wel bij uitstek af onder de bevolking met middelbaar onderwijs en hoger. Genoot men die vorming vóór 1965 en nog in de periode van een vast geloof in de superioriteit van klassieke en intellectuele cultuur van het avondland, dan hoort men nu veelal tot de kieskeurigen die bij hun cultuurparticipatie de oorspronkelijke canons trouw bleven.

9.8 Slotbeschouwing

Feitelijk en verwacht bereik

Het aantal Nederlanders dat kunst en cultuur bezoekt blijkt sinds eind jaren zeventig gelijk te zijn gebleven of in lichte mate gestegen. Een kwart van de bevolking van 16 jaar en ouder had in 1995 beeldende kunst in kunstmusea of galeries bezocht en 24% een uitvoering van klassieke muziek, opera, ballet of beroepstoneel. Het bereik van kunstmusea, galeries en conventionele podiumkunsten bleef evenwel achter bij het bereik dat men op grond van gestegen opleidingsniveau en gezinsverdunding had mogen verwachten. Door beide verschuivingen groeide op papier én het bevolkingsdeel met culturele toerusting én het deel dat in de gunstige gelegenheid verkeert om uit te gaan. Van de volwassen bevolking (18 jaar en ouder) leefde 63% als alleenstaande of samen met partner maar zonder kind, 12 procentpunten meer dan in 1979. Die toename van de groep volwassenen in minihuishoudens kwam nagenoeg geheel voor rekening van een segment dat middelbaar en hoger onderwijs had genoten. Men kan becijferen wat er zou zijn gebeurd als de nu omvangrijker schare in een gunstige uitgangspositie dezelfde bezoekgewoonten van haar evenknieën uit de jaren zeventig zou hebben aangehouden (*ceteris paribus*). Hun aanwas zou een aanmerkelijke stijging van de bezoekcijfers opgeleverd hebben. In tabel 9.1 zijn die schattingen becijferd, waarbij ook de bezoekgewoonten van de overige bevolkingssegmenten constant zijn gehouden, en uitgedrukt als een gemiddelde bezoekfrequentie van de gehele populatie per jaar.

Tabel 9.1 Voorspelde bezoekfrequentie bij drie vormen van kunstaanbod op basis van verschuivingen in opleidingsniveau en huishoudensvorm en confrontatie tussen voorspelde en feitelijk waargenomen gemiddelden, bevolking van 18 jaar en ouder, 1979-1995

	aanvangs- jaar	gem. bezoek- frequentie beginjaar	predictie voor 1995	voorspelde groei (in %)	waargenomen in 1995	verschil predictie- waarneming (in %)
kunstmusea + galleries	1979	64	0,82	28	0,81	-1
klassieke muziek	1979	0,34	0,45	31	0,41	-8
beroepstoneel	1983	0,33	0,39	18	0,31	-21
popmuziek, musical e.d.	1979	0,32	0,34	7	0,55	+63

Bron: SCP (AVO'79-'95)

De gemiddelde bezoekfrequentie voor kunstmusea en galleries zou tussen 1979 en 1995 met 28% zijn toegenomen en die voor uitvoeringen van het klassieke muziek-repertoire met 31%. Beroepstoneel had sinds 1983 op 18% meer publiek mogen rekenen. Uit de laatste kolom van de tabel, waarin voorspelling en de werkelijk waargenomen bezoekfrequentie met elkaar zijn geconfronteerd, valt op te maken dat de podiumkunsten en daarvan vooral het beroepstoneel, het meest bij die verwachtingen zijn achtergebleven. Gegeven de opleidingstijging in samenhang met de gezinsverdunding, had er op papier voor het populaire podium geen grote groei in gezeten. Maar hier werd de verwachting juist verre overtroffen.

Voor die ontwikkeling zijn verschillende verklaringen onderzocht. Vastgesteld werd dat het populaire podium veel extra publiek wist te trekken uit het bevolkingsdeel van hoger opgeleide 25-plussers uit minihuishoudens, een segment dat in de jaren zeventig nog een overwegende voorkeur voor de conventionele podiumkunst had. Dat die achterblijvende toevoer van jong publiek er tot nu toe niet toe leidde dat het totale bezoek van de conventionele podia ook meteen terugliep, is vooral bij de klassieke muziek aan een geboortegolf effect toe te schrijven. Nederland telt in de huidige periode een ongekend hoog aantal 45-plussers en het middelbare en hoger opgeleide segment hiervan bezorgt de concertzalen een flinke klandizie.

Levensfase- of socialisatie-effect?

Leek het in het begin nog aannemelijk dat volwassenen hun ambities op andere zaken richten zodra de carrière niet meer alle inzet vergt en de kinderen het huis gaan verlaten (vgl. Knulst 1995), dit onderzoek heeft nu uitgewezen dat de bedoelde ontlasting geen noemenswaardig positief effect heeft gehad op de toename van culturele activiteiten zo rond de 50 jaar. Net zo min trouwens als de aanvang van een met carrière en gezinsbesognes belaste levensfase van invloed blijkt op de waargenomen teruggang in de leeftijdsgroep tussen de 25 en 40 jaar. In het vervolg, waarin onderzoeken naar leeftijdsverschillen uit de jaren vijftig en zestig de revue passeren, komen we met nog enkele argumenten tegen de levensfasetheorie. De veronderstelling dat de divergentie in interesses samenhangt met een verschil in geboorteperiode, kon wel staande worden gehouden. Bij verder overeenkomstige omstandigheden tonen jongere generaties telkens minder belangstelling voor

podiumkunsten dan oudere generaties. Omdat opvoeding en opleiding van groot gewicht blijken, ligt het in de rede aan te nemen dat die divergentie verband houdt met een verschil in culturele socialisatie. Vanwege een verschil in culturele 'programmering' zou het publiek van conventionele kunst en cultuur tot dusver mondjesmaat zijn aangevuld met jong publiek, ondanks het grote reservoir aan middelbaar en hoger opgeleiden onder die groep tot circa 40 jaar.

De jeugd in de leerplichtige leeftijd vormt hier de uitzondering. De telkens nieuw aantredende jeugd in de leerplichtige leeftijd laat het nog steeds niet afweten, niet bij het bezoek aan theater en musea, en niet bij de serieuze beoefening van kunstvakken. Uit verschillende bronnen is bekend dat de in die kinderjaren opgedane ervaring van positieve invloed blijft op de participatie in het latere leven. We zouden die positieve boodschap ongetwijfeld breed hebben uitgemeten, ware het niet dat de aanvankelijk zo hoopvol lijkende deelname behoorlijk inzakt als de voogdij van ouders en leraren wegvalt en de leeftijd aanbreekt waarop jongeren geheel zelf baas over hun vrije tijd worden. Een sprekend feit is dat studenten van hoger beroeps- en universitair onderwijs tegenwoordig nog nauwelijks het culturele participatieniveau van middelbare scholieren halen. Nu kan het zijn dat ook studerende van begin 20 eerst nog van hun jeugd willen genieten of veel tijd aan hun studie of bijbaantje kwijt zijn, en zich pas op serieuze zaken gaan richten als de beoogde status en inkomsten van de opleiding er zijn. De kans echter dat het culturele rendement van de verworven intellectuele toerusting er vroeg of laat ook wel zal komen, is door een serie nieuwe analysesresultaten kleiner gebleken dan tevoren. Uit het eerste AVO uit 1979 viel op te maken dat in de jaren zeventig vele kinderen door hun ouders in de klassieke muziek of toneelkunst ingewijd werden. Als uit die lichten van destijds, met de studieperiode inmiddels ruim achter de rug, een gebruikelijke proportie de culturele draad uit de kinderjaren opnieuw had opgepakt, zou de toeloop van jong publiek naar de podiumkunst niet zijn gestagneerd.

Divergerende patronen naar geboorteperiode

De toeloop bleek speciaal te stagneren onder cohorten die zo na 1960 zijn geboren. Het keerpunt valt niet met jaar en maand te preciseren en het is ook beter van een geleidelijk toenemend verschil te spreken dan van een breekpunt, omdat het verschil zich vooral aftekent bij vergelijking van bijvoorbeeld de geboorteaargangen van 1936-1950 met die van 1960 en later. De toenemende verschillen zijn ook niet uniek voor het terrein van de kunsten. Op het terrein van musea en monumenten werd eerder een vergelijkbare divergentie in participatie tussen de geboorteaargangen vastgesteld, en ook met een omslag bij een geboortjaar van circa 1955 (De Haan 1997). Die schaarbeweging werd niet alleen vastgesteld op basis van het AVO. Wat museumbezoek en amateurkunstbeoefening betreft is die waarneming zowel op de AVO-reeks 1983-1995 gebaseerd, als op de langere reeks van TBO'75-'95. De TBO-reeks 1975-1985 vormde eveneens de basis om voor het eerst te wijzen op 'ontlezing' onder de jongere cohorten (Knulst en Kalmijn 1988). Terwijl het resultaat van die ontwikkeling niet op alle terreinen hetzelfde is - want het in eigen tijd lezende publiek is in tegenstelling tot het kunst- en museumpubliek

wel telkens afgenomen - is er in alle gevallen wel sprake van een overeenkomstige divergentie tussen jongere en oudere cohorten. Verder tekende zich rond de publieke televisieomroep een overeenkomstige scheiding der geesten af, zodanig dat jongere cohorten sinds 1990 vaker naar RTL, Veronica, en SBS overstapten, terwijl de oudere cohorten de publieke televisieomroep meestal trouw bleven (Knulst 1999).

Oudere cohorten als bewaarders en jongere als brekers

De empirische data bieden steun voor de theorie dat jongeren als motor van nieuw consumptiegedrag en ouderen als bewaarders van bestaande patronen beschouwd kunnen worden. Deze theorie wil namelijk dat personen in het verdere verloop van hun leven trouw blijven aan de cultuuruitingen en media die zij in hun jeugdperiode (socialisatiefase) goed hebben leren beheersen, en daarna vervlochten hebben in hun leefpatronen. De ontvankelijkheid voor nieuw cultuur- of media-aanbod zou telkens het grootst zijn onder nieuwe generaties, die er nog geen eerder verworven culturele gewoonten voor opzij hoeven te zetten, en die gretig nieuwe consumptievormen oppakken waarmee zij zich van oudere generaties kunnen onderscheiden. Nieuwe voorkeuren en andere smaken zouden daarom cohortsgewijs, van onderuit de leeftijdspiramide, ingang vinden, terwijl oudere cohorten het langst zouden vasthouden aan eertijds modieuze, maar inmiddels beduimelde gewoonten.

Per terrein andere keerpunten en andere sleutelcohorten

De diverse onderzoeken leren intussen ook dat de breukvlakken zich niet steeds bij dezelfde geboorteaargangen voordoen. Bij het lezen ligt het keerpunt rond jaargang 1950, bij de podiumkunst bij het cohort 1950-1960 en bij de publieke omroep bij de cohorten vanaf 1965. Waarschijnlijk spelen hierbij de specifieke omstandigheden van de branches mee. Bij de teruggang van het lezen blijkt de opmars van televisie en computer een rol van betekenis te spelen, terwijl er voor substitutie door deze media bij podium- en museumbezoek geen aanwijzingen bestaan. Dit alles maakt het onwaarschijnlijk dat alle divergerende bewegingen tot één en dezelfde oorzaak zijn te herleiden, of tot een omslagpunt bij één en hetzelfde cohort.

Op deze terreinen van kunst, cultuur en media was er theoretische noch empirische aanleiding om al bij voorbaat uit te gaan van meerdere breukvlakken, laat staan van meerdere cohorten met een verondersteld eigen profiel, zoals in de typologie van Becker (1992). Gesteld dat Beckers' indeling samenvalt met verschillen in carrièrekansen en maatschappijopvattingen, dan werpt dit nog geen licht op oorzaken voor uiteenlopende voorkeuren voor uitgaan of tv-zenders.

In het veranderde kijkpatroon waren het de cohorten van na 1965 die de omroepzuilen de rug toekeerden toen zich alternatieven aandienen. Waarschijnlijk speelt hier een verschil tussen enerzijds ouderen die nog in de dagen van wedijverende omroepzuilen opgroeiden en zich nog met die richtingen verbonden voelen, en anderzijds jongeren die geen boodschap meer aan die geschiedenis hebben.

De theorie die oudere cohorten tot bewaarders en jongeren tot brekers bestempelt,

biedt hier een goed uitgangspunt. Een aanvullende redenering die verheldert waarom de opkomst van de commerciële omroep in dit geval tot een scheiding der geesten leidde, is daarbij nodig. Bij de analyse van wijkende patronen in leesgewoonten was een aanvullende theorie nodig die verklaren kon waarom het keerpunt zich voordeed bij de geboorteperiode van vóór en na 1950. De bepalende factor leek hier het verschil tussen wel en niet gesocialiseerd te zijn ten tijde van de heerschappij van een woordcultuur.

Bij de kunstparticipatie vertoonden de lichteningen zo tussen 1950 en 1960 enkele bijzondere kenmerken, waarop we hierna nog terugkomen. Maar dit geldt alleen voor kunstparticipatie. Op de terreinen van museumbezoek, lezen of televisiekijken waren er geen aanwijzingen voor verdere onderscheidende profielen, noch binnen de jaargangen van vóór 1950, noch binnen de cohorten van na 1960.

Hoe stevig staat de veronderstelde verklaring?

De cohorten van middelbaar en hoger opgeleiden van na 1960 geven tot nu toe blijk van een blijvende lauwheid tegenover conventionele kunst, terwijl de geboortecohorten van vóór 1950 met dezelfde onderwijsgraad steeds meer belangstelling tonen. Die lauwe houding versterkt zich bovendien onder de jongste lichteningen. Hoe stevig is de in hoofdstuk 8 geïntroduceerde verklaring voor deze constatering? In deze verklaring is sterk gehamerd op kwalitatieve verschillen in opvoedingsregime en daarmee samenhangende verschillen in respect voor wat eertijds als hoge cultuur gold. Aan de basis van veranderingen in opvoedingsregime staat een serie over elkaar buitelende kritische bewegingen, die telkens pleitten voor herziening van culturele standaarden en voor gelijke rechten voor de identiteit of uitingen van bepaalde verdrukte groepen. In de jaren zestig begon dit met een pleidooi voor de erkenning van een spontaan expressief vermogen van kinderen en adolescenten (reformpedagogiek); in de jaren zeventig deed het neomarxisme van zich spreken, kort daarna gevolgd door het feminisme en vervolgens kwam de strijd voor de belangen van met name zwarte migranten. Al die bewegingen convergeerden op het punt dat ze het klassieke *Bildungsideal* onder vuur namen en kunstconventies aan de kaak stelden als machtsmiddel van een heersende elite (de veronderstelde signatuur van die heersende elites verschilt overigens van geval tot geval). Bovendien leverden natuurlijk ook stromingen in de kunst hun bijdrage aan de rebellie tegen conventies en zittende elites. De bewegingen hebben ons ideeën nagelaten als jeugdcultuur, randgroepencultuur, positieve actie, zwarte en blanke cultuur en zo verder, maar met als gemeenschappelijke resultante dat de waardigheid van de overgeleverde cultuur en de legitimiteit van daaraan ontleende kwaliteitstandaarden sterker omstreden raakten dan tevoren. De sporen hiervan zijn duidelijk aanwijsbaar in cultuurpolitieke en cultuurpedagogische denkbeelden, die hier kort samengevat zijn met de term 'gewijzigd pedagogisch regime'.

Aan de hand van De Swaan (1979) zou men in nog algemenere zin kunnen spreken van een overgang van een bevelshuishouden naar een onderhandelingshuishouden. Dit laatste heeft als nadeel dat een historische datering al gauw vervaagt tot zoiets als een langlopend proces, terwijl wij willen volhouden dat de serie nieuwe denkbeelden bij uitstek invloed kreeg vanaf de invoering van de Mammoetwet in 1967.

Die wet zelf introduceerde onder meer een atheneum als de nieuwe voorbereidende vorming voor universitair onderwijs, waarin klassieke talen en de klassieke cultuur niet langer verplicht onderdeel waren. Middelbare scholieren kregen bovendien de keuze om een aantal cultuurvakken (moderne talen, geschiedenis) te laten vallen voor het eindexamen - vakken waarin leerlingen voordien impliciet een canon werd voorgehouden op het gebied van literatuur, drama of cultuurgeschiedenis van de grotere Europese naties.

De jeugd uit 1965-1975 als culturomnivoren

In het voorafgaande zijn inhoudelijke grondslagen en kwalitatieve aspecten in de cultuuroverdracht tamelijk centraal geplaatst. Algemener sociologische voorwaarden voor socialisatie bleven tot nu toe onderbelicht. Toch kan men erop wijzen dat socialisatie en cultuuroverdracht een apparaat en een stelsel van controle nodig hebben, waarbij de overdragende partij de nieuwkomers begeleidt en corrigeert bij de inwijding in de groepscultuur. Bij zijn analyse van het studentenprotest wees Lammers (1970) erop dat een wanverhouding tussen massa's nieuwkomers en kleine aantallen ingewijden, zoals begin jaren zeventig, het socialisatieapparaat ontwrict. Zo'n ontwricting van het apparaat van intellectuele vorming zou zeker ook de culturele socialisatie parten hebben kunnen spelen. Het grote aantal kinderen dat opeens uit de lagere en middenklassen naar hoger onderwijs doorstroomde, zou eenvoudigweg te groot kunnen zijn geweest om tekorten aan culturele inwijding in het ouderlijk gezin op de gebruikelijke manier te kunnen bijspijkeren. Van Eijck (1998) en Van den Broek (1999) veronderstelden speciaal bij sociale stijgers, die van huis uit niet vertrouwd zijn met hogere cultuur, een mengeling van highbrow en lowbrow voorkeuren. Deze hypothese werd maar ten dele door de data bevestigd. Niettemin geven dit en ander onderzoek (Peterson 1992; Van Eijck 1999), waarin een zogeheten omnivoor patroon in culturele consumptie wordt gesignaleerd, ons reden betekenis te hechten aan overeenkomstige kenmerken die bij het geboortecohort van 1950-1960 werden aangetroffen. Volgens ons onderzoek onderscheiden leden uit dit cohort zich door zowel conventionele als populaire cultuur te consumeren. Op het eerste gezicht lijken de leden van dit cohort 1950-1960 met die omnivore cultuurconsumptie een toevalstreffer.

In hoeverre kan hier van een bijzondere groep worden gesproken? Zijn de leden van cohort 1950-1960 onder bijzondere omstandigheden opgegroeid? We hebben hier te maken met de eerste lichting die onder de nieuwe Mammoetwet middelbaar onderwijs volgde en tevens met de jaargangen die hun adolescentie in de roerige periode 1965-1975 beleefden. Het was de generatie waarvan voor het eerst alle sociale lagen zich konden bedienen van een breed assortiment aan goederen, dat speciaal voor de jeugd was ontworpen. Aan het onderscheidende consumptiepatroon werd voor het eerst het predikaat 'jeugdcultuur' toegekend. Na de wereldwijde successen van coryfeeën als Beatles en Rolling Stones was het triomfgevoel onder die jeugd compleet, althans sterk genoeg om zich ontslagen te voelen van een aansporing om het esthetisch hogerop te zoeken.

Het feitelijk aangetroffen vermaakpatroon van dit cohort lijkt dan ook meer dan een toevalstreffer. Op grond van de omnivore cultuurconsumptie verschillen de

leden van dit cohort enerzijds van het kieskeuriger en sterker op hoger cultuur gerichte patroon onder de oudere jaargangen van vóór 1950 met overeenkomstige opleiding en anderzijds ook ten opzichte van de jaargangen na hen, want onder de cohorten van na 1960 wordt juist - en ook onder het segment met hbo of universitair onderwijs - een eenzijdiger adhesie met populaire cultuur waargenomen alsook een leesarme tijdsbesteding.

Het cohort 1950-1960 heeft mogelijk als voorbeeld gediend voor latere cohorten jongeren en wel zodanig dat het een patroon met voornamelijk populaire cultuur acceptabel heeft gemaakt in kringen van hoger opgeleiden. Acceptabel, nu ook zonder enige intellectuele noot van enige vorm van hogere cultuur. Als dit zo is, heeft het cohort 1950-1960 in de hier beschouwde scheiding der geesten als scharnier gefungeerd tussen het traditionele patroon van cultuurparticipatie onder beter opgeleiden van vóór 1950, en een pakket met popcultuur, veel televisie en weinig boeken onder de beter opgeleiden van na 1960.

Zo'n uitleg is aannemelijk, maar stevige empirische bewijzen hebben we er niet voor. We hadden dan bijvoorbeeld moeten aantonen dat degenen die thans boven de 40 jaar zijn en geregeld voor conventionele cultuur kiezen, op jeugdige leeftijd feitelijk met een culturele canon opgevoed werden alsook met een missie (*Bildungs-ideal*) om cultureel hogerop te komen. Zonder die feiten blijven we in onzekerheid of het veronderstelde socialisatieklimaat werkelijk die invloed heeft gehad. Zoals te doen gebruikelijk pleiten we voor nader onderzoek, maar we willen het daar niet bij laten.

Andere verklaringen

In het voorgaande is duidelijk geworden dat jonge generaties als brekers en oudere generaties als bewaarders gezien kunnen worden. De conclusie uit de toetsing van de socialisatietheorie in hoofdstuk 8 luidde dat jongeren in afnemende mate met respect voor hogere cultuur opgevoed worden. Of de divergerende trends inderdaad aan het veranderde opvoedingsklimaat toegeschreven kunnen worden, blijft, zoals gezegd, twijfelachtig. Er zijn ook alternatieve verklaringen mogelijk. De vraag blijft daarbij hetzelfde, namelijk hoe is de markante divergentie tussen de cohorten te verklaren, met daarbij een keerpunt rond het cohort 1950-1960? Hierna passeren nog enkele mogelijke verklaringen de revue. Vanaf de tweede verklaring zijn tevens mogelijke oorzaken aangevoerd waarin nu eens niet de rol van de intellectuele vorming centraal staat.

- De massale toeloop naar hoger en universitair onderwijs zou de onderscheidende waarde van hoger onderwijs als positioneel goed teniet hebben gedaan. Wie zich niet langer tot een bevoorrechte minderheid kan rekenen, voelt zich wellicht ook ontlast van de standsverplichting - 'noblesse oblige' - om zich op gedistingeerde vrijetijdsbesteding toe te leggen.
- De doorbraak van geïndividualiseerde elektronische media begon in de jaren zestig met transistorradio's en eenvoudig verplaatsbare pick-ups. In de jaren tachtig maakten de cassettespeler en, aan het eind van dit decennium, de walkman hun opwachting. Tegelijkertijd werd een eigen kleuren-tv op tiener -

en kinderkamer normaler. De jaren negentig voegden er bij velen een eigen pc aan toe. Deze voorzieningen bieden jongeren steeds meer gelegenheid zich in een eigen smaakuniversum terug te trekken. Dit geldt het meest nog voor jongens. In de leeftijd tussen 12 en 19 jaar brengen zij al ruim 60% van hun vrije uren thuis bij een ingeschakeld beeldscherm door. De kans dat jongeren in hun private leven door andere culturele voorbeelden worden bereikt lijkt cohortsgewijs af te nemen. Deze achtergronden zouden ook licht werpen op een geleidelijk toenemend overwicht van vrouwen onder het publiek van conventionele cultuuruitingen.

- De opmars van geïndividualiseerde elektronica houdt tevens in dat de gebruiker op zijn wenken wordt bediend, zich nog maar weinig naar de aanspraken van andere gebruikers hoeft te schikken en een ander menu kiest zodra het niet meer bevalt. Tegen die achtergrond moet het voor veel jongeren een lastige opgave zijn twee uur in een schouwburg- of concertzaal stil te zitten en niet aan andere impulsen te kunnen toegeven.
- In een *permissive society* fungeren literatuur, toneel of beeldende kunst niet meer als vrijbrief om eertijds verboden gebied te betreden (de wereld van overspel, naakten, hetero- en homo-erotiek, godslastering enz.). Hoezeer ook sommige kunstenaars nog iets schokkends proberen te verzinnen, het zijn niet de ervaringen die speciaal jongeren aanspreken. De tijd dat geliefden op een verduisterde schouwburg of bioscoop aangewezen waren om met elkaar te verkeren, ligt inmiddels ook ver achter ons. Bezoekers van nu is het vermoedelijk overwegend om de voorstelling te doen.

Ontwikkelingen van de lange termijn

Jongere generaties, zo zagen we, breken als eerste met een bestaand patroon. Waar dit breken verband houdt met de opkomst van nieuwe vermaakspatronen, kon veelal ook worden aangetoond dat de nieuw aangetreden generaties bij dit diffusieproces voorop gaan. Als dit patroon een algemener regelmaat weergeeft, zal amusement van tamelijke recente datum steeds een overwicht van jongeren te zien geven, ouder amusement daarentegen een overwicht van ouderen (namelijk van de voormalige jongere generatie die er aanvankelijk mee 'wegliep').

Wat leren oudere participatiegegevens hierover? CBS-gegevens uit 1955 tonen aan jongeren toen nog beduidend meer in boeken lezen dan ouderen (Knulst en Kraaykamp 1996). De 15-29-jarigen hadden volgens de CBS-enquête een overwicht onder het publiek van toneel- en concertuitvoeringen (CBS 1958), terwijl de 18-24-jarigen het meest van iedereen gingen. In hun overzichtstudie van het toneelpubliek in de jaren vijftig en zestig concludeerden Zweers en Welters (1970: 90), na ook enkele Engelse en Amerikaanse studies hierbij betrokken te hebben: "... in alle drie landen vinden we de sterkste oververtegenwoordiging tussen de 20 en 35 jaar...". De opstellers van het Amerikaans rapport veronderstelden dat het publiek altijd al jong was geweest, of dat jongeren - gelet op de huidige ondervertegenwoordiging van 40-plussers - tevoren niet veel gingen.

Bij georganiseerde amateurbeoefening lijkt zich in de huidige fase een ontwikkeling af te tekenen die - zonder overigens een terugloop van deelnemersaantallen of

van de leerplichtigen daarbinnen - verder wel overeenkomt met die bij het toneel in de jaren zeventig en tachtig: een sterk overwicht van jongeren en jongvolwassenen is aan het verdwijnen

Veel wijst erop dat de toenmalige jongeren in de jaren vijftig voorop gingen bij een bescheiden democratisering van culturele liefhebberijen. Die jongeren waren mogelijk de eersten uit een familie die moderne schrijvers lezen, hedendaags toneel gingen zien en abstracte kunst leuk vonden. Evenals hun vrienden konden zij zich destijds, met een hbs- of gymnasiumdiploma op zak, een uitverkoren groep voelen, mogelijk juist omdat zij plezier beleefden aan schilderijen en romans die hun ouders en familieleden een verwilderde boel noemden.

Perspectieven en overheidsbeleid

Het kan dus verkeren. Het is geen uitgemaakte zaak dat je voor drama en literatuur bedaagd moet zijn. De vraag beantwoorden welke levenservaring hiervoor nodig is, lijkt tegen de achtergrond van de huidige leeftijdverdeling een even ijdele bezigheid als veertig jaar geleden, toen men zich afvroeg waarom je voor toneel en boeken jong moest zijn.

Het lijkt daarom te vroeg de divergentie tussen oudere en jongere cohorten af te schilderen als een onvermijdelijk stadium in een proces van modernisering of specialisatie waarbij jongeren op allerlei terrein blijvend apart worden bediend. De huidige configuratie is waarschijnlijk niet los te maken van een eerdere ontwikkeling waarin een generatie van bijvoorbeeld 1935 tot 1950 zich in bijzondere mate op kunst en cultuur had toegelegd, en waarin hun kinderen, die zo vanaf 1960 geboren werden, boeken en kunst hoofdzakelijk hebben leren kennen als een liefhebberij die bij ouders hoort en die van ouderen moet. Dat nageslacht, opgegroeid tussen de zelfbediening van geluids- en beeldapparatuur en de permissiviteit ten opzichte van hun jeugd domein, is als het ware overspoeld met voorbeelden van een andere cultuur met een eigen stempel. Zo'n samenloop van omstandigheden zou zich op een ander tijdstip opnieuw kunnen voordoen, waarbij weer net zoveel zaken tegelijk gaan rollen als tegen het einde van de jaren zestig. Wie op kerend getij hoopt, moet zich echter realiseren dat ook hiermee weer enige decennia gemoeid kunnen zijn.

Zo'n reflectieve en afstandelijke opstelling is echter geen houding waarmee beleidsmakers genoeg kunnen nemen. Integendeel, de overheid is gehouden het draagvlak voor de door haar onderhouden voorzieningen te bewaken en daarmee een rechtvaardige verdeling van fondsen over gevestigden en nieuwkomers tot stand te brengen. De huidige tendensen van vergrijzing en elitisering van een kunstpubliek kan men daarom vanuit dit standpunt niet op hun beloop laten. De voorgestelde maatregelen van het huidige kabinet om jong en allochtoon publiek te werven en om jonge en allochtone kunstondernemers aan te moedigen, passen redelijkerwijs bij een diagnose dat die groepen minder dan gewenst bereikt worden. Als de verscheidenheid van het gesubsidieerde kunstaanbod, zonder kritische kwaliteitsstandaarden voor dit doel op te offeren, op die manier verruimd kan worden, is dit

een alleszins verdedigbare route.

Volgens de uitgangspuntennotitie *Cultuur als confrontatie* (OC&W 1999) zouden musea en podia met hun programmering meer rekening moeten houden met de groeiende groep allochtonen onder de Nederlandse bevolking. Hierdoor zou deze groep beter de weg naar de culturele instellingen kunnen vinden. In dit onderzoek blijkt dat het bereik van de kunsten onder allochtonen inderdaad kleiner is dan onder autochtonen. Dat geldt niet alleen voor het bezoek aan culturele instellingen, maar ook voor het beoefenen van kunstvakken en in sterkere mate voor de beoefening in verenigingsverband en het volgen van lessen in kunsteducatieve instellingen. In veel gevallen kan hier een uitzondering gemaakt worden voor Nederlands-Indische mensen. Voor een groot deel hangt de achterstand in de participatie onder allochtonen samen met andere achtergrondkenmerken, met name opleidingsniveau. Ook voor autochtonen geldt echter dat lager opgeleiden minder in de culturele wereld participeren en dat hierin in de loop van de tijd ondanks veel overheidsbeleid weinig veranderd is. De moeite om achterstanden weg te werken, zal voor allochtonen niet anders zijn. Toename van de cultuurparticipatie van allochtonen is in zekere zin een onderdeel van een breder emancipatieproces. Door deelname aan hogere vormen van onderwijs zullen ook allochtonen in staat gesteld worden om culturele competentie te verwerven die voor de appreciatie van westerse kunst en cultuur nodig is. In dat geval kan sociale mobiliteit hand in hand gaan met culturele mobiliteit. Het kan echter wel enkele generaties duren voordat het zover is. Desondanks is het beleid, dat onder Kok-I in gang is gezet, om de positie van culturele vorming in het voortgezet onderwijs te verstevigen een goede zaak. Jongeren en dus ook allochtone jongeren zullen door middel van het vak Culturele en kunstzinnige vorming al op jonge leeftijd in het domein van de kunst en cultuur geïntroduceerd worden. Het succes van zo'n beleid zal overigens afhangen van de vraag of de verantwoordelijken voor het curriculum enige consensus weten te bereiken over een canon en een consistent cultuurcorpus. Men kan immers niet in het midden laten hoe en waar waardevolle cultuur te vinden is en waarom juist die, en niet al het andere, de moeite van een nadere kennismaking waard is. Het cultuurrelativisme van de huidige periode zal men daarbij moeten weten te overstijgen.

Naast de aandacht voor jongeren en allochtonen is er in de uitgangspuntennotitie *Cultuur als confrontatie* ook aandacht voor de ruimtelijke spreiding van culturele voorzieningen. Er wordt geconstateerd dat in de grote steden de financiële steun aan culturele accommodaties een eigen programmering, productie en promotie bevordert, terwijl in kleinere gemeenten deze culturele taken onder druk staan. De gegevens in dit rapport wijzen erop dat een ruim cultureel aanbod in de grote steden samengaat met een bereik dat groter is dan dat in andere gemeenten. Het stimuleren van het plaatselijke aanbod is dan een logische gedachte om het bereik van de kunsten ook buiten de grote steden te vergroten. De nieuwe spreidingsvormen overigens weer een nieuwe slinger van de geografische spreidingspendule. Nadat in de jaren zestig en zeventig een spreiding van voorzieningen werd nagestreefd, kwam dit doel in de tweede helft van de jaren tachtig onder druk te staan. De 'geconcentreerde spreiding' (TK 1987/1988) uit die tijd leidde tot een concen-

tratie in een beperkt aantal centra met een gunstige infrastructuur. Mogelijk onder invloed van de gunstige economische omstandigheden is nu de tijd blijkbaar rijp om de aandacht weer te richten op de minder bedeelde gemeenten. De kleinere gemeenten kunnen echter moeilijk een concurrentieslag aangaan met de kwaliteit van het aanbod in de grote steden. Aangezien de verplaatsingsmogelijkheden in de afgelopen decennia sterk zijn toegenomen, mag aangenomen worden dat de geïnteresseerden uit de kleinere gemeenten hun weg naar de grootstedse podia en musea toch wel zullen vinden. Ook dient men zich te realiseren dat een deel van de cultureel geïnteresseerden al in hun woonplaatskeuze rekening heeft gehouden met de aanwezigheid van het cultureel aanbod.

Het bereik van de kunsten is beperkt. Voor een kleine minderheid van de bevolking speelt kunst een belangrijke rol in het leven. Een grotere groep bezoekt incidenteel een culturele instelling of beoefent af en toe een kunstvak. Maar voor een groot deel van de bevolking speelt de traditionele of klassieke cultuur geen rol van betekenis of is er zelfs sprake van weerzin. Ondanks de pogingen om het bereik te vergroten, wijzen de uitkomsten van deze studie er niet op dat hier snel verandering in zal komen.

THE REACH OF THE ARTS; SUMMARY AND CONCLUSIONS

Introduction and problem definition

SCP publishes periodic studies under the title "The Cultural Base" (*Het culturele draagvlak*) to assess the affinity for art and culture among the population. Earlier reports in this series, which was set up with the support of the Dutch Ministry of Education, Culture and Science (OC&W), survey trends in interest in the performing arts (Knulst 1995), reading (Knulst and Kraaykamp 1996) and cultural heritage (De Haan 1997). This study is devoted entirely to the various forms of participation in the performing and visual arts in the period 1975-1995. The art forms surveyed are:

- the practising of artistic activities;
- the personal collection of art objects;
- the visits to performances, shows and exhibitions;
- the following of (information on) art via television, radio and own reproductive equipment.

Part 1 describes the interest in art and culture. In doing so, it focuses on the following topics:

- the level of interest at various moments since the 1970s;
- demographic and socio-cultural characteristics of the interested sections of the public;
- changes in the profile of participants over time;
- the interest shown by amateurs, collectors or visitors in art disciplines outside their own field, and the degree to which participants in artistic activities participate in other leisure activities.

Part 2 looks at the background to the trends described. The following themes are discussed here:

- the influence of the geographic proximity of the arts on the participation rate;
- the participation rate in the different stages of the life cycle;
- an explanation of the most striking differences in participation trends of older and younger people.

The findings are set out in the same order below.

Interest in the arts since the 1970s

Practising artistic activities

Artistic disciplines are practised by amateurs on a wide scale. According to data from the Supplementary Use of Amenities Surveys (AVO), almost half the Dutch population aged six and above is engaged in one or more activities. The Time Budget Surveys (TBO), which leave out of consideration active children aged six to 12, arrives at a participation figure of around one third of the population (aged 12

and above). The TBO figure would be higher if, like the AVO survey, it included photography and (video) filming as an artistic hobby and also if it included separate questions on textile crafts. The visual arts (two-dimensional) and playing a musical instrument are the most widely practised artistic disciplines in both survey series. Song, dance, drama, etc., are practised by fewer people. According to the TBO figures, 19% of the population aged 12 and above played a musical instrument in 1995, 17% were engaged in painting or drawing and 5% were active in the area of drama, musicals or ballet. Neither of the data series indicates radical changes in the number of practitioners since the 1970s.

The AVO figures do however show that the number of practitioners receiving some form of lessons increased between 1983 and 1991. The main beneficiaries of this increasing demand for individual or group courses were in the private sector (unspecified lessons given by specialists in the various disciplines). Attendance at institutions offering training in the arts (music colleges, creativity centres, etc.) fell over the same period. The proportion of practitioners joining associations or ensembles also increased, and the same applies for those practitioners who both follow lessons and are members of an organised group.

An association or ensemble, as well as a training institute, seems to impose some sense of obligation, because according to the TBO figures the organised practitioners are more frequently active on a weekly basis than those practising alone. The number of amateurs keeping up their discipline on a weekly basis fell between 1980 and 1995. This applies mainly for the practising of visual arts subjects, because the number of practitioners of the performing arts who rehearse weekly remained roughly constant.

Background characteristics of amateurs

Girls and women are more often engaged in artistic pursuits in their leisure time than men. Participation in artistic activities is highest among children and youngsters of compulsory school age (aged between 6 and 16), with the exception of applied disciplines involving photography and textile crafts. These participation figures fall as people age. These age-related differences, which were initially reflected in corresponding attitudes among those attending courses at artistic institutes and members of associations, changed over the period: participation by 16-35 year-olds fell, while participation by those aged 46 and over increased. Private lessons form an exception here: the increase in the number of people taking lessons referred to earlier occurred in all age categories.

The surveys also showed that the percentage of people actively pursuing artistic hobbies increases with education level and family income. While the figures for education level show virtually no variation between 1983 and 1991, the participation figures by level of income levelled out. Based on a participants' group comprising mainly people with secondary and higher education backgrounds, the profile of the group following courses at training institutes is less one-sided in terms of education background. Among associations, in fact, a slightly higher

percentage of members have a lower level of education. By contrast, practitioners with a lower educational level are under represented among those taking lessons in the private sector.

Turks and Moroccans participate in the performing arts less on average, and people of Indonesian or Moluccan background are generally less strongly represented in the visual arts. In both fields, the participation of people of Surinamese and Antillean background is virtually the same as for indigenous Dutch citizens, though there are differences in the field of textile crafts. Turks and Moroccans are still very weakly represented in support facilities such as courses and amateur associations. Surinamese and Antilleans also lag behind on this point, but to a lesser extent. Amateur associations are particularly unsuccessful in attracting members from ethnic minorities. Institutions providing artistic training and private teachers do enjoy a proportional reach among members of the Indonesian or Moluccan community, however.

Collecting works of art

The number of art lending libraries has increased since the 1970s. The number of people borrowing art objects in this way rose from 1% to 2% between 1979 and 1995. The proportion who sometimes purchase a piece of visual art remained unchanged throughout that period, at just under 5%. The amount spent on works of art has not increased in real terms (after correction for inflation). In 1995 4% spent less than NLG 1,000 and 1% spent more.

Contrary to the usual profile of participants in artistic activity, borrowers include as many men as women, while there is actually a slight predominance of men among buyers. The majority of buyers and borrowers are aged between 26 and 64. There was an increase in the 46-64 age group over the period.

Buyers come mainly from the higher income groups. This did not initially apply for borrowers, but the increase in the number of members between 1979 and 1995 was attributable almost entirely to the higher income groups. The clients of galleries and art libraries include virtually no Moroccans or Turks. The Surinamese and Antillean population are better represented. Interestingly the percentage of borrowers and buyers of Indonesian or Moluccan origin exceeds the average.

Visitors to shows, performances and exhibitions

In 1995 the cinema, with 45% visitors from the population aged six and above, was the most visited cultural institution in the Netherlands. Theatre visits were not far behind in that year (43%), though that figure includes all popular and conventional theatre together. Because of this, second place should really be given to museums, which reached 30% of the population. If the 11% who visited amateur productions is added to the 12% who only visited professional theatre productions, then stage performances are the most visited of the performing arts, drawing a slightly higher figure than pop music, jazz and musicals combined (22%). This is followed by classical music (including opera and operetta) with 15%, cabaret/satire with 10%

and ballet with 3%. Visits to one or more types of performing art – people visiting more than one type count once – rose from 36% in 1979 to 43% in 1995. This increase in visitor numbers was concentrated mainly in the area of pop music, jazz and musicals, which rose from 12% to no less than 22% (the survey did not include specific questions on these musical genres). Nonetheless, interest in classical music performances, including opera and operetta, also increased: from 11% in 1979 to 15% in 1995. The percentage of the population visiting the theatre and ballet remained virtually unchanged. Museum visits increased from 25% in 1979 to 30% in 1995, while visits to galleries increased from 17% to 19%.

Traditional performing arts, museums and galleries draw many visitors from the 36-65 age groups. The average age is highest among visitors to classical music concerts. Theatre audiences are younger, but young people and young adults aged 16-35 are interested mainly in cinema, pop music and cabaret/satire. The audiences of popular stage productions are not very young either, because the growth here was in the age category 26-45. Visitors to artistic productions are also characterised by a generally high level of education and high family income. Education is the decisive factor here, because the predominance of higher income groups can to a large extent be attributed to the influence of the education level attained. The predominance of the middle and higher strata among visitors is not limited to visitors to traditional artistic events. Pop concerts, musicals and cabaret/satire also draw a disproportionately high number of visitors with a higher professional or academic education background. Compared with the 1970s, this predominance has actually increased somewhat, partly because of an increase in visits by 26-45 year-olds.

Interest among ethnic minority members is also lower for visits to cultural institutions. Turks, Moroccans, Surinamese and Antilleans are much less frequent visitors than indigenous Dutch citizens to the performing arts – both popular and conventional productions – and are also less likely to visit museums and galleries. Once again, people from Indonesia and the Moluccas form the exception: their interest in the visual arts, which was apparent in the borrowing and purchase of art, is matched by a higher than average number of visits to museums and galleries. This group is also overrepresented among visitors to the popular performing arts, and proportionately represented among visitors to traditional performing arts.

Art via electronic media

Culture offered to the population by electronic means reaches a wider public than culture presented through the cinema, stage or museums. The primary vehicle for this wide reach of the media is of course films on television. In the world of broadcasting, classical music and programmes on art and culture attract the lowest listening and viewing ratings (and are therefore not highly prized by advertisers). However, in comparison to visitor numbers to live performances or art exhibitions, the reach is extensive: the number of people who listen to classical music at home is more than three times as great as the annual number of visitors to concert hall performances.

Between 1983 and 1995 the total interest in classical music (primarily via radio and CD) and art programmes – primarily via television – fell slightly. However, the number of people who follow art programmes or classical music by electronic means at least once a month did not fall. The more frequent - e.g. weekly - playing of classical music on reproductive equipment did fall, however.

Older people use electronic media more frequently than young people to listen to classical music or watch programmes on art, and people living alone do so more often than people in a family. Despite the wider reach compared with live events, the profile of home viewers and listeners differs little from that of visitors to live artistic events. The percentage of home consumers of classical music and art with a higher professional or academic education background is twice as high as the percentage of those with a lower education level. This difference has increased over time, because since the first surveys it is mainly people with a lower education level who have ceased listening to classical music at home. Compared with members of ethnic minorities, among others, those of Indonesian or Moluccan origin again set themselves apart by showing a greater than average interest in artistic consumption by electronic means.

Actives, receptives and collectors

Practitioners of artistic disciplines are more frequent visitors to artistic and cultural events, at least more frequent than non-practitioners. Practitioners who follow courses or are members of associations produce a higher percentage of visitors than non-organised practitioners. The combination of organised practice and regular visits to events affects conventional artistic offerings most.

Members of art libraries practise amateur art more frequently than average and also frequently visit other artistic offerings. They are more likely than non-members to purchase visual art and thus form part of the much wider circle of visitors to museums or galleries, who are buyers of art more frequently than average.

Those who regularly visit artistic and cultural events have a greater than average interest in art programmes and classical music via the media. This also applies to a slightly lesser extent for those who practise artistic disciplines.

Other leisure activities of people with an interest in art and culture

Those with an interest in art and culture are also exceptionally active in other areas of leisure. Both practitioners of artistic disciplines and visitors to artistic events take part in a diverse range of leisure activities and alternate between a variety of activities. The differences in the degree of diversity compared with those with no interest in art or culture have levelled off since 1975. The difference in participation in leisure activities outside the home between visitors and non-visitors has remained constant over time.

Practitioners who keep up their discipline weekly have the time for this because they watch less television. The fact that watching less television leaves lots of time

for other activities is evident from the fact that amateurs who practise their artistic activity regularly also frequently take part in social activities (voluntary work, club membership, political or ideological activity), sports and going out.

Visitors to artistic events also watch less television, and spend more time than non-visitors in contacts with family and friends and on the social activities referred to above. These differences were maintained between 1975 and 1995. In three cases differences in leisure activity between visitors and non-visitors increased: in the areas of going out, reading and the active pursuit of hobbies. The increased divergence in time spent going out is particularly striking here. The reason for this is that non-visitors to artistic events also rarely visit bars, restaurants or parties, whereas visitors to artistic events do engage in these activities. The growth in this area over time occurred entirely among the group who also visit cultural events.

When those with an active interest in culture go out for the day, their tourist/recreational programme also displays a certain cultural slant. They visit listed objects such as monuments and nature reserves more frequently than average. This does not mean that those with an interest in art and culture avoid things such as theme parks: a proportion of the public have no problem at all in combining "high" and "low" culture.

Occasional visitors to artistic events read to approximately the same extent as non-visitors, but frequent visitors (at least once a quarter) do read more than non-visitors. As expected, the reading matter of these regular visitors often includes quality newspapers, newsmagazines and books, and this group shows a preference for obtaining information on art and culture from newspapers. Although visitors to artistic events watch relatively little television, they still place television in second place as a source of cultural information.

Of the entire population aged 12 and over, 10% were active as volunteers in 1995 in the field of art and culture; half of these were engaged in singing/music or drama clubs. If those with an interest in art and culture carry out voluntary activities, they often do so to help their own hobby, but also frequently perform voluntary work in other fields (e.g. religion or youth clubs).

The drawing power of culture in the major cities

There is a strong concentration of the performing arts and museums in the four major cities in the Netherlands in relation to the number of inhabitants. This differentiated cultural agenda encourages consumption by city residents and draws many visitors from outside the cities. The chance of people being interested in art and culture is greater among residents of the four major cities than among inhabitants of other municipalities. Also, the chance of finding a participant in cultural activities in Amsterdam or Utrecht is much higher than in The Hague or Rotterdam. A greater proportion of the residents of cities with more than 100,000 inhabitants in turn visit cultural events compared with the population living elsewhere. School-goers also benefit greatly from the wide availability of cultural

events in the larger cities, particularly museums and theatre. Whether cultural education at schools provides added value here could not be established.

Where someone lives or has deliberately gone to live thus has a clear effect, but the differences in terms of size of municipality are not as great as would appear to be the case based on the number of entrance tickets sold. It can be deduced from these figures that cultural activities in the major cities reach proportionately more interested parties than live in those cities. In other words, interested people from outside account for a substantial proportion of the tickets sold for events in the major cities.

Participation during different stages of the life cycle

Artistic disciplines are practised most by young people, while parents come into contact with the arts more in museums, theatres and concert halls or via the media. Various factors have an influence on this participation in the different stages of the life cycle.

Children living at home participate in art and culture primarily on the initiative of their parents and school. The principle of "setting an example" applies here; parents take their children mainly to museums; at primary schools drawing and handicrafts or textile crafts are often part of the fixed curriculum and school-goers often prove to be willing to take part in a musical for a school performance outside lesson hours. Virtually all primary schools also offer an opportunity for pupils to see works by professional artists during or after school hours. At school children are encouraged to watch plays or puppet theatre; outside of school they often visit museums and the theatre. Secondary school, and particularly the higher levels (HAVO (senior general secondary education) and VWO (pre-university education)) have lessons in art subjects and offer an opportunity for students to include these in their final examination package. HAVO and VWO schools organise cultural activities both within and outside the curriculum, and do so to a significantly greater extent than junior secondary vocational (LBO) and junior general secondary (MAVO) schools.

A growing proportion of secondary school students go on to professional training or academic study. This step to a higher level of education is however not accompanied by a higher average rate of participation in cultural activities. Without the prompting from school and the parental home, students' interest switches to other matters. Today's generations of students are more frequent visitors to popular theatre activities; the influence of their parental home weakens, but does not disappear entirely.

Young people with little cultural competence undergo a stimulus when they begin living with a partner. The arrival of the partner does not always have this effect, however, because people living alone take part in music, for example, more often than cohabiters with the same background.

The presence of small children limits the cultural activity of the parents. This factor appears to have become more prominent over time. When the children reach primary school age, the situation changes. At this age, the children are often taken along with their parents, boosting museum visits in particular. When they are older still – old enough to decide on their own leisure activities – children have virtually no adverse impact on the social life of their parents. Nevertheless, the empty-nest phase does not lead to a real increase in cultural interest.

Although this effect may become less prominent in the future, for people over the age of 65 physical limitations play an ever greater role. This first becomes apparent with cultural activities outside the home. At a certain point physical deficiencies outweigh the advantages of wide cultural consumption; even those with a higher education level and habitual visitors to cultural events then give this up.

Diverging trends in the participation rates of older and younger people

The interest in conventional culture shows an upward trend in the section of the population aged 40 and above and a downward trend in the population aged under 40. Two explanations for this were studied, one based on stages of life cycle theory, the second on a socialisation theory.

According to the *stages of life cycle hypothesis*, the demanding combination of work and care tasks presents an obstacle to participation in time-intensive leisure activities particularly between the age of roughly 20 and 40. Above the age of 45 this pressure of time gradually ebbs and there is more opportunity for cultural participation. In this phase of life the conditions for time-intensive interests have become more favourable. Diverse developments in the field of work and care lead to differences in pressure and psychological strain.

A second possible explanation, the *socialisation hypothesis*, looks for the causes in changes in the child-raising climate and ideals, the effects of which operate through the arrival of new birth cohorts. The assumption here is that generations which grew up in the 1960s and later have been "programmed" differently from earlier generations. This "programming", it is argued, prevents younger generations from developing the skills needed for traditional culture.

The figures mainly support the hypothesis derived from the socialisation theory, rather than that based on the stages of life cycle theory. Interest in the performing and visual arts, in terms of visitor numbers, has fallen in the generations born after 1960. This waning interest among newcomers can be attributed to the changed child-raising regime. Because of a difference in cultural "programming", the number of people with an active interest in conventional art and culture has been swelled only slightly by young newcomers, despite the greater reservoir of people with a secondary or higher education background among those aged up to around 40. The swelling of the ranks of those with an interest in culture faltered particularly among cohorts born after around 1960. However, the turning point cannot be determined precisely in terms of year and month, and it is better to talk of a gradually increasing difference rather than a break.

LITERATUUR

- Abbing (1998)
H. Abbing. De symbiotische verhouding tussen overheid en beeldende-kunstmarkt. In: Truus Gubbels en Gerbrich Voolstra (red.). *Visies op beleid en markt; overheidsbeleid en de particuliere markt voor beeldende kunst*. Amsterdam: Boekmanstichting/Mondriaan Stichting, 1998.
- Van Adrichem (1987)
J. van Adrichem. *Beeldende kunst en kunstbeleid in Rotterdam 1945-1985*. Rotterdam: Museum Boijmans van Beuningen, 1987.
- Arnolds en Cuisinier (1985)
M. Arnolds en M. Cuisinier. *Compacte stad in relatie tot het draagvlak in middelgrote steden*. In: *Planologische discussiebijdragen*. Delft: Delftsche Uitgevers Maatschappij, 1985.
- Batenburg en Knulst (1993)
R.S. Batenburg en W.P. Knulst. *Sociaal-culturele beweegredenen. Onderzoek naar de invloed van veranderende leefpatronen op de mobiliteitsgroei sinds de jaren zeventig*. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1993 (Cahier 96).
- Becker (1992)
H.A. Becker. *Generaties en hun kansen*. Amsterdam: Meulenhoff, 1992.
- Van Beek en Knulst (1991)
P. van Beek en W.P. Knulst. *De kunstzinnige burger. Onderzoek naar amateuristische kunstbeoefening en culturele interesses onder de bevolking vanaf 6 jaar*. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1991 (Cahier 86).
- Bekkers (1997)
W. Bekkers. *Radio in het digitale tijdperk*. In: *Tijdschrift voor communicatiewetenschap* 25 (1997) 3 (167-174).
- Bell (1976)
D. Bell. *The cultural contradictions of capitalism*. New York: Basic Books, 1976.
- Beyers en Zijderveld (1992)
A.M. Beyers en A.C. Zijderveld. *Unexpected convergences: new class, market, and welfare state in the world of art*. In: H. Kellner en F.W. Heuberger (red.). *Hidden technocrats; the new class and new capitalism*. New Brunswick: Transaction Publishers, 1992.
- Bloom (1988)
A. Bloom. *The closing of the American mind*. New York: Simon and Schuster Inc, 1988.
- Bly (1996)
R. Bly. *De adolescenten maatschappij*. Houten: Van Holkema & Warendorf/ Unieboek, 1996.
- Ter Bogt en Van Praag (1992)
T.F.M. Bogt en C.S. van Praag. *Jongeren op de drempel van de jaren negentig*. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1992 (Cahier 90).
- Bourdieu (1984)
P. Bourdieu. *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. London/New York: Routledge & Kegan Paul, 1984.
- Bourdieu (1997)
P. Bourdieu. *Sur la télévision, suivi de: L'emprise du journalisme*. Paris: Liber, 1997.
- Van den Brink (1994)
B. van den Brink. *De civil society als 'kloppend hart' van de maatschappij; drie filosofische visies*. In: P. Dekker (red.). *Civil society en vrijwilligerswerk, deel 1*. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1994 (Cahier 110).
- Van den Broek (1999)
A. van den Broek. *Van specialisten naar generalisten; ontspecialisering en rolvervaging in het dagelijks leven*. Paper gepresenteerd op de Marktdag Sociologie in Utrecht, 27 mei 1999.
- Van den Broek et al. (1999)
A. van den Broek, W.P. Knulst en K. Breedveld. *Naar andere tijden? Tijdsbesteding en tijdsordening in Nederland, 1975- 1995*. Den Haag: Elsevier, 1997.
- Burgers (1992)
J. Burgers. (red.). *De uitstad; over stedelijk vermaak*. Utrecht: Jan van Arkel, 1992.
- Burhenne en Van der Leest (1997)
W. Burhenne en J. van der Leest. *Response en non-response in het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek; een inventarisatie van de mate waarin respondenten en non-respondenten van elkaar*

- afwijken op achtergrondkenmerken en doelvariabelen. Rijswijk: SCP, 1997 (Werkdocument 42).
- CBS(a)
Budgetonderzoek, 1974-1994. Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (1958)
Centraal Bureau voor de Statistiek. Vrijtijdsbesteding in Nederland 1955-1956, deel 6. Bezoek aan toneel- en muziekuitvoeringen; muziekbeoefening. Zeist: De Haan, 1958.
- CBS (1964)
Centraal Bureau voor de Statistiek. Vrijtijdsbesteding in Nederland 1962-'63. Deel 1. Enige vormen van licht en ernstig amusement, herfst 1962. Zeist: De Haan, 1964.
- CBS (1994)
Sociaal-culturele berichten 1994-13. Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (1996)
Sociaal-culturele berichten 1996-3. Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS/NIMAWO (1990)
Centraal Bureau voor de Statistiek/Nederlands Instituut voor Maatschappelijk Werk Onderzoek. Lichamelijke beperkingen bij de Nederlandse bevolking. Den Haag: Sdu, 1990.
- Coleman (1961)
J.S. Coleman. The adolescent society; the social life of the teenager and its impact on education. New York: The Free Press, 1961.
- Van Daal (1990)
H.J. van Daal. Vrijwilligerswerk en informele hulp in Nederland. Den Haag: Nimawo, 1990.
- Daamen (1998)
M. Daamen. Over Firestone en cabriolets. In: T. Gubbels en G. Voolstra (red.). Visies op beleid en markt; overheidsbeleid en de particuliere markt voor beeldende kunst. Amsterdam: Boekmanstichting/Mondriaan Stichting, 1998.
- Dekker (1994)
P. Dekker (red.). Civil society en vrijwilligerswerk, deel 1. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1994 (Cahier 110).
- Dimaggio (1987)
P. Dimaggio. Classification in art. *American sociological review* 52 (1987) (440-455).
- Doorman en Zeeman (1998)
M. Doorman en M. Zeeman. Testbeeld bij wijze van inleiding. In: M. Doorman en M. Zeeman (red.). Het scherm der verbeelding, opstellen over televisie. Amsterdam: Meulenhoff/Kritak, 1998 (7-24).
- Van Dijk en De Haan (1998)
L. van Dijk en J. de Haan. Moderne informatie- en communicatietechnologie en sociale ongelijkheid; tussenrapportage. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau, 1998 (Werkdocument 51).
- Van Eijck (1996)
K. van Eijck. Family and opportunity; a sibling analysis of the impact of family background on education, occupation, and consumption. Tilburg: Tilburg University Press, 1996.
- Van Eijck (1998)
K. van Eijck. Leefstijlen van stijgers en dalers. De invloed van sociale mobiliteit op culturele consumptie-patronen. In: *Mens en maatschappij* 73 (1998) (27-46).
- Van Eijck (1999)
K. van Eijck. Jazzed up, brassed down. In: *Mens en maatschappij* 74 (1999) 1 (43-61).
- Frith (1998)
S. Frith. What makes high art different from low art? In: *Boekmancahier* 37 (1998) (269-272).
- Ganzeboom (1984)
H.B.G. Ganzeboom. Cultuur en informatieverwerking. Een empirisch-theoretisch onderzoek naar cultuurdeelname en esthetische waardering van architectuur. Utrecht: Sociologisch Instituut, 1984 (dissertatie).
- Ganzeboom (1989)
H.B.G. Ganzeboom. Cultuurdeelname in Nederland. Een empirisch-theoretisch onderzoek naar determinanten van deelname aan culturele activiteiten. Assen/Maastricht: Van Gorcum, 1989.
- Ganzeboom (1992)
H.B.G. Ganzeboom. Culturele vorming uit en thuis. In: LOKV. De vergeten participant; amateurkunst, kunsteducatie en kunstparticipatie. Utrecht/Rijswijk: LOKV/WVC, 1992 (39-51).
- Ganzeboom en Haanstra (1989)
H.B.G. Ganzeboom en F. Haanstra. Museum en publiek; een onderzoek naar ontwikkelingen in publiek en publieksbenadering in de Nederlandse musea door middel van heranalyse van bestaande publieksgegevens en heronderzoek van educatieve medewerkers. Rijswijk: ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, 1989.

- Ganzeboom en De Graaf (1991)
H.B.G. Ganzeboom en P.M. de Graaf. Culturele socialisatie en culturele participatie. Over de invloed van het ouderlijk milieu. In: R. Verhoeff en H.B.G. Ganzeboom (red.). *Cultuur en publiek; multidisciplinaire opstellen over de publieke belangstelling voor kunst en cultuur in Nederland*. Amsterdam: Siswo, 1991 (133-157).
- Gershuny (1983)
J. Gershuny. *Social innovation and the division of labor*. Oxford: Oxford University Press, 1983.
- Goeke en Welker (1997)
M. Goeke en Chr. Welker. *Innovation crisis in classical music, 1997* (niet gepubliceerd).
- Goudriaan (1985)
R. Goudriaan. *Musea, een prijs waard?* Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau, 1985 (Cahier 44).
- Gouldner (1979)
A.W. Gouldner. *The future of intellectuals and the rise of the new class*. London: MacMillan Press, 1979.
- Groenen et al. (1992)
W.C.C. Groenen, B. Kuhry, E.J. Pommer, R.A.G. van Puijenbroek en F.P. van Tulder. *Consumptie van quartaire diensten*. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1992 (Sociale en Culturele Studie 15).
- Gubbels en Voolstra (1998)
T. Gubbels en G. Voolstra. *Sturen, stimuleren of volgen; beeldende-kunstbeleid en particuliere markt voor beeldende kunst*. In: T. Gubbels en G. Voolstra (red.). *Visies op beleid en markt; overheidsbeleid en de particuliere markt voor beeldende kunst*. Amsterdam: Boekmanstichting/Mondriaan Stichting, 1998.
- De Haan (1997)
J. de Haan. *Het gedeelde erfgoed; een onderzoek naar veranderingen in de cultuurhistorische belangstelling sinds het einde van de jaren zeventig*. Het culturele draagvlak, deel 3. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau, 1997 (Cahier 136).
- De Haan (1998)
J. de Haan. *Cultural networks, Sunbelt XVIII and 5th European international conference on social networks*. Barcelona, May 28-31, 1998.
- De Haan (1999)
J. de Haan. *Cultureel erfgoed onderscheiden; de overlap in het bezoek aan verschillende typen musea en monumenten*. In: *Vrijetijdstudies* 17 (1999) 2 (21-38).
- De Haan en Knulst (1998)
J. de Haan en W.P. Knulst. *De kunstzinnige burger wordt ouder*. Utrecht: LOKV, 1998.
- De Haan en Uunk (1999)
J. de Haan en W.Uunk. *Liefde en cultuur; een analyse van de samenhang tussen de cultuurparticipatie van levenspartners*. Paper gepresenteerd op de Tweede NSV-Marktdag Sociologie. Utrecht, 27 mei 1999.
- Hamers et al. (1993)
P.A.M. Hamers, T. Ijdens en H. Vinken. *Kunstuitleen in Nederland; kunstenaars, collecties en publiek*. Tilburg: IVA, 1993.
- Henrichs (1997)
H. Henrichs. *Een intercultureel Bildungsideal? Doelstellingen cultuureducatie in het fin de siècle*. In: *Boekmancahier* 32 (1997) (136-147).
- Hoff et al. (1997)
S. Hoff, J. Dronkers en J.C. Vrooman. *Arme ouders en het welzijn van kinderen*. In: G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel (red.). *Arm Nederland; de kwetsbaren 1997* (123-141).
- Van den Hoogen en Van den Berg (1997)
Q. van den Hoogen en H.O. van den Berg. *Etnische minderheden en Nederlands kunstbeleid*. In: *Boekmancahier* 34 (1997) (391-406).
- Van Hoorn et al.
M. van Hoorn, F. Haanstra en B. de Groot. *Inventarisatieonderzoek 'cultuur en school'; deel 2: cultuureducatie op basisscholen en scholen voor voortgezet onderwijs*. Utrecht: LOKV, 1998.
- Inspectie van het Onderwijs (1995)
Inspectie van het onderwijs. *Onderwijsverslag over het jaar 1995*. Den Haag: Sdu, 1995.
- Intomart Qualitatief (1989)
Intomart Qualitatief. *Cultuurparticipatie. Een onderzoek naar cultuurdeelname van de Nederlandse bevolking*. Rijswijk 1989.
- De Jager (1967)
H. de Jager. *Cultuuroverdracht en concertbezoek*. Leiden: Stenfert Kroese, 1967.

- De Jager en Zweers (1962)
H. de Jager en W. Zweers. Het gehoor gehoord; een verkenning onder de geregelde bezoekers van het Utrechts Stedelijk Orkest. Utrecht: Sociologisch Instituut, 1962.
- Janssen (1996)
S. Janssen. Kunst in de krant; de berichtgeving over kunst in Nederlandse dagbladen 1965-1990. Paper gepresenteerd op de sociaal-wetenschappelijke studiedagen, april 1996.
- Kandel (1985)
D. Kandel. On processes of peer influences in adolescent drug use: a developmental perspective. In: Adv. Alcohol Subst Abuse 6 (1985) (139-163).
- Knulst (1989)
W.P. Knulst. Van vaudeville tot video. Een empirisch-theoretische studie naar verschuivingen in het uitgaan en mediagebruik sinds de jaren vijftig. Alphen aan den Rijn: Samsom, 1989 (Sociale en Culturele Studie 12).
- Knulst (1992)
W.P. Knulst. De vergeten participant. In: LOKV. De vergeten participant; amateurkunst, kunsteducatie en kunstparticipatie. Utrecht/Rijswijk: LOKV/WVC, 1992 (17-27).
- Knulst (1993)
W.P. Knulst. Vijfentwintig jaar cultuuroverdracht en concertbezoek. "Als je groot bent mag je ook mee". In: Boekmancahier 15 (1993) (24-37).
- Knulst (1995)
W.P. Knulst. Podia in een tijdperk van afstandsbediening. Onderzoek naar achtergronden van veranderingen in de omvang en samenstelling van het podiumpubliek sinds de jaren vijftig. Het culturele draagvlak, deel 1. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1995 (Cahier 117).
- Knulst (1996a)
W.P. Knulst. De milde muze. Een beschouwing over het telkens terugkerend pleidooi voor een tolerant kunstbegrip. Utrecht: Nederlands Instituut voor Kunsteducatie, 1996.
- Knulst (1996b)
W.P. Knulst. 25 jaar onderzoek naar de diversiteit van het vrijetijdsgedrag. In: S.M. Lindenberg en H.B.G. Ganzeboom (red.). Verklarende sociologie. Opstellen voor Reinhard Wippler. Amsterdam: Thesis, 1996 (311-328).
- Knulst (1996c)
W.P. Knulst. De burger wordt steeds kunstzinniger. In: Kunst & educatie 6 (1996) (25-30).
- Knulst (1997)
W.P. Knulst. Tijdsbesteding en vrijetijdsactiviteiten. In: J. Timmermans (red.). Rapportage ouderen. Den Haag: VUGA, 1997.
- Knulst (1999)
W.P. Knulst. Media en tijdsbesteding. In: Scholten en Cuilenburg (red.). Boekaflevering van Mens en maatschappij. Amsterdam: University Press, 1999.
- Knulst en Kalmijn (1988)
W.P. Knulst en M. Kalmijn. Van woord naar beeld? Onderzoek naar de verschuivingen in de tijdsbesteding aan de media in de periode 1975-1985. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau, 1988 (Cahier 66).
- Knulst en Kraaykamp (1996)
W.P. Knulst en G. Kraaykamp. Leesgewoonten. Een halve eeuw onderzoek naar het lezen en zijn belagers. Het culturele draagvlak, deel 2. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1996 (Sociale en Culturele Studie 23).
- Konings (1997)
F.E.M. Konings. De kunsten in het onderwijs, onderwijs in de kunsten. Kunsteducatie in het Rotterdamse voortgezet onderwijs. Rotterdam: EUR, 1997 (doctoraalscriptie).
- Kooymans 1992
R.A.M. Kooymans. Amateurkunst, kunsteducatie en kunstparticipatie. In: LOKV. De vergeten participant; amateurkunst, kunsteducatie en kunstparticipatie. Utrecht/Rijswijk: LOKV/WVC, 1992 (5-9).
- Korteweg (1983)
P.J. Korteweg. De structuur van een stedelijk complex op regionale schaal. In: M.C. Deurlo et al. (red.). Zicht op de stad. Amsterdam: Geografisch en Planologisch Instituut/Vrije Universiteit, 1983.
- Lammers (1970)
C.J. Lammers. Studenten, politiek en universitaire democratie: sociologische opstellen over veranderingen in de studentenwereld en in het universitaire bestel. Rijksuniversiteit Leiden: Sociologisch Instituut, 1970.

- Van Lankvelt en Bosch (1997)
E. van Lankvelt en C. Bosch. Cultuur aan de basis: onderzoek cultuureducatie basisonderwijs Limburg. Maastricht: PBW, 1997.
- Larson en Richards (1994)
R. Larson en M.H. Richards. Divergent realities: The emotional lives of mothers, fathers and adolescents. New York: Basic Books, 1994.
- Lash en Urry (1987)
S. Lash en J. Urry. The end of organized capitalism. Cambridge: Polity, 1987.
- Linder (1971)
S.B. Linder. Arme elite! Toekomst en tijdgebrek. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1971.
- Maas (1991)
I. Maas (1991). Sociale omgeving en cultuurdeelname; de rol van de sociale omgeving bij podiumbezoek en mediagebruik. In: R. Verhoeff en H.B.G. Ganzeboom (red.). Cultuur en publiek; multidisciplinaire opstellen over de publieke belangstelling voor kunst en cultuur in Nederland. Amsterdam: Siswo, 1991 (105-132).
- Maas et al. (1990)
I. Maas, R. Verhoeff en H.B.G. Ganzeboom. Podiumkunsten en publiek. Een empirisch-theoretisch onderzoek naar omvang en samenstelling van het publiek van de podiumkunsten. Rijswijk: ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, 1990.
- Meulenbeek et al. (1997)
H. Meulenbeek, J.P. Hop en D. Webbink. De financiële positie van beeldende kunstenaars 1993-1995. Zoetermeer: ministerie van OC&W, 1997.
- Mondriaan Stichting (1998)
Jaarverslag 1997. Amsterdam: Mondriaanstichting, 1998.
- Nagel en Ganzeboom (1996)
I. Nagel en H.B.G. Ganzeboom. De invloed van ouders, school en buitenschoolse kunsteducatie. In: I. Nagel, H.B.G. Ganzeboom en F. Haanstra (red.). Cultuurdeelname in de levensloop. Utrecht: Nederlands Instituut voor Kunsteducatie, 1996.
- Nagel et al. (1996)
I. Nagel, H.B.G. Ganzeboom, F. Haanstra en W. Oud. Effecten van kunsteducatie in het voortgezet onderwijs. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut, 1996.
- OC&W (1996a)
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Pantser of ruggengraat. Den Haag: Sdu, 1996.
- OC&W (1996b)
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Cultuur en school. Den Haag: Sdu, 1996.
- OC&W (1999)
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Cultuur als confrontatie; uitgangspunten voor het cultuurbeleid 2001-2004. Den Haag: Sdu, 1999.
- Oostwoud Wijdenes en Haanstra (1997)
J. Oostwoud Wijdenes en F. Haanstra. Vervolgonderzoek stimuleringsregeling LOKV. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut, 1997.
- Peterson (1992)
R. Peterson. Understanding audience segmentation: from elite and mass to omnivore and univore. In: Poetics 21 (1992) (243-258).
- Postman (1985)
N. Postman. (1985) Amusing ourselves to death; public discourse in the age of showbusiness. New York: Viking/Penguin, 1985.
- Ranshuysen en Ganzeboom (1993)
L. Ranshuysen en H.B.G. Ganzeboom. Cultuureducatie en cultuurparticipatie. Opzet en effecten van de kunstijkuren en de muziekluisterlessen in het Amsterdams primair onderwijs. Rijswijk: ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, 1993.
- Rath et al. (1996)
J.C. Rath et al. Nederland en zijn islam; een ontzuilende samenleving reageert op het ontstaan van een geloofsgemeenschap. Amsterdam: Het Spinhuis, 1996.
- Roe (1994)
K. Roe. Reproducing cultural capital: generation gap or education gap? In: Boekmancahier 6 (1994) (26-36).
- Rupp (1997)
J.C.C. Rupp. Van oude en nieuwe universiteiten; de verdringing van Duitse door Amerikaanse voorbeelden van wetenschapsbeoefening en hoger onderwijs in Nederland 1945-1995. Den Haag: Sdu, 1997.

- Schulze (1992)
G. Schulze. Die Erlebnisgesellschaft: Kultursoziologie der Gegenwart. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1992.
- SCP (1976)
Sociaal en Cultureel Planbureau. Sociaal en Cultureel Rapport 1976. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1976.
- SCP (1985)
Sociaal en Cultureel Planbureau. Jongeren in de jaren tachtig; een beschrijvende studie naar maatschappelijke kenmerken en denkbeelden van jongeren. Rijswijk: SCP, 1985.
- SCP (1986)
Sociaal en Cultureel Planbureau. Advies cultuurwetgeving. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1986 (Cahier 51: hoofdstuk 2).
- SCP (1992)
Sociaal en Cultureel Rapport 1992. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1992.
- SCP (1994)
Sociaal en Cultureel Rapport 1994. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1994.
- SCP (1996)
Sociaal en Cultureel Rapport 1996. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1996.
- SCP (1998)
Sociaal en Cultureel Rapport 1998; 25 jaar sociale verandering. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Elsevier, 1998.
- Simons (1997)
R. Simons. De gijzeling van de beeldende kunst. Amsterdam: Meulenhoff/Kritak, 1997.
- Smithuijsen (1997)
C. Smithuijsen. Het luisterpeloton; twee generaties concertgangers vergeleken aan de hand van onderzoek naar Utrechtse abonneerders in 1961 en 1993. Amsterdam: Boekmanstudies, 1997.
- De Swaan (1979)
A. de Swaan. Uitgaansbeperking en uitgaansangst. Over de verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding. Amsterdam: De Gids/Meulenhoff, 1979.
- Tesser en Veenman (1997)
P.T.M. Tesser en J. Veenman. Rapportage minderheden 1997; van school naar werk; de arbeidskansen van jongeren uit de minderheden in verband met het door hen gevolgde onderwijs. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1997 (Cahier 142).
- Tesser et al. (1996)
P.T.M. Tesser, F.A. van Dugteren en A. Merens. Rapportage minderheden 1996; bevolking, arbeid, onderwijs, huisvesting. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1997 (Cahier 133).
- Timmermans (1997)
J. Timmermans (red.). Rapportage ouderen 1996. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1997 (Cahier 135).
- TK (1987/1988)
Plan voor het kunstbeleid 1988-1992. Tweede Kamer, vergaderjaar 1987/1988, 20263 nr. 1.
- Verhoeff (1993)
R. Verhoeff. De weg naar de podia; ruimtelijke aspecten van het bezoek aan podiumkunsten in Nederland. Utrecht: Nederlandse Geografische Studies, 1993.
- Verhulst et al. (1995)
C.T.A.M. Verhulst, B.G.M. Völker en F.M.H.M. Driessen. Samenwerking tussen kunsteducatie, amateurkunst en professionele kunst; verslag van een onderzoek. Utrecht: Nederlands Instituut voor Kunsteducatie (LOKV), 1995.
- Vierkant (1987)
P. Vierkant. Televisiekijkers in Nederland. Een onderzoek naar het televisiekijkgedrag van de Nederlandse bevolking. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, 1987 (dissertatie).
- De Waal (1989)
M. de Waal. Daar ga je toch niet heen? Een oriënterende studie over jongeren en gevestigde kunst. Amsterdam: Raad voor het Jeugdbeleid/Boekmanstichting, 1989.
- Weber (1946)
M. Weber. Class, status, party. In: H. Gerth en C. Wright Mills (eds.). Van Max Weber: essays in sociology. New York: Oxford University Press, 1946 (180-195).

- Van Wel (1993)
F. van Wel. Een cultuurkloof tussen de generaties? Cultuurstijlen onder jongeren en hun persoonlijke netwerk. In: Boekmancahier 17 (1993) (306-327).
- Van Wel et al. (1996)
F. van Wel, T. Kort, E. Jansen en H. Linssen. Cultuurparticipatie en autochtone jongeren. In: Migrantenstudies 12 (1996) 1 (2-13).
- Welters en Eykman (1978)
L.A. Welters en C. Eykman. Huren van kunst; het gebruik van kunstuitleencentra. Rijswijk/Den Haag: CRM/Staatsuitgeverij, 1978.
- Wippler (1968)
R. Wippler. Sociale determinanten van vrijetijdsgedrag. Assen: Van Gorcum, 1968.
- De Wit (1997)
J.S.J. Wit. De SCP-maat van beperkingen; een technische toelichting. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau, 1997 (Werkdocument 40).
- WVC (1993)
Cultuurbeleid in Nederland. Nationaal rapport Europees programma voor de evaluatie van nationaal cultuurbeleid. Rijswijk: Raad voor Europa/ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, 1993.
- Wynne en O'Connor (1995)
D. Wynne en J. O'Connor. City cultures and the new cultural intermediaries. Paper presented at the BSA Annual Conference 'Contested Cities' at Leicester University, April 1995.
- Zweers en Welters (1970)
W. Zweers en L. Welters. Toneel en publiek in Nederland. Den Haag/Rotterdam: Nijgh en Van Ditmar, 1970.

BIJLAGE GEBRUIKTE DATABESTANDEN

Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO)

Het AVO is een vierjaarlijks onderzoek om gegevens te verkrijgen over het gebruik van een groot aantal maatschappelijke en culturele voorzieningen door de Nederlandse bevolking. Het onderzoek richt zich zowel op meting van het gebruik van voorzieningen als op meting van een breed scala van kenmerken die een huishouden en de individuele personen binnen een huishouden karakteriseren.

Doelpopulatie	NL-bevolking van 6 jaar en ouder, zelfstandig wonend
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	huishouden
Entiteiten	personen en huishoudens
Steekproefkader	PTT-afgiftepuntenbestand
Verzamelmethode	mondelinge + schriftelijke vragenlijst
Opdrachtgever	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
Frequentie	vierjaarlijks, vanaf 1979
Weging	personen: naar leeftijd/geslacht/burgerlijke staat/urbanisatiegraad (vanaf 1995 'stedelijkheid'); huishoudens: naar weefactor hoofd huishouden
Berichtgevers	voor sommige kinderen één van de ouders
Verslagperiode	het gebruik van voorzieningen wordt gepeild voor een voorgaande periode, variërend van enkele maanden tot enkele jaren

AVO'79

Uitvoerder veldwerk	NSS / Marktonderzoek
Veldwerkperiode	september 1979 - november 1979
Steekproefmethode	enkelvoudige aselecte adressensteekproef
Steekproefomvang	9.915 huishoudens
Respons	6.431 huishoudens; 17.232 personen (65 %)

AVO'83

Uitvoerder veldwerk	NSS / Marktonderzoek
Veldwerkperiode	september 1983 - november 1983
Steekproefmethode	enkelvoudige aselecte adressensteekproef
Steekproefomvang	9.908 huishoudens
Respons	5.774 huishoudens; 14.869 personen (58%)

AVO'87

Uitvoerder veldwerk	NSS / Marktonderzoek
Veldwerkperiode	oktober 1987 - december 1987

Steekproefmethode	enkelvoudige aselecte adressensteekproef, met extra adressen in vier grote steden + Haarlem
Steekproefomvang	10.302 huishoudens
Respons	6.496 huishoudens; 16.151 personen (63%)
AVO'91	
Uitvoerder veldwerk	NSS / Marktonderzoek
Veldwerkperiode	september 1991 - december 1991
Steekproefmethode	tweetrapssteekproef: gemeenten/adressen; stratificatie naar gemeentegrootte
Steekproefomvang	12.797 huishoudens
Respons	5.458 huishoudens; 13.105 personen (43%)
AVO'95	
Uitvoerder veldwerk	GFK Interact
Veldwerkperiode	september 1995 - januari 1996
Steekproefmethode	tweetrapssteekproef: gemeenten/adressen; stratificatie naar gemeentegrootte
Steekproefomvang	9.305 huishoudens
Respons	6.421 huishoudens; 14.489 personen (69%)

Doorlopend budgetonderzoek (BO)

Het doel van het Budgetonderzoek is het verschaffen van statistische informatie over de bestedingen van typen huishoudens, gerelateerd aan kenmerken van het huishouden zoals grootte en samenstelling, inkomen, sociaal-economische categorie van het huishouden, kenmerken van de woning en het bezit van duurzame consumptiegoederen. Hiertoe worden gedurende een jaar gegevens verzameld over bestedingen, inkomsten en achtergrondkenmerken bij een steekproef van Nederlandse huishoudens. Gedurende een kwart maand houden de huishoudens nauwgezet een huishoudboekje bij, de rest van het jaar alleen grotere uitgaven.

Doelpopulatie	NL-huishoudens
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	huishouden
Entiteiten	huishoudens
Steekproefkader	geografisch basisregister; algemeen bedrijfsregister; deelnemers voorgaande budgetonderzoeken
Steekproefmethode	tweetrapssteekproef: gemeenten, adressen; prestratificatie: optimale allocatie
Verzamelmethode	mondelinge en schriftelijke vragenlijst, huishoudboekje
Opdrachtgever	Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)
Uitvoerder veldwerk	Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)
Frequentie	doorlopend, sinds 1978

Weging	naar sociaal-economische categorie, netto huishoudinkomen, omvang huishouden, eigendomsverhouding woning, geslacht alleenstaanden
Steekproefomvang	gestreefd wordt naar een netto steekproefomvang van 2.000 huishoudens
Respons	de initiële respons is circa 25% van de benaderde huishoudens; de uitval is circa 15% van de deelnemende huishoudens.
BO'80	2.859 huishoudens
BO'85	2.852 huishoudens
BO'90	2.762 huishoudens
BO'95	2.069 huishoudens
BO'96	2.029 huishoudens

Doorlopend leefsituatieonderzoek (DLO)

Het Doorlopend Leefsituatieonderzoek geeft een breed overzicht van objectieve en subjectieve kenmerken van de leefsituatie van de Nederlandse bevolking. Naast gegevens over achtergrondkenmerken komt informatie beschikbaar over de woonsituatie, het milieu, de kwaliteit van de arbeid, de besteding van de vrije tijd, maatschappelijke participatie, gezondheidsbeleving, medische consumptie, welzijn, sociale relaties en tevredenheid met leefsituatieaspecten. In 1997 is het DLO opgegaan in POLS, het permanent onderzoek naar de leefsituatie.

Doelpopulatie	NL-bevolking van 13 jaar en ouder; vanaf 1994: 18 jaar en ouder
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	persoon
Entiteiten	personen
Steekproefkader	geografisch basisregister
Steekproefmethode	drietrapsteekproef: gemeenten, adressen, personen
Verzamelmethode	computerondersteunde mondelinge vragenlijst (CAPI); tot 1994 ook een schriftelijke vragenlijst voor jeugd van 13 tot en met 24 jaar
Opdrachtgever	Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)
Uitvoerder veldwerk	Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)
Frequentie	doorlopend (12 deelsteekproeven per jaar), vanaf maart 1989 tot en met 1996
Weging	naar leeftijd, geslacht en urbanisatiegraad
DLO'91	
Veldwerkperiode	1991
Steekproefomvang	13.046 personen
Respons	6.061 personen (46%)

DLO'92	
Veldwerkperiode	1992
Steekproefomvang	14.203 personen
Respons	6.440 personen (45%)

DLO'93	
Veldwerkperiode	1993
Steekproefomvang	13.746 personen
Respons	6.367 personen (46%)

DLO'94	
Veldwerkperiode	1994
Steekproefomvang	6.611 personen
Respons	3.423 personen (52%)

DLO'95	
Veldwerkperiode	1995
Steekproefomvang	7.551 personen
Respons	4.038 personen (53%)

DLO'96	
Veldwerkperiode	1996
Steekproefomvang	7.512 personen
Respons	3.914 personen (52%)

Leefsituatie van de Nederlandse bevolking (LSO)

Doel van dit onderzoek is een breed overzicht te verkrijgen van objectieve en subjectieve kenmerken van de leefsituatie van de Nederlandse bevolking. Naast gegevens over achtergrondkenmerken komt informatie beschikbaar over de woonsituatie, het milieu, de kwaliteit van de arbeid, de besteding van de vrije tijd, maatschappelijke participatie, gezondheidsbeleving, medische consumptie, welzijn, sociale relaties en tevredenheid met leefsituatieaspecten. Aanvankelijk werd het onderzoek driejaarlijks gehouden onder de Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder. Vanaf 1989 is dit een doorlopend onderzoek geworden (DLO), met een gewijzigde vraagstelling. In 1997 is het DLO opgegaan in POLS, het permanent onderzoek naar de leefsituatie.

Doelpopulatie	NL-bevolking van 18 jaar en ouder
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	persoon
Entiteiten	personen
Steekproefkader	gemeentelijke bevolkingsregisters / PTT-afgiftepuntenbestand
Steekproefmethode	tweetrapssteekproef: gemeenten, personen

Verzamelmethode	mondelinge vragenlijst
Opdrachtgever	Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)
Uitvoerder veldwerk	In 1974 NSS Marktonderzoek, daarna Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)
Frequentie	driejaarlijks, van 1974 tot en met 1986

LSO'74	
Veldwerkperiode	mei 1974
Steekproefomvang	6.666 personen
Respons	4.806 personen (72%)

LSO'77	
Veldwerkperiode	april - mei 1977
Steekproefomvang	circa 5.500 personen
Respons	3.905 personen (70%)

LSO'80	
Veldwerkperiode	april - mei 1980
Steekproefomvang	4.671 personen
Respons	2.865 personen (61%)

LSO'83	
Veldwerkperiode	mei - juni 1983
Steekproefomvang	7.016 personen
Respons	3.987 personen (57%)

LSO'86	
Veldwerkperiode	april - mei 1986
Steekproefomvang	circa 7.100 personen
Respons	4.040 personen (57%)

Tijdsbestedingsonderzoek (TBO)

Het tijdsbestedingsonderzoek is een vijfjaarlijks onderzoek onder de Nederlandse bevolking. Het onderzoek bevat naast achtergrondvragen algemene vragen over tijdsbesteding. Bovendien wordt de respondent gevraagd om gedurende één week in een dagboek per kwartier bij te houden aan welke activiteiten dat besteed is.

Doelpopulatie	NL-bevolking van 12 jaar en ouder
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	persoon
Entiteiten	personen
Steekproefkader	PTT-afgiftepuntenbestand
Steekproefmethode	enkelvoudige aselecte steekproef met random route
Verzamelmethode	mondelinge en schriftelijke vragenlijst + dagboek

Opdrachtgever	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en anderen
Uitvoerder veldwerk	Intomart
Frequentie	vijsjaarlijks, sinds 1975
Weging	naar leeftijd, geslacht, urbanisatiegraad, plaats in het gezin en werkzaamheid

TBO'75	
Veldwerkperiode	oktober 1975
Verslagperiode	dagboek: 5-11 oktober en 12-18 oktober 1975
Steekproefomvang	1.650 personen
Respons	1.309 personen (80%)

TBO'80	
Veldwerkperiode	oktober 1980 - november 1980
Verslagperiode	dagboek: 5-11 oktober en 12-18 oktober 1980
Steekproefomvang	5.059 personen
Respons	2.730 personen (54%)

TBO'85	
Veldwerkperiode	oktober 1985 - november 1985
Verslagperiode	dagboek: 29 september - 5 oktober en 6-12 oktober 1985
Steekproefomvang	6.035 personen
Respons	3.263 personen (54%)

TBO'90	
Veldwerkperiode	oktober 1990 - november 1990
Verslagperiode	dagboek: 30 september - 6 oktober en 7-13 oktober 1990
Steekproefomvang	6.484 personen
Respons	3.415 personen (53%)

TBO'95	
Veldwerkperiode	oktober 1995 - november 1995
Verslagperiode	dagboek: 1-7 oktober en 8-14 oktober 1995
Steekproefomvang	7.929 personen
Respons	3.227 personen (41%)

Taakverdeling onder partners 1998 (TOP)

Het doel van het TOP-onderzoek is het meten welke strategieën paren toepassen om arbeid- en zorgtaken tussen elkaar te verdelen en te bepalen in welke mate de structuur van de arbeidsmarkt ten grondslag ligt aan die keuze. Verder gaat het concreet om de praktische verdeling van de verschillende taken in het huishouden, het al dan niet gebruiken van voorzieningen en de verdeling van verantwoordelijkheden. Daarnaast is gekeken naar de emancipatie-attitudes, de houding ten aanzien van kinderopvang en de houding ten aanzien van werken. Voorafgaand aan het

onderzoek is in februari 1998 een pilotonderzoek uitgevoerd. Aanvullend is onderzoek gedaan bij een steekproef van alleenstaanden en eenoudergezinnen.

Doelpopulatie	al dan niet gehuwde paren in Nederland van verschillend geslacht, waarbij minstens één partner ouder dan 19 jaar en jonger dan 50 jaar is
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	huishouden
Entiteiten	paren
Steekproefkader	GfK ScriptPanel
Verzamelmethode	simultane schriftelijke ondervraging (self-completion vragenlijst) en simultane telefonische follow-up (CATI); alleenstaanden en eenoudergezinnen alleen schriftelijke vragenlijst
Opdrachtgever	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
Uitvoerder veldwerk	GfK Nederland bv.
Frequentie	eenmalig
Weging	naar werkzaamheid, beroepssituatie, regio, stedelijkheid, huishoudensinkomen, gezinssamenstelling en leeftijd
Veldwerkperiode	eind april tot medio juni 1998
Steekproefmethode	selectie uit GfK ScriptPanel
Steekproefomvang	1.450 paren + 300 alleenstaanden/eenoudergezinnen
Respons	1.007 paren (69%) schriftelijke vragenlijst; 790 paren ook telefonisch (79% van schriftelijke responsaantal); 231 alleenstaanden/eenpersoonshuishoudens (77%)

PUBLICATIES VAN HET SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU

Werkbericht

Het Werkbericht geeft een kort overzicht van de werkzaamheden en de recente publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Het verschijnt enkele malen per jaar en is gratis verkrijgbaar. Abonnementen op het Werkbericht kunnen schriftelijk worden aangevraagd.

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (1998-1999) is gratis verkrijgbaar en kan schriftelijk worden aangevraagd.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel (prijswijzigingen voorbehouden). Een complete lijst is gratis verkrijgbaar en kan schriftelijk worden aangevraagd bij het SCP, Postbus 16164, 2500 BD Den Haag. Zie ook: <http://www.scp.nl>

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 1994. ISBN 90-5250-617-5 (f 30,00)

Sociaal en Cultureel Rapport 1996. ISBN 90-5250-920-4 (f 30,00)

Sociaal en Cultureel Rapport 1998. ISBN 90-5749-114-1 (f 90,50)

Nederlandse populaire versie van het SCR 1998

Een kwart eeuw sociale verandering in Nederland; de kerngegevens uit het Sociaal en Cultureel Rapport. Carlo van Praag en Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-662-8 (f 24,50)

Engelse populaire versie van het SCR 1998

25 years of social change in the Netherlands; Key data from the Social and Cultural Report. Carlo van Praag and Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-580-x (f 24,50)

Sociale en Culturele Studies

- 23 Leesgewoonten. (1996) ISBN 90-5250-915-8 (f 60,00)
- 24 Secularisatie en alternatieve zingeving in Nederland. (1997)
ISBN 90-5250-930-1 (f 51,00)
- 25 Trends in onderwijsdeelname. (1998) ISBN 90-5749-110-9 (f 51,00)
- 26 Tussen bed en budget. (1998) ISBN 90-5749-119-2 (f 62,00)
- 27 De stad op straat. (1999) ISBN 90-5749-120-6 (f 51,00)
- 28 Scholen onder druk. (1999) ISBN 90-5749-138-9 (f 62,00)
- 29 Naar andere tijden? (1999) ISBN 90-5749-510-4 (f 51,00)

Cahiers

- 145 Vraagverkenning wonen en zorg voor ouderen. (1997)
ISBN 90-5749-108-7 (f 36,00)
- 146 Sociale vernieuwing: van plan naar praktijk. (1998)
ISBN 90-5749-109-5 (f 36,00)
- 147 Rapportage gehandicapten 1997 (1998) ISBN 90-5749-111-7 (f 47,00)
- 148 Rapportage jeugd 1997 (1998) ISBN 90-5749-112-5 (f 36,00)
- 149 Sociale en Culturele Verkenningen 1998. ISBN 90-5749-113-3 (f 36,00)
- 150 Een bestaan zonder baan. ISBN 90-5749-115-X (f 36,00)
- 151 Armoedemonitor 1998. ISBN 90-5749-116-8 (f 41,50)
- 152 Van hoog naar laag; van laag naar hoog (1998). ISBN 90-5749-117-6
(f 36,00)
- 153 Rapportage minderheden 1998 (1998). ISBN 90-5749-118-4 (f 52,00)
- 154 Vrijwilligerswerk vergeleken: Nederland in internationaal en historisch
perspectief. Civil society en vrijwilligerswerk 3 (1999).
ISBN 90-5749-121-4 (f 47,00)
- 155 Rapportage ouderen 1998 (1999) ISBN 90-5749-122-2 (f 47,00)
- 156 Verspilde energie? Wat doen en laten Nederlanders voor het milieu (1999)
ISBN 90-5749-123-0 (f 31,00)
- 157 Sociale en Culturele Verkenningen 1999 (1999) ISBN 90-5749-130-3
(f 41,50)
- 158 Naar draagkracht (1999) Een verkennend onderzoek naar draagvlak en
draagkracht voor de vermaatschappelijking in de geestelijke gezondheids-
zorg. ISBN 90-5749-131-1 (f 36,00)
- 159 Variatie in participatie. Achtergronden van arbeidsdeelname van allochtone
en autochtone vrouwen (1999) ISBN 90-5749-133-8 (f 31,00)
- 160 Rapportage minderheden 1999 (1999). Positie in het onderwijs en op de
arbeidsmarkt. ISBN 90-5749-136-2 (f 52,00)
- 161 Lokaal jeugdbeleid (1999). Een inventariserend onderzoek.
ISBN 90-5749-134-6 (f 31,00)
- 162 Tussen overschot en tekort (1999). De aansluiting tussen onderwijs en arbeid
in de quartaire sector en in de marktsector vergeleken (1999).
ISBN 90-5749-135-4 (f 36,00)

- 163 Armoedemonitor 1999 (1999). SCP/CBS. ISBN 90-5749-140-0 (*f* 41,50)
- 164 Gemeentelijk onderwijsachterstandenbeleid (1999). Een inhoudelijke en bestuurlijke typering. ISBN 90-5749-517-1 (*f* 31,00)
- 165 Duurzaam milieu, vergankelijke aandacht. Een onderzoek naar meningen, media en milieu (2000). ISBN 90-5749-524-4 (*f* 31,00).
- 166 Het bereik van de kunsten. Het culturele draagvlak deel 4 (2000). ISBN 90-5749-511-2 (*f* 41,50).